books2ebooks.eu

ARNOLD KASK

Võitlus vana ja uue kirjaviisi vahel XIX sajandi eesti kirjakeeles

A. Kask ; [toimetanud P. Palmeos] ; Eesti NSV Teaduste Akadeemia

Tallinn
1958

Eesti Rahvusraamatukogu: PE A/80; 2 [2]

books2ebooks.eu
Eesti Rahvusraamatukogu
EESTI RAHVUS-RAAMATUKOGU

EOD - Trükise digitaalkoopia ehk e-raamatu tellimine (eBooks on Demand EOD): miljonid raamatud vaid hiireklõpsu kaugusel rohkem kui kaheteistkümnes Euroopa riigis!

Täname Teid, et valisite EOD!
Euroopa raamatukogudes säilitatakse miljoneid 15.–20. sajandi raamatuid. Kõik need raamatud on nüüd kättesaadavad e-raamatuna – vaid hiireklõpsu kaugusel 24 tundi ööpäevas, 7 päeva nädalas. Tehke otsing mõne EOD võrgustikuga liitunud raamatukogu elektronkataloogis ja tellige raamatust digitaalkoopia ehk e-raamat kogu maailmast. Soovitud raamat digiteeritakse ja tehakse Teile kättesaadavaks digitaalkoopiana ehk e-raamatuna.

Naudi oma EOD e-raamatut!

■ Saa originaalse raamatu ilme ja tunnetus!
■ Saate kasutada standardtarkvara digitaalkoopia lugemiseks arvutiekraanil, suurendada pilti või navigeerida läbi terve raamatu.
■ *Otsi & leia:** Saate kasutada üksikterminite täistekstotsingut nii ühe faili kui failikomplekti (isikliku e-raamatukogu) piires.*
■ *Kopeeri & kleebi teksti ning pilte:** Saate kopeerida pilte ja tekstiosi teistesse rakendustesse, näiteks tekstitöötlusprogrammidesse.
*Pole kättesaadav kõigis e-raamatutes.

Tingimused

EOD teenust kasutades nõustute Te tingimustega, mille on kehtestanud raamatut omav raamatukogu
■ Tingimused: https://books2ebooks.eu/csp/et/nle/et/agb.html

Rohkem e-raamatuid

Seda teenust pakub juba 40 raamatukogu enam kui 12 Euroopa riigis.
Otsi teenuse raames pakutavaid raamatuid: https://search.books2ebooks.eu

VÕITLUS VANA JA UUE KIRJAVIISI VAHEL XIX SAJANDI EESTI KIRJAKEELES

Perioodika

EESTI NSV TEADUSTE AKADEEMIA
EMAKEELE SELTSI TOIMETISED Nr. 2

A. KASK

PE A 80 2

VÕITLUS VANA JA UUE KIRJAVIISI VAHEL XIX SAJANDI EESTI KIRJAKEELES

Fr. R. Kreutzwaldi nim.
Eesti NSV Riiklik
Raamatukogu
PE 4986

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS
TALLINN 1958

Toimetanud P. Palmeos

SAATEKS

Möödunud sajandi keele-elus äratab kõige suuremat tähelepanu võitlus vana ja uue kirjaviisi vahel. See võitlus oli kõige tihedamini seotud eesti rahvuse ja eesti rahvuskeele kujunemisega ja sellest võtsid osa mitte ainult tolleaegsed silmapaistvamad keele- ja kirjamehed, vaid ka laiemad keelehuviliste ringkonnad. Kahjuks on aga seda huvitavat võitlust varasemas keelelises kirjanduses ainult möödaminnes ja pealegi vääradelt seisukohtadelt valgustatud. Lähemalt on seda küsimust käsitlenud käesolevate ridade autor oma töös «Võitlus vana ja uue kirjaviisi vahel», mis ilmus 1946. a. Et aga tolleaegseis sõjajärgseis tingimustes arhiivimaterjalid ei olnud veel küllalt kättesaadavad, ei olnud võimalik saada täielikku pilti selle võitluse käigust, tingimustest ja kujunemisest. Järgnevail aastail on olnud võimalik asjakohaste materjalidega lähemalt tutvuda ja seetõttu on nüüd võidud anda tunduvalt põhjalikum ülevaade sellest võitlusest.

Käesolevas on avaldatud mõnevõrra kärbitult 1955. a. valminud töö. Kõik teistest keeltest päritolevad tsitaadid on siin lugemise hõlbustamiseks antud eestikeelses tõlkes, kusjuures neil kordadel, kui senistes kirjavahetuste väljaannetes antud eestikeelne tõlge vastas töö nõuetele, on kasutatud olemasolevat tõlget. Möödunud sajandi eestikeelsetest väljaannetest pärinevad tsitaadid on esitatud aga sel kujul, nagu nad omal ajal ilmusid. Trükitehnilistel põhjustel on vanas kirjaviisis antud tekstis tulnud ära jätta nn. pikk s (ſ), välja arvatud need juhud, kus pikal s-il oli eri funktsioon, näiteks Faehlmanni ortograafias. Et töös kasutatav käsikirjaline materjal on pärit ENSV TA Fr. R. Kreutzwaldi nimelise Kirjandusmuuseumi kogudest, siis on nende materjalide tsiteerimisel ära jäetud nii arhiivi nimetus kui ka vastavate fondide numbrid.

Kasutan käesolevas ühtlasi võimalust tänada kõiki, kes mind abistasid töö koostamisel. Tõsist tänu võlgnen Tartu Riikliku Ülikooli rektoraadile ja eesti keele kateedri ning soome-ugri keelte kateedri töötajaile, samuti ENSV Teaduste Akadeemia presiidiumile, Keele ja Kirjanduse Instituudile, Fr. R. Kreutzwaldi nimelise Kirjandusmuuseumi abivalmis kollektiivile ja Emakeele Seltsile, kes kõigiti on püüdnud soodustada minu töö valmimist ja trükis avaldamist.

A. KASK

SISSEJUHATAVAT.

1. Enne kui siirduda vana ja uue kirjaviisi vahelise võitluse vaatlusele, olgu lühidalt peatutud keele ja kirjaviisi arenemisel üldiselt.

Käsitledes arenemise dialektilist olemust märgib Lenin, et «arenemine on vastandite «võitlus» ».[1]

Nii kui iga arenemise puhul, esineb ka keele arenemisel võitlus vana ja uue kvaliteedi elementide vahel. Et aga keele kui suhtlemisvahendi arenemisel ei saa esineda järske murranguid, vaid arenemine toimub pidevalt, kordkorraliselt, siis ei ole keele arenemisel esineva võitluse moment äratanud vastavas kirjanduses erilist tähelepanu, kuigi seda mõnel puhul on märgitud[2].

Keele üldisest arenemisest tuleb aga lahus hoida vastava keele kirjaviisi arenemine, sest kirjapandud keel, hoolimata kõige tihedamast seosest kõneldava keelega, erineb oma laadilt viimasest siiski küllalt oluliselt. Põhiliselt läheb kiri kõnest juba seepoolest lahku, et see kõneldava ja kuuldava keele teeb vastavate märkide süsteemi kaudu silmale nähtavaks ja loetavaks, fikseerib ja jäädvustab selle. Seejuures enamikus tänapäeva keeltes rakendatav kiri harilikult ei tähista kõneldavat keelt täiel määral, vaid teeb seda kas suurema või vähema täpsusega, sõltuvalt sellest, missugune märkide süsteem on võetud vastavas keeles tarvitusele ja missugustele printsiipidele vastavalt on kujunenud ühe või teise keele ortograafia. Isegi nendes keeltes, kus rakendatakse foneetilist printsiipi, ei anna kirjaviis edasi kõiki hääldamise täpsusi, sagedasti isegi mitte kõiki foneeme (näit. eesti ortograafia ei märgi palatalisatsiooni jne.), rääkimata keeltest, kus kirjaviis on etümoloogilis-morfoloogiline või ajalooline[3].

Samuti kui keel peab ka keele kirjalik väljendus, vastava keele kirjaviis olema ühtlane ja ühtne, et edukalt täita oma ülesandeid. Ortograafia, fikseerides need alused, millest lähtutakse vastava keele kirjapanekul, fikseerides keeles tarvituselevõetud kirjutamise normid, soodustab sellega kirjalikku suhtlemist, võimaldab mõtete

---

[1] В. И. Ленин, Философские тетради, Москва 1947, lk. 327.

[2] Vrd. Б. А. Серебренников, К выяснению сущности внутренних законов развития языка. — Доклады и сообщения V, Москва 1953, lk. 9 jj.

[3] Vrd. А. С. Чикобава, Введение в языкознание I, Москва 1952, lk. 178 jj.; Р. А. Будагов, Очерки по языкознанию, Москва 1953, lk. 126 jj.

täpset ja selget edasiandmist. «Ortograafia olemus», nagu ütleb akadeemik Vinogradov, «seisnebki selles, et kõik kodanikud, kasutades keelelisel suhtlemisel kirja- või trükivormi, peavad täiesti ühesuguselt kirjas edasi andma vastava kirjakeele sõnu, sõltumatult nende individuaalsest hääldamisest ja individuaalsest keeletajust» [4]. Ühtsed ortograafilised normid soodustavad keele kirjalikku tarvitamist laiade masside poolt, võimaldavad kirjal täita oma sotsiaalseid ülesandeid. Ortograafilised normid, olles juurdunud, saavad omaseks kõigile vastava keele tarvitajaile ning nendest kõrvalekaldumist peetakse lubamatuks, peetakse keeleveaks [5]. Mida kauemini ja mida ulatuslikumalt ühe või teise keele ortograafia on tarvitusel olnud, mida sügavamini on see vastavas keeles juurdunud, seda püsivam see on, seda raskem on seda muuta. Selles avaldubki oluline erinevus kõneldava keele ja selle ortograafia arenemises.

Kui kõneldav keel, nagu eespool mainitud, areneb pidevalt, kordkorraliselt, vana vähehaavalise kadumise ja uue järkjärgulise tekkimise teel, siis vastava keele ortograafia arenemisel sellist pidevat, pikaajalist üleminekut tavaliselt ei esine. Tõsi, üksikuid pisiküsimusi ortograafias võidakse ju ka vähehaaval muuta, nagu seda näeme sageli üksikute sõnade või nimede ortograafia fikseerimisel, kuid kogu keele ortograafia, olles saanud vastava keele tarvitajaile harjumuspäraseks, ei muutu kiiresti, vaid avaldab visa tendentsi püsida, ja püsida isegi sel puhul, kui kõneldav keel on väga tunduvalt muutunud, sagedasti hoopis teissuguse häälikulise koosseisu omandanud. Nii näiteks märgib prof. A. B. Šapiro vene keele kohta: «Elava vene keele häälikuline süsteem on muutunud vahetpidamatult, kuigi erineva tempoga ja mitte alati märgatavalt, kuna kiri on jäänud pikaajaliste perioodide jooksul muutumatuks. Kõige selle tulemusena on vastastikused suhted vene kirja ja vene keele häälikulise süsteemi vahel meie ajal kujunenud hoopis teissugusteks, kui nad olid vene kirjanduse algusperioodil» [6]. Veelgi enam võib kirjaviisi püsimise tendentsi jälgida ajaloolise kirjaviisiga keelte puhul, kus kiri sagedasti kuigi suurel määral ei tähista tänapäeva hääldamist, vaid on säilinud sellisena, nagu ta oli sajandeid tagasi, kuna keel pideva arenemise tulemusena on häälikuliselt vahepeal hoopis muutunud. See on iseloomulik näiteks prantsuse ja inglise keelele [7].

---

[4] В. В. Виноградов, К вопросу об упорядочении современного русского правописания. — Русский язык в школе 1954, nr. 4, lk. 33.

[5] Vrd. A. H. Гвоздев, Основы русской орфографии, Москва 1951, lk. 6 jj.

[6] А. Б. Шапиро, Орфография и графика русского письма. — Современный русский язык. Морфология. Изд. Московского университета 1952, lk. 495.

[7] Vrd. M. B. Сергиевский, История французского языка, Москва 1947, lk. 241 jj.; Б. А. Ильиш, Современный английский язык, Москва 1948, lk. 17 jj.; samuti С. С. Маслова—Лашанская, Шведский язык, Ленинград 1953, lk. 51 jj.

Kuid mitte ainult ajaloolise kirjaviisiga vanadele kirjakeeltele, kus traditsioonipärane kirjutusviis on ortograafias määrav, ei ole omane endiste ortograafiliste joonte säilitamine, vaid seda nähtust esineb ka nendes keeltes, kus rakendatakse morfoloogilist või isegi foneetilist kirjaviisi. Selliste vanade ortograafiliste joonte säilitamine on tingitud mitmesugustest teguritest. Üheks kõige määravamaks teguriks siin on kirjakeele traditsioon, mille tõttu ei taheta loobuda kord juba omandatud ja harjumuspäraseks saanud kirjaviisist, seda enam, et selles kirjaviisis on kirjutatud kogu senine kirjandus. Eriti püütakse säilitada endise kirjaviisi puhul neid jooni, mis võimaldavad eristada eritähenduslikke sõnu. Seda võimalust rakendavad rohkesti ajaloolise kirjaviisiga keeled homonüümide märkimiseks (näit. prantsuse ortograafia võimaldab eristada homonüüme, nagu *tan*, *tant*, *taon*, *tend*, *tends*, *temps* /häälda : *tã*/, *cou*, *coup*, *coût*, *coud*, *couds* /häälda : *ku*/[8] jne.), kuid seda võimalust kasutatakse isegi eesti keeles näiteks sõnade nagu *aru* ja *haru*, *ais* ja *hais*, *allikas* ja *hallikas* puhul, kus sõnaalguline *h* on õieti ajaloolise kirjaviisi jooneks.

Et kirjatarkus varasemal ajal ei olnud määratud laiadele massidele, vaid selle kasutamine oli peamiselt valitsevate klasside ja nende käsilaste (näit. vaimulike) eesõiguseks, siis ei taotletudki selle lihtsustamist ja hääldamispäraseks muutmist. On sellepärast küllaltki tüüpiline, et näiteks kodanlike maade teaduste akadeemiad eri maades (näit. Prantsusmaal, Rootsis) on olnud vana traditsioonipärase kirjaviisi tugedeks[9]. Küll aga on progressiivsed haritlased sageli tõstnud häält vana ja ebasobivaks muutunud kirjaviisi vastu.

Ulatuslikumad reformid keelte ortograafia alal on tihti olnud seoses ägeda võitlusega. Heaks näiteks selle kohta võib olla võitlus vene keele ortograafia lihtsustamise eest. Kuigi juba Lomonossovist peale oli ъ-i tarvitamine tunnistatud vene ortograafia kõige raskemaks küsimuseks, ei loobutud sellest tarbetuks muutunud tähest. V. G. Belinski, soovides lihtsustada ortograafiat, pooldas ъ-i kõrvaldamist vene tähestikust, kõvendusmärgi tarvitamist ainult eraldusmärgiga jne.[10]. Möödunud sajandi 50—60-ndatel aastatel muutus seoses poliitilise elu intensiivistumisega liikumine ortograafia lihtsustamise eest eriti pedagoogilistes ringides laiaulatuslikuks. Käesoleva sajandi algul töötati Moskva Pedagoogilise Seltsi algatusel välja konkreetne reformi projekt, arutleti seda ja esitati see seoses vastavate ettepanekutega tsaarivalitsuse haridusministeeriumile. Haridusministeerium suhtus aga küsimusse eitavalt ja ka siseministeerium oli ortograafia reformi

---

[8] Vrd. M. В. Сергиевский, История французского языка, lk. 242.

[9] Vrd. M. В. Сергиевский, История французского языка, lk. 241, samuti С. С. Маслова—Лашанская, Шведский язык I, lk. 53.

[10] Retsensioonis, mis avaldatud 1842. a. ilmunud K. M. Kadinski raamatu «Vene grammatika lihtsustamisest» puhul, vrd. А. Б. Шапиро, Русское правописание, lk. 190.

vastu. Tekkis terav võitlus ortograafia uuendamise eest. Selle kohta märgib N. S. Roždestvenski «Vene õigekirjutuse ajaloo lühiülevaates» järgmist: «Vastandina XIX sajandi ortograafilisele liikumisele, mis kandis peamiselt pedagoogilist iseloomu, selguvad XX sajandi algul ortograafilise reformi ikka enam laienevad ühiskondlikud ülesanded. Algas võitlus reaktsiooniliste valitsusringkondade ja laiade rahvahulkade haridusest huvitatud intelligentsi eesrindlike kihtide ning tööliskassi organisatsioonide vahel»[11].

See võitlus haaras laiu hulki. Ka Teaduste Akadeemia juures loodud ortograafia-komisjonid pooldasid kirjaviisi reformi. Hoolimata sellest, et õigekirjutuse reformi nõudmine oli paisunud ulatuslikuks ühiskondlikuks liikumiseks, ei saadud tagurlike ringkondade vastuseisu tõttu kuni 1917. aastani reformi teostada. Oli tarvis revolutsiooni, et uus kirjaviis võis võidule pääseda. Alles pärast Suurt Sotsialistlikku Oktoobrirevolutsiooni võidi siirduda uuele ortograafiale. Nõukogude valitsuse hariduse rahvakomissariaat avaldas 23. dets. 1917. a. dekreedi, mille kohaselt koolides, ametiasutustes jm. mindi üle uuele ortograafiale.

Nagu eelmisest nähtub, ei toimu võitlus kirjaviisi uuendamise pärast mitte ainult teadlaste kitsais ringkondades, vaid haarab tavaliselt ka laiemaid hulki, sest õigekirjaküsimused on lähedased igale kirjaoskajale. See võitlus vana traditsioonipärase kirjaviisi ja uue hääldamispärasema ja lihtsama ortograafia vahel liitub sagedasti oma ajajärgu ühiskondlike võitlustega, kusjuures reaktsioonilised ja haridusvaenulikud ringkonnad pooldavad tavaliselt traditsioonipärast kirjaviisi, kuna progressiivsed ringkonnad võitlevad uue ja otstarbekama kirjaviisi elluviimise eest. Seejuures on iseloomulik, et uue kirjaviisi kehtivusele pääsemine on sagedasti võimalik ainult seoses suurte ühiskondlike murrangutega, mil toimub üldine endiste väärtuste ümberhindamine.

Muutused ortograafias võivad olla oma laadilt mitmesugused, kusjuures nad tavaliselt seisnevad selles, et kirjast heidetakse välja tarbetuks muutunud tähed ning märgid, mis ei soodusta mõtete selget vahendamist, vaid on kujunenud ballastiks. Muutmise vajadus võib olla ühelt poolt tingitud keele ajaloolisest arenemisest, mille tulemusena teatavad häälikud keeles on kadunud ja seoses sellega ka nende märgid on saanud tarbetuks, teiselt poolt on aga muudatused vajalikud ka nendel kordadel, kui vastava keele ortograafia on loodud teiste keelte eeskujul ega vasta antud keele häälikulisele süsteemile, nagu me seda näeme eesti keele puhul.

2. Meie kirjakeele esimesteks fikseerijateks olid teatavasti peamiselt muulased, kes puudulikult omandatud eesti keelt püüdsid nende kasutuses olevate saksa ja ladina keele vahenditega

---

[11] Teoses А. Б. Шапиро, Русское правописание, lk. 192.

kirja panna. Peamiselt kasutati eesti keele märkimisel tolleaegse saksa kirjaviisi eeskuju, sest olid ju esimeste eestikeelsete tekstide autoriteks sakslased, kes oma emakeelest tuntud saksa ortograafiat rakendasid ka eesti keele suhtes. Loomulikult ei suutnud nad eesti keelt kuigi õnnestunult kirjas märkida, sest saksa keeles tarvitatav tähestik ja ortograafiline süsteem ei vasta eesti keelele. Pealegi ei olnud ju algul eestikeelsete tekstide märkimise alal veel mingisugust traditsiooni ja kirjapandav eesti keelgi polnud kuigi ühtlane, vaid erines murrakuti küllaltki tunduvalt, hoolimata sellest et näiteks seesuguses keskuses nagu Tallinn oli kujunemas teatava üldrahvaliku suhtlemisvahendina põhjaeestiline rahvakeel. Oli siis sellepärast harilik nähtus, et üht ja sama eestikeelset sõna märgiti väga mitmeti, sagedasti isegi ühes ja samas tekstis [12]. Veelgi arusaadavam on see meile, kui teame, et ka tolleaegses saksa keele ortograafias puudus veel tarvilik ühtlus.

Nii valitseb meil kogu XVI sajandil ja ka XVII sajandi esimesel veerandil kujunemata ja ebaühtlane kirjaviis, milles nii üksikute häälikute märkimise viis (näit. eesti häälikute *u*, *i*, *s*-i kirjutamine) kui ka häälikute kvantiteedi märkimine oli ebakindel, sõltudes peamiselt kas saksa või ladina ortograafia eeskujust. Näiteks kasutati pearõhulisele lühikesele silbile järgneva lühikese üksikkonsonandi märkimiseks kord üht, kord kaht tähte (Wanradt-Koellil : *tema*, *synu*, kuid *temma*, *sannath*; Mülleril : *minu*, *Sanat*, kuid *olleme*, *Sodda*; Agenda parva's: *mina*, *nimi*, *abielo*, kuid *luggema*, *piddädä*), samuti märgiti esimese silbi pikka vokaali väga mitmeti (näit. Wanradt-Koellil : *kule*, *surest*, *kaes* 'kaas', *keelda*; Mülleril : *kuleme*, *suhre*, *kaas*, *lohnut*, *loduth*, *Maa*; Agenda parva's : *hole*, *loôya*, *kaâs*, *maâ*). Seejuures on tähelepandav, et protestantlik kirjandus Põhja-Eestis toetub enam saksa, katoliiklik kirjandus Lõuna-Eestis aga enam ladina ortograafiale.

XVII sajandi teisel veerandil, kui kogu maa läks Rootsi valdusse, muutus eesti keele ortograafia mõnel määral küll ühtlasemaks, kuid mitte rahvapärasemaks. Nüüd oli saksa ortograafia alusel juba tekkinud mõnesugune kirikukirjanduses tarvitatava keele märkimise traditsioon. Selleaegse kirjaviisi n. ü. ametlikuks fikseerijaks sai H. Stahl, kes oma eesti keele grammatikas (1637) lähtub täiel määral saksa keelest. Nii märgib ta juba oma grammatika algul, et eesti keeles esinevad tähed, nagu *c*, *ff*, *x*, *z*, et pikki vokaale eesti keeles märgitakse järgneva *h*-ga, mida tarvitatakse pikendusmärgina, näit. *ah* (= aa), *oh* (= oo), *üh* (= üü), *eh* ehk *ee* jne. [13]. Vastavalt sellele kirjutabki Stahl pikad vokaalid üldiselt *h*-pikendusmärgi abil, näit. *pohle* (= poole), *sahme*, *saht-*

[12] Vrd. V. Reiman, Eessõna teosele «Neununddreissig Estnische Predigten von Georg Müller», VhGEG XV, Dorpat 1891, lk. XLII.

[13] Vrd. H. Stahl, Anführung zu der Esthnischen Sprach, Revall 1637, lk. 1.

nut, *kahs*, *wöhrat*, *nühdt* jne. Saksa keele eeskujul kirjutab ta ka lühikesele rõhulisele silbile järgnevad üksikkonsonandid mitte ühe, vaid kahe tähega, näit. *sedda*, *temma*, *nehha*, *Innimenne*, *kawwalusse* jne. Seesuguse eesti keelele võõra ortograafia tarvituseletulek on arusaadav, kui peame silmas, et selleaegsed teosed olid sakslaste kirjutatud ning määratud mitte maarahvale, vaid umbkeelsetele pastoritele tarvitamiseks. Mida saksapärasem oli eesti keeles rakendatav kirjaviis, seda kergem ja arusaadavam oli see sakslastele, seda mugavam oli neil eesti keelt lugeda. Sellega ongi seletatav, miks H. Stahl surub eesti keele täiel määral saksa keele raamidesse, tarvitab kõiki saksa keelest tuntud vahendeid eesti keele märkimisel, tahab näha eesti keeles kõiki neid grammatilisi vorme, mida tundis saksa keele grammatika.

3. Stahli poolt fikseeritud kirjaviisi rakendati eesti keeles ligikaudu kuni XVII sajandi lõpuni. Sajandi viimaseil aastakümneil hakatakse aga rahulolematust avaldama selle võõrapärase kirjaviisi vastu. See rahulolematus väljendub kõige ilmekamalt nn. piiblikonverentsidel, kus B. G. Forselius esitab rea ettepanekuid tolleaegse eesti keele ortograafia muutmiseks ja parandamiseks. Nagu on näidatud, olid Forseliuse ettepanekud tingitud oma ajajärgu majanduslik-ühiskondlikest olusuhteist. Nimelt hakkas Rootsi absolutistlik riigivõim, toetudes kesk- ja alamaadlile ning kodanikuseisusele, XVII sajandi viimastel aastakümnetel piirama balti kõrgaadli endisi privileege (mõisate reduktsioon). Tekkinud võitluses balti feodaalide vastu püüdis Rootsi valitsus kasutada osalt ka kohalikku talupoegkonda. Et siinseid olusid ja rahvakeelt tundvaid ametnikke ning köster-koolmeistreid kasvatada, oli vaja asutada koole maarahvale [14]. Seesuguste maarahvale määratud koolide rajajaks oli teatavasti B. G. Forselius.

Seoses koolide asutamisega ja maarahva lugemisoskuse tõusuga kasvas kord-korralt vajadus välja anda raamatuid, mis oleksid määratud mitte ainult pastoritele, nagu seda olid varasemad saksakeelse tõlkega varustatud kiriklikud käsiraamatud, vaid eestlastele. Lugemisoskuse levimine maarahva hulgas võimaldas kirikul oma eesmärkide saavutamiseks hakata kasutama ka eestikeelse raamatu abi. On arusaadav, et Forselius, kel oli kogemusi kirjatarkuse õpetamisega eestlastele, pidi paratamatult märkama senise võõrapärase kirjaviisi sobimatust. Juba A. Thor Helle grammatika (1732) väljaandja Eberhard Gutsleff, hinnates Forseliuse teeneid eesti kirjaviisi arendamisel, märgib grammatika eessõnas, et Forselius püüdis eesti koolide paremale järjele aitamiseks väsimatult leida kõige kergemat kirjaviisi, mis vastaks talupoegade tegelikule häädusele. Sellega olevat Forselius märki

[14] Vrd. Eesti NSV ajalugu, Tallinn 1952, lk. 92; Эрика Лемберг, Из истории эстонского литературного языка XVII века. — Советское Языкознание, том I, Ленинград 1935, lk. 44.

tabanud ja sellega olevat eesti keele tundmisele kindel alus pandud [15]. Ei ole siis juhus, et Forselius oma aabitsas, mis kasvas välja eesti keele lugemaõpetamise praktikast tema seminaris, jätab ära võõrtähed ja *h* pikendusmärgina, püüdes sel teel hõlbustada maarahval eestikeelse kirja lugemist. Samu uuendusi taotleb ta teatavasti ka piiblikonverentsidel 1686. ja 1687. a.

Tolle aja keeleliste võitluste iseloomu mõistmiseks on huvitav jälgida Forseliuse ettepanekute arutlemist Eestimaa konsistooriumis 1687. aastal. Nagu selgub konsistooriumi koosoleku vastavast protokollist, on Forselius soovitanud kõigepealt eesti ortograafiast kõrvaldada saksa tähed *c*, *f*, *q*, *x*, *y* ja *z*. Stahli seisukohti pooldavad tagurlikud pastorid aga ei pea seda vastuvõetavaks, sest see tekitavat lõhe eesti ja saksa kirjaviisi vahele, eemaldades seega eestikeelse piibli Lutheri piiblist. Pealegi olevat juba hulk talupoegade lapsi seni trükitud raamatuid õnnelikult lugema õppinud, ja kui õpilased selle kirjaviisi on omandanud, siis võivat nad lugeda ka saksa, rootsi ja soome keelt. Ja kui öeldakse, et Forseliuse poolt soovitatud kirjaviis on eestlasele hääldamispärasem, siis hääldavat ju ka prantslased, rootslased, osalt isegi sakslased sõnu teisiti kui nad neid kirjutavad. Seepärast pidavat eesti õigekirjutus jääma muutmata. Ei saavat ju õigekirjutuse aluseks võtta talupoegade rikutud hääldamist.

Samuti suhtus konsistoorium eitavalt ka Forseliuse ettepanekusse loobuda *h* tarvitamisest pikendusmärgina ja kirjutada senise *Kohl* asemel *Kool*, *Mahl* asemel *Maal*, *tocht* asemel *toht* jne., sest see tekitavat välismaalastele lugemisel suuri raskusi [16]. Nagu selgub, püüdis Forselius eesti ortograafiat tarbetute märkide ärajätmise teel eestlastele mõnevõrra kergemini õpitavaks teha, kuna tema vastased soovisid säilitada sakslastele tuttava ja harjumuspärase võõra ortograafia.

Forselius oli oma ettepanekuid rakendanud juba enne 1686. aastat ilmunud aabitsas. Tema ettepanekuid toetas täiel määral ka Joh. Hornung, kes oma keeleõpetuses «Grammatica Esthonica» (1693) samuti jättis eesti tähestikust välja saksa tähed (*ch*, *f*, *x* jt.), loobus *h* tarvitamisest pikendusmärgina, andis reeglid sõnade silbitamise kohta (näit. *kak-si-pid-di*) [17] jne. Oma ettepanekutega sai Forselius õieti nn. v a n a k i r j a v i i s i rajajaks. Seda kinnitab ka 1694. aastast pärinev aabits, mis kõigi tunnuste järgi on Forseliuse varemilmunud aabitsa uueks trükiks. Nagu sellest aabitsast, mille tekst lugemaõppimise hõlbustamiseks on antud silbitatult, võib näha, on Forselius selle töö kirjutamisel täiel

---

[15] Eberhard Gutsleff'i eessõna Anton Thor Helle grammatikale «Kurtzgefasste Anweisung zur Ehstnischen Sprache», Halle 1732, lk. 30.

[16] Vrd. V. R e i m a n, Bengt Gottfried Forselius. — Eesti Üliõpilaste Seltsi Album, kolmas leht, Tartu 1895, lk. 19—21; A. S[aare]ste, B. G. Forseliuse keelereformide käsitlemine Eestimaa konsistooriumis a. 1687. — Eesti Keel 1929, lk. 80—85.

[17] Vrd. J. H o r n u n g, Grammatica Esthonica, Riga 1693, lk. 1—5.

määral rakendanud kõiki vanale kirjaviisile omaseid ortograafia reegleid.

Kuigi vana kirjaviis on järjekindlam ja vastab enam eesti keele häälikulisele koosseisule kui Stahli puhtvõõrapärane ortograafia, ei saa ka vana kirjaviisi pidada eesti keelele sobivaks, nagu selgub selle erijoonte lähemal vaatlusel. Vana kirjaviisi kohaselt lahtise rõhulise silbi lühikest vokaali märgitakse kirjas järgneva konsonandi kahendamisega (*om-ma, lig-gi-mes-se*), lahtise silbi pikka vokaali aga järgneva konsonandi ühekordselt kirjutamisega (*lo-ja, sa-dud*). See tarvitusviis oli lühikese rõhulise silbi vokaali märkimise osas, nagu nägime, juba enne Forseliust meil juurdunud. Kui aga enne Stahli veel esines kõikumisi sõnade nagu *temma ~ tema, Innimenne ~ Inimene* kirjutamisel, siis Stahlist alates teatavasti fikseerus pruuk märkida nendel kordadel rõhulise silbi lühikest vokaali alati järgneva konsonandi kahekordselt kirjutamisega. Lahtise silbi pika vokaali märkimisel oli aga seni olnud rohkem kõikuvusi, sest siin võidi pikka vokaali märkida kas *h* pikendusmärgiga (*suhre, sohla*), ühekordse vokaalimärgiga (*denite, jure*) või isegi vokaali kahekordselt kirjutamisega (*e* puhul : *leeri, meeleta*), kusjuures pärast Stahli hakkas eriti levima *h* tarvitamine pikendusmärgina. Forseliuse ettepanek aga ühtlustas siin tarvitusviisi, ja alates XVII sajandi lõpust hakati lahtise silbi pikka vokaali märkima ühekordse vokaalimärgiga, kusjuures pikkust siin ei tähistanud niivõrd vokaal kui sellele järgnev ühekordne konsonant.

See märkimisviis, mille kohaselt vokaalide kvantiteeti ei märgitud niivõrd vokaali enese kui sellele järgneva konsonandi kirjutamisega, on pärit saksa keelest, kus see on kujunenud keele ajaloolise arenemise tulemusena. Nimelt võisid keskülemsaksa keeles esimese silbi lühikesele vokaalile järgneda nii kaksik- kui üksikkonsonandid. Üleminekul keskülemsaksa keelest uusülemsaksa keelele üksikkonsonandi ees olev lühike vokaal tavaliselt pikenes (näit. sāgen > sāgen, lēsen > lēsen, sīben > sieben), kuna geminaadi või konsonantühendi ees olev vokaal üldiselt säilis lühikesena (näit. *Wille, Sippe, beginnen*). Uusülemsaksa keele hääldus es seejuures geminaat muutus üksikkonsonandiks (näit. *Ratte, Sonne* hääldatakse kui *ratə, zonə*), välja arvatud mõned põhja-saksa murrakud ja balti-saksa murre. Kirjas aga märgiti neid varasemaid geminaate hoolimata nende hääldusest endiselt kahe konsonandimärgiga. Nii kujunes uusülemsaksa keele ortograafias reegel, et lahtine silp tähistab pikka vokaali silbis. Kui aga tahetakse märkida, et silbi vokaal on lühike, siis tuleb silp muuta kinniseks, s. o. järgnev konsonant märkida kahekordselt. Selle reegli kohaselt hakati näiteks keskülemsaksa sõnu *buter, weter, komen* kirjutama uusülemsaksa keeles kujul *Butter, Wetter, kommen*, sest teisiti ei saadud saksa ortograafias edasi anda esimese silbi

vokaali lühidust [18]. See saksa keeles tarvitatav ortograafia kanti täiel määral ka eesti keelde ja seda püüti eesti keeles rakendada, hoolimata sellest et eesti keele kvantiteedisuhted on hoopis teised kui saksa keeles.

Nii hakati saksa ortograafia eeskujul ka eesti keeles lahtise silbi pikka vokaali märkima ühe tähega (*joma, lodan*), ja seda ka pika vokaaliga lõppevais sõnades, nagu *pu, lu, wö* (senise *puh, luh, wöh* asemel). Kui aga pika vokaaliga silp oli kinnine, siis hakati pikka vokaali märkima kahekordse vokaalimärgiga, nagu seda oli juba varemaltki paiguti tehtud (näit. Stahl märgib pikka *e*-d sagedasti kahekordselt: *Mees, Meel*; samuti soovitab Göseken pikkade vokaalide märkimiseks tarvitada kahekordset vokaalimärki: *Siil, pool* e. *pohl, lootsin* e. *lohtsin* [19]). Seesugune pika vokaali erinev märkimine lahtises ja kinnises silbis tegi küll ortograafia järjekindlamaks, kuid teiselt poolt tuli selle tõttu ühe ja sama sõna eri vormides vokaale täiesti erinevalt märkida, näit. *Tö*, aga *Tööd, Sool*, aga *Sole, saan, saad*, aga *same, sawad* [20] jne.

Ühesilbilise sõna lõpus oleva ülipika konsonandi märkimiseks tarvitab Forselius ühekordset konsonandimärki, nagu see üldjoontes oli juba Stahlist peale kindlaks kujunenud, näit. *pätük, lap, wil, tam, luk* jne. See märkimisviis jäi püsima kogu vana kirjaviisi tarvitamise ajal.

Nagu eelnevast selgub, ei tähenda Forseliuse ja tema pooldajate poolt soovitatud ja tarvitusele võetud vana kirjaviis eesti ortograafias mingit põhilist murrangut, mis oleks eesti kirjaviisi täiesti uutele alustele rajanud, vaid see on praktilistest vajadustest tingitud reformitaotlus, mis saksa ortograafia põhiprintsiipidest lähtudes püüdis tarbetute märkide ärajätmise teel kirja õpetamist ja õppimist rahvale kergendada. Selle kinnituseks on ühtlasi asjaolu, et rida vana kirjaviisi põhilisi reegleid oli juba enne Forseliust eesti kirjas rakendusel (*temma, kep*; osalt ka *mele, mees*).

Forseliuse ja Hornungi poolt soovitatud vana kirjaviis tuli teatavasti tarvitusele XVIII sajandi algul. Selles kirjaviisis ilmusid kirikukirjanduse silmapaistvamad teosed, nagu Uus Testament (1715) ja Piibel (1739). See kirjaviis püsis võrdlemisi ühtlasena kogu XVIII sajandi kirjanduses, kuigi pisiasjades ka siin esines kõikuvusi [21]. Nii näiteks tarvitab Arvelius oma raamatus «Üks Kaunis Jutto- ja Õppetusse-Ramat» *ma, male, pu, tö asemel* vorme *maa, maale, puu, töe* jne. Seesugused üksikud ebajärjekind-

---

[18] Vrd. В. М. Жирмунский, История немецкого языка, Москва 1948, lk. 101 jj.; O. Behaghel, Die deutsche Sprache, Wien—Leipzig 1917, lk. 198.

[19] Vrd. H. Göseken, Manuductio ad Linguam Oesthonicam, Reval 1660, lk. 3, 54, 64 jm.

[20] Vrd. J. Hornung, Grammatica Esthonica, lk. 5, 23, 75 jm.

[21] Vrd. J. Wiedemann, Grammatik der ehstnischen Sprache, St.-Petersbourg 1875, lk. 29.

lad kõrvalekaldumised ei muuda aga ajajärgu ortograafia üldpilti.

Pööre suhtumises eesti keelesse ja ühtlasi ka senisesse traditsioonipärasesse kirjaviisi tekib alles XIX sajandi esimesel poolel. See oli ajajärk, kus sõltuvalt kapitalistlike tootmissuhete arenemisest tekkis murrang teaduslikus mõtlemises. See murrang kajastub ilmekalt ka keeleteaduses, kus loobutakse senisest kiriklik-dogmaatilisest suhtumisest keeltesse ning hakatakse keeli uurima ja võrdlema. Keelte võrdlev uurimine näitab, et eesti keel soome-ugri keelena on oma struktuurilt lähedane soome keelele ja sellepärast tuleb ka eesti keele grammatika ning ortograafia küsimuste lahendamisel eeskujuks võtta mitte saksa, vaid soome keelt. Soome eeskuju arvestamine võimaldas paljusid eesti keele küsimusi lahendada tunduvalt otstarbekamalt ja eesti keele ehitusele vastavamalt, kui seda võimaldas senine saksa eeskujule toetuv grammatika. Sama on täiel määral kehtiv ka tolleaegse eesti ortograafia kohta. Vana kirjaviis, toetudes saksa ortograafia printsiipidele, ei olnud kohane eesti keele kvantiteedisuhete märkimiseks (näit. *lina* ja *linna* kirjutati täiesti ühtmoodi) ega täitnud seega oma ülesannet. Kirjasõna osatähtsus aga suurenes aasta-aastalt, sest kapitalism, olles seotud tootlike jõudude edasiarenemisega, vajas kultuursemaid tootjaid, kui seda oli endine rõhutud pärisori. Senise kirikukirjanduse kõrval hakkab seepärast kord-korralt ikka enam ilmuma mitmesuguseid õpetusi sisaldavaid raamatuid, aabitsaid, lugemikke, seaduseraamatuid, lühikesi juhatusi arstiteaduse alalt, õpetlikke jutustusi võõrastest maadest jne., mis olid määratud laiemale lugejaskonnale. Oli oluline, et rahvas nendest raamatutest saaks õigesti aru. Senine kirjaviis aga ei soodustanud raamatute sisu õiget mõistmist. Sellepärast hakatakse nüüd ikka enam ja enam kaaluma kirjaviisi parandamise küsimusi. Eriti hakatakse neid küsimusi käsitlema Rosenplänteri «Beiträge'des», kus mitmesuguste ettepanekutega esinevad J. W. Luce, O. W. Masing jt. Kõne all on siin väga mitmesugused eesti ortograafia küsimused, näit. *h* asendamine sõna algul erilise märgiga (*'obbone*), palatalisatsiooni märkimise võimaluste kaalumine, *õ*-tähe tarvituselevõtmise ettepanek, üksikute häälikute märkimine teatavates sõnades (*maja — maia — maïa — maija*) jne. Rosenplänteri «Beiträge'des» jõuti aga ühtlasi juba ka selleni, et hakati kahtlema eesti ortograafia seniste aluste paikapidavuses, et esitati A. J. Arwidssoni poolt ettepanek võtta eesti keeles tarvitusele soome ortograafia. Sellega oli jõutud juba vana ja uue kirjaviisi vaheliste vastuolude selgitamise küsimuseni, sellega ühtlasi algas võitlus vana ja uue ortograafia vahel, mis teatavasti kujunes üheks kõige ägedamaks ja teravamaks võitluseks kogu eesti kirjakeele ajaloos.

4. Käesoleva töö ülesandeks on lähemalt kirjeldada võitlust vana ja uue kirjaviisi vahel. Seda küsimust on senini kirjanduses võrdlemisi vähe käsitletud. Esimene, kes lähemalt puudutab vana

ja uue kirjaviisi vahelist võitlust, on akad. F. J. Wiedemann. Oma eesti keele grammatika («Grammatik der ehstnischen Sprache» 1875) eessõnas annab ta põgusa ajaloolise ülevaate eesti keeleõpetuslike küsimuste varasemaist käsitlustest ning vaatleb seejuures ühtlasi ka eesti ortograafia kujunemist. Olles esitanud võrdlemisi asjaliku ülevaate eesti ortograafia varasemaist parandusettepanekuist, peatub Wiedemann ka sellel poleemikal, mis eesti ajakirjanduses tekkis seoses vana ja uue kirjaviisi vahelise võitlusega. Seejuures arvab Wiedemann ekslikult, nagu oleks poleemika tekkinud Ahrensi grammatika 1853. a. ilmunud uue trüki puhul. Tegelikult tekkis poleemika hiljem ja selle algatajaks oli Kreutzwald. Uue kirjaviisi vastased rühmitab Wiedemann siin kolme rühma, märkides, et esimesse rühma kuuluvad need, kes ei näe vana kirjaviisi puudusi ja uue paremusi ning pooldavad sellepärast vana; teise rühma kuuluvad need, kes küll märkavad vana kirjaviisi puudusi, kuid leiavad, et ka uus kirjaviis ei võimalda kõiki häälduses esinevaid nähtusi märkida, ning sellepärast siiski eelistavad vana juurde jääda, hoolimata sellest et see on puudulikum; kolmandasse rühma arvab Wiedemann neid, kes uut kirjaviisi peavad seetõttu ebasobivaks, et nad tahavad seda lugeda vana kirjaviisi reeglite kohaselt, s. o. *kana* asemel lugeda *kāna*. Üldiseks uuele kirjaviisile vastuseismise põhjuseks olevat laiskus. Siiski olevat viimastel aastakümnetel nii kirjanduses kui ka koolides uus kirjaviis tulnud kord-korralt enam tarvitusele, mis näitavat, et eestlased kaalutledes ja teadlikult oma keelt käsitlevad [22]. Nagu selgub, ei mõista Wiedemann selle võitluse olemust, vaadeldes seda kui puhtkeelelist võitlust ning mitte märgates selle võitluse seost ühiskondliku eluga ning rahvuse ja rahvusliku kirjakeele kujunemisega.

Täiesti vääralt saab aru vana ja uue kirjaviisi vahelisest võitlusest Villem Reiman, kes seda küsimust on käsitlenud oma artiklites Eduard Ahrensist ja Friedrich Reinhold Kreutzwaldist [23]. Ta ülistab Ahrensit kui eesti «kirjaviisi parandajat», kui uue soomepärase kirjaviisi tarvituselevõtjat, pidades seejuures eriti oluliseks neid vaidlusi, mis seoses Ahrensi ettepanekutega tekkisid Eestimaa sinodis 1845. a. Reaktsioonilise pastorina tahab Reiman uue kirjaviisi tarvituselevõttu pidada peaaegu ainuüksi kiriku teeneks, rõhutades pastorite, nagu E. Ahrensi, G. H. Schüdlöffeli, C. Malmi jt. teeneid uue kirjaviisi kaitsmisel ja tarvitamisel. Tegelikult aga teame, et just kirik oli see, kes kõige ägedamini uue kirjaviisi vastu võitles ja kõige viimasena hakkas uut kirjaviisi rakendama, hoolimata sellest et mõned pastorid uut kirjaviisi pooldasid. Hoopis vastupidiselt suhtub Reiman Kreutzwaldi poolt

---

[22] Vrd. F. J. Wiedemann, Grammatik der ehstnischen Sprache, lk. 42 jj.

[23] Esimene artikkel ilmunud Eesti Üliõpilaste Seltsi albumis II, Tartu 1894, lk. 1—23, teine V. Reimani teoses «Kivid ja killud», Tartu 1907, lk. 129—172

algatatud poleemikasse, mille kaudu õieti eesti kirjaviisi küsimus alles esmakordselt tõsteti avalikkuses esile ja sai tuttavaks. Reiman peab Kreutzwaldi tegevust koguni kahjulikuks, märkides, et 1857. a. poleemikaga olevat «rahupõlv meie vallas» otsa lõppenud. Ta kirjutab: «Vaenutuli oli kohe platsis, ja tule sütitaja oli «Võru linna kuulus mees» Dr. Kreutzwald, kui tema seda ka tasasemalt oleks võinud teha» [24]. Ta mõistab hukka mitte ainult poleemika alustamise Kreutzwaldi poolt, vaid ka pilkelise tooni, mida Kreutzwald tarvitab võitluses vana kirjaviisi pooldajate vastu. Ta hindab seda poleemikat järgmiste sõnadega: «Riiust, mis selle pääle tõusis, ei kanna meie ruum mitte kõnelda, ... üksnes niipalju tähendame siin, et t e a d u s sellest mitte kasu ei saanud, ei ka mitte Eesti kirjandus. Pilkamine ei ole ialgi koda ehitanud, laulu veeretamised ei jõua teaduse vallas õigemaid teesid rajada. Ainus mõistlik sõna terves tülis oli *stud. theol.* C. Malmi «katsuge kõik läbi: pidage kinni, mis hea on», mis Tallorahwa Postimehes 1857 nr. 46 ja 47 ilmus» [25]. Reimani arvates ei olevat ka Kreutzwaldi «Tuisulased» ega muudki vana kirjaviisi pilkamiseks ja uue kirjaviisi soovitamiseks kirjutatud tööd mingit kasu toonud, küll aga tulevat kiita pastor Theoli tegevust, kes «viljata sõnakõlksude eest postipauna suu kinni pani», s. o. poleemika lõpetas.

Reiman püüab lugejaid korduvalt veenda, et Kreutzwald «keeletark», «grammatika tundja» ega «suur keeleteaduse tundja» ei olevat [26], kuid seejuures tsiteerib ta meeleldi Kreutzwaldi, kui see midagi kiitvat Ahrensi kohta ütleb. Isegi artiklis «Friedrich Reinhold Kreutzwald» püüab Reiman kaitsta neid tagurlikke ja saksameelseid «eestlaste koolitatud mehi», keda Kreutzwald oma «Sippelgas» (1861) täie õigusega pidas kõige kurjemateks uuenduste vastasteks.

Täiel määral pooldas V. Reimani seisukohti ka M. Lipp, kes oma «Kodumaa kiriku ja hariduse loos» ei väsinud ülistamast pastoreid Ahrensit, Schüdlöffelit ja Malmi uue kirjaviisi eest võitlejatena, kirikukeele parandajatena jne. Kreutzwaldi keelealaline tegevus on nende kirikumeeste tegevuse kõrval Lipu käsitluses jäänud hoopis varju, kuigi ka Lipp ei saa eitada Kreutzwaldi võitlust uue kirjaviisi eest. [27]

V. Reimani puhtklerikaalsest vaatevinklist lähtuvad kirjutised kujutasid võitlust vana ja uue kirjaviisi vahel täiesti moonutatult ja vääralt. Reiman pastorina ei soovinud ega suutnudki mõista selle võitluse tõelist olemust. Kahjuks püsisid Reimani ebaõiged ja ilmselt tendentslikud seisukohad, nagu oleks uue kirjaviisi tarvituseletulek eesti keeles ainuüksi Ahrensi teene ja nagu oleks

---

[24] V. R., Eduard A h r e n s, Eesti Üliõplaste Seltsi album II, lk. 19—20.
[25] Sealsamas, lk. 20.
[26] Vrd. sealsamas lk. 12, samuti teoses «Kivid ja killud» I, lk. 151.
[27] Vrd. M. L i p p, Kodumaa kiriku ja hariduse lugu, Tõine raamat, tõine anne, Jurjev 1899, lk. 85 jj.

Kreutzwald keele alal olnud täielik võhik, kuni viimase ajani meie vastava-alases kirjanduses.

Mõnevõrra õigemini hindab vana ja uue kirjaviisi vahelist võitlust K. A. Hermann oma «Eesti kirjanduse ajaloos» (1898), kus ta seda küsimust põgusalt puudutab seoses E. Ahrensi ja F. R. Kreutzwaldi tegevuse vaatlusega. Nii nagu küsimuse varasemad käsitlejad, nii peab ka Hermann Ahrensit selleks, kes «uut kirjaviisi Eesti keeles teaduslikult põhjendas ja selle läbi temale tulevikus täie võidu kindlaks tegi» [28]. Ometi ei lähe Hermann seejuures vaikides mööda ka Kreutzwaldi tegevusest, vaid arvab, kuigi ekslikult, et Kreutzwald veel enne Ahrensit uut kirjaviisi hakkas tarvitama. Päris õigesti näitab Hermann, missuguseid raskusi tuli Kreutzwaldil ületada ja kuidas ta, appi võttes pilget (näit. «Kilplastes») ja naeruvääristades oma vastaseid, püsivalt ja järjekindlalt võitleb uue kirjaviisi eest. Lühidalt märgib Hermann ka poleemikat, mis seoses kirjaviisiküsimustega tekkis tolleaegses ajakirjanduses, öeldes sel puhul: «Aastal 1857 oli Eestis kõigest kaks Eesti ajalehte; need olivad J. V. Jannseni asutatud «Pärnu Postimees» ja Tartus enne ilmuv «Talurahva Postimees». Neis lehtedes võideldi nii hästi uue kirjaviisi poolt kui ka vastu. Kreutzwald oli muidugi pooltvõitleja. Aga uus kirjaviis võitis ikka enam ja enam sõpru. Kirjamehi hakkas peagi tubli osa tema poole hoidma, ja Kreutzwald oli siis täiesti võitjaks jäänud, kui see ka mõnegi aasta kestis» [29]. Kuigi ka Hermannil ei olnud veel täit kujutlust vana ja uue kirjaviisi vahelisest võitlusest ja selle olemusest, tõstis ta siiski täie õigusega Kreutzwaldi osa selles võitluses enam esile, kui seda oli senini tehtud.

Käesoleva sajandi esimestel aastakümnetel, aga ka järgneval kodanliku diktatuuri perioodil puudutati vana ja uue kirjaviisi vahelise võitlusega seoses olevaid küsimusi ainult riivamisi. Seejuures püsiti üldiselt juba V. Reimani poolt esitatud seisukohtadel, et uus kirjaviis tuli tänu Ahrensi tegevusele tarvitusele ja et Kreutzwald ei olnud tugev keelemees. Kreutzwaldi visa võitlus uue kirjaviisi eest jäetakse aga sagedasti hoopis märkimata. Nii näiteks läheb V. Grünthal (Ridala) oma küllaltki ulatuslikus artiklis «Eesti kirjakeele arenemine» (ilmunud koguteoses «Eesti Kultura» I, 1911, lk. 214—304) sellest küsimusest täiesti mööda, märkides ainult ebamääraselt, et Kreutzwaldi «pääletungimine vana traditsionalse saksapärase õigekirjutuse vastu ei olnud muud, kui sama vaimu avaldus, mis keele kitsaid piirisid laiemale, peaaegu vägivaldselt laiale püüdis kangutada» [30]. Samuti minnakse sellest mööda ka kirjanduslugudes, kus sagedasti püütakse iseloomustada

---

[28] K. A. Hermann, Eesti kirjanduse ajalugu esimesest algusest meie ajani, Tartu 1898, lk. 358.

[29] Sealsamas, lk. 392 jj.

[30] Eesti Kultura I, Tartu 1911, lk. 273.

ka vastava ajajärgu keelt (näit. M. Kampmanni kirjandusloos jm.). Ka kodanliku diktatuuri ajajärgust pärinevad eesti kirjakeele ajaloo lühiülevaated vaikivad vana ja uue kirjaviisi vahelisest võitlusest.

Lähemalt on hakatud eesti kirjakeele arenemise probleeme käsitlema alles nõukogude ajajärgul. Nii on käesolevate ridade autori sulest 1946. a. ilmunud töö «Võitlus vana ja uue kirjaviisi vahel», milles esmakordselt lähemalt valgustatakse nii uue kirjaviisi tekkimist ja levimist kui ka progressiivsete tegelaste osa uue kirjaviisi propageerimisel. Ometi on sel uurimusel rida olulisi puudusi. Nii ei ole 1946. a. ilmunud töös kirjaviisiküsimuste käsitlust küllaldaselt seotud kogu eesti kirjakeele arenemisega, eriti aga eesti rahvuskeele tekkimisega, millega võitlus uue kirjaviisi eest on kõige tihedamas seoses. Rahvuskeele tekkimine oli aga sõltuv rahvuse kujunemisest, mis omakorda oli võimalik ainult kapitalistlike tootmissuhete arenemise tingimustes. Seega oleks töös tulnud võitlust vana ja uue kirjaviisi vahel enam siduda kogu meie ühiskondliku elu arenemisega, vaadelda seda kui üht feodalismivastase võitluse avaldust. Teiselt poolt ei ole eelmise töö puhul saadud ära kasutada kõiki olemasolevaid materjale, eriti möödunud sajandi teise poole aktiivsete kultuuritegelaste ja keelemeeste käsikirjalisi materjale ja kirjavahetust, mis küsimuste lahendamiseks nii mõndagi uut võimaldab juurde tuua. Seetõttu on 1946. a. ilmunud töös jäänud valgustamata ka see osa, mis Vene Teaduste Akadeemial on olnud eesti kirjaviisiküsimuse lahendamisel. Hoolimata nendest puudustest on selles töös siiski konkreetse materjali põhjal antud üldjoontes õige ülevaade vana ja uue kirjaviisi vahelise võitluse käigust, nii et seda tööd on saadud suurel määral kasutada ka käesoleva töö puhul. Käesolev uurimus, olles koostatud õige tunduval määral eelmise töö alusel, on kujunenud seega vana ja uue kirjaviisi vahelise võitluse laiendatud ja süvendatud käsitluseks, milles küsimusi ei ole valgustatud mitte ainult rikkalikuma materjali põhjal, vaid ühtlasi on rida küsimusi uutena esitatud või uues valguses lahendatud.

5. Käesoleva töö ülesandeks on jälgida üksikasjalisemalt võitlust vana ja uue kirjaviisi vahel, anda ülevaade selle võitluse tekkimise põhjustest ja võitluse laadist eri ajajärkudel, selgitada võitluse üksikuid tähtsamaid etappe ja vaadelda, kuidas ning missugustel tingimustel teoreetilised kirjaviisiparandamise ettepanekud leidsid tegelikku rakendamist. Ajaliselt alustatakse vaatlust küll juba möödunud sajandi kolmanda aastakümnega ja lõpetatakse 80-ndate aastatega, kuid lähemalt käsitletakse võitlusi ajavahemikul 1843—1875.

Uue kirjaviisiga seoses esitati ka mitmesuguseid üksikhäälikute märkimist puudutavaid ettepanekuid, näiteks palatalisatsiooni tähistamise, õ-tähe tarvituselevõtmise, võõrtähtede tarvitamise jne. kohta. Kuigi mõned neist ettepanekuist tulid tarvitusele teataval

määral seoses uue kirjaviisiga, jäetakse nende vaatlus siin kõrvale. Käesolevas töös piirdutakse nende põhijoonte jälgimisega, mis eristavad vana kirjaviisi uuest. Niisugusteks põhilisteks erinevusteks on, nagu eespool Forseliuse ettepanekuist kõneldes märgitud, lahtise silbi lühikese vokaali märkimine järgneva konsonandi kahekordistamisega (*tema tuleb* asemel *temma tulleb*) ja lahtise silbi pika vokaali märkimine järgneva konsonandi ühekordselt kirjutamisega (*maale viima* asemel *male vima*). Eelmisega seoses puudutatakse ka sõna lõpus oleva pika vokaali (*puu, soo* asemel *pu, so*), samuti pika konsonandi märkimist (*kepp, kull* asemel *kep, kul*). Peamiselt tuleb siin vaatluse alla aga võitlus selle pärast, kas kirjutada *innimenne, innimene* või *inimene*, kas kirjutada *lomad* või *loomad*.

Ühtlasi püütakse töös üksikasjalisemalt jälgida, lähtudes vastavast allikmaterjalist, kuidas toimus võitlus vana ja uue kirjaviisi vahel, missugused ühiskondlikud tegurid mõjustasid keeleliste ettepanekute läbiminekut ja missugust osa etendas võitlus uue kirjaviisi eest rahvusliku kirjakeele kujunemise protsessis. Samuti jälgitakse töös, missugune oli suhe teostes tarvitatava kirjaviisi ja nende teoste sisu vahel, miks teatavat laadi tööd avaldati uues, teised aga jälle vanas kirjaviisis. Edasi püütakse selgitada, missugune oli suhe vanas ja uues kirjaviisis ilmunud teoste vahel teataval ajal, missuguseid mõõna- ja tõusuperioode elas läbi uus kirjaviis enne kehtivusele pääsemist. Lisaks peatutakse töö lõpul lühidalt ka nendel tänapäeva eesti ortograafia joontel, millede tekkimine on seletatav omaaegse vana kirjaviisiga, samuti ka neil sõnadel, millede tänapäevane hääldamine on kujunenud vana ortograafia mõjul.

Töös vaadeldakse nähtusi kronoloogiliselt, kusjuures iga nähtuse puhul algul jälgitakse neid tegureid, mis kutsusid esile vastava ettepaneku, siis ettepanekuga seoses tekkinud vaidlusi ja võitlusi ning lõpuks ettepaneku tarvituseletulekut oma aja kirjaviisis ning neid tingimusi, mis soodustasid või takistasid ühe või teise ettepaneku läbiminekut. Vastavalt eesti kirjakeele arenemise põhiajajärkudele on kogu töö jaotatud kaheks suureks peatükiks, kusjuures esimeses vaadeldakse neid mitmesuguseid ettepanekuid, mis tehti vana kirjaviisi puudustest ülesaamiseks põhja-eesti kirjakeeles enne rahvusliku kirjakeele kujunemist, teises peatükis aga jälgitakse lähemalt neid võitlusi, mis kirjaviisi alal tekkisid rahvusliku kirjakeele kujunemise perioodil.

Materjalidena käesolevaks tööks on kasutatud kõigepealt keelelisi kirjutisi, olgu need ilmunud eri brošüüridena (näit. O. W. Masingu, J. Hurda kirjutised), omaaegses perioodikas (näit. «Beiträge'des»), koguteostes või mujal. Vaidlusi ja poleemikat kirjaviisiküsimuste üle on jälgitud peamiselt tolleaegses ajakirjanduses ilmunud kirjutiste põhjal. Väärtuslikku materjali küsimuste selgitamiseks on pakkunud rahvusliku liikumise ajajärgu kultuu-

ritegelaste ja keeleteadlaste käsikirjalised materjalid, eriti nende omavaheline kirjavahetus. Trükis avaldatud kirjavahetuste puhul on kasutatud vastavaid trükitud väljaandeid, kuna käsikirjadena kasutatud materjalid on kõik pärit ENSV TA Fr. R. Kreutzwaldi nimelise Kirjandusmuuseumi käsikirjade osakonna kogudest. Teiselt poolt on aga sama kirjandusmuuseumi kogudest läbi vaadatud rohkesti mitmesuguseid teoseid ja ajakirju, et selgitada, kuivõrd üks või teine ettepanek leidis tegelikku rakendamist.

VANA KIRJAVIISI PARANDAMISE KATSED PÕHJA-EESTI KIRJAKEELES

Vana kirjaviisi puuduste märkimine XVIII sajandil ja XIX sajandi algul.

6. Sõltuvalt eesti keele murretest ja ajaloolistest tingimustest kujunes meil juba XVI sajandil kaks kirjakeelt: põhja-eesti ehk tallinna ja lõuna-eesti ehk tartu kirjakeel. Need eri murretel baseeruvad kirjakeeled arenesid kuni rahvuse kujunemiseni ja rahvuskeele tekkimiseni paralleelselt, kusjuures kord-korralt kaaluvamat osa kirjanduses ja kultuurilises elus hakkas etendama põhja-eesti kirjakeel kui laiemal maa-alal tarvitatav. Seoses eesti rahvuse kujunemisega ja ühise rahvusliku kirjakeele tekkimisega tõrjuti lõuna-eesti kirjakeel täiesti kõrvale, kuigi seda kaitsesid tagurlikud pastorid, ja põhja-eesti kirjakeel sai rahvuslikuks kirjakeeleks, mida hakati kirjas ja avalikus elus tarvitama ka lõuna eesti murrete alal[31]. Sellepärast on käesolevas töös täiesti kõrvale jäetud lõuna-eesti kirjakeele ortograafia küsimused ning on lähemalt vaadeldud ainult põhja-eesti kirjakeele kirjaviisi arenemist ning sellega seoses esinevaid vaidlusi ja võitlusi.

7. Forseliuse poolt rajatud vana kirjaviisi tarvituselevõtmine tundus tolle aja keelemeestele uuendusena, mis võimaldas keelt foneetiliselt märkida. See oli aga sakslastest keeletarvitajaile väga oluline, sest foneetilise kirjaviisi kohaselt võisid nad loetavat keelt enam-vähem kõneldava keele lähedaselt hääldada ja seega eestlastele arusaadavad olla. Selle kohta ütleb A. Thor Helle oma keeleõpetuse «Kurtzgefasste Anweisung zur Ehstnischen Sprache» (1732) algul järgmist: «Puhta eesti keele õppimine on seetõttu märksa kergemaks muutunud, et püütakse kirjutus- ja lugemisviisi täiesti maarahva tõelise hääldusе kohaselt korraldada»[32].

---

[31] Rahvusliku kirjakeele kujunemise kohta vt. A. Kask, Mõningaid jooni eesti rahvuskeele kujunemisest, koguteoses «Teaduslikud tööd, pühendatud Tartu Riikliku Ülikooli 150. aastapäevale», Tallinn 1952, lk. 26—40.

[32] A. Thor Helle, Kurtzgefasste Anweisung zur Ehstnischen Sprache, Halle 1732, lk. 1.

Ometi märkab ka A. Thor Helle, et kõigest sellest hoolimata on kirjaviis siiski alles puudulik ega vasta täiel määral häälda-misele. Ta leiab, et häälikud *l*, *m*, *n*, *r* mõnedes sõnades häälda-takse «teravamalt, rõhuga», näit. sõnades *kañna* (käskiv kv. sõnast *kandma*), *kañnad*, *liñna* (ill.), *miñna*, seevastu aga teistes «kiiremalt, tasemini», näit. *kanna* 'kana', *kannad* 'kanad', *linna* 'lina', *minna* 'mina'[33]. Et seda hääldamiserinevust ka kirjas märkida, soovitab ta tarvitusele võtta mõnesugused eristamismärgid. Nii ütleb ta, et joonega *ñ* märgib teravamat hääldamist, näit. sõnas *kañna*, s. o. märgib geminaati. Teiste häälikute puhul soovitab ta samasuguselt kirjutatavate sõnade erineva tähenduse märkimiseks tarvitada rõhumärki, näit.:

«**múrre**,	der *dialect.*	**murre**,	die Sorge.
álla,	herunter.	**alla**,	was beständig, ist *in usu in compositis.*
kállad,	du wendest.	**kallad**,	die Fische.
kúlla,	des Goldes.	**kulla**,	ein grosser Milch-Löffel.
kálli,	des theuren.	**kalli**,	Dünnbier»[34].

Esitatud märke tarvitab A. Thor Helle oma grammatika lõpul olevas sõnastikus ja tekstiosas aga väga harva. Kõige sagedamini esineb tal sõnastikus *ñ*, mida ta tarvitab peamiselt neil kordadel, kui sõna tähendus nõuab erisugust hääldamist (näit. *liñna*, *siñna*, *vañnutama*, ka *vañne*, *teñne*, kuid *rinnus*, *pannal*, *kannatama* jne.). Seesugust *ñ*-tähte kasutab ta ka oma piiblitõlkes. Rõhumärki tarvitab ta sõnastikus juhuslikult ja väga harva (näit. *kállal*, *kállale*, *kállis*, kuid *kalliskiwwi*, *kallas* jne.)[35].

8. A. Thor Helle ettepanekuid kordab ka järgmise eesti grammatika autor A. W. Hupel oma keeleõpetuses «Ehstnische Sprachlehre» (1780), märkides ühtlasi, et ettepanek rõhumärki tarvitada ei ole läbi läinud. Märgiga *ñ*-tähte tarvitab aga Hupel ka ise, kuigi väga harva. Temalgi on see märk «teravama hääldu se» märkimiseks juhtudel, kus on vaja sõnade tähendust eristada, näit. *kañna* ja *kanna* 'kana', *liñna* (ill.) ja *linna* 'lina', *miñna* ja *minna* 'mina'[36]. Vokaalide märkimise selgitamisel rõhutab Hupel, et *aa*, *ää*, *ee*, *ii*, *oo*, *uu*, *üü* eesti keeles on tarvitusel kinnise silbi vokaa-lide pikkuse tähistamiseks, kuna lahtises silbis pikk vokaal kirju-tatakse ühekordse tähega, näit. *rööm*, kuid gen. *römo* (mitte: röömo)[37]. Hupel on vana ortograafia tarvitamisel järjekindel ega pea õigeks seda, et mõned tarvitavad *maa*-tüüpi sõnades kahekord-set vokaalimärki nimetava ja omastava eristamiseks, näit. nim. *so*,

---

[33] A. Thor Helle, Kurtzgefasste Anweisung zur Ehstnischen Sprache, lk. 4.
[34] Sealsamas, lk. 5.
[35] Sealsamas, lk. 106.
[36] Vrd. A. W. Hupel, Ehstnische Sprachlehre, Riga und Leipzig 1780, lk. 4.
[37] Vrd. sealsamas, lk. 2.

kuid omast. *soo*. Hupel märgib päris õigesti, et siin hääldamisel erinevust ei ole, ja kirjutab sellepärast nii nimetavas kui omastavas *so* [38]. Hoolimata vana ortograafia saksapärasest märkimissüsteemist peab Hupel eesti ortograafiat täiel määral foneetiliseks, öeldes selle kohta: «Eestlane loeb täpselt nii, nagu kirjutatakse, ja kirjutab ... nii, nagu tuleb lugeda»[39].

9. Palju teravamalt kui XVIII sajandil hakatakse vana kirjaviisi puudusi märkama XIX sajandi algul, eriti sajandi teisel ja kolmandal kümnendil. See on, nagu eespool märgitud, tingitud sellest murrangust, mis toimus XIX sajandi esimesel poolel keeleteaduses seoses kapitalistlike tootmissuhete arenemisega. Kõige ilmekamalt avaldub see H. Rosenplänteri «Beiträge'des», kuid ka muudes selle aja keelelistes väljaannetes võib märgata uute teede otsimist. Isegi Hupeli grammatika teises trükis (1818), mis kõiges põhilises püsib veel vana traditsioonipärase saksa-ladina grammatika raamides, on märgata mõningaid uusi jooni. Nii näiteks võetakse siin veelkordselt kõne alla lühikese ja pika vokaalidevahelise konsonandi märkimise küsimus. Hupel leiab, et *n* puhul on võimalik vahet teha, kasutades kriipsuga *ñ*-i, kuid sellest ei piisavat. Olevat vaja eristada ka teravamat ja nõrgemat *r*-i, *l*-i ja *s*-i, näit. sõnades nagu *warras* 'varas' ja *warras* jne. A. Thor Helle poolt soovitatud rõhumärk ei olevat aga tarvitusele tulnud. Hupel arvab, et võiks eesti keeles samuti erilised joonega tähed tarvitusele võtta, nagu on seda läti keeles tehtud, kuid seda olevat nüüd hilja teha, sest eestlane olevat oma kirikuraamatutega juba väga harjunud [40].

Vokaalide märkimise osas pooldab Hupel üldiselt vanale kirjaviisile omast tarvitusviisi, kuid ta ei saa salata, et just selles osas esineb rohkesti kõrvalekaldumisi. Nii näiteks kirjutatavat *wee* (omast. sõnast *vesi*) ja *kuuke*, selle asemel et kirjutada *we* ja *kuke*. Kuid see vokaalimärkide liigsus olevat siiski teatavatel juhtudel ka vabandatav. Nii võidavat kasutada kaht vokaalimärki samakõlaliste sõnade tähenduse eristamiseks kirjas, näit. *lo*, *te* (käskiva kõneviisi vormid verbidest *looma* ja *tegema*) ja *loo* (omast. sõnast *lugu*), *tee* 'liiklemistee'. Isegi *wee* võidavat paralleelvormina kirjutada, sest teistes käänetes on siin kaks *e*-d, näit. *weest*, *weed* [41]. Seega peab Hupel tunnistama, et vana kirjaviisi reeglipärases tarvitusviisis esineb kõikuvusi.

10. Nagu märgitud, käsitleti eesti kirjakeele ortograafia küsimusi ka H. Rosenplänteri ajakirjas «Beiträge zur genauern Kenntniss der ehstnischen Sprache». Juba esimeses «Beiträge'de» vihikus (1813) kirjutas Rosenplänter ortograafiast artikli, milles ta katsus kindlaks määrata eesti õigekirjutuse reeglid. Eesti orto-

[38] Vrd. A. W. Hupel, Ehstnische Sprachlehre, 1780, lk. 13.
[39] Sealsamas, lk. 2.
[40] Vrd. A. W. Hupel, Ehstnische Sprachlehre, Mitau 1818, lk. 9, 13.
[41] Vrd. sealsamas, lk. 10.

graafia põhireeglina esitab ta siin nõude: «Kirjutatagu nii, nagu eestlane kõneleb»[42], pidades samuti kui Hupel eesti ortograafiat foneetiliseks. Seejuures lähtub temagi vokaalide ja konsonantide pikkuse märkimise küsimuses saksa ortograafiast ning peab veaks kõrvalekaldumisi Hupeli poolt antud reegleist, näiteks vorme nagu *suurem* jne. Tähelepanu väärib tolleaegse kirjaviisi seisukohast tema nõue, et teatavate sõnade «erilise hääldamise märkimiseks» tulevat kirjutada *seña*, *miña*, *liña*, *kaña*, mitte aga *sennna*, *minnna*, *linnna*, *kannna*, nagu mõned tarvitavat. Esimene märkimisviis olevat üldiselt vastu võetud ja ilmselt parem kui teine, mis võivat viia talupoegi sõnade väärale lugemisele[43]. Pika vokaaliga lõppevate sõnade õigekirjutuses kaldub aga Rosenplänter kõrvale vana kirjaviisi üldreegleist ja märgib, et ühesilbilised vokaaliga lõppevad nimisõnad tuleb kirjutada kahekordse vokaalimärgiga, sest vokaal hääldatakse siin pikalt, näit. *tee*, *soo*, *puu* jne. Seesugune kirjutusviis ei olevat uus, vaid esinevat terves reas teostes (vrd. Arveliuse kirjutamisviisi, lk. 13). See märkimisviis võimaldavat ühtlasi eraldada nimisõnu, näit. *tee* 'liiklustee' ja *te* (käskiv kv. verbist *tegema*), *maa* (nimisõna) ja *ma* (asesõna). Liitsõnades tulevat aga kirjutada endiselt ühekordse vokaalimärgiga, näit. *mawallitseja*, *tekäia*, *mailm* jne. Ühtlasi märgib ta siin, et asesõnades, nagu *ma*, *ta*, *sa* ja enamikus partikleist, nagu *ka*, *ja* olevat tegemist lühikese vokaaliga ja sellepärast tulevat need kirjutada ühekordse vokaalimärgiga. Ekslikult peab ta aga ka verbivorme, nagu *sa* (käskiv kv.), *ei sa* (eitav kõne verbist *saama*) lühikese vokaaliga sõnadeks[44].

Nagu selgub, püüab Rosenplänter neid mitmesuguseid tarvitusviise, mis tolleaegses ortograafias esinesid, kuidagi reeglistada, kuid ta kaldub seejuures kõrvale enese poolt fikseeritud seisukohast, et õigekirja aluseks olgu häälduse, ja katsub vokaalide pikkust siduda sõnaliikide küsimusega.

Kõikuvused, mis esinesid pika vokaaliga lõppevate ühesilbiliste sõnade vokaali märkimises, olid esimeseks lõheks vana kirjaviisi reeglipärases süsteemis. Tegelikult kandsid need kõikuvused siiski juhuslikku ilmet, olles tavaliselt tingitud tarvidusest sõnade tähendussisu paremini kirjas esile tuua. Põhiliselt säilis ikkagi endine reeglipärane märkimisviis.

O. W. Masingu võitlus täpsema kirjaviisi eest.

11. Üksikasjalisemalt hakkas eesti ortograafia küsimusi käsitlema O. W. Masing, kes juba 1816. a. oli esitanud ettepaneku mär-

---

[42] H. Rosenplänter, Versuch bestimmte Regeln für die ehstnische Orthographie festzusetzen. — Beitr. I, 1813, lk. 108.

[43] Vrd. sealsamas, lk. 109.

[44] Vrd. sealsamas, lk. 114 jj.

kida kirjas õ-häälikut ja palatalisatsiooni [45]. Tema arvates on vaja võtta revideerimisele kogu senine kirjaviis. Väga õigesti märgib ta, et «mitte grammatika ei tee keelt, vaid keel teeb grammatika» [46]. Senini olevat grammatikad püüdnud keelt teha, tema aga olevat arvamusel, et keelest tuleb grammatika alles leida. Seda seisukohta püüab ta rakendada ka ortograafiaküsimuste lahendamisel.

Juba ühes 1818. a. kevadel Rosenplänterile kirjutatud kirjas märgib Masing, et eesti ortograafias esinev konsonantide sagedane kahekordne kirjutamine raskendavat võõrastel eesti keele lugemist ja juhtivat neid sõnade ebaõigele hääldamisele. Ta ütleb: «Konsonanti on vaja ainult siis kahekordselt märkida, kui seda hääldades tõepoolest eelmise silbi lõpus ja järgmise silbi alguses võib kuulda» [47]. Sama küsimust käsitleb ta lähemalt ühes 1819. a. kevadel Rosenplänterile kirjutatud kirjas, kus ta märgib, et tema kätte olevat juhuslikult läbivaatamiseks sattunud üks lätikeelne raamat, kust ta on oma üllatuseks leidnud erilisi joonega tähti, nagu *ļ*, *ŗ*, *ş*, *ţ* jt. Ta leiab, et neid läti tähti võib edukalt kasutada lühikese ja pika konsonandi eristamiseks [48], näit. *warras* (esimene *r* joonega) 'varas' ja *warras*, *kalla* (esimene *l* joonega) 'kala' ja *kalla* (verbist *kallama*) jne. Ta toob siin rea näiteid, kus ta paralleelselt esitab konsonandi märkimise nii pika kui lühikese silbi järel, samuti sõltuvalt konsonandi vältusest. Nii tuleks tema arvates kirjutada: *kaſi*, 'kaasi', *kasſi* (sõnast *kasima*), *kaſſi* (sõnast *kass*), *Mina* 'Miina', *miña* 'mina', *minna* (verbist *minema*) jne. Lisaks toob ta rea lausenäiteid, kus lisamärkide kasutamine võimaldab õiget lugemist, näit. võlla (l. *l* joonega) pärrast sai *wõlla*, *ema* hüüab — *ämma*, *siña* lähhed *sinna*, *miña* tahhan *minna*, *murre* (l. *r* joonega) on *waew*, *murre* on keel jne.[49]. Isandate vihastamiseks kavatseb ta neid tähti hakata kasutama oma keeleõpetuses, sest läti tähti leiduvat trükikojas.

1819. a. sügisel käsitleb ta ühes kirjas Rosenplänterile veel kord konsonantide märkimise küsimust, kusjuures ta tuleb otsusele, et joonega tähti tuleks tarvitada mitte lühidalt, vaid teravalt, s. o. pikalt hääldatavate konsonantide märkimiseks. Ta leiab, et kui tuleks lühikesi konsonante märkida joonega tähtedega, siis kuluks selleks liiga palju selliseid tähti. Sellepärast esitab ta järgmised õigekirjutuse reeglid:

«a) kui vokaali järel on konsonant kahekordselt ja ilma jooneta tähtedega märgitud, siis tähendab see seda, et nii esimene

---

[45] Vt. O. W. Masing, Ehstnische Originalblätter für Deutsche, Dorpat 1816, lk. 50.

[46] O. W. Masing H. Rosenplänterile 7. IV 1819.

[47] O. W. Masingu dateerimata kiri H. Rosenplänterile 1818. a. kevadtalvest.

[48] Läti keeles tarvituselevõetud joonega tähtedele oli juba Hupel tähelepanu juhtinud, vt. eespool lk. 23.

[49] O. W. Masingu dateerimata kiri H. Rosenplänterile 1819. a. märtsist.

kui ka järgmine silp on võrdse prosoodilise pikkusega ja et mõlemad on lühikesed, rõhk ei peatu kuskil, ei esimesel ega teisel silbil, näit. 1. *lĭnnă* 'des Flachses', 2. *mĭnnă* 'ich', 3. *kăllăs* 'im Fische'.

b) kui kahekordne konsonant on joonega tähtedega märgitud, siis tuleb kumbagi neist teravalt hääldada ja nii artikuleerida, et üks eelmise silbi lõpul ja teine järgmise silbi algul eraldi ja selgelt on väljendatud; seejuures püsib igakord kogu rõhu raskus eelmisel silbil, näit. 1. *liñña* 'in die Stadt', 2. *miṉṉa* 'gehen', 3. *kaḷḷas* 'das Ufer'»[50]. Masing toob isegi selliseid näiteid, kus joonega tähtede abil pole eristatud mitte ainult lühikesi ja pikki konsonante, vaid koguni praegust 2. ja 3. väldet, näit. gen. *kotti* ja ill. *koṫṫi*, gen. *wakka* ja ill. *waḳḳa*. *s*-hääliku märkimisel olevat võimalik ka ilma selliste joontega tähtedeta läbi saada, näit. *isſe*, kuid *siſſe*.»

O. W. Masingu kirjad 1818. ja 1819. aastast näitavad, et Masing on teravalt tunnetanud vana kirjaviisi puudusi ning püüdnud leida teid, kuidas eristada lühikesi ja pikki konsonante. Selleks on ta katsunud rakendada läti keele eeskujul joonega tähti.

12. 1820. a. ilmub O. W. Masingu brošüür «Vorschläge zur Verbesserung der Ehstnischen Schrift», milles ta avalikkusele esitab oma tolleaegsed seisukohad, arvustab vana kirjaviisi puudusi ja teeb ühtlasi vastavaid parandusettepanekuid. Kõneldes konsonantide märkimisest ütleb ta, et konsonantide kahekordselt kirjutamine, nagu see on tarvitusel kehtivate õigekirjutusreeglite alusel, on väga segav, viib lugejaid sõnade ebaõigele hääldamisele ja tekitab väärarusaamist. See olevat häiriv eriti seetõttu, et eesti keeles tarvitatavat märkimisel kaksikkonsonanti nii neil kordadel, kui esimene konsonantlõpuline silp on «rõhuga», kui ka neil juhtudel, kus algussilp pole ei pikk ega rõhuga[51]. Praegune kirjaviis ei põhjustavat ainult muulaste ebaõiget kaksipidimõistmist võimaldavat hääldamist, vaid tekitavat isegi eestlasele raskusi lugemisel. Eriti olevat seetõttu lugemise õppimine ja õpetamine raskendatud, nagu seda tihtigi kurtvat tublid külakoolmeistrid. Näiteks toob ta siin järgmised sõnad, millede hulka võidavat kergesti suurendada.

«Sõnad, kus esimene silp on rõhuta	Sõnad, kus esimene silp on rõhuline.
k a l l a der Fisch	k a l l a giesse
w õ l l a der Schuld	w õ l l a an den Galgen
s u l l e der Feder	s u l l e dir
p õ l l e brennen	p õ l l e in die Schürze
k u m m e hohltönend	k u m m e die Fischbehälter
k a n n a die Henne	k a n n a trage

[50] O. W. Masingu dateerimata kiri Rosenplänterile 1819. a. sügisest.

[51] O. W. M a s i n g, Vorschläge zur Verbesserung der Ehstnischen Schrift, Dorpat 1820, lk. 9, 10.

minna ich	minna gehen
sinna du	sinna dorthin
wannub es walkt	wannub er flucht
karra der Glockenklöpfel	karra des Bleches
warras der Dieb	warras der Spies
murre die Sorge	murre der Dialekt
warrud Tonnendauben	warrud die Kindtaufe
kassi packe dich	kassi die Katze *acc.*
kotti des Sackes *gent.*	kotti in den Sack ingr.» [52]

Masing leiab päris õigesti, et esimese rühma sõnades, kus — nagu ta ütleb — esimene silp on rõhuta, on konsonantide kahekordselt kirjutamine «tõeliselt eksiteeleviivaks kirjaveaks» [53]. Et sellest eesti ortograafia puudusest üle saada, soovitab Masing, nagu ta oli seda teinud juba oma kirjades, tarvitusele võtta erilised joonega tähed, umbes seesugused, nagu neid tarvitati läti keeles. Seesuguste tähtede tarvituselevõtmine muutvat eesti kirjaliku väljenduse palju täpsemaks ja selgemaks. Tal olevatki kavatsus oma trükivalmis olevas alglugemikus tarvitada järgmisi joonega tähti: *ł̄, m̄, n̄, r̄, s̄, t̄*; rohkem uusi märke polevat vaja.

Nagu siit selgub, on Masing nähtust sisuliselt päris õigesti mõistnud, kuigi ta eksikombel arvas, et erinevus nende sõnade vahel on rõhus ja mitte häälikute vältes. Ettepanekut tarvitada harilikku üksikkonsonanti nende nn. «rõhuta» silpide märkimiseks ta aga ei saanud teha, sest sel puhul oleks loetud esimest silpi pikalt. Järelikult pidi ta soovitama uusi märke. Ta kahtleb ainult selles, kas kirjutada *kała* või *kałła, võła* või *võlla, sułe* või *sułłe*. Ta isiklikult näib oma brošüüris kalduvat koguni üksiktähe pooldamisele, sest ta lausub: «Kui me loobume sellest konsonantide tarbetust kahekordistamisest, siis võidame sellega igalt trükipoognalt enam kui oktaavlehekülje ruumi, mida me nüüd raiskame ainult selleks, et esitada ülearuseid tähti, mida traditsioon küll peab vajalikuks, mis aga ainult lugemaõppimist raskendavad.» [54]

Rosenplänter, kaaludes Masingu ettepanekuid, arvab, et võiks tarvitada ka kirjutusviisi *kałła*, sest see võimaldaks sõnu — muidugi saksa ortograafia seisukohalt — kergemini poolitada, kuid temagi peab Masingu argumenti liigsete tähtede ärajätmise vajadusest küllalt põhjendatuks ja toetab samuti konsonantide märkimist ühe tähega, näit. *kała, võła, kaña, mure* jne. [55].

---

[52] O. W. Masing, Vorschläge zur Verbesserung der Ehstnischen Schrift, lk. 10, 11.

[53] Sealsamas.

[54] Sealsamas, lk. 13.

[55] H. Rosenplänteri käsikiri «Vorschläge zur Verbesserung der Ehstnischen Schrift» Dorpat 1820. Eine für die Beiträge zur genaueren Kenntnis der ehstnischen Sprache seiner Zeit geschriebene Anzeige, Pernau 1821, lk. 18 jj.

Kuigi Masing ja Rosenplänter pooldasid rõhulisele silbile järgneva lühikese konsonandi märkimist ühekordse lätipärase tähega, ei leidnud see ettepanek nähtavasti laiemat poolehoidu, sest senise kirjaviisi kohaselt oli harjutud konsonandi kahekordselt märkimisega. Joonega tähtede tarvitamise küsimus ise jäigi õieti teataval määral lahtiseks ega mõjustanud ajajärgu tegelikku õigekirjutust. See oli teoreetilist laadi katse kõrvaldada senise kirjaviisi puudusi, ilma et kirjaviisi aluseid oleks muudetud. Et Masing selle katsega mõnel määral lähenes hilisemale uuele kirjaviisile, seetõttu väärib see katse märkimist.

Selle konsonantide märkimisviisi juures ei püsinud Masing kuigi kaua. Juba samal 1820. aastal, nagu selgub Masingu ja Rosenplänteri kirjavahetusest, on Masing siirdunud rõhumärgi kasutamisele. Nii märgib ta kirjas 3. detsembrist 1820, et trükikoda vajab tema tööde trükkimiseks küll aktsendimärgiga tähti (*á, ǎ, é, í, ó, ŏ, ő, ú, ű*), mitte aga joonega tähti.

13. O. W. Masingu brošüüri ilmumine tõstis kirjaviisiküsimused teravamalt päevakorrale. Järgmisel aastal (1821) ilmunud «Beiträge'de» XIII köites avaldab J. J. Hirschhausen kirjutise «Ueber einige Vorschläge zur Verbesserung der ehstnischen Orthographie», milles ta leiab, et vajadus eristada seesugust «teravama rõhuga» hääldamist esineb ainult nelja konsonandi, nimelt *l*, *n*, *r* ja *s* puhul. Ta esitab 30 niisugust sõnapaari, kus võidakse tarvitada rõhumärki erineva hääldusega, näit. *álla* ja *alla* 'ala', *küñna* ja *künna* 'küna', *wárras* ja *warras* 'varas', *kássi* ja *kassi* 'kasi' jne.[56]. Üldiselt on Hirschhausen nii siin kui ka järgnevais kirjutistes võrdlemisi alalhoidlikul seisukohal, arvates, et on võimalik ka ilma lisamärkideta läbi saada. Samal seisukohal on rida teisigi pastoreid[57].

«Beiträge'de» samas köites avaldab ka Rosenplänter kirjutise «Vorschläge, die ehstnische Orthographie betreffend», milles ta samuti pooldab hädavajaliku rõhumärgi tarvitamist[58].

Teataval määral uudseid seisukohti selles küsimuses avaldab keegi anonüümselt esinev autor oma artiklis «Anmerkungen zu Hupel's ehstnischer Sprachlehre, 2. Aufl.», mis samuti ilmus «Beiträge'de» XIII köites. Kirjutise autor märgib, et kui võrrelda sõnu *lina* (= liina, lõuna-eestiline vorm sõnast *linn*), *linna* 'lina' ja *linna* 'linna', siis esimeses on *i* pikk, teises lühike, teises on *nn* tõttav, kolmandas aga tugevam, viibiv, umbes seesugune nagu saksa (s. o. balti saksa) hääldus es *nn* nimes *Minna*. Autori arvates tuleks esimesel juhul kõnelda kahe konsonandiga märgitud hääliku t õ t t a v a s t, teisel juhul aga selle v i i b i v a s t hääldamisest. Mõlemad hääldused, s. o. nii tõttav kui viibiv esinevat häälikute *l*, *m*,

[56] Vrd. Beitr. XIII, lk. 17 jj-d.
[57] Vrd. C. Hörschelmann O. W. Masingule 8. I 1821.
[58] Vrd. Beitr. XIII, lk. 71.

n, *r* ja *s* puhul, *bb*, *dd* ja *gg* puhul esinevat aga peamiselt ainult esimene [59]. Seega on autor siin õigesti märkinud, et erinevus sõnade nagu *linna* 'lina' ja *liñna* 'linna' vahel ei ole mitte nõrgemas või tugevamas rõhus, vaid eelkõige just selles, kas vastavat konsonanti hääldatakse lühemalt või pikemalt, s. o. erinevus on konsonandi v ä l t u s e s. Et seda kirjas märkida, võidavat kasutada ka teiste tähtede puhul sellist kriipsu, nagu seni oli tarvitatud ainult *ñn*-i puhul.

Autor läheb siin aga veelgi kaugemale. Ta katsub koguni reegleid leida selle kohta, millal üht või teist hääldamist tarvitada. Ta esitab mõned vormikategooriad, milledes on kaksikkonsonant «viibivalt», s. o. pikalt hääldatav. Nii näiteks esineb alati «viibiv» hääldus da-infinitiivis (*oĪla*, *tuĪla*, *pañna*, *miñna*, *suřra*, *maššа*), olevikus, kus *d* kadunud (*añnan* sõnast *andma*, *kañnan*, *süñnin*, *muřran*), käändsõnavormides, kus *d* on kadunud (*and — añni*, *kild — kiĪlu*, *murd — muřro*, *pars — pařre*), ühesilbilistes noomenites (*hal — haĪli*, *pan — pañni*) jne. Sellega on kirjutise autor eelkäijaks Ahrensile, kes sama lähtekohta püüab rakendada. Edasi esitab ta, samuti kui eelmised autorid, tabeleid, kus samakujulist sõna kord tuleb hääldada t õ t t a v a l t, kord v i i b i v a l t, näit. *kalli* 'kali', *kalli* (gen. sõnast *kallis*), *sinna* 'sina' ja *sinna* jne. Eriti tulevat seda erinevat konsonantide hääldamist tähele panna välismaalastel, sest muidu võivat arusaamatusi tekkida [60].

Ka F. Heller, käsitledes «Beiträge'de» XV köites ortograafiaküsimusi, rõhutab hääldamispärase kirjutusviisi vajadust, ja seda mitte niivõrd eestlaste, kui sakslaste seisukohast. Tema olevat kaua lugenud sõnu *warras* 'varas' ja *wárras* ühteviisi, kuni ta õppinud neid eristama. Omapärase teooria esitab ta aga selliste vormide, s. o. lühikese ja pika konsonandiga sõnade erinevuse olemuse kohta. Tema arvates ei kirjutatavat sellistes sõnades konsonante mitte sellepärast kahekordselt, et neid tõepoolest kaksikkonsonantidena hääldatakse, vaid sellepärast, et näidata ühelt poolt eelneva vokaali kõrget hääldust ja teiselt poolt konsonandi kuulumist selle silbi juurde. Kirjutatavat sellepärast *Gewitter*, *munna*, et mitte lugeda *Gewi-ter*, *mu-na* [61]. Seega kaldub Heller arvamusele, et erinevus ei ole ei rõhu tugevuses ega konsonandi vältuses, vaid intonatsiooni kõrguses. Seda intonatsioonist lähtuvat teooriat kaitseb Heller veel hiljemgi. Mis puutub märkimisse, siis võidavat Helleri arvates ka vokaalil oleva märgiga konsonantide hääldust märkida, näit. *kótti*, *múrre*, *kánna*, *põldu*, *kátla* jne. [62].

---

[59] Vrd. Beitr. XIII, lk. 32 jj.
[60] Vrd. Beitr. XIII, lk. 34 jj-d.
[61] Vrd. F. H e l l e r, Anmerkungen zum XIII Heft dieser Beiträge. — Beitr. XV, lk. 84.
[62] Vrd. sealsamas, lk. 93.

Eelnevad «Beiträge'des» avaldatud kirjutised näitavad, et on elav huvi tekkinud ortograafiaküsimuste vastu, kusjuures erilise tähelepanu osaliseks on saanud vokaalidevaheliste konsonantide märkimise küsimus. Märgati erinevust *warras* 'varas' ja *wárras* vahel, kuid selgitati seda erinevust mitmeti. Kõige üldisem seisukoht, mida ka Masing pooldas, oli, et erinevus on rõhus, häälda-mise intensiivsuses, kuid avaldati ka arvamust, et erinevus on häälikute vältuses, kvantiteedis; Heller kaldus isegi arvamusele, et erinevus on intonatsioonis, kõrges ja madalas hääldamises. Selliste erinevate seisukohtade esitamine on tolleaegseis tingimustes, kus eesti keelt vaadeldi ikkagi eelkõige sakslaste seisukohalt, küllaltki arusaadav, seda enam, et teatavasti häälikute kvantiteedi ja intensiivsuse vahel eesti keeles on teatav seos olemas.

14. Eelnevad 1821. ja 1822. a. avaldatud kirjutised olid oma laadilt teoreetilised ja avaldatud saksa keeles. Eesti keeles eestlastele nendest küsimustest kirjutas kõige esimesena O. W. Masing. Oma «Marahwa Näddala-Lehe» esimese aastakäigu (1821) seitsmendas numbris kirjutab ta rahvale «Kirja ja õppetuse asjust», kus ta märgib, et «meie makele kirri on tännini weel alles seggane ja polikul, et kül innimesed, kes agga enneste melest targad, sedda tahtwad walleks waielda» [63]. Lähemalt kõneleb ta «kirja ja õppetuse asjust» järgmise aasta algul (1822, nr. 6), rõhutades siingi, et senine maakeele kiri on puudulik ega sisalda kõiki vajalikke märke. Nüüd aga olevat trükikoda vajalikud märgid tellinud ja ta on hakanud neid oma nädalalehes tarvitama. Et neid märke, nimelt *õ*-tähte, palatalisatsioonimärki (*mạnd*, *tạl*) ja pikkusmärki (*wárras*) lugejaile tutvustada, selgitab ta näidete varal kõrvutavalt nende vajalikkust. Olgu siin Masingu oma sõnadega esitatud sellest kirjutisest osa, milles ta selgitab häälikute vältuse eristamiseks kasutatavat pikkusmärki, mida ta ise nimetab rõhuks.

«On siis ka weel mõnnikõrd heälega pohkstawide peäl kriipsokest nähha, nenda kui: á, é, ó, ú. Kus üht pohkstawi nenda märgitud, seäl antakse luggijale tähhendust, et heäl sénna kõhta langeb, kus sedda kriipsu, nähtakse ollewad, mis r õ h h u k s nimmetakse, sest et heäl õtse sélle polesõnna peäle rõhhub, mis temmaga märgitud on. Näitused, mis seie álla panneme, sawad kõik selgeks teggema, nenda kui:

k a l l a l e lähheb kallamees,	k á l l a l e tulleb karru;
k a n n a pessas on munna,	k á n n a tagga kánnus;
m u r r e on süddames,	m ú r r e keles;
w a r r a s wõttab,	w á r r a s torgib;
w a n n u t a k s e watlad ja	w á n n u t a k s e innimest.

Sest olgu kül, et targa innimesele õiged tähhendust anda, sestsinnatsest makele kirja parrandamisest, mis igga pissutki mele-

[63] Marahwa Näddala-Leht 1821, nr. 7, lk. 59.

mõtleja kui wägga tarbelist abbinõud luggemise kassuks issiennesest tarwis tunneb ollewad» [64].

On huvitav, et kui pastorid oma valdavas enamikus suhtusid Masingu parandustesse eitavalt või paremal juhul ükskõikselt [65], leidsid need parandused talurahva juures sooja poolehoidu. Nii kirjutab Masing Rosenplänterile, et hernhuutlased üksmeelselt tema tähtraamatut ja selle keelt kiitvat. Koolmeister Adamson käinud tema juures ja ütelnud, et «meie maal weel mitte tõist meest polle, kes nenda ma kele oskaks kirjutada. Peale sedda näitab ka se õ, need t i p p i k e s e d pohkstawide al, ja need r õ h h u d peäl, et se kirri temma käest tulnud: sest need tõised kõik peawad kirjutes weel wanna usku» [66].

15. Järgmistel aastatel jätkab Masing eesti keele häälikute ja nende õigekirjutuse jälgimist. Võrreldes nii täis- kui kaashäälikute esinemist, jõuab ta veendumusele, et eesti keeles iga häälik võib olla oma vältuselt kolmesugune: kas pikk, keskmine või lühike. Seda seisukohta väljendab ta nii oma kirjades kui ka 1824. a. ilmunud brošüüris «Beitrag zur Ehstnischen Orthographie». Ta püüab häälikute väldete märkimiseks leida võimalusi vana kirjaviisi raamides, kuigi see oli raske ja tekitas vastuoksusi. Nii näiteks arvab ta, et kui vokaal on pikk (s. o. praegune 3. välde), siis tuleb ta kahe tähega märkida, ja seda mitte ainult juhtudel, kus silp on kinnine, nagu sõnades *liim*, *moon*, *aasta*, *kuulma*, vaid ka ühesilbiliste pika vokaaliga lõppevate sõnade omastavas ja järgnevais käänetes, näit. *soo*, *tee*, *kuu* (kuid nimetavas *so*, *te*, *ku*). Keskmist (s. o. praeguse 2. välte) vokaali märgib ta aga ühe tähega, näit. *kela*, *tule*, *toli*, *sani* jne. [67]. Ometi peab ta ise veidi hiljem konstateerima, et selle reegli kohaselt tuleks ka sõnad nagu *looma*, *jooma*, *pooma*, *looja* jne. kirjutada kahe vokaalimärgiga, kuid see teeks ortograafia liiga raskeks. Sellepärast soovitab ta sellistel kordadel tarvitada rõhumärki: *lója*, *lóma* jne. [68].

Konsonandi märkimise osas rõhutab Masing siin uuesti rõhumärgi kasutamise vajalikkust. Täie teravusega tõstab ta veelkordselt esile asjaolu, et kui sõnad nii oma häälduselt kui ka tähenduselt üksteisest erinevad, siis peab see erinevus kajastuma ka kirjas. Sellepärast ei tohi ühesuguselt kirjutada sõnu, nagu *wannutama* 'vanutama' ja *wannutama*, *wallatud* 'valatud' ja *wallatud* jne. Ta leiab, et see on midagi muud kui ükskõiksus või austus senise tarvitusviisi vastu, kui selgelt tunnetatakse senise kirjaviisi puudusi, kuid ei taheta neid kõrvaldada [69].

Nii nagu eelmises brošüüris, arvab Masing siingi, et seesu-

---

[64] Marahwa Näddala-Leht 1822, nr. 6, lk. 46.

[65] Isegi Hirschhausen, kes keeleküsimuste vastu elavat huvi tundis, avaldas arvamust, et võib ilma lisamärkideta läbi saada, vrd. eespool lk. 29.

[66] O. W. Masing H. Rosenplänterile 1. XII 1822.

[67] Vrd. Beitrag zur Ehstnischen Ortographie, Dorpat 1824, lk. 6 jj.

[68] Vrd. sealsamas, lk. 15.

[69] Vrd. sealsamas, lk. 12 jj.

guste sõnade, nagu *kánna* (sõnast *kand*) ja *kanna* 'kana' või *kálla* (sõnast *kallama*) ja *kalla* 'kala' vaheline erinevus hääldamises pole niivõrd konsonantide kvantiteedis kui just esimese silbi rõhus. Seepärast on ta hakanud ka nasaalide puhul tarvitama rõhumärki, kuigi varem tarvitati siin joonega tähti, näit. *kañna*. Rõhumärki soovitab Masing kasutada ka erinevalt hääldatavate, kuid samasuguselt kirjutatavate käänete (näit. omastava, osastava ja sisseütleva) eristamiseks, nagu ta sellele oli juhtinud tähelepanu juba oma esimeses brošüüris (vrd. eespool lk. 27). Nii tuleks märkida omast. *kotti*, osast. ja sisseütl. *kótti*, omast. *surma*, osast. ja sisseütl. *súrma*, omast. *saia*, osast. *sáia* jne.[70]. Siin tahab Masing seega rõhumärki tarvitada mitte 1. ja 2. välte, vaid 2. ja 3. välte eristamiseks. Viimane ettepanek oli aga sel ajal veel liiga varane. Masingu teravam vastuvaidleja Hirschhausen, kes rõhumärki juhtudel nagu *kálla*, *múrre* jne. pooldab, leiab, et rõhumärk sõnades nagu *kótti* olevat tarbetu [71]. Ka ei saa Hirschhausen rahul olla sellega, et Masing soovitas niisugustes sõnades nagu *kánna* rõhumärki, kus üldise traditsiooni kohaselt juba A. Thor Hellest alates oli tarvitusel joonega *n* (*kañna*) [72].

Et Masing küllaltki hästi konsonantide välteid tundis, näitab ka ta kiri Rosenplänterile 19. veebruarist 1825, kus ta kaalub võimalusi sama hääliku eri väldete märkimiseks. Nii avaldab ta arvamust, et väldete eristamiseks oleks vaja kasutada kahesugust rõhumärki, nimelt akuuti (*á*, *é*, *ó* jne.) ja graavist (*à*, *è*, *ù* jne.), näit. *linna* 'lina', omast. *lìnna*, osast. ja sisseütl. *línna*. Tegelikult aga ta graavisaktsendi märki ei tarvitanud.

Oma viimases ortograafia kohta avaldatud brošüüris «Beleuchtung der, über O. W. Masing's Beitrag zur ehstnischen Orthographie erschienenen Bemerkungen vom Verfasser des Beitrages zur ehstnischen Orthographie» (1827) jääb Masing konsonantide märkimise küsimuses oma endisele seisukohale.

Et Masingu ettepanek teravat vastuvaidlust ei leidnud, on seletatav sellega, et eristamistarvet kahesuguselt hääldatavate sõnade vahel oli juba A. Thor Helle päevist alates teravalt tuntud ja et eri märke juba mõningal määral oli rakendatudki (näit. liñna). Kui Masingu poolt soovitatud rõhumärgid aga möödunud sajandi esimese poole kirjakeeles siiski ei tulnud üldiselt tarvitusele, siis oli selle põhjuseks asjaolu, et 1) seda peeti vajalikuks ainult nen-

---

[70] Vrd. Beitrag zur Ehstnischen Ortographie, lk. 14, samuti Masingu dateerimata kiri Rosenplänterile suvel 1821.

[71] J. J. Hirschhauseni seisukoht on arusaadav, kui silmas pidada, et Hirschhausen oli pärit murdealalt, kus 2. ja 3. välte erinevus puudub.

[72] J. J. Hirschhausen, Ausführliche Anzeige und Beurtheilung der Schrift: Beitrag zur Ehstnischen Ortographie von O. W. Masing, Reval 1827, lk. 7 ja 23, 24.

des sõnades, kus oli karta kaksipidimõistmist, 2) et enamik pastoreist suhtus vaenulikult Masingu ettepanekuisse ja 3) et rõhumärkide tarvitamine tekitas trükitehniliselt mõningaid raskusi.

Pika vokaali märkimise kohta arvab Masing oma viimases brošüüris ekslikult, et *maa-*, *puu*-tüüpi sõnade nimetavas on keskpikk ehk 2. välte vokaal ja sellepärast tuleb kirjutada *so*, *te*, omastavas aga ülipikk ehk 3. välte vokaal, mis õigustab vokaali märkimist kahe tähega (*soo*, *tee*).

16. Hoopis teravamat poleemikat tekitas Masingu ettepanek järgsilpide konsonantide märkimise kohta. Juba oma esimeses brošüüris (Vorschläge, 1820) leidis Masing, et oleks soovitav, kui saaks kaksikkonsonantide arvu kirjas vähendada (vrd. eespool lk. 27). Ometi ei julgenud ta siin esimese ja teise silbi piiril olevate konsonantide märkimisel otsustada üksikkonsonandi kasuks, sest sel puhul oleks hakatud esimese silbi vokaali pikalt hääldama. Mis aga puutub järgsilpide vokaalidevahelistesse konsonantidesse, millede märkimisel ka senises kirjaviisis mõnel määral ebakindlust esines (vrd. *pikkalinne*, *pikkamissi*, kuid *pikkendama*, *äkkeldane*), siis arvas Masing, et siin on konsonandi kahekordselt kirjutamine tarbetu. Ta on — nagu ta ise märgib — veendunud, et keskmiselt iga seitsme juhu kohta, kus senise ortograafia kohaselt siin konsonanti kahekordselt kirjutatakse, seesugune kirjutusviis ainult ühel korral on õigustatud, kuna ülejäänud kuuel korral see on mitte ainult tarbetu, vaid koguni eksiteele viiv, näiteks juhtudel, nagu *armastusse*, *innimesse*, *orjamisse*, *kartusse* jne. Ta leiab, et sellistes näidetes, nagu seda on eelmised, konsonandi kahekordselt kirjutamine on ortograafiline viga, mis pole kooskõlas häälduse gaga, sest rõhk olevat ikka esimesel silbil ja kõik järgsilbid olevat võrdse vältusega. Konsonandi kahekordselt märkimine olevat ainult selleks, et lugejat eksiteele viia, sest lugeja ei tea, kas on tegemist omastava või sisseütlevaga [73]. Sellepärast soovitab Masing kirjutada *innimese*, *Jummalakartmata* jne.

Masingu seisukohta pooldab täiel määral ka F. Heller, kes seda küsimust käsitleb oma artiklis «Beiträge'de» XV vihikus. Tema arvates kirjutab Masing oma nädalalehes õigesti, sest ainult esimese ja teise silbi piiril olevate konsonantide esinemus olevat erinev, sõltudes eelneva vokaali «kõrgest või madalast» hääldusest, järgsilpides aga sellist erinevust ei olevat. Sellepärast olevat õige kirjutada *innimene*, *-mese* jne.[74].

Sedasama küsimust käsitleb üksikasjalisemalt Masing oma teises brošüüris (Beitrag, 1824). Ta leiab siin samuti, et polevat

---

[73] Vrd. O. W. Masing, Vorschläge zur Verbesserung der Ehstnischen Schrift, lk. 12, 13.

[74] Vrd. F. Heller, Anmerkungen zum XIII Heft dieser Beiträge. — Beitr. XV, lk. 86.

Fr. R. Kreutzwaldi nim. Eesti NSV Riiklik Raamatukogu

mingit põhjust seda mitte ainult tarbetut, vaid isegi ebaõiget ja eksitavat konsonantide kahendust tarvitada pikemate sõnade käändevormides. Selle märkimisviisiga tahetavat näidata, et järgsilbid on lühikesed ja rõhuta, kuid siin olevat eksitud, sest lihtsõnade järgsilbid olevat kõik rõhuta ja ühepikkused, järgnegu siis vokaalile üks või mitu konsonanti (erandiks olevat võõrnimed, nagu *Tertúllus* jt.). Kui aga teise või kolmanda silbi vokaalile järgnevat kaksikkonsonant, siis tulevat neid konsonante ka eraldi hääldada (s. o. konsonant olevat sel korral pikk) ja neist mitte nii üle libiseda, nagu sõnade *kanna* ja *kalla* (s. o. *kana* ja *kala*) puhul; pealegi puuduvat järgsilpides nende konsonantide ees rõhk, näit. *kárgotellema*, *rõmostelles* jne.[75].

Näitena toob ta sõna *innimenne*, kus kaht esimest silpi ei võidavat teisiti kirjutada, sest üks neist lõppevat *n*-iga ja teine algavat *n*-iga, ning et *i* olevat rõhuta, siis libisetavat kõnelemisel mõlemaist *n*-idest kiiresti üle. Kolmandas silbis aga ei tohtivat see nii olla, sest kui õigesti loetavat, nagu näiteks sõna *kárgotellema*, siis tulevat sõnaosa *enne* (sõnas *innimenne*) lugeda nagu adverbi *énne* või kui saksa sõnu *Henne*, *kenne*, *nenne* (muidugi balti-saksa hääldusel). Kui keegi võõras seda sõna loeb ja meie kirjaviisi puudusi ei tunne, siis lugevat ta valesti *inniménne*. Pealegi olevat see inkonsekventsus kirjas, sest kirjutatavat ju *hobbone*, mitte aga *hobbonne*[76].

Masing läheneb samale küsimusele ka morfoloogia seisukohalt ja leiab, et kahe konsonandi märgi kirjutamine siin igal juhul on tarbetu. Kui näiteks mitmuse omastav (*Jummalate*) on moodustatud ainsuse osastava (*Jummalat*) põhjal, kuidas võidakse siis kirjutada *Jummalatte*. Niisama polevat ka ilmaütlevas põhjust kahte *t*-d tarvitada, sest lõpp olevat *-ta* (*Jummala/ta*). Edasi selgitab ta, et *ne*-sõnades omastavas on üks *s* (*innimese*), sisseütlevas aga kaks *s*-i (*innimesse*), sest viimase käände lõpp on *-sse*[77]. Ka see näitavat, kui vigane on senine ortograafia.

17. Masingu ettepanek järgsilpide konsonantide kirjutamise kohta leidis teravat vastuseisu. Talle heideti ette konsekventsuse puudust. Nii tähendab «Beiträge'de» XVII köites (1825) anonüümselt esinev autor W. F. Steingrüber, et kui Masing kirjutab *minneminne* asemel *minnemine*, siis peaks ta kirjutama ka *minne* asemel *mine*, kui ta kirjutab *innimesi*, siis peaks ta kirjutama ka *messi* asemel *mesi*, sest need kõlavad täiesti ühtviisi. Ja kui keegi konsekventne oleks ja kirjutaks *mine*, *minemine*, *mesi*, missuguse ortograafia saaksime siis? Lastagu sõnu, nagu *mine*, *minemine* lugeda inimesel, kes eesti keelt ei tunne, kas võidavat neis

---

[75] Vrd. O. W. Masing, Beitrag zur Ehstnischen Orthographie, lk. 21.
[76] Vrd. sealsamas, lk. 22.
[77] Vrd. sealsamas, lk. 27, 28.

veel ära tunda õigeid sõnu![78]. Saksa ortograafia reeglite järgi tuleks sel puhul muidugi *mine* asemel lugeda *miine* jne.

Üksikasjalisemalt analüüsib W. F. Steingrüber Masingu ettepanekut oma brošüüris «Bemerkungen über O. W. Masings Beitrag zur ehstnischen Orthographie» (1826). Ta leiab, et pole õige, nagu oleksid kõik järgsilbid ühesuguse väärtusega (lühikesed). Olevat ära segatud mõisted rõhk ja pikkus. Kuigi rõhk (s. o. pearõhk) olevat esimesel silbil, ei olevat siiski kõik järgsilbid ühesugused oma rõhult ja pikkuselt. Kui kõik järgsilbid oleksid ühesugused lühikesed, siis poleks eesti luules võimalik korrapärane meetrum (vrd. *vēnnĭkēnnĕ*)[79].

Edasi leiab Steingrüber siingi, et kui kirjutada *innimene*, *innimese*, siis võõras lugevat neid kui nimesid *Dorimene*, *Blankenese*. See viiks aga veelgi halvemale hääldamisele kui see, mida Masing kardab (*Puterhenne, Ostermesse*). Pealegi polevat Masingul mingit põhjust järeldada, et nii tugevalt tuleks hääldada, sest kui esimeses silbis on kahesugune võimalus, nn. viibiv ja tõttav hääldamine (*kánna* ja *kanna*), miks siis peaks järgsilpides omastav *innimesse* kõlama kui sisseütlev *innimesse*[80]. Steingrüber märgib päris õigesti, et peale rõhu ei ole mingit erinevust kahe silbipaari hääldamise vahel sõnas *minneminne*. Masingu ettepanekud raskendavat lugemist. Kui kirjutatavat *Jummalate*, siis võidavat siin viimaseid silpe lugeda samuti kui sõnas *Jubilate*, s. o. pika *a*-ga. Steingrüber teeb järelduse, et iga ortograafia puhul peab hääldamist jälgima ja et ei tule uut ortograafiat tarvitada, kui see uus ei kindlusta täiel määral õiget hääldamist ja kui ka vana järgi võidakse õigesti hääldada.

18. Hoopis teravam on J. J. Hirschhausen oma brošüüris «Ausführliche Anzeige und Beurtheilung der Schrift: Beitrag zur Ehstnischen Orthographie von O. W. Masing» (1827). Ta küsib kõigepealt, kas on Masingu poolt esitatud ortograafilised muudatused üldse nii vajalikud, et ilma nendeta mingit õiget, nõuetele vastavat eesti kirja ei saa kirjutada. Kas on ettepanekud ka küllaldaselt põhjendatud? Ja kas on üksikisikul üldse õigust kirja, mis seesugusel kujul enam kui sajandi jooksul on rahvale omaseks saanud, oma heaksarvamise järgi muuta?[81]. Eriti pahandab teda Masingu ettepanek tarvitada järgsilpides ühekordset konsonandimärki. Ta leiab, et Masingu väited praeguse kirjaviisi puudulikkuse kohta ei pea paika, sest kui keegi kirjutaks *innimeñne*, siis tuleks sõna lugeda valesti, mitte aga siis, kui kirjutatakse

---

[78] Vrd. /W. F. Steingrüber/, Giebt es wirklich eine bestimmte und unbestimmte Declination in der ehstnischen Sprache, und sind wohl alle Vorschläge, die ehstnische Orthographie betreffend, annehmbar? — Beitr. XVII, lk. 23 jj-d.

[79] Vrd. W. F. Steingrüber, Bemerkungen über O. W. Masings Beitrag zur ehstnischen Orthographie, Pernau 1826, lk. 11—14.

[80] Vrd. W. F. Steingrüber, Bemerkungen, lk. 26 jj.

[81] Vrd. J. Hirschhausen, Ausführliche Anzeige, lk. 6.

innimenne. Hirschhausen märgib, et kui kirjutada *innimene*, siis kolmandat silpi hääldatavat pikemalt, venelaslikult (nii nagu venelane eesti keeles ütlevat: Te-re, te-re, ki-la-mees!). Kui Masing tahtvat venepärast hääldamist soovitada, siis ta pidavat kirjutama *inimene*. Hirschhausen avaldab koguni kahtlust, kas Masingu ettepanekus ei ole teataval määral vene mõju, sest Masing ise olevat ju sündinud piiriäärsel alal [82].

Mis puutub *ne*-sõnadesse, siis vastavat sõnades, nagu *tassane*, *rojane -ne* hääldamisele ja olevat õige, mitte aga sõnades, nagu *armolinne*, *iggawenne* (*linne-*, *enne*-sõnad) [83]. Käändevormide küsimuses pole Hirschhausen nii kindel: ta leiab, et kui ilmaütleva lõpp *-ta* noomenile liitub, siis tulevat tarvitada üht *t*-d (*rahhata*, *jummalata*), kui aga infinitiivile, siis tekkivat tema arvates adverb ja sel puhul tulevat tarvitada kaht *t*-d (*lomatta*, *luggematta*). Päris õigesti märgib Hirschhausen, et sõnas *minnematta* olevat ka eelviimasel silbil teatav rõhk. Mitmuse omastavas olevat ilma kaasrõhuta raske hääldada (mitte: *vānnĕmătĕlĕ*) ja sellepärast tulevat siingi kirjutada kahekordse konsonandiga. Pealegi tulevat järgsilpide konsonantide märkimisel ka prosoodiline külg arvesse [84].

19. Arvustajaile (eriti Steingrüberile) vastab Masing oma kolmandas brošüüris «Beleuchtung der, über O. W. Masing's Beitrag zur ehstnischen Orthographie erschienenen Bemerkungen vom Verfasser des Beitrages zur ehstnischen Orthographie» (1827). Masing kordab siin oma endisi seisukohti. Eriti rõhutab ta, et kui tarvitatakse *waggane*, *abbita*, siis tuleb tarvitada ka *pissukene*, *Jummalata*. Ta täpsustab oma seisukohta, märkides, et kuna rõhk esimesel silbil püsib, siis ei saa lugeda *innimēne*, vaid *īnnĭmĕnĕ*, sisseütlevas aga polevat märki vaja, sest omastava lõpul on *-se*, sisseütleva lõpul aga *-sse*. Märk olevat seal vajalik, kus muid märkimisvõimalusi pole, näit. *rọtti* — *rọ́tti* jne. [85]. Teiste sõnadega: Masing märgib sellega, et eesti keeles kolmandas silbis ei esine lihtsõnades pikka vokaali ja seetõttu on siin võimalik kasutada ühte konsonandimärki, ilma et sel puhul eelnevat vokaali tarvitseks pikalt hääldada, esimeses silbis aga ei saa ühekordset konsonandimärki kasutada, sest sel puhul tuleks eelmine vokaal pikalt hääldada.

Eriti pahandab Masingut väide, nagu ei oskaks tema eristada sõna rõhku ja prosoodilist pikkust. Ta polevat tahtnud käsitleda prosoodiat, kuid olevat selge, et järgsilbid olevat ühesuguse pikkusega. Kõnes olevat *īnnĭmĕnĕ*, värsis aga võivat olla kvantiteet

---

[82] Vrd. J. Hirschhausen, Ausführliche Anzeige, lk. 31 jj.

[83] Vrd. sealsamas, lk. 34 jj.

[84] Vrd. sealsamas, lk. 36—40.

[85] Vrd. O. W. Masing, Beleuchtung der, über O. W. Masing's Beitrag zur ehstnischen Orthographie erschienenen Bemerkungen vom Verfasser des Beitrages zur ehstnischen Orthographie, Pernau 1827, lk. 46.

teine, näit. *ĭnnĭmĕnĕ*, *ĭnnĭmĕnĕ* jne. Ta püüab seda näidete varal tõestada[86] ja lisab lõpuks näidetele ühe meetrilise «pisikatse», milles avaldub täiel määral tema keeleline iseteadvus.

Woi! mo wanna weljekene
mis sa tullid waidlema! —
énne kui sa weel ei teadnud
kele põhja arwata.
Waat! seält kõik need tüllid tõuswad,
seält need kissad tullewad,
seält, et põhja käes ei olle,
ning siis k õ i k weel eksiwad.
Agga, põhja kätte leida,
se ei olle õlpus tö;
seäl on p i t k a waewa jures
mis ei tahha surem hulk.
Sellepärrast waidleb temma
kidab wanna eksimist;
tahhab wanna peäle jäda,
et tal polleks tusklemist.
Seiske rahhul teie wannad!
teisse ma ei putugi,
teie keel jäeb teie ommaks
ei se ennam parrane.
Sest siis pallun: antke assu!
ärge tulge seggama
Kui ma õppijatel näitan,
m i s t e i l k õ i g i l t e a d m a t a.[87]

20. Lõpuks olgu kokkuvõtlikult peatutud veel neil vaidlustel, mis tekkisid seoses pika vokaaliga lõppevate sõnade märkimise küsimusega. Nagu juba eespool näidatud, valitses tol ajal selles küsimuses teatav ebaselgus. Vana kirjaviisi kohaselt märgiti pikk vokaal lahtises silbis ühekordse tähega, kuid juba XVIII sajandil oli siin tekkinud kõikuvusi (vrd. Arveliuse kirjaviisi), nii et Rosenplänter koguni soovitas teatavais sõnades tarvitada kahte vokaalimärki. Isegi Hupel, kes oma grammatika esimeses trükis nõudis pikkade vokaalide märkimist sõna lõpul järjekindlalt ühe tähega, kaldub oma grammatika teises trükis selle poole, et teatavais sõnades võib erandlikult pikka vokaali kirjutada ka kahe vokaalimärgiga, eriti sel puhul, kui sel teel on võimalik sõnade tähendussisu eristada. Hupeli grammatika arvustaja läheb oma kirjutises «Beiträge'de» XIII köites (1821) aga Hupelist tunduvalt kaugemale, avaldades arvamust, et niisugustes sõnades, nagu *wessi, messi* tulevat omastav siiski kahe vokaaliga kirjutada, sest kahesilbilise sõna omastav ei võivat ometi ühesilbiline olla, pealegi

[86] Vrd. O. W. M a s i n g, Beleuchtung, lk. 19—26.
[87] Sealsamas, lk. 24 jj-d.

kui ka teistel seda laadi sõnadel on omastava lõpul *-e* (*jõggi — jõe*). Olevat isegi küsitav, kas siin mitte kaht silpi ole, sest sel puhul, kui konsonant järgneb, olevat need sõnad kindlasti kahesilbilised (*weest*). Sõnad *lu, su, pu* kirjutab arvustaja ühe vokaaliga, aga *luggu — luu, suggu — suu* eristamistarbe pärast kahe vokaaliga [88].

O. W. Masing seob sõnalõpulise pika vokaali märkimise algul morfoloogiliste vormidega, hiljem aga häälikute kvantiteediga. Nii märgib ta kirjas Rosenplänterile 5. veebr. 1817, et nimetavas kirjutatakse *te, ma, so*, omastavas aga *tee, maa, soo* [89]. 1824. a. algul aga märgib ta kirjas Rosenplänterile, et tema arvates tuleks ühesilbilised vokaaliga lõppevad sõnad obliikvakäänetes märkida kahekordse vokaalimärgiga, sest siin olevat tegemist ülipikkade häälikutega, pealegi võimaldavat seesugune märkimisviis eristada nimetavat omastavast, näiteks nim. *te*, omast. *tee*, nim. *ma*, omast. *maa*, nim. *so*, omast. *soo*, nim. *su*, omast. *suu* [90]. Sama seisukohta kordab ta ka sama aasta märtsikuus Rosenplänterile saadetud kirjas, lisades selgituseks, et omastavaline kuju esineb ka teistes käänetes, ja mitte ainult sel korral, kui sõna käänamisel jääb ühesilbiliseks (näit. *so, soo, sool, soolt, soost*), vaid ka sel korral, kui käändelõpuks on *-le, -ga, -ni, -ta*, mistõttu sõna muutub kahesilbiliseks. Kui öeldavat, et sellises kahesilbilises sõnas (näit. *sole, soga* kujul kirjutatult) lahtise silbi vokaal olevat niikuinii pikk, siis olevat seejuures unustatud üks oluline moment, nimelt see, et eesti keeles vokaalidel on mitte kaks, vaid kolm pikkusastet, s. o. väldet. Olevat selge vahe näiteks sõnade *sole* (omast. sõnast *sool*) ja *sõle* (alaleütl. sõnast *soo*) vahel ja seda vahet olevat kõige paremini võimalik esile tuua sel teel, et omastavaline kahe vokaaliga kirjutatav vorm säilitatakse kõigis obliikvakäänetes (seega kirjutatakse: *soole, sooga, sooni* jne.). Sedasama seisukohta häälikute kolmest vältest kaitseb ta ka oma brošüüris «Beitrag zur Ehstnischen Orthographie» (1824), kus ta rõhutab, et ülipikad (gedehnte) vokaalid märgitakse kahe tähega. Kui aga sõnad lõpevad vokaaliga *ä, ö, ü*, siis tulevat omastavas pikendusmärk *e* lisaks, näit. *pä*, omast. *päe*, *tö*, omast. *töe*.

On arusaadav, et Masingu seisukohad, mis olid nii vana kirjaviisi märkimise süsteemi (*male* asemel *maale*) kui ka hääldamise seisukohalt (vahetegemine *maa*-tüüpi sõnade nimetavā ja omastava vahel) ebajärjekindlad ja vastuolulised, tekitasid rohkesti vastuväiteid. Nii leiab Steingrüber oma brošüüris, et ka omastavas tulevat üht vokaalimärki tarvitada, sest ei olevat selge, miks

---

[88] Vrd. Anmerkungen zu Hupels ehstnischer Sprachlehre. — Beiträge XIII, lk. 29—31.

[89] Vrd. O. W. Masing H. Rosenplänterile 5. II 1817, Rosenplänteri poolt koostatud käsikirjalises kogus «O. W. Masing's Grammatische Aphorismen», 1833.

[90] Vrd. O. W. Masing H. Rosenplänterile 31. I 1824.

omastavat kahe vokaaliga kirjutada [91]. Hirschhausen oma raamatukeses leiab samuti, et polevat alust nõuda *so, su, ku* jne. kirjutamist omastavas *soo, suu, kuu* kujul, sest häälduses polevat erinevust; veelgi vähem tohtivat nõuda, et kirjutatakse nii ka teistes käänetes: *maale, suule* jne. Sellega eksitavat eesti ortograafia põhireeglite vastu [92].

Kumbki vastuvaidleja pole aga rahul sellega, et Masing on julgenud kõnelda täishäälikute kolmesugusest pikkusest: juba kujunenud keelte prosoodia rahulduvat vokaalide jaotusega pikkadeks ja lühikesteks, miks tegevat Masing siis veel vahet enam ja vähem pikkade vahel. Kui Hirschhausen võrdleb Masingu keskmisi vokaale (s. o. 2. välte vokaale) sõnus *kela, tule* ja ülipikki sõnus *sule, male* (Masingu kirjaviisis: *suule, maale*), siis ei märka ta siin mingit vahet [93]. Lõpuks lausub ta, et isegi juhul, kui peaks leiduma seesugune keskmine vokaal, polevat sellise peensuse märkimine kohane eesti ortograafiale, sest siinsel rahval puudub ju veel igasugune teaduslik haridus [94].

Nagu selgub, põhjendatakse kõikuvusi pika vokaali märkimisel osalt morfoloogiliste kaalutlustega (näit. omast. *vee*), osalt eristamistarbega (*tee*, kuid *te*), osalt aga oletatava erineva häälda-misega (näit. Masing märkis korduvalt, et nimetav *maa*-tüüpi sõnades on lühem kui omastav [95]). Tõeliselt on aga kalduvus tarvitada siin kaht tähte lahtise silbi pika vokaali märkimiseks tingitud arvatavasti sellest, et samade sõnade teistes käändevormides (näit. *maal, maalt, maas*) kirjutati pikk vokaal kahekordselt. Sellele nähtusele juhtis tähelepanu juba Hupel oma grammatikas.

21. Kuigi ortograafiliste küsimuste esimesteks käsitlejateks on varasemate eesti keele grammatikate autorid, muutuvad kirjaviisiküsimused päevaküsimusteks alles Masingu vastavate brošüüride tõttu. Suhtumine Masingusse ja tema ettepanekuisse on kahesugune: ühed, kes märkavad senise kirjaviisi puudusi (näit. Rosenplänter, Heller), pooldavad Masingut ja püüavad tema seisukohti jõudumööda kaitsta, teised aga (näit. Steingrüber, Hirschhausen) näevad Masingu ettepanekuis ohtu senisele kirjaviisile ja püüavad seda kõigest jõust kõrvaldada. Kõige vähem vastuseisu leiab Masingu ettepanek rõhumärgi tarvituselevõtu kohta, mida oli teatavasti juba Anton Thor Hellest peale soovitatud. Ehk küll Masing algul päris õigesti ei taibanud, et erinevus neis sõnades (näit. *kalla* 'kala' ja *kálla, linna* 'lina' ja *línna*) on mitte niivõrd rõhus kui vältes, märkas ta ometi, et seda märki on võimalik

---

[91] Vrd. W. F. Steingrüber, Bemerkungen, lk. 10.

[92] Vrd. J. Hirschhausen, Ausführliche Anzeige, lk. 12.

[93] Murdealal (Kuu, Jõe), kus Hirschhausen töötas, seda vahet 2. ja 3. välte vahel ei esine. Vrd. eespool lk. 32.

[94] Vrd. J. Hirschhausen, Ausführliche Anzeige, lk. 13 jj.

[95] Vrd. ka O. W. Masing, Beleuchtung, lk. 17.

kasutada ka seal, kus teised seda enne ei olnud soovitanud, nimelt sõnade eri vormide eristamiseks (näit. omast. *metsa*, sisseütl. *métsa*), seega siis õieti väldete märkimiseks.

Selleaegse ortograafia seisukohalt oli kõige vähem põhjendatud Masingu ettepanek kirjutada pikka vokaali kahekordselt ka neis käändeis, kus silp on lahtine (*maale*, *suuga*). Masingu vastastel oli täielik õigus pidada ettepanekut alusetuks, sest järjekindel olles oleks Masing pidanud ka nende sõnade (*maa*, *puu*) nimetavas kirjutama kaks vokaali. Ja mitte ainult selles sõnatüübis, vaid ka teistes, kus lahtises silbis esineb ülipikk vokaal, oleks tulnud seda järjekindlalt kirjutada kahekordselt. Masing märkab ka ise, et näiteks sõnad, nagu *looma*, *jooma*, *pooma*, *looja*, *jooja* jne. tuleks kahe vokaaliga kirjutada, sest nad hääldatakse väga pikalt, kuid ta kardab, et see uuendus tekitaks liigseid raskusi kirjutamisel, ja piirdub sellepärast rõhumärgiga, sest ka rõhumärgi tarvitamine võimaldab eristada sõnu, nagu *pója* 'pooja' ja *poja*. Ebajärjekindluse tõttu jääb see ettepanek poolikuks ega leia küllaldast poolehoidu.

Kõige enam vastuseisu, nagu eespool märgitud, tekitas aga Masingu ettepanek kirjutada kaasrõhulise silbi järel vokaalidevahelist konsonanti ühe tähega. Seegi oli selge samm uue kirjaviisi poole ja teatavad alused selleks ettepanekuks leidusid ka senises vanas kirjaviisis (näit. tarvitati *armastama*, mitte *armastamma*), kuid ettepaneku põhjendamine Masingu poolt ei olnud küllaldane. Ta püüdis eitada kaasrõhu olemasolu ega eristanud küllalt teravalt rõhku vältest. Kaasrõhulisele silbile järgneva konsonandi märkimine oleks Masingu ettepaneku kohaselt (*minnemine*) teravalt erinenud pearõhulisele silbile järgneva konsonandi märkimisest. Selles nähti ebajärjekindlust ja sellepärast oli Masingu vastastel täielik õigus nuriseda järjekindlusetuse üle ning süüdistada teda ebakonsekventsuses. Huvitav on seejuures märkida, et Masingule tehti selle ettepaneku puhul samu etteheiteid, mida hiljem tegid vana kirjaviisi pooldajad uuele kirjaviisile, s. o. et ühekordsele konsonandile eelnevat vokaali tulevat hääldada pikalt ning selles avalduvat vene mõju.

Võrdlemisi õigesti iseloomustab akad. Wiedemann Masingut, kui ta ütleb: «Masing oli suurepärane praktik, kes keelt oskas paremini tarvitada kui keegi enne teda ja ainult vähesed pärast teda, kuid ta oli halb teoreetik. Selles, mida ta märgib senise ortograafia puudusteks, tuleb talle peaaegu täielik õigus anda, kuid tema uuenduste põhjendus vastaste vastu on väga nõrk» [96].

Kuigi Masing kirjaviisi alal oli otsija, kuigi ta ei leidnud alati kindlaid aluseid, kuigi ta lähtekohad polnud tihti selged, ometi oli õige see suund, milles ta kirjaviisi juhtis, oli õige see tendents, mille kohaselt ta keelt arendas. Suurel määral on see ju Masingu teene, et vabaneti eesti kirjaviisi alal senisest tardumusest, et

---

[96] F. J. Wiedemann, Grammatik der ehstnischen Sprache, lk. 35.

hakati teravamalt tunnetama senise kirjaviisi puudusi. Ei taibanud ju enamik tema kaasaegseid ja paljud hilisemadki saksa päritoluga eesti keele uurijad, et eesti keel võiks olla välteliselt midagi hoopis erinevat lääne-euroopa keeltest (samuti kui nad algul ei taibanud ka *õ*-hääliku olemasolu eesti keeles). Masingu teeneks on, et ta esimesena teravamalt esitas välted, kuigi ta ainult vokaalide puhul selgesti kõneles häälikute erisugusest kvantiteedist. Seni märgati vahet ainult lühikese ja pika hääliku vahel, kuid isegi seda ei saadud alati kirjas märkida (näit. *kalla*, *kanna*). Masing nõuab aga mitte ainult 1. ja 2. välte eristamist kirjas, vaid isegi 2. ja 3. välte erinevat märkimist. Nii soovitas ta eristada sõnu, nagu:

tule 'tuule' — *suule*,
rọtti — *rọ́tti*,
pạssi — *pạ́ssi*,
metsa — *métsa*,
kõrtsi — *kṍrtsi* jne.

Viimast märkimisviisi rakendas Masing oma keeleteaduslikes töödes, näiteks oma eesti-saksa sõnaraamatu käsikirjas, kus tal seetõttu oli võimalik esile tõsta osastava väldet sõnades, nagu *máksu*, *árwu*, *áki* jne. Seega saavutas Masing oma märkimisviisiga osalt isegi suurema täpsuse, kui see on võimalik meie tänapäeva ortograafias.

Oma uuendustes on Masing kindel ja järeleandmatu. Ta on teadlik, et ta eesti keelt paremini tunneb kui teised temaaegsed keelemehed, ja seepärast suhtubki ta nendesse teatava üleolekuga (vrd. eespool esitatud luuletust). Korduvalt kõneleb ta oma kirjades Rosenplänterile sakslaste poolt tarvitatavast viletsast eesti keelest, mis kuhugi ei kõlba [97]. Ka sakslaste poolt kirjanduses tarvitatav eesti keel olevat halb. «Sest mis nemmad kirjutawad, se ep olle ei saksa egga makeel; ei kölba sakstele egga muile, muud kui agga neile ennestele.» [98]. Masing tahaks isegi avalikult oma töös «Ehstnische Originalblätter für Deutsche» (1816) sakslaste viletsat eesti keelt pilgata, kuid tsensor Roth ei lase läbi näiteks järgmist O. W. Masingu pilkesalmi:

«Nenda kuida puttokessed
Taimi ärranärriwad,
Nenda nende juttokessed
Makeelt ärranarriwad» [99].

---

[97] Kirjas Rosenplänterile 24. augustist 1816 kirjutab Masing, et kirikutest on ta kuulnud halba keelt (...Oh Issand! mis seal kül monnikord ollen kulnud pudrutawad!), kuid kõrtsist olevat ta palju keeleliselt väärtuslikku kirja pannud («...körtsi paigus ollen keige rohkemat warrandust marahwa suust koggunud».).

[98] O. W. Masing H. Rosenplänterile 29. VIII 1816.

[99] Sealsamas.

Masing mõistab, et senises kirjanduses esinev vigane keeletarvitus kui ka eesti keelele mittevastav ortograafia on tingitud sellest, et eesti keele varasemad kirjapanijad ei tundnud küllaldaselt eesti keelt. Sellepärast peab ta paratamatuks eesti keele ortograafia parandamist.

Praktiliselt tarvitas Masing oma uuendusi kõigepealt ise. Oma märkide tarvituselevõttu põhjendab ta 1825. a. «Marahwa Näddala-Lehe» eessõnas, kus ta ütleb: «Mõnned on meie keelt tahtnud sandiks ja húlluks laita: ühhed ütlewad sedda meie enneste lodud ja tehtud ollewad, kennest ei saks egga tallopoeg tarkust jõua sada; tõised laidawad tedda Tarto keleks, mis agga ühhes ehk tõises maa nurgas peab rägitama ja mõistetama. Weel tõised on séllepärrast pahha melelised, et meie mõnned ued kirjatähhed ja märgid olleme prugitawaks wõtnud; ning et mõnned sõnnad tõisiti oleme hakkand kirjutama, kuida neid tännini trükkiti ja kirjutati, et innimesed kele põhja weel polnud kättesanud, ning siis ka weel ei teadnud, mis kõnnes ja kirjas tõesti õige, ehk mitte õige piddi ollema: sellepärrast kirjutasid ja räkisid nemmad siis ka makeelt kuida agga juhtus, egga õskand muud, kui agga wanna eksitawad jälgi möda käia» [100].

Masing, olles laialdaste keeleliste huvidega [101] ja tundes hästi eesti keelt, märkas, et senine eesti kirjaviis ei vasta eesti keele hääldamisele ja on lausa eksiteele viiv. Ta oli esimene, kes mitte ainult teravalt arvustas senist saksapärast keeletarvitust ja kirjaviisi, vaid kes otsis ka teid senise kirjaviisi parandamiseks. Ta oli ühtlasi esimene, kes oma tööde kirjutamisel ei lähtunud ainuüksi sakslastest-pastoritest, vaid pidas eelkõige silmas eestlasi, maarahvast, sest pärisorjusliku korra lagunemise ja kapitalistlike suhete kasvu tingimustes omandas maarahvas kord-korralt suuremat osatähtsust. Tolleaegsete olusuhete valgustamisel võiks olla küllaltki iseloomustavaks näiteks kas või see fakt, et sakslaste jaoks kirjutatud Masingu eestikeelset tööd «Ehstnische Originalblätter für Deutsche» (1816) müüdi esimese poolaasta jooksul ainult 23 eksemplari [102], kuna eestlastele määratud «Pühhapäwa Wahheluggemisi» (1818) müüdi ligikaudu sama aja jooksul ainuüksi Räpinas, kus seni kirjakeelena oli tarvitatud lõuna-eesti murret, tervelt 90 eksemplari [103]. Sellepärast Masing oma hilisemas kirjanduslikus tegevuses ei orienteerugi enam niivõrd saksa kui eesti lugejale, pealegi kui eesti lugeja Masingu tööd kõrgelt

---

[100] O. W. Masing, Marahwa Näddala-Leht 1825, Eestkõnne, lk. 3.

[101] O. W. Masing ei tundnud mitte ainult tähtsamaid lääne-euroopa keeli, vaid ka vene keelt. Elavat huvi tundis ta ka soome-ugri keelte vastu, õppides muuseas isegi ungari keelt.

[102] Vrd. O. W. Masing H. Rosenplänterile 14. V 1817.

[103] Vrd. O. W. Masingu kirjad H. Rosenplänterile 13. X 1818 ja järgmised dateerimata kirjad samast aastast.

hindas, nagu näitavad lugejate kirjad [104]. Et Masingu tööd, eriti tema «Marahwa Näddala-Leht», oma ajajärgu tingimustes õige rohkesti levisid, ja mitte ainult Põhja-Eestis, vaid ka lõuna-eesti murde alal [105], siis on Masingu kirjanduslik ja keeleline tegevus eriti kõrgelt hinnatav hilisema eesti rahvuskeele kujunemise seisukohalt. Oli ju Masing esimene, kes oma ajakirjas rahvale seletas, missugune vahe on kohaliku murraku ja kogu rahvast ühendava kirjakeele vahel [106]; oli ju Masing see, kes uuris eesti murdeid, et leida kirjakeele «põhja», s. o. baasi [107]; oli ju Masing see, kes võitles aktiivselt lõuna-eesti murde tarvitamise vastu ja ühise kirjakeele eest. Masing, kirjutades kogu rahvale, püüdis kasutada seesugust kirjaviisi, mis võimaldaks sõnu õigesti hääldada ja vältida sõnade vääriti mõistmist. Selleks kasutas ta — nagu eespool näidatud — mitmesuguseid eristamismärke, millede rakendamine oleks tõesti andnud võimaluse märkida häälikute kvantiteeti. Ometi ei suutnud Masing täielikult vabaneda saksa ortograafiast pärinevast vokaalide ja konsonantide vältuse märkimise süsteemist, mistõttu tema ettepanekud jäid poolikuks ega rahuldanud senise vana ortograafiaga harjunud keeletarvitajaid. Soome ortograafiasse suhtub aga Masing skeptiliselt [108].

Kuigi kõik Masingu ortograafilised ettepanekud ei tulnud esitatud kujul üldiselt kohe tarvitusele, jäid nad siiski aastakümneiks päevakorrale, aidates tõsta huvi kirjaviisiküsimuste vastu. Masing oma ettepanekutega, mis kerkisid seoses üldrahvaliku kirjakeele nõudega, valmistas teed uuele kirjaviisile ja sellele võitlusele, mis puhkes uue ja vana kirjaviisi vahel, tasandas teed rahvusliku kirjakeele ortograafiale.

Kirjaviisiküsimuste käsitlus möödunud sajandi 40-ndate aastate algul Õpetatud Eesti Seltsis.

22. Möödunud sajandi 30-ndail aastail raugeb senine keeleline tegevus. Tekib teatav seisak, mis on ühelt poolt tingitud üldisest kultuurielule ebasoodsast majanduslik-ühiskondlikust olukorrast ning reaktsiooni võimutsemisest Nikolai I aegse surverežiimi perioodil, teiselt poolt aga ka vanema keelehuviliste põlv-

[104] Vrd. eespool lk. 31, samuti O. W. Masing H. Rosenplänterile 14. XII 1818 ja Beiträge XVI, 1822, lk. 158 jj.

[105] «Marahwa Näddala-Lehe» 1822. a. 49. numbrist tõmbas tsensor Moritz maha katkendi, milles Masing mõistab hukka lõuna-eesti kirjakeele tarvitamise ja ütleb: «Tunnistuseks weel segi: et meie Näddala-Leht, mis sélged kirjakeelt rägib, kõige rohkemaid luggijaid Tarto rahwa seas leiab. Kuida sedda wõiks ólla, kui sesinnane rahwas kirjakeelt ei mõistaks.» H. Rosenplänteri poolt koostatud käsikirjas «Stücke und Stellen, welche der Censor des Näddala-Leht's Mtz gestrichen», 1822.

[106] Vrd. Marahwa Näddala-Leht 1822, nr. 49, lk. 383—385.

[107] Vrd. O. W. Masing H. Rosenplänterile 24. VIII 1816; samuti Beiträge XVI, 1822, lk. 59; O. W. Masing's Grammatische Aphorismen, gesammelt von J. H. Rosenplänter, 1833, käsikiri, lk. 11.

[108] Vrd. O. W. Masing H. Rosenplänterile 24. XII 1816 ja 20. III 1824.

konna keelelise tegevuse katkemisest. Nimelt lõpetab 1832. a. oma ilmumise H. Rosenplänteri ajakiri «Beiträge zur genauern Kenntniss der ehstnischen Sprache», mis oli eelmistel aastakümnetel etendanud silmapaistvat osa keeleküsimuste selgitamisel. Samal 1832. a. sureb ka ajajärgu silmapaistvaim keelemees O. W. Masing. Järgnevail aastail surevad mitmed teisedki vanema põlve keelemehed, kes olid kirjaviisiküsimustega tegelnud, nagu W. F. Steingrüber (1834) ja J. J. Hirschhausen (1837). Vanem keelehuviliste generatsioon oli tegevusväljalt taandunud, noorte keelemeeste järelekasvu aga pidurdasid ajajärgu olud. Sügavat ja tõsist huvi eesti keele ja kirjanduse vastu tundsid ainult üksikud eesti päritoluga haritlased, kellega liitus ka rida Tartu ülikooli ringkonda kuuluvaid asjahuvilisi sakslasi. Nii tekkis 1838. a. peamiselt Faehlmanni algatusel Õpetatud Eesti Selts [109], kes oma ülesandeks seadis muu kõrval ka eesti keele uurimise. Aktiivsemaiks keeleküsimuste käsitlejaiks Õpetatud Eesti Seltsis said Faehlmann ja Kreutzwald.

23. Õpetatud Eesti Seltsi esialgne tegevus tõi siiski vähe uut eesti keele kirjaviisi küsimuste alal. Vähemalt konkreetsete ettepanekuteni, mis oleksid üldist kirjaviisi mõjustanud, Seltsi tegevuse algul veel ei jõutud.

Juba Seltsi tegevuse algusaastail näib Faehlmannil eesti kirjaviis olevat südamel. Nähtavasti teeb ta isegi mõningaid katseid kirjutada mingis uues kirjaviisis, nagu seda võib järeldada Kreutzwaldi kirjast temale 1. juunil 1839. Kreutzwald kirjutab: «Sinno andsik, uutwärki Orthographia on immelinne ja naljakas kül, misga Ma-kele kirja nago tõlpiks teed, kui keik ülleliigsed sõnna pokstawid wälja rokid; agga kes Jummal teab, kas rahwa agganast leiwa-pallukest söma õppinud kõhhule ni äkkitselt selgem uutse-seppik akkab maitsema? — Et ma kül sinno uendamisse-waimo immeks pannes kidan, siiski ei ussalda ma ni järsko sinno jälgede sisse astuda, enne kui te-radda nattukenne laiemaks sab tallatud» [110]. Kreutzwald arvab, et sel korral, kui eesti keele esimesed kirjutajad poleks «wõera-ma innimessed» olnud, oleks eesti keelt hakatud nii kirjutama, nagu Faehlmann näitab. Ühtlasi avaldab ta soovi, et Faehlmann «omma ettewõetud kirjawisi parrandamisse» Õpetatud Eesti Seltsile esitaks, et kuulda, mis seal sellest arvatakse. Kirja lõpul märgib Kreutzwald: «Nisammoti on tarwis sõnnakeskel üllelialist hh pruki wähhentada, sest et siin üks h sedda samma teeb, mis Saksa-keele ch teeb. Teised t o b l i t i - k o n s o n a n t i d wõiks, kus neid üllelialt leida, aega möda wälja kangotada» [111].

---

[109] Vrd. M. L e p i k, Õpetatud Eesti Seltsi eelajaloost ja asutamisest. — EKirj. 1938, nr. 1, lk. 55—56.

[110] F. R. Kreutzwald F. R. Faehlmannile 1. VI 1839. — FKrKv, lk. 3.

[111] Sealsamas, lk. 5.

Nagu sellest kirjast selgub, on Faehlmann juba nüüd kirjutanud mingis uuendatud kirjaviisis. Kahjuks ei ole Faehlmanni kiri säilinud, nii et meie ei tea, missugune oli see esialgne Faehlmanni ortograafia. Kreutzwaldi kirja põhjal on aga põhjust arvata, et see oli uuele kirjaviisile lähem kui tema hilisem kirjaviis, sest siin kõneldakse paljude kaksikkonsonantide ärajätmisest.

Ühtlasi on huvitav ära märkida, et Kreutzwald juba siin päris õigesti näitab, kes on uuenduste ägedaimad vastased. Ta ütleb, et kardab kõige enam «kirjatundjaid prilli-mehhi, kes wanna appotaignat armastawad ja keikis uendamisse asjus warsti kissa tõstawad». Sellepärast hoiatab ta Faehlmanni, et viimane oma uuendustega ettevaatlik oleks ja herilaste pesa ei puudutaks, sest juba Masingu ettepanekute puhul olevat «suur ulk pappisid» protesteerinud kirjaviisi parandamise vastu, väites, et kõige parem eesti keel leiduvat piiblis ja lauluraamatus. Seega peab Kreutzwald õigustatult kõige kardetavamaiks kirjaviisi uuenduste vastasteks eesti kiriklikke ringkondi.

Samuti kui Faehlmanni, huvitavad ka Kreutzwaldi kirjaviisiküsimused. Praktiliselt puutub Kreutzwald nendega esmakordselt tõsisemalt kokku seoses «Wina katku» kirjutamisega 1839. aastal. Kuigi Kreutzwald sel ajal eesti keele ortograafiat alles õpib, näeme juba siin teatavaid seisukohavõtte kirjaviisiküsimustes. Nagu näitab Kreutzwaldi kirjavahetus tolleaegse ülikooli eesti keele lektori D. H. Jürgensoniga, kes keeleliselt parandas tema «Wina katku» käsikirja, oli Kreutzwaldil raskusi pikkade vokaalide märkimisega. Et seni oli kirjutatud nii *pu* kui *puu*, siis kaldus Kreutzwald pikka vokaali kahesuguselt märkima ka sellistes sõnades, nagu *suur* e. *sur*, *need* e. *ned*, *muud* e. *mud*. Ta ise ütleb, et ta jätaks pikkade vokaalide märkimisel teise vokaali kahel kolmandikul juhtudest hoopis ära ja kirjutaks isegi sõnad *wiin* ja *piim* ühe i-ga [112]. Sellepärast esinebki «Wina katkus» hoolimata Jürgensoni poolt tehtud parandustest selliseid vorme, nagu *win* 'viin' (lk. 5, 14 jm.), *jäb* 'jääb' (lk. 5), *püdnud* (lk. 6), *römsa* (lk. 6) jne. Teiselt poolt esineb aga ka vastupidiseid eksimusi vana kirjaviisi vastu, näiteks on kirjutatud kahekordse vokaalimärgiga sõnad, nagu *ooned*, *kaarik* (lk. 8) jne. Üldiselt näib siiski, et Kreutzwaldile sel ajajärgul ei meeldi häälikute märkimine kahe tähega. Konsonantide märkimise osas pooldab ta eriti tuliselt O. W. Masingu seisukohta järgsilpide vokaalidevaheliste konsonantide märkimise küsimuses, mis omal ajal oli terava vastuseisu osaliseks saanud. Kirjas Jürgensonile ütleb ta: «O. W. Masingu «Beitrag zur Ehstnischen Orthographie» sisaldab palju tähelepanuväärset, nimelt näib mulle tarbetult kuhjatud konsonantide arvu vähendamine väga otstarbekana, ja sellepärast hakkan ma kõikjal kirjutama *innimenne* asemel *innimene*, *suggulanne* asemel

[112] Vrd. F. R. Kreutzwald D. H. Jürgensonile 22. IV 1839. — FKrKv, lk. 176—177.

suggulane jne. jne.» [113]. Nähtavasti taotles Kreutzwald ka pikkade vokaalide ühekordselt kirjutamisega mõnesugust ühtlust, nimelt ühtlust sama sõna eri vormide ortograafias. Ta kaldus omastava *wina* 'viina', *päwa* 'päeva' eeskujul ka nimetavas kirjutama *win*, *päw*, samuti aga ka nimetava *noor* eeskujul kirjutama *noore* (vrd. *noore rahwale*). Selline ebaühtlane ja ebajärjekindel tarvitusviis näitab, et Kreutzwald polnud rahul senise vana kirjaviisiga, kuid olles veel liiga vähe süvenenud kirjaviisiküsimustesse, ei suutnud ta küsimustele anda kindlat lahendust. Ei ole sellepärast ime, et Kreutzwaldi sõber Jakob Nocks «Wina-katku» keelt sigrimigriks peab [114] ja et ka «Inlandis» ilmunud arvustus [115] Kreutzwaldi ortograafiat ei poolda. Jürgenson püüab sel puhul Kreutzwaldi lohutada, öeldes: «Et sinu töös esinev ortograafia mõnele harjumatu on, seda usun ma küll; kuid kas seda tuleb pidada puuduseks? Kes on siis senitarvitatava kirjaviisi teinud pühakuks!» [116]

1841. a. märtsis esitatakse ÕES-i koosolekul Kreutzwaldi ettekanne «Ueber den Zweck der Gelehrten Esthnischen Gesellschaft zur Beförderung der Sprache und Litteratur der Esthen», milles Kreutzwald kõneleb ÕES-i ülesannetest keele ja kirjanduse arendamise alal ning teeb ettepaneku fikseerida eesti ortograafia. Samal koosolekul valitaksegi 9-liikmeline komisjon eesti õigekirjutuse läbikatsumiseks ja kindlaksmääramiseks. Komisjon, kuhu kuulusid peale teiste ka Faehlmann, Kreutzwald ja Jürgenson, pidi oma tegevusest aru andma juba Seltsi augustikuu koosolekul. Nagu Kreutzwald oma kirjas Faehlmannile märgib, toimus paar nõupidamist kirjaviisi üle ja seejärel hääbus komisjoni tegevus. Pealegi suri üks komisjoni aktiivsemaid liikmeid, nimelt ÕES-i sekretär D. H. Jürgenson. Komisjoni töö tulemustest ei ole midagi lähemalt teada [117]. Küll oli aga Selts oma väljaannete keele ortograafia kohta esialgsed reeglid n. ü. sisemiseks tarvitamiseks juba sama aasta veebruarikuus fikseerinud, nagu teatab Jürgenson Kreutzwaldile [118].

24. Seoses ÕES-i tegevuse laienemisega kerkivad üldkehtiva eesti ortograafia küsimused kord-korralt ikka enam päevakorrale. Eriti aktiivselt hakkab kirjaviisiküsimusi käsitlema Faehlmann alates sellest ajast, kui ta sai ülikoolis eesti keele lektoriks (1842). Oma ülikooliloenguis märgib ta päris õigesti, et eesti kirja rajajad sakslased lähtusid saksa tähestikust ja tegid seetõttu eesti

---

[113] F. R. Kreutzwald D. H. Jürgensonile 31. VII 1839. — FKrKv, lk. 182.

[114] Vrd. D. H. Jürgenson F. R. Kreutzwaldile 17. V 1840.

[115] Vrd. Inland 1840, nr. 21, arvustus «Branntweinspest» I-z poolt, vg. 324—326.

[116] D. H. Jürgenson F. R. Kreutzwaldile 17. V 1840.

[117] Vrd. Inland 1841, nr. 13, vg. 207—208; F. R. Kreutzwald F. R. Faehlmannile 24. XII 1842. — FKrKv, lk. 21; D. H. Jürgenson F. R. Kreutzwaldile 19. IV 1841.

[118] Vrd. D. H. Jürgenson F. R. Kreutzwaldile 12. II 1841.

keelele liiga. Alles Masing paljastas vana kirja puudused. Siin esitab Faehlmann ühtlasi eesti ortograafia alused, märkides, et 1) katsutagu nii kirjutada, nagu eestlane kõneleb, 2) korraldatagu kiri ja kõne nii, et oleks välditud sõnade äravahetamine ja valestimõistmine ja 3) arvestatagu sõnade päritolu ja liitumist. Kuigi siin on eesti ortograafia põhiprintsiibid võrdlemisi hästi esile tõstetud, ei jõua Faehlmann nende tegelikus rakenduses esialgu kuigi palju kaugemale Masingust. Ka tema ei tee teravat vahet välte ja rõhu vahel, ka tema soovitab vormide eristamiseks kasutada eri märke (näit. *kotti* ja *kotti*, *surma* ja *surmá*) jne. Seejuures on ta mõnes küsimuses siiski järjekindlam Masingust, kirjutades näiteks lahtise silbi pikka vokaali ikka ühekordse tähega, näit. *ku*, *kele* (kuid: *kuud*, *keel*) [119].

Et ÕES-i poolt valitud õigekirjakomisjoni töö tulemusi ei andnud, vajadus õigekirjaküsimusi lahendada aga järjest teravamaks muutus, siis võtab Faehlmann 1843. a. algul eesti ortograafia küsimused veel kord lähemale kaalumisele. Ta koostab vastava käsikirja [120], kutsub Seltsi liikmeid koostööle kirjaviisi fikseerimisel ja esitab aprillikuu koosolekul oma töö eesti keele ortograafiast koosolijaile kaalumiseks. Ta ise märgib oma kirjas Kreutzwaldile, et ta ettepanekud olevat koosolijaile meeldinud. Olevat otsustatud tema ettepanekuid lasta ringelda keeletundjate hulgas märkuste tegemiseks.

Trükki jõudis see Faehlmanni kirjutis «Ueber estnische Orthographie» aga alles pärast tema surma, nimelt a. 1852 (Verhandlungen der Gelehrten Ehstnischen Gesellschaft II, 4). Põhjuseks, miks Faehlmanni kirjutis enne ei ilmunud, oli arvatavasti asjaolu, et tema ise hakkas oma ortograafias kahtlema. Sellest aga hiljem.

Missugused olid siis Faehlmanni ettepanekud? Lühidalt võiks neid järgmiselt kokku võtta. Vokaalide märkimisel soovitab ta vana kirjaviisi juurde jääda, kuigi sel puhul jäks ja sama sõna tuleb mitmeti kirjutada, näit. *keel*, *kele*, *keelt* jne. Kreutzwaldi poolt soovitatud pikkusmärki (*ōl*, *ōle*, *ōlt*, *kās*, *kāne*, *kānt*) ta ei poolda, sest siis tõuseks märkide arv liiga suureks [121]. Konsonantide märkimisel peab ka tema vana kirjaviisi suurimaks puuduseks võimatust eristada «teravaid lahushäälduatavaid» ja «pehmeid voolavalt hääldatavaid» kahekordselt kirjutatavaid konsonante. Ta leiab, et *k*, *t*, *p* esinevad alati teravalt, *b*, *d*, *g*, *h*, *j* ja *w* alati voolavalt. Eristamistarve esineb seega *l*, *m*, *n*, *r* ja *s* puhul. Siin soovitab ta tarvitada teravalt (s. o. pikalt) hääldatavate kaksikkonsonantide puhul märke *mm*, *nn*, *rr*, *sſ* ja *ll*. Et eestlane lauldes ja

---

[119] Vrd. Faehlmanni loengute käsikiri 1842. a. sügisest.

[120] Vrd. F. R. Faehlmann F. R. Kreutzwaldile 4. II 1843 ja 11. V 1843. — FKrKv lk. 29 ja 33.

[121] Vrd. F. R. Faehlmann, Ueber estnische Orthographie. — VhGEG II, 4, 1852, lk. 58; vrd. ka F. R. Kreutzwald F. R. Faehlmannile 22. VIII 1843. — FKrKv, lk. 40.

pikaldases kõnes pehmet «kaksikkonsonanti» (s. o. lühikest konsonanti) nii hääldab, nagu kuuluks see ainult järgmise silbi juurde (*mi-no ke-na e-ma-ke-ne*), siis soovitab ta neid pehmeid ja voolavaid konsonante märkida järgnevalt: *m̄*, *n̄*, *rr*, *ſſ* ja *ll*, seega siis *kum̄a* ja 'kuma' ja *kumma*, *kan̄a* 'kana' ja *kanna*, *warras* 'varas' ja *warras* 'varras', *kaſſi* 'kasi' ja *kasſi* 'kassi', *kalla* 'kala' ja *kalla* 'kalla' [122].

Käänete eristamiseks ei soovita Faehlmann rõhumärki panna esimesele, vaid teisele silbile, sest esimene silp olevat alati rõhutatud, seega siis: *teggi kotti* (omastav) ja *teggi kottí* (osastav), *oinas* (nimetav) ja *oinás* (seesütlev) jne. [123].

Järgsilpide konsonantide kirjutamise kohta arvab Faehlmann õigesti, et mitte kõik silbid pole ühtlase rõhuga, vaid peale pearõhu on veel nn. sekundaarne rõhk, mis on harilikult 3. või 5. silbil, sest eesti keelel on trohheiline rütm: *iñiméne*. Et aga sõnade käänamisel sama lõppu rõhuolude tõttu peaks kord ühe, kord kahe tähega (*rakkule — kirrikulle — ämarikkule*) kirjutama, siis soovitab Faehlmann lihtsuse pärast alati lõpud kirjutada ühekordse konsonandimärgiga [124].

Kui lähemalt jälgida Faehlmanni ettepanekuid, siis selgub, et üldiselt on nad küll paremini põhjendatud kui Masingu omad — välja arvatud kaasuste eristamine rõhumärgiga teisel silbil —, kuid sisuliselt satuvad peaaegu täiel määral kokku Masingu omadega. Trükitehniliselt aga tekitasid raskusi uued märgid, näit. *ļ*. Hääldamise märkimise seisukohalt ei ole Faehlmanni ortograafia, kui rakendada kõiki märke, palju halvem kui meie uus kirjaviis. Faehlmann püüdis oma kirjaviisiga samuti nagu Masing saavutada märkimise suuremat täpsust, ilma et tal oleks tarvitsenud loobuda harjumuspärase vana kirjaviisi põhiprintsiipidest. Et aga vana kirjaviisi puudusi vältida, oli vaja kasutada mitmesuguseid lisamärke, mis muutsid kirja keerukaks ja raskepäraseks. Põhijoontes säilitasid nii Masing kui ka Faehlmann vana võõrapärase kirjaviisi alused. Seega tuleb ka Faehlmanni poolt esitatud ortograafiat pidada ainult vana kirjaviisi teisendiks.

Faehlmanni artikli lõpuosa on kirjutatud veidi hiljem, pärast Ahrensi grammatika ilmumist. Selles selgitab Faehlmann oma ortograafia ja Ahrensi kirjaviisi suhteid.

Lähtudes vana kirjaviisi põhiprintsiipidest leiab Faehlmann, et soome kirjaviis ei vastavat hääldamisele ja olevat puudulik. Ahrens olevat soome ortograafiast paar põhiseisukohta n. ü. välja kiskunud ja püüdvat neid eesti keeles rakendada. Nimelt soovita-

---

[122] Vrd. F. R. Faehlmann, Ueber estnische Orthographie. — VhGEG II, 4, lk. 61.

[123] Vrd. sealsamas, lk. 63, 64.

[124] Vrd. sealsamas, lk. 69, 70.

vat ta «1) pikka vokaali ikka ja kõikides tingimustes kahekordselt, lühikest ühekordselt kirjutada; 2) lühikese vokaali järel kaksikkonsonanti (s. o. juhtudel, nagu *emma*, *issa* — A. K.) ühekordselt kirjutada» [125].

Nende Ahrensi poolt soovitatud seisukohtade rakendus tekitavat aga neli küsimust: 1) kas võimaldab see kirjaviis ruumilist kokkuhoidu; 2) kas ta vastab enam hääldamisele, 3) kas laseb ta ennast grammatiliste põhimõtete kohaselt kaitsta ja 4) kas ta laseb ennast konsekventselt rakendada?

Kõigile nendele küsimustele vastab Faehlmann eitavalt. Ta leiab, et uus kirjaviis ei võimaldavat ruumi säästmist, sest see, mis võidetakse kaksikkonsonantide ühekordselt kirjutamisega, kaotatakse jällegi pikkade vokaalide kahekordselt märkimisega. Ka hääldamisele ei vastavat uus kirjaviis, sest Faehlmanni arvates kuulduvat seni kirjas kahe tähega märgitud konsonandid selgesti geminaatidena [126]. Isegi grammatiliste põhimõtete kohaselt ei olevat Ahrensi kirjaviis kaitstav, sest sõnade tüvemuutuste tõttu käänamisel tekkivat kord *wald* — *walḷa*, *kard* — *karra* (s. o. assimilatsioon), teine kord aga *õlg* — *õlle* 'õle', *arg* — *arra* 'ara'. (s. o. konsonantühend vaheldub üksikkonsonandiga). Lõpuks leiab Faehlmann, et uus kirjaviis ei lase ennast ka küllalt konsekventselt rakendada, sest geminaatklusiilid kirjutatavat ühe tähega, näit. *aken*, *latikas* (Faehlmanni kirjaviisis: *akken*, *lattikas*) [127], teised konsonandid («kaksikliikvidad») aga kahe tähega, näit. *kalli*, *kumma*, *linna*, *murre*, *kassi* (Faehlmanni kirjaviisis: *kalḷi*, *kumma*, *linna*, *murre*, *kasʃi*), et neid eristada sõnadest *kali*, *kuma*, *lina*, *mure*, *kasi* (Faehlmanni kirjaviisis: *kalli*, *kuma*, *liña*, *murre*, *kaʃʃi*) [128]. Seega rõhutab Faehlmann, et teise välte konsonantide märkimine pole ühtlane: klusiilid (*aken*) kirjutatakse ühe, teised konsonandid (*kassid*, *murre*) aga kahe tähega. Seejuures jättis Faehlmann siiski arvestamata, et seni tarvitusel olev eesti tähestik võimaldab klusiilide puhul eristada kolme väldet kolmel eri kujul (b, p, pp), teiste konsonantide puhul oli aga võimalus eristada kirjas ainult lühikesi ja pikki (*s*, *ss*, *l*, *ll*) häälikuid.

Nagu näeme, oli Faehlmann siiski niivõrd tugevasti vana kirjaviisi kammitsais, et ta veel ei suutnud mõista soome kirjaviisi eeliseid.

---

[125] F. R. Faehlmann, Ueber estnische Orthographie. — VhGEG II, 4, lk. 70.

[126] Seda varasemast grammatilisest kirjandusest pärinevat eksiseisukohta, et sõnades, nagu *abbi*, *mahha* jne. konsonant kuulduvat geminaadina, oli Faehlmann esitanud ka oma ülikooliloenguis. On huvitav sel puhul märkida, et mõnikord näib Faehlmann selles siiski kahtlevat. Nii näiteks oma käsikirjalises kirjutises «Estnische Prosodie» leiab ta, et raske olevat eesti keeles ütelda, mis kuulub ühte silpi ja mis lahku. Juhiks võiksid siin olla rahvalaulud.

[127] Ekslikult paigutab Faehlmann siia ka sõna *lepima*, mis uue kirjaviisi kohaselt siiski *leppima* kujul kirjutatakse.

[128] Vrd. F. R. Faehlmann, Ueber estnische Orthographie. — VhGEG II, 4, lk. 70 jj.

Faehlmanni kirjaviis oli mõeldud kõigepealt ÕES-i väljaannete keele ühtlustamiseks. Faehlmann püüabki seda rakendada Seltsi väljaannetes, eelkõige Seltsi poolt toimetatud kalendrites. Nii on «Ma-rahwa Kalender ehk Täht-ramat 1844 Ajastaja päle» kirjutatud enam-vähem Faehlmanni ortograafia kohaselt (näit. *wañal ajjal, oma kõñet, nälguse kibbeduſſes* jne. F. K/reutzwaldi/ kirjutises «Surm ja tema abbimehhed»). Samuti on «Ma-rahwa Kassuline Kalender» 1845. a. kirjutatud Faehlmanni kirjaviisis, kuigi mitte päris järjekindlalt (näit. *sõñast, uſſo*, kuid ka *wanna*; Kreutzwaldi toimetusel). Nähtavasti polnud ka trükitehnilistel põhjustel täiel määral võimalik Faehlmanni kirjaviisi rakendada, sest puudusid kahesugused *l* ja *r* tähed. Isegi Kreutzwald, kes keeleküsimustes peab Faehlmanni autoriteediks [129] ja püüab tema ortograafia kohaselt kirjutada, kurdab 1843. a. augustis: «Kirja tähhe seädmine uutwärgi jone järrel on mul weel wägga raske; wanna wiis on otsego pärris pat sõrme ja sulle sees ja sabbaga l (ļ) ei olle mul weel selge».[130]

Mõnesuguste kõikuvustega püüti Faehlmanni kirjaviisi kasutada ka järgnevail aastail ÕES-i väljaandeis, aga samuti ka teistes trükiseis. Nii oli Faehlmanni kirjaviis 40- ja 50-ndail aastail tarvitusel mitmesuguseis teoseis, näit. «Tallorahwa kulutajas», «Eesti rahwa Kalendris» jm. Üldiselt aga domineeris sel ajal endiselt vana kirjaviis sel kujul, nagu ta oli juba Forseliuse ja Hornungi päevist alates traditsioonipäraseks kujunenud.

25. Kui eesti keele märkimise seisukohalt ei saa pidada kõigiti otstarbekaks Faehlmanni kirjaviisi, mis säilitas vana kirjaviisi põhialused ja tarvitas lisamärke, siis seda hinnatavam on Faehlmanni ja Kreutzwaldi suhtumine eesti ortograafia küsimustesse ja nõue, et tuleb taotleda vanast kirjaviisist paremat ning täpsemat ortograafiat. Nii arvustavad nad korduvalt teoseid, milles esineb ebaühtlast ortograafiat, ja nurisevad hoolimatuse üle, mida tolleaegsed autorid avaldavad eesti keele suhtes [131].

Kui juba ÕES-i tegevuse algusaastail Faehlmann ja Kreutzwald tõstavad kirjaviisiküsimuse teravamalt päevakorrale, siis teevad nad seda teadmises, et senine kirjaviis on loodud sakslaste poolt, kes küllaldaselt ei tundnud eesti keelt. Juba oma esimeses ülikoolis peetud eesti keele loengus (augustis 1842) vastandab Faehlmann tolleaegse kirjakeele rahvakeelele, märkides, et kui igas teises keeles püütakse kirjakeelt kujundada rahvakeele alusel, siis eesti keeles on senini püütud rahvakeelest võimalikult erinevalt kirjutada. Seda seletab Faehlmann eesti kirjakeele ajaloolise kujunemisega, sest algul oli terve sajandi jooksul valitsev

---

[129] Vrd. F. R. Kreutzwald F. R. Faehlmannile 24. XII 1842. — FKrKv, lk. 17; F. R. Kreutzwald F. R. Faehlmannile 5. VI 1843. — FKrKv, lk. 36 jm.

[130] F. R. Kreutzwald F. R. Faehlmannile 30. VIII 1843. — FKrKv, lk. 41.

[131] Vrd. näit. F. R. Kreutzwald F. R. Faehlmannile 20. VI 1842. — FKrKv, lk. 13 jj.; Faehlmanni arvustust teose kohta «Leivakorwikenne», I jm.

Stahli poolt võõrastesse raamidesse surutud kirjakeel, millel polnud midagi ühist rahvakeelega, ja seejärel loodi seoses piibli tõlkimisega «Stahli haputaigna alusel» nn. raamatukeel, mis türanniseeris rahvast jällegi terve sajandi ja türanniseerib ka praegugi. Kui Masing püüdis rahvakeelt tarvitada, sai ta etteheidete osaliseks. Pastorid on piiblikeelega väga rahul, rahvas aga ei saa sellest aru. Kui Faehlmann ühelt vanalt eestlaselt küsinud, kas ta saab aru halvasti tõlgitud kohast piiblis, vastanud see: «Egga se ilma ja rahwa keel ei olle, se on Jummala sõnna ja kes sedda ikka võib mõista». [132]

Faehlmann ja Kreutzwald aga soovivad, et kirjakeel oleks eelkõige rahvale arusaadav. Sellepärast võitlevad nad võõrapärase kirikukirjanduse keele vastu ja soovivad luua kirjakeelt rahvakeele baasil. Faehlmann rõhutab oma teostes korduvalt, et ta võtab oma tööde puhul aluseks murde, mida kõneldakse Järvamaal ja Virumaa maamurde osas, sest see on kõige sobivam kirjakeeleks ja see murre oli aluseks ka O. W. Masingule [133].

On loomulik, et rahvakeele baasil kujunenud ja rahvale tarvitamiseks määratud kirjakeel peaks olema vaba ka nendest puudustest, mis olid omased varasema kirikukeele ortograafiale. Sellepärast ongi Faehlmanni ja Kreutzwaldi jõupingutused suunatud sellele, et parandada senist ortograafiat, muuta seda täpsemaks, eesti keele häälikulisele struktuurile vastavamaks. Selliseks katseks oligi eespool vaadeldud Faehlmanni ortograafia.

Kreutzwald nõustub üldjoontes Faehlmanni ettepanekutega, rõhutades seejuures eriti vajadust neid ettepanekuid järjekindlalt teostada. Ta soovib, et Faehlmann ÕES-i esimehena Seltsi väljaannetes rakendaks konsekventselt seda parandatud ortograafiat ega laseks igaühel omas kirjaviisis kirjutada. Mis puutub uuendustesse, siis ei tulevat neid karta, kui nad on paremad. Ta ütleb: «Kus vana ortograafia vastab hääldamisele, seal jäägu ta puutumata; kus aga seda ei ole, seal tuleb tast loobuda. Uue tarvitamise ebamugavus, kui see uus siiski oluliselt parem on, ei tohi meid seejuures segada; mida enam pimedaltsündinutele uuendustega pähe taotakse, seda kindlam on tulevane võit, sest kõigele heale ja kasulikule on algul suur hulk olnud vastu» [134].

Lähtumine rahvale üldarusaadava kirjakeele huvidest on seega juba nüüd iseloomulik Faehlmanni ja Kreutzwaldi keelelisele tegevusele.

26. Hoopis teissugust suhtumist eesti keele ja selle ortograafia arendamise küsimustesse näeme teiste selleaegsete keelemeeste tegevuses. E. Ahrens näiteks oma käsikirjas «Versuch, die ortho-

---

[132] Vrd. Faehlmanni esimese loengu käsikirja, sissejuhatav osa.

[133] Vrd. F. R. Faehlmann, Versuch die estnischen Verba in Conjugationen zu ordnen, Dorpat 1942, lk. 12; Ueber die Declination der estnischen Nomina. — VhGEG I, 3, 1844, lk. 20.

[134] F. R. Kreutzwald F. R. Faehlmannile 22. VIII 1843. — FKrKv, lk. 39.

epischen Zeichen Masings, durch Zurückführung der Ehstnischen Aussprache auf ihre Gesetze, entbehrlich zu machen», mis on arvatavasti samuti ÕES-i tegevuse algusaastaist pärit, leiab, et eestlane ei vajavat Masingu poolt tarvituselevõetud rõhumärke, vaid need olevat koguni häirivad. Eestlane oskavat sõnu õigesti hääldada ka ilma märkideta, samuti kui venelane ei vajavat rõhumärke vene keeles. Need märgid olevat kasuks ainult sakslastele eesti keele lugemisel, võimaldades sõnu õigesti hääldada. Kuid ka sakslastele olevat need vajalikud ainult seni, kuni paremaid vahendeid pole. Kui aga ka sakslane õpib ära eesti keele hääldamise seadused, siis ei vaja temagi neid. Ja nii, nagu juba «Beiträge'des» (XIII) keegi anonüümselt esinev autor oli soovitanud vormikategooriate põhjal määrata, millal hääldatakse vanas kirjaviisis kahe tähega märgitud konsonant «tõttavalt», millal «viibivalt», nii püüab ka Ahrens selgitada, millal *ll*, *mm*, *nn*, *rr* on pehme (s. o. lühike), millal kõva (s. o. pikk), näit. *kel*, *kella*. Need keerukad reeglid esitas Ahrens hiljem ka oma grammatika algusosas.

Vana kirjaviisi parandamise küsimustest kõneles hiljem ÕES-i koosolekuil veel praost Heller, kes juba «Beiträge'des» oli eesti ortograafia küsimusi muulaste seisukohast käsitlenud. Ta esineb 1847. a. kahel koosolekul ettekandega «Ueber die Verdoppelung und Vereinfachung der Konsonanten zwischen Vokalen in der Ehstnischen Schrift». Nagu Reinthal ÕES-i tegevuse ülevaates märgib, olevat Heller väitnud, et kahendus sõltub eelneva vokaali kõrgest hääldusest ja ühekordne kirjutamine eelneva vokaali madalast hääldamisest [135]. Siit selgub, et Heller on edasi arendanud oma 25 a. eest «Beiträge'des» esitatud kaalutlusi. Tema isikupäraseid seisukohti aga ei pooldata, sest — nagu Reinthal märgib — teised kuulajad polevat kuidagi suutnud eristada neid vokaalide kõrge ja madala hääldusе vahesid esitatud näidetes.

Ka Faehlmann suhtub pilklikult Helleri ettepanekuisse [136]. Ta saadab need arvustamiseks Kreutzwaldile ja esitab veel sama aasta juunis Kreutzwaldi arvustavad märkused koosolekule.

Uue kirjaviisi kujunemine ja esialgne levimine.

27. Nagu sissejuhatavas osas näidatud, tekkis pööre suhtumises eesti keelesse XIX sajandi esimesel poolel, olles tingitud kapitalistlike tootmissuhete arenemisest ning võrdleva keeleteaduse edusammudest.

Kuigi juba A. W. Hupel oma grammatikas (1780) arvab, et eesti keel on soome keele õde [137], ei tee ta sellest veel mingisugu-

[135] Vrd. C. Reinthal, Bericht über die Wirksamkeit der Gesellschaft. — VhGEG II, 4, Dorpat 1852, lk. 95.

[136] Vrd. F. R. Faehlmann F. R. Kreutzwaldile 12. III 1847. — FKrKv, lk. 113.

[137] Vrd. A. W. Hupel, Ehstnische Sprachlehre, Riga und Leipzig 1780, lk. 4.

seid järeldusi, vaid sammub eesti keele grammatiliste küsimuste lahendamisel oma eelkäijate radu, toetudes saksa grammatikate eeskujule.

Alles H. Rosenplänteri «Beiträge'de» asutamisega (1813) muutus suhtumine eesti keelesse, alles nüüd hakatakse kord-korralt loobuma saksa eeskuju jälgimisest ja lähtuma eesti rahvakeelest, toetudes seejuures soome keelele. Nii näiteks märgib Rosenplänter «Beiträge'de» III köites (1814), et kui eesti keelele läheb uusi sõnu vaja, siis tuleks neid tuua soome keelest, sest «soome keel on kõikide eesti murrete ema».[138] Ja edasi märgib ta: «Ainult soome keele abil võime me eesti keele seadustega tutvuda» [139].

Rosenplänter püüab eesti grammatika küsimuste lahendamisel kasutada pidevalt soome keele abi. Ta avaldab «Beiträge'des» katkendeid soome grammatikast. Soome keele eeskuju peetakse silmas eesti keele käänete süsteemi fikseerimisel jne. Huvitav on seejuures märkida, et kui näiteks morfoloogiliste küsimuste lahendamisel soome keele eeskuju arvestamine ei tekitanud mingeid vastuvaidlusi, siis soome eeskuju rakendamine ortograafilistes küsimustes polnud kaugeltki nii kerge, vaid tekitas teravat opositsiooni. See on ka arusaadav, sest kui eesti keele grammatika küsimuste lahendamine sel ajajärgul oli üksikute keeleteadlaste asi, siis kirjaviisi muutmine riivas kõiki neid, kes lugesid eesti kirjandust.

Esmakordselt soovitas soome ortograafiat eesti keeles rakendada soomlane A. J. Arwidsson, kes «Beiträge'de» XV köites (1822) avaldas kirjutise «Ueber die ehstnische Orthographie».

Arwidsson märgib, et temale kui soome keelemehele on eesti keelega tutvumisel silma paistnud teatav ebakindlus ja ebareeglipärasus õigekirjas, mis on talle mõnel määral meenutanud omaaegset soome kirjaviisis valitsenud korralagedust. Et võõrad hakkasid eesti keelt võõraste tähtedega kirjutama ja siin esimesi reegleid rajama, siis on sellest palju võõrast keelde jäänud. Ta olevat ühelt eesti keele tundjalt selgitust küsinud ja olevat veendumusele tulnud, et kohalikud õpetlased on küll olemasoleva kirja puudusi märganud, kuid nad ei taha muudatusi ette võtta, sest kuigi vana kirjaviis ei ole õige ega täpne, ollakse temaga siiski harjunud. Ta leiab, et need puudused tuleb kõrvaldada ja küsib: «Kas peavad siis eestlased selleks, et oma keelt õigesti lugema ja kirjutama õppida, kõigepealt saksa grammatikas ringi vaatama ja siit õppima, mida neil vaja on teada?» [140] Et seda küsimust selgitada, on ta küsitlenud üht eesti madrust, lasknud teda lugeda ja hääldada sõnu ning on leidnud: «Ta luges ikka: p i d-

---

[138] H. Rosenplänter, Ueber die Bildung und Bereicherung der ehstnischen Sprache. — Beitr. III, 1814, lk. 75.

[139] Sealsamas, lk. 77.

[140] A. J. Arwidsson, Ueber die ehstnische Orthographie. — Beitr. XV, 1822, lk. 127—128.

dasid nagu pitasit; seddawisi nagu setawiisi; Tedda nagu teta; Palluma nagu paluma; Olli nagu oli; Koggoni nagu kokoni; Abbi nagu abi; Koer nagu koir; Surri nagu suuri[141]; Minna nagu mina; Tulle nagu tule; Sinna tulled nagu sina tulet; Jures nagu juures; köllud nagu kölut jne.»[142]. Temale olevat selgunud, et eesti hääldamine on soome keelele palju lähem kui eesti raamatuis olev märkimisviis. Seepärast vajab eesti ortograafia parandamist. Ta soovitab järgmist: «Uuele parandatud kirjaviisile pannakse seega aluseks vana juba sagedasti paljude poolt antud reegel: kirjutatagu, nagu räägivad kõige puhtamat keelt kõnelejad. Kus rahva suus p, t, k kuuldub, sinna ärgu pandagu mitte b, d, g. Pikk vokaal märgitakse kahe kõrvutiseisva tähega. On puu, luu, maa, mitte pu, lu, ma jne. ... Üksikkonsonante ei tule kahekordselt kirjutada. Seega oleks mina, sina, olit, suri, juures, tule jne. õigem kui: minna, sinna, ollit, surri, jures, tulle jne. Sel teel võivad kohalikud keeleuurijad, kes asja paremini tunnevad kui mina ja õigemini suudavad otsustada, segast ja vigast kirjaviisi kergesti reeglistada ja parandada»[143].

Kui jätta arvestamata soomepärasused nagu *p*, *t*, *k* soovitamine *b*, *d*, *g* asemel, siis on Arwidssoni kirjutises eesti uue kirjaviisi alused juba antud. Et need põhialused, mille kohaselt pikk häälik kirjutatakse kahe ja lühike ühe tähega, meie ortograafiasse toodi soome keelest, siis on seda uut ortograafiat nimetatud ka soome kirjaviisiks.

Tegelikult ei avaldanud Arwidssoni kirjutis selle ilmumise ajal mingisugust mõju. Nähtavasti tundus soomepärane ortograafia tol ajal olevat niivõrd kauge senisest eesti kirjaviisist, et seda ei võetud lähemalt kõne allagi. Teatavasti Masing ja hiljem isegi Faehlmann suhtusid koguni teatava üleolekuga soome ortograafiasse ja otsisid muid teid eesti ortograafia parandamiseks.

28. Uuesti kerkib soome kirjaviis esile seoses E. Ahrensi keeleõpetusega «Grammatik der Ehstnischen Sprache Revalschen Dialektes» 1843. a.

Kuigi Ahrensi grammatika üldiselt on kirjutatud vanakirjaviisilise märkimisviisi kohaselt ja vanas kirjaviisis, on Ahrens oma eelkäijatest siiski kaugemale jõudnud. Kahekordselt märgitud konsonantide kohta ütleb ta näiteks järgmist: «Eesti kirjas esinevad sõnade esimese vokaali järel väga sagedasti pehmed ehk sulavad kaksikkonsonandid, mis ainult silmale on kaksikkonsonandid, kõrvale aga on lihtsad üksikkonsonandid. Eestlane

---

[141] Ilmne trükiviga, peab olema: suri.
[142] Beitr. XV, lk. 128.
[143] Beitr. XV, lk. 130.

kõneleb neid nimelt täiesti omapärasel viisil, kusjuures t a a i n u l t t e i s t k o n s o n a n f i h ä ä l d a b kuuldavalt, kuna eelnev vokaal sellest hoolimata on s u l e t u d, nagu järgneks tõepoolest kaksikkonsonant» [144]. Nagu selgub, ei ole ka Ahrens veel täiel määral vabanenud eelarvamusest, nagu võiks tõesti mõlemaid kirjas esitatavaid tähti «kuulda» (näiteks sõnades nagu *tubba, tulleb* jne.). Ometi on ta mõnevõrra tõele lähemal kui ta eelkäijad.

Et Ahrens ei poolda Masingu poolt soovitatud lisamärkide tarvitamist, siis esitab ta ka oma grammatikas reeglid selle kohta, millal *ll, mm, nn, rr* ja *ss* hääldatakse lihtsalt (s. o. lühidalt), millal kaksikhäälikuna (s. o. pikalt). Masingu poolt soovitatud märkide (*müllo, sundima, põld*) kohta arvab ta, et need on küll vajalikud ja head, kuid ei sobi rahvaraamatuile, s. o. ei sobi eesti ortograafias tarvituselevõtmiseks.

Et rõhumärgist vabaneda, soovitab ta oma grammatika 34. paragrahvis tarvitusele võtta soome kirjaviisi. Selle kohaselt tuleks pikk vokaal kirjutada kahekordselt, lühike ühekordselt. Tuleks tarvitada *lubba, wabbadik, hädda, pimme* jne. asemel *luba, vabadik, häda, pime* jne., teiselt poolt *ma, melitama, wibima, toma, pu, räkima, wõras, künal* jne. asemel aga *maa, meelitama, viibima, tooma, puu, rääkima, wõõras, küünal* jne.

Uue soovitatava kirjaviisi kohta ütleb ta: «Sel kirjaviisil on täielik õigus tulla tarvitusele eesti ortograafias mitte ainult sellepärast, et ta kõige kergemini kõik raskused kõrvaldab, vaid peamiselt sellepärast, et see on ainuke loomupärane ja õige» [145].

Kui see kirjaviis oleks tarvitusel, siis saaks kirjutada ka *aja, poja* jne. (s. o. oleks võimalik eristada sõnu *poja* ja *pooja*).

Katseks, aga ühtlasi ka selleks, et eesti sõnade kirjapilti lähendada soome omadele, rakendab ta seda «loomupärast kirjaviisi» ka eesti sõnades oma grammatika lõpul olevas paarikümnelehekülgelises etümoloogilises sõnastikus.

Näib, et Ahrens oma grammatika esimeses trükis esitab ainult ühe lahendusvõimalusena ettepaneku tarvitusele võtta soome kirjaviis, ilma et ta algul ise olekski nii väga veendunud selle läbiminekus. Nagu eespool märgitud, oli Ahrens juba ÕES-ile saadetud kirjutises kaalunud küsimust, kuidas läbi saada ilma rõhumärgita, mis talle mingipärast ei meeldinud. Oma grammatikas pühendab ta mitu lehekülge (lk. 13—15) selleks, et selgitada, millal näiteks *ll* on lihtne (s. o. lühike) loomu poolest (*ello*), millal teda hääldatakse astmevahelduslikes sõnades lühidalt (*halg — hallo*), millal on *ll* kahekordne (s. o. pikk) loomu poolest (*möllama*), astmevahelduse tõttu (*hel — hella*) jne. Need reeglid, mida tuli tarvi-

---

[144] E. A h r e n s, Grammatik der Ehstnischen Sprache Revalschen Dialektes, Reval 1843, lk. 12.

[145] Sealsamas, lk. 23.

tada rõhumärgi vältimiseks, olid aga nii keerukad, et nad teda ei rahuldanud. Teiselt poolt oli Ahrens tuttav ka soome keele ja kirjaviisiga. Ta oli võrrelnud eesti ja soome sõnavara [146]. Oma grammatika koostamisel oli ta pidevalt silmas pidanud soome grammatika eeskuju, lähtudes paiguti isegi niivõrd orjalikult soome keelest, et ta eesti grammatikast heitis välja need käänded, mis soome keeles puudusid, hoolimata sellest et juba Knüpffer ja Masing olid selliste käänete nagu kaasaütleva ja rajava olemasolu eesti keeles konstateerinud. Pealegi töötas Ahrens Kuusalus, mille rannikumurrakud sisaldavad palju ühist soome keelega. Mis on siis loomulikum kui see, et Ahrens eesti ja soome keelt kõrvutades ka nende kirjaviisi püüdis sarnastada, nagu ta seda ise märgib etümoloogilise sõnastiku katse puhul. Pealegi oli seda juba Arwidsson soovitanud.

Oma grammatika 1. trükis ei käsitle Ahrens lähemalt uue kirjaviisi reegleid. Siin on fikseeritud ainult üldine põhimõte, et erinevalt vanast kirjaviisist märgitakse pikka vokaali alati kahe tähega, lühike konsonant vokaalide vahel kirjutatakse ühe tähega. Lahtiseks on jäetud küsimus pikkade konsonantide kirjutamisest nii vokaalide vahel kui sõna lõpus. Nagu võib järeldada Ahrensi poolt toodud uuekirjaviisilistest näidetest raamatu lõpuosas, soovitas ta sõnalõpu pikka konsonanti kirjutada endiselt ühe tähega (näit. *kap*, *kel*, *trum*), klusiilide puhul aga eristada teise ja kolmanda välte häälikuid ning märkida teise välte klusiile ühe tähega (*katel*, *kukal*, *kipitama*), kolmanda välte klusiile aga kahe tähega (*kippuma*, *rikkuma*).

29. Ahrens oli kirjaviisiküsimusi kaalunud arvatavasti ka oma sõbra, naaberkihelkonna Jõelähtme õpetaja G. H. Schüdlöffeliga, kes tema ettepanekuid toetas. Umbes kolm kuud pärast Ahrensi grammatika trükist ilmumist ilmub Schüdlöffeli sulest juba esimene terves ulatuses uues kirjaviisis kirjutatud raamat, nimelt «Toomas Westen, Lapo rahwa uso ärataja Norra maal» (1844). Seega oli alustatud uue kirjaviisi propageerimist [147].

Tuge oma veendumusele uue kirjaviisi sobivusest ja tarvilikkusest sai Ahrens arvatavasti ka Soome poolelt, kus soomepärase kirjaviisi tarvituselevõtmine eesti keeles leidis kindlasti toetust. 1844. a. kevadsuvel saabus Eestisse keeleuurimisreisile Elias Lönnrot. Kõige enne pöörduski ta Kuusalusse E. Ahrensi juurde, kus arutleti üheskoos ka kirjaviisiküsimusi. On küllalt põhjust arvata, et Lönnrot, kes juba Soomes oli tutvunud hiljuti

---

[146] Võrreldagu grammatikale lisaks kas või ta kirjutist «Inlandis» (1844, vg. 894), kus ta samuti väidab, et eesti keele nähtuste selgitamiseks on soome keele tundmine vajalik.

[147] Vrd. V. Reiman, Eduard Ahrens. — Eesti Üliõplaste Seltsi album II, lk. 15; «Inlandis» teatati Ahrensi grammatika ilmumisest 11. I 1844, Schüdlöffeli raamatu ilmumisest 4. IV 1844; vrd. ka V. Reiman, Kivid ja killud, Tartu 1907, lk. 31.

ilmunud grammatikaga, Ahrensit tema kirjaviisi ettepanekuis tõhusalt toetas ja ergutas. Võib-olla Lõnnroti mõjuga ongi seletatav, et Ahrens, kes pidi oma külalisest Eestimaa kirikuõpetajate sinodi koosoleku tõttu lahkuma, sellel koosolekul (1844. a. juunis) kirjaviisiküsimused teravalt esile tõstis, vana kirjaviisi puudusi selgitas ja reforme nõudis [148]. Arusaadavalt tekitasid ta ettepanekud vastuseisu, — ja kui oli vaidlus tekkinud, siis Ahrens oma iseloomu tõttu ettepanekuist enam ei taganenud.

Et kirjaviisi küsimuste lahendamine sinodis lükati järgmise aastani edasi, seadis Ahrens oma ettepanekute tutvustamiseks 3 evangeeliumi, 3 epistlit ja 4 kirikulaulu uude kirjaviisi. Need trükiti ja saadeti 1845. a. mais Eestimaa kirikuõpetajaile tutvumiseks kui «Beilage zur Synodal-Materie. Von Herrn Pastor Ahrens eingereichte Probeschrift, zur Revision der Ehstnischen Schrift- und Kirchensprache. Den sämmtlichen Herrn Synodalen mit der Bitte um sorgfältige und ruhige Prüfung, vorgelegt vom Director der Synode» [149]. 1845. a. juunis peeti sinodi koosolek, kus Ahrens esines ettekandega oma kirjaviisist. Koosolekul vaieldi pikalt kirjaviisi üle. Kuigi leidus ka Ahrensi ettepanekute pooldajaid, oli valdav enamik koosolijaist kirjaviisi parandamise vastu. Arvati, et uuendustega võiks katsetada küll ilmlikes teostes, kuid kirikukirjanduse keelt ei tule muuta. Lõpuks tehti ootuspärane otsus, et suurem hulk ei pea kirikukeele parandust mitte ajakohaseks [150].

Nagu eelmisest selgub, taotles Ahrens kirikukirjanduse keele parandust, et pastorid, kes halvasti tundsid rahvakeelt, ei eksiks eesti sõnade hääldamisel, vaid loeksid sõnu õigesti. Et just kirikukirjanduse keele parandamine oli Ahrensi eesmärgiks, seda on Ahrens ise korduvalt kinnitanud, seda näitab ka asjaolu, et ta küsimuse kõigepealt tõstis üles sinodis. Kirik aga on alati olnud kõigi uuenduste vastu vaenulik. Sellepärast on päris loomulik, et Ahrensi ettepanekud lükati siin korduvalt tagasi [151], sest erines ju Ahrensi kirjaviis oma printsiipide poolest põhiliselt sellest ortograafiast, milles piibel ja lauluraamat olid kirjutatud. Ahrens oli alustanud oma kirjaviisi levitamist seal, kus selle vastuvõtmiseks oli kõige vähem soodus pind.

30. Samal ajal kui Ahrens soovitas soomepärast kirjaviisi

---

[148] Vrd. V. Reiman, Eduard Ahrens. — Eesti Üliõplaste Seltsi album II, lk. 13 jj.

[149] Vrd. sealsamas, lk. 14.

[150] Vrd. V. Reiman, Eduard Ahrens. — Eesti Üliõplaste Seltsi album II, lk. 15. Nagu E. Ahrens oma käega Kuusalu kiriku arhiivis säilitatavale sinodi protokolli eksemplarile on juurde märkinud, sai Ahrensi ettepanek poolt 5, vastu aga 16 häält. Poolt olid peale Ahrensi veel Vigala pastor C. Harten, Lüganuse pastor C. Vogt, Kadrina pastor C. Hellenius ja Harju-Jaani pastor E. Danielsson (viimased andmed on autorile lahkesti kasutada andnud G. Vilbaste).

[151] Nii lükati E. Ahrensi uuendusettepanekud ka 1846. ja 1847. a. Eestimaa sinodi koosolekuil tagasi.

kirikukirjanduses tarvitusele võtta, oli ka Tartus ÕES-i ringkondades tekkinud elevus kirjaviisiküsimuste alal. Faehlmann oli mäletatavasti juba 1843. a. kevadel esitanud oma kirjaviisi ettepanekud ja need olid leidnud Seltsi ringides vastuvõttu. Huviga oodati siingi Ahrensi grammatika ilmumist. Faehlmann kirjutab 1843. a. detsembri algul Kreutzwaldile, et peatselt ilmub Kuusalu pastorilt Ahrensilt uus eesti keele grammatika. Ta kardab, et Kreutzwald leiab selles vahest veelgi enam laita kui tema (s. o. Faehlmanni) deklinatsiooniõpetuses, sest Ahrens olevat pisiasjade harrastaja [152]. Vaevalt on aga Ahrensi grammatika ilmunud, kui Faehlmann selle kohta lausub, et see olevat veidi enneaegne töö [153]. Ka Kreutzwald ei ole Ahrensi grammatikast vaimustatud, nagu selgub tema kirjast Faehlmannile 1844. a. aprillis. Ta ütleb: «Mina võhikuna võin selles asjas ainult niipalju otsustada, et kui ma eesti keelt sugugi ei tunneks, siis Ahrensi grammatikast ma seda ilalgi ei saaks ära õppida. Meie valgustatud ajajärgu kirjanikud loovad varsti eestlaste jaoks täiesti u u e keele; minul muutub kord-korralt ikka raskemaks oma emakeelt meie kirjanduse uusimatest teostest leida. Möödunud nädalal lõin ma paar õhtut surnuks selliste sulesepitsustega ning lugesin Toomas Westenit (jällegi uhiuues ortograafias) ja Peter Punga» [154]. Seega suhtuvad Faehlmann ja Kreutzwald Ahrensi grammatika ilmumise ajal väga skeptiliselt Ahrensi ja Schüdlöffeli poolt esitatud ortograafiasse.

Sõbralikumalt hakati Ahrensi ettepanekuisse suhtuma veidi hiljem. Nähtavasti andis tõuget selleks ka Lönnroti viibimine Tartus. Lönnrot peatus teatavasti keeleõppimise otstarbel 1844. a. suvel mõnd aega Tartus, kus ta puutus rohkesti kokku ÕES-i liikmetega. Eriti sõbralikuks kujunes Lönnroti vahekord Faehlmanniga. Ainsaks küsimuseks, kus neil esines aga teravamaid vaadete erinevusi, oli eesti ortograafia. Lektor Zittingile kirjutab Lönnrot Soome: «Õpetatud Eesti Seltsi esimehe Dr. Fählmanni ja teistega on mul palju vaidlemist ja vastamist soome õigekirjutuse asjus. Nad peavad selle täiesti kõlbmatuks» [155]. Ta kirjutab katseks mõned värsiread soome keelt tolleaegses eesti ortograafias ja ütleb, et selline ortograafia moonutaks soome keele, muudaks selle mingiks «seasaksa» keeleks, nagu ta eesti keele ongi juba muutnud. Ometi lohutab teda Ahrensi ja Schüdlöffeli suhtumine soome ortograafiasse. Oma kirja lõpetades märgib ta, et ta kavatseb ÕES-ile midagi soome ortograafiast kirjutada, kuigi ta kardab, et sellest palju kasu ei ole [156].

---

[152] Vrd. F. R. Faehlmann F. R. Kreutzwaldile 4. XII 1843. — FKrKv, lk. 49.
[153] Vrd. F. R. Faehlmann H. Rosenplänterile 13. I 1844. — Liber Saecularis, Tartu 1938, lk. 976.
[154] F. R. Kreutzwald F. R. Faehlmannile aprillis 1844. — FKrKv, lk. 52.
[155] Vrd. M. J. E i s e n, Elias Lönnrot Eestis. — EKirj. 1923, nr. 8, lk. 340.
[156] Vrd. M. J. E i s e n, Elias Lönnrot Eestis. — EKirj. 1923, nr. 8, lk. 340.

Sellest ajast ongi säilinud ÕES-i käsikirjade kogus Lönnroti kirjutis «Etwas über die Finnische Orthographie». Siin antakse ülevaade soome häälikuist ja ortograafia alustest ning selgitatakse, mille poolest erineb soome ortograafia saksa omast. Lönnrot leiab, et rootslastel ja sakslastel üldse olevat raske vokaaliga lõppevat silpi lühidalt hääldada. Nii näiteks *paja*, *elo*, *varas* hääldatavat kas *paaja*, *eelo*, *vaaras* või kui *pajja*, *ello*, *varras*. Venelastel, samuti ka prantslastel ja itaallastel olevat kergem hääldada soome keelt.

Üksikasjalisemalt peatub Lönnrot siin kirjas aga eesti ortograafial. Ta sõnab: «Eesti ortograafia on võimalikult suurel määral loodud saksa eeskujul. Kuid et harilik saksa ortograafia isegi saksa keele jaoks ei ole küllalt hea ja täielik, saab ta veelgi vähem rahuldada eesti keelt. Selle asemel et pikkade ja lühikeste vokaalide jaoks eri märke leida, rahulduti mõlema puhul ühiste tähtede tarvitamisega ning märgiti vokaali lühidust sellega, et järgnev konsonant kirjutati kahekordselt. Aga kui nüüd mõnedes sõnades lühikesele vokaalile järgnev konsonant on tõepoolest kaksikkonsonant, siis oleks tulnud seda eelmiste eeskujul õigupoolest kolmekordselt kirjutada (nagu seda mõned ongi teinud), sest vastasel korral kujuneks olukord, et täiesti erinevalt hääldatavad sõnad kirjutatakse samasuguselt, näit. w a r r a s 'varas' ja w a r r a s, m i n n a 'mina' ja m i n n a; w a l l a (omast. sõnast v a l d) ja w a l l a (imperatiiv sõnast v a l a m a). Et seda vältida, on leiutatud rõhumärgid, mis oleksid küll vajalikud, kuid on kirjale ikkagi koormaks. Eesti ortograafiale pole need minu meelest tarvilikudki, kui kord selles ühinetakse, et pikkade vokaalide jaoks eri märk vastu võetakse ja konsonante ainult siis kahekordselt kirjutatakse, kui need hääldades tõesti geminaatidena kuulduvad» [157].

Edasi juhib Lönnrot tähelepanu sellele, et uue kirjaviisi tarvituselevõtt võimaldab ruumi säästa. Nii esinevat praeguses eesti kirjas iga kümne tähe kohta üks tarbetult kahekordselt kirjutatud konsonant. Ja kui ka soome keeles pikkade vokaalide jaoks võetaks tarvitusele eri märgid, siis võidaks soome keel iga kahekümne viie rea pealt ühe rea, eesti keel aga igalt kümnelt realt ühe.

Kirjast nähtub, et Lönnrot juhib peamiselt tähelepanu eesti kirjaviisi puudustele, soovitades soome kirjaviisi tarvitusele võtta teataval määral teisendatult.

Kuigi Faehlmann ja ÕES-i ringkonnad vaidlesid Lönnrotile vastu, näib siiski, et nad on hakanud küsimuse üle tõsiselt järele mõtlema. Tõenäoliselt tekitasid Ahrensi ja tema poolt soovitatud kirjaviisi vastu teataval määral huvi ja heatahtlikkust ka vaidlused, mis toimusid sinodis seoses Ahrensi ettepanekuga. Vähemalt Faehlmannis ja Kreutzwaldis tekitas Ahrensi ettepanekute tagasi-

---

[157] E. Lönnroti käsikiri «Etwas über die Finnische Orthographie».

lükkamine sinodi poolt mõnevõrra poolehoidu Ahrensi vastu, olgugi et nad, nagu eespool märgitud, teatava umbusuga suhtuvad Ahrensi kui pastori ettepanekuisse.

31. Lönnroti viibimine Eestis ei jäänud siiski ilma mõjuta. Viibides Tartus elas Lönnrot kaks nädalat ÕES-i tolleaegse aktiivse tegelase C. Reinthali juures, püüdes viimast veenda, et igasugused katsed parandada eesti ortograafiat seni nurjuvad, kuni ei võeta aluseks soome ortograafia põhimõtteid. Nagu Reinthal ise hiljem kirjutab, olevat tema sel ajal olnud ainus, kes soome õpetlase nõuandeid on kuulda võtnud [158].

1845. a. esineb pastor C. Reinthal ÕES-is mitme ettekandega eesti ortograafia üle, kusjuures ta esitab Lönnroti mõjul soome ortograafia põhimõtetel baseeruvaid seisukohti. Nii kõneleb ta 6. juunil, esitades esimese osa oma eesti ortograafia käsitlusest, mille eesmärgiks oli näidata, kuidas tuleks eri häälikuid kirjas märkida ja eristada. Sama aasta 5. septembril kõneleb ta konsonantide kahendusest ja 7. novembril selgitab ta jällegi eesti ortograafiat ning esitab ettepanekuid, kuidas saavutada otstarbekohast järjekindlust [159].

Reinthali ettekannete käsikirjad pole arvatavasti säilinud, kuid ÕES-i materjalide hulgas leidub kiri ÕES-ile «Etwas zur Begründung einer verbesserten Ehstnischen Orthographie», milles põhjendatakse vajadust senisest ortograafiast loobuda ja uuele kirjaviisile üle minna. See kirjutis on kõigi tunnuste järgi pärit C. Reinthalilt. Kirjutise algusosas märgitakse, et igal autoril olevat oma kirjaviis, mistõttu puuduvat ühtlus senises ortograafias. Ei arvestatavat küllalt põhireeglit: kirjuta nii, nagu sa räägid. Sellest põhireeglist lähtudes esitab Reinthal järgmised reeglid: 1) nn. likviidsed konsonandid (liikvidad, nasaalid) ja *v* märgitagu ainult siis kahe tähega, kui nad selgesti geminaatidena hääldavad, muidu aga ühe tähega, näit. *kala* ja *kalla*, *kana* ja *kanna* jne.; 2) nõrgad konsonandid *b*, *d*, *g*, nõrk *s*, samuti häälikud *h* ja *j* kirjutatagu alati ühekordse tähega, näit. *abi*, *pada*, *taga*, *asi*, *ahi*, *vaja*; 3) märgitagu tugev ja nõrk *s* eri märkidega, mis ei tekita raskusi, sest eesti kirjas on olemas kahesugune *s*, näit. *suſi*, *meſi*, kuid *kaus*; 4) lühikese vokaali järel märgitagu *p*, *t*, *k* ja *s* ainult siis kahekordselt, kui nad on eriti tugevasti hääldatud ja neid on vaja eristada teistest vähem tugevasti hääldatud häälikutest, näit. sisseütl. *kotti* ja omast. *koti*, sisseütl. *lukku* ja omast. *luku*, sisseütl. *kappa* ja omast. *kapa*, *tema tahap teda p e s s a* 'peksta' ja *mina p e s a* 'peksan' *teda;* 5) lahtise silbi pikk vokaal märgitagu samuti kui kinnise silbi oma kahe tähega, näit. *saama*, *piima*, *lootus* jne. Lisaks soovitab ta eesti

---

[158] Vrd. C. R., Auch ein Wort in Sachen der neueren Ehstnischen Orthographie. — Inland 1860, nr. 10, vg. 206 jj.

[159] Vrd. Inland 1845, vg. 606, 653 ja 802.

keeles tarvitada ka *f*-i ja *ch*-d, näit. *luft*, *kift*, *lecht*, *wichma* jne. Päris õigesti toetub Reinthal oma ettepanekute põhjendamisel võõrnimedele, märkides näiteks, et eesti keele nimedes *Kalilea* ja *Pilatus* hääldatakse *l* täpselt samuti kui sõnades *külla* 'küla' ja *kalli* 'kali', mis näitab, et ka viimastes sõnades *l* on lihtne, s. o. lühike, kuigi vana ortograafia seda märgib kahe tähega.

Nagu Reinthal ise märgib, on ta oma ettepanekute puhul toetunud osalt soome ortograafia reeglitele. Nii on tema samuti kui Ahrens soome ortograafia põhireegli, et lühike häälik märgitakse ühe ja pikk häälik kahe tähega, üle toonud ka eesti ortograafiasse. Teiselt poolt viitab ta sagedasti ka Ahrensi grammatikale. Eriti klusiilide väldete märkimise küsimuses (*taga*; *suka* : *sukka*; *suk*) on ta toetunud Ahrensile, kuigi ta ei ole nii järjekindel teise ja kolmanda välte klusiilide eristamises kui Ahrens. Erinevalt Ahrensist soovitab ta ka *s*-i puhul eristada kolme väldet (*ſ*, *s*, *ss*, näit. omast. *poiſi*, *warſa*, osast. *poisi*, *warsa*, osast. *kassi*), mida ta eriti lõuna-eesti murdest lähtudes peab oluliseks (näit. *viiſi* ja *viis* 'viiks'). Täiesti ebaõnnestunuks tuleb aga pidada tähtede *f*, *ch* ja *z* rakendust, mida ta jällegi lõuna-eesti murde seisukohalt soovitas, näit. *kofi* 'kohv', *zicht* 'siht' jne.

Oma ortograafiat rakendas Reinthal veel samal 1845. a. avaldatud lõunaeesti-murdelises aabitsas. See raamatuke kannab pealkirja «Tarto maa-keele Abits kost latse wõiwa täwweste lugemist opi. Manu om pantu 12 jutu lugemiſe-tükis. Tarto liinan, trükitu Laakmanni kirjadega 1845.» Tiitellehel on värss:

«Opus meid ei awita
Kui ta unetetas jälle;
Andkem püha himoga
Söamen sis aſend tälle,
Et ta meid wõis walgustada,
Meije mõistust kaswatada».

Nagu aabitsa teksti jälgimine näitab, on Reinthal siin võrdlemisi järjekindlalt oma ortograafia läbi viinud. Nii teeb ta siin vahet kahesuguse s-i vahel (*pee-ſi-ta*, kuid *pe-se-ti* 'peksti'), tarvitab võõrtähti (näit. *wuich*, *zirk*, *suu-che*, *fab-rik*), märgib palatalisatsiooni (*ǫtsma*, *läts*) jne. Kahjuks puuduvad lähemad andmed, kuidas võeti see esimene uues kirjaviisis kirjutatud aabits vastu. Faehlmann ja Kreutzwald igatahes vaikivad sellest, sest nemad ei pooldanud lõuna-eestilise kirjanduse väljaandmist, mis takistas ühise rahvuskeele kujunemist.

Peale mainitud aabitsa rakendas Reinthal oma kirjaviisi ka teistes tema poolt sel ajal kirjutatud töödes, näiteks ÕES-i poolt toimetatud 1846. a. «Ma-rahwa Kalendris» avaldatud jutukestes. Muuseas märgib Kreutzwald nende juttude ortograafia kohta, et temale ei meeldivat nn. «lühike» s sõna algul, mida Reinthal tarvi-

tas [160]. Nagu Reinthal hiljem ise kirjutab, olevat Faehlmann tema ortograafia välja naernud ja ütelnud, et ükski mõistlik eestlane ei hakkavat seda lugema. Faehlmanni mõjul olevat temagi loobunud uuest kirjaviisist ja siirdunud tagasi vanale kirjaviisile [161].

32. Ometi oli sel ajal just Faehlmann see, kes ise hakkas oma senises kirjaviisis kahtlema. Kuigi ta oli vaielnud Lönnrotile vastu, ei jäänud talle märkamatuks uue kirjaviisi teatavad paremused, nimelt võimalus läbi saada eriliste lisamärkideta (näit. pole vaja kahesugust r-, l-, s-tähte) ja lihtsus.

Nii kirjutab ta 10. augustil 1845. a. Kreutzwaldile, et tal on «Piibo jut» valmis, mille ta kavatseb avaldada ühes sissejuhatusega (tegelikult ilmus ilma sissejuhatuseta). Ta küsib Kreutzwaldilt: «Mis sa arvad, kas me ei peaks põhja-eestiliste kirjutiste jaoks valima soome ortograafia, mis sulle juba selletagi näib sobivat? Me peame ju lõpuks ükskord ometi selgusele jõudma — ortograafia on liiga kirju! Ja soome ortograafia annab ometi kindlad märkimisvõimalused vastava sisu edasiandmiseks» [162]. Kreutzwald vastab sellele heatahtlikult. Ta ütleb, et ta ettepanekut soome ortograafia rakendamiseks ei olevat saanud enam teostada, pealegi olevat soome ortograafia temale võrdlemisi võõras. Ta olevat küll Ahrensi teose puhul lugenud Schüdlöffeli raamatut «Toomas Westen», kuid et ta ei tundvat soome kirjaviisi, siis ei teadvat ta, kuivõrd Schüdlöffel on soome kirjaviisi eeskujuks võtnud. Ta ütleb: «Kui Sa vaevaks võtad minu käsikirja enne ümberkirjutamist soome ortograafia kohaselt ümber teha, siis ei ole mul midagi selle vastu. Töö ei ole ju suur, sest teatav hulk konsonante tuleb välja jätta ja mõned vähesed vokaalid kahekordselt kirjutada. Kuid mille põhjal Sa järeldad, et soome ortograafia sobib mulle. Mul oleks ainult armas, kui me ükskord kindla normi oma ortograafiale saavutaksime ja välja jõuaksime paabeli torni ehitamise virvarrist» [163].

Sama aasta 23. septembril saadetud eestikeelses kirjas püüab Kreutzwald juba veidi uut ortograafiat tarvitada, kuigi peamiselt ainult pika vokaali kahekordselt märkimisega (*loodan*, *loomakene*, *keele* jne.). Ta ise ütleb selle kohta: «Ärra panne pahaks, et sulg ja kässi Soomlase Ortographie järel weel ei oska kõndida, wanna õpitud pattu ei jõua ni ruttu kerrest wälja ajjada!» [164]

Veidi hiljem (26. oktoobril 1845) kasutab ka Faehlmann oma kirja mõnes eestikeelses lauses uut kirjaviisi.

Faehlmann ja Kreutzwald püüavad nüüd uut kirjaviisi rakendada ka ÕES-i väljaannetes. Huvitav on selles mõttes 1846. a. «Ma-rahwa Kalender ehk Täht-ramat». Kalendri algusluuletus «Wastsel ajastajal» ja jutuosa alguspala «Abi-elo» on kirjutatud

---

[160] Vrd. F. R. Kreutzwald F. R. Faehlmannile 10. XII 1845. — FKrKv, lk. 82.

[161] Vrd. C. R., Auch ein Wort in Sachen der neueren Ehstnischen Orthographie. — Inland 1860, nr. 10, vg. 207.

[162] F. R. Faehlmann F. R. Kreutzwaldile 10. VIII 1845. — FKrKv, lk. 68.

[163] F. R. Kreutzwald F. R. Faehlmannile 13. VIII 1845. — FKrKv, lk. 71 jj.

[164] F. R. Kreutzwald F. R. Faehlmannile 23. IX 1845. — FKrKv, lk. 75.

Reinthali poolt Reinthali oma kirjaviisis. Kalendaarium on vanas kirjaviisis. Kreutzwaldi kirjutis «Vene-riigist», samuti Faehlmanni «Piibo jut» on uues kirjaviisis, kalendri lõpupala «Kalendriteggija kimbus» aga Faehlmanni kirjaviisis. Faehlmann ise kirjutab kalendri ortograafia kohta Kreutzwaldile 30. novembril 1845: «Sinu soovi kohaselt olen ma soome ortograafia sinu geograafilisse kirjutisse sisse toonud. Oma mõlemad palad olen ma jaotanud: «Piibo jut» on soome ortograafias kirjutatud, «lorri» (s. o. «Kalendritegija kimbus» — A. K.) puhul olen säilitanud veel oma enese ortograafia. Kuid ma olen valmis taanduma ja esitan selle pala veel kui viimase järelväe — sest me ei taha paremale tema õigustes sellepärast ülekohut teha, et ta on uus ja harjumatu. Rahvas võtab uue ortograafia heatahtlikult vastu ja ainult mustkuued, need paigalpüsimist armastavad mehed, teevad kõvera näo. Jätame kõrvale mõningad ebakonsekventsused [165] — kuid me saame siiski sellise ortograafia, kus me enam ei satu igal real sõnadele, mida me ainult asjade mõttelist sisu teades õigesti võime mõista ja lugeda. —» [166].

Et Kreutzwaldile uus kirjaviis teeb ikkagi veel raskusi ja ta Virumaa mehena ei taipa, miks kord (tema arvates ebakonsekventselt) kirjutatakse *hakanud*, *õpetus*, *õpetaja*, *lukuta*, *võtaks*, teinekord aga *hakkama*, *õppima*, *õppinud*, *lukko*, *võtta* [167], siis lubab Faehlmann talle mõned uue kirjaviisi reeglid saata ja lausub lõpuks: «Ei saa eitada, et see (s. o. uus kirjaviis — A. K.) on järjekindlam, ja kui lugeja on mõningal määral sellega tutvunud, siis ei loe ta naljalt valesti» [168]. Ühtlasi võtab Faehlmann siin Kreutzwaldi poolt märgitud ebakonsekventsused kaitse alla ja näitab, et *koti* on omastav, *kotti* aga sisseütlev. Siit selgub, et Faehlmann on nüüd küllaldaselt süvenenud uude kirjaviisi ega teeks enam niisuguseid vigu, nagu neid esines tema varasemas uue kirjaviisi vastases poleemikas (näit. et uues kirjaviisis tuleb kirjutada *lepima*, vrd. eespool lk. 49).

1845. a. lõpul näivad seega ÕES-i juhtivad tegelased uue kirjaviisi soovitatavuses kaunis üksmeelsed olevat. Arvatavasti soodustas heatahtlikkust Ahrensi ja tema kirjaviisi vastu ka tüli, mis tekkis 1845. a. suvel Ahrensi raamatu «Johann Hornung, der Schöpfer unserer Ehstnischen Kirchensprache» [169] tõttu.

Selles poleemilist ilmet kandvas raamatus annab Ahrens ülevaate eesti kirjaviisi arenemisest, väites, et Stahl olevat teadlikult

---

[165] Uue kirjaviisi ebakonsekventsuste all Faehlmann mõistab arvatavasti erinevust klusiilide ja teiste konsonantide väldete märkimises. Vrd. eespool lk. 49.

[166] F. R. Faehlmann F. R. Kreutzwaldile 30. XI 1845. — FKrKv, lk. 81 jj.

[167] Vrd. F. R. Kreutzwald F. R. Faehlmannile 10. XII 1845. — FKrKv, lk. 83.

[168] F. R. Faehlmann F. R. Kreutzwaldile 14. XII 1845. — FKrKv, lk. 84.

[169] Kreutzwaldi hindavat suhtumist Ahrensi raamatusse näitab kiri Faehlmannile 5. juunist 1845. — FKrKv, lk. 66.

eesti keelt moonutanud, Hornung — ja mitte Forselius — olevat aga olnud see Kolumbus, kes olevat uue eesti keele maailma avastanud ja lõpu teinud Stahli žargoonile. Hornungi tööd aga ei olevat omal ajal hinnatud. Oma töö on Ahrens kirjutanud selleks, et näidata, kuidas varemal ajal kirikukeele arendajaisse samuti on suhtutud kui tänapäeval temasse ja tema ettepanekuisse, mis ta esitas kirjaviisi küsimuses Eestimaa sinodile. Oma töö lõpul küsib ta: Missuguseid praktilisi tulemusi annab käesolev uurimus? Ja vastab sellele: «Selgub, et meie kirikukeel (minu sõrendus. A. K.) ei või jääda nii, nagu ta on, vaid vajab paratamatult radikaalset reformi. Sest ta ei ole viimase 150 aasta jooksul mitte edenenud, vaid tagurpidi sammunud» [170]. Kirikukeele parandamisel ei tulevat niivõrd parandada arhaistlikku lausestust, kui just sõnade muutmist ja astmevaheldust, milleks tema grammatika küllaldaselt tuge pakkuvat. Tema arvates tuleks reformi alustada aabitsast ja katekismusest, siis siirduda lauluraamatule ja lõpuks jõuda piiblini. Kõige raskem olevat teostada ortograafilisi uuendusi, sest silm olevat tundlikum kui kõrv ega sallivat harjumuspärase kirjapildi muutmist. Forseliuse kirjaviisi vastu olevat võideldud, sest see oli uus, ja nüüd kaitstavat seda kirjaviisi tuliselt, sest see on vana. Ometi olevat paratamatu soomepärase kirjaviisi tarvituselevõtmine. Väide, et soome kirjaviisi ei osatavat lugeda, ei pidavat mingil määral paika, sest Schüdlöffeli «Toomas Westenit» loetavat, ilma et üldse märgatavat vahet kirjaviisis. Ja kui erinevustele uue ja vana vahel juhitakse tähelepanu, siis imestatavat, miks juba varemalt ei ole uut viisi kirjutatud [171]. Sama mõtet, et uues kirjaviisis kirjutatud teoste lugemine ei tekitavat mingisuguseid raskusi, oli Ahrens juba eelmisel aastal kirjas Rosenplänterile väljendanud [172].

Kuigi Ahrens oli oma ülesandeks seadnud ainult kirikukeelt parandada, ainult selle eest hoolitseda, et pastorid oskaksid enam-vähem õigesti eesti keelt lugeda, et nad ei teeks rumalaid vigu jumalateenistusel ega muutuks rahva silmis naeruväärseks, ometi oli neidki, kes Ahrensi pastorlikes taotlustes nägid ohtu kohalikule balti-saksa aadlile ning pidasid Ahrensi keelelisi harrastusi lausa kahjulikuks. On loomulik, et ÕES-i juhtivad tegelased ei saanud heaks kiita näiteks Eduard Meyeri vaateid, kes pidas eesti keele uurimist ja arendamist tarbetuks ja tegi etteheiteid Ahrensile, et viimane oma keelelise tegevusega aina takistavat eestlaste assimileerumist sakslastega, sest eestlaste ajalugu näitavat, et nad ei ole võimelised iseseisvaks kultuurrahvaks saama

---

[170] E. Ahrens, Johann Hornung, der Schöpfer unserer Ehstnischen Kirchensprache, Reval 1845, lk. 24.

[171] Sealsamas, lk. 24—27.

[172] E. Ahrens H. Rosenplänterile 28. III 1844.

ja nende ainus õnn olevat võimalikult kiiresti sulaneda sakslastega [173].

Ahrensi keeleline tegevus ja tema katsed kirikukeelt ning selle ortograafiat parandada tõstsid lugupidamist Ahrensi vastu ka ÕES-is, nii et Ahrens 1845. a. maikuu koosolekul valiti ÕES-i auliikmeks.

33. Kui 1845. a. lõpul näis olukord uue kirjaviisi levimiseks kõigiti soodus olevat, siis toovad järgmised aastad teatava pettumuse.

Juba 1846. a. algul kirjutab Kreutzwald Faehlmannile: «Soome ortograafia tõttu leiab meie kalender kõikide klasside poolt kõige ägedamat vastuseisu: vaimulikud ja mittevaimulikud, õpetlased ja mitteõpetlased, patriitsid ja plebeid, lühidalt: kõik on selle uuenduse vastu. Kõige vilunumad lugejad — nagu ma isiklikult korduvalt olen võinud veenduda — takerduvad iga kolmanda sõna juures ega saa edasi. Üks väga mõistlik maakoolmeister ütles mulle üleeile: kalendris olevat keel, mille mõtet ainult suure vaevaga olevat võimalik konteksti varal mõistatada. Ma tõin oma kalendri välja ja andsin talle «Kalendriteggija kimbus» lugeda: «Se om wanna keele murre, sedda kül oskame, agga wõttame teise tükki: «Piibo jut»» ja Sa oleksid pidanud nüüd kuulma, kuidas mees luges; ma katsun Sulle kirjalikult sellest väikese proovi anda.

Teere weenike Mihkel kuuda kääbalad käiwad? etc. etc.» [174].

Kui pastor Ahrens olevat väitnud, et tallinna murde lugejad ei olevat märganudki «Toomas Westeni» uut ortograafiat, siis pidavat Kreutzwald küll tallinna lugejaid lausa pimedalt-sündinud olenditeks nimetama. Faehlmanni ortograafias olevat seevastu ainult mõned vähesed sõnad, mis lugemisel tekitavat raskusi või olevat arusaamatud. Ta lõpetab oma kirja järgmiselt: «Rumalad arvustajad nagu hr. Winkler [175] ja tema kaaslased ei ütle meile midagi, kuid üldine rahva hääl ei tohi meid jätta ükskõikseks. Minu nõu oleks järgmine: Avalda o m a ortograafilised ettepanekud, kutsu asjatundjad vaidlusele, meie pureleme ja haugume, kusjuures paremal juhul ikkagi midagi asjale kasulikku välja tuleb. Võta öeldut tõsiselt kaalumisele!» [176]

Oli see siis sellepärast, et rahval oli raske uues kirjaviisis kirjutatud töid lugeda, või olid siin muud põhjused, kuid Faehlmanni ja Kreutzwaldi vaimustus uue kirjaviisi vastu vaibub. Näib aga, et neid ei peletanud ainuüksi uue kirjaviisi lugemise raskused, sest nad on alati olnud valmis võitlema selle eest,

---

[173] Vrd. Inland 1845, nr. 28, vg. 470—473.

[174] F. R. Kreutzwald F. R. Faehlmannile 5. I 1846. — FKrKv, lk. 89.

[175] N. H. Winklerilt ilmus 1845. a. «Ma-rahwa Kalendri» kohta «Inlandis» mahategev arvustus, millele Faehlmann teatavasti vastab jutuga «Kalendritegija kimbus», vrd. FKrKv, lk. 67.

[176] F. R. Kreutzwald F. R. Faehlmannile 5. I 1846. — FKrKv, lk. 90.

mida nad on õigeks pidanud, olgu siis suur hulk selle vastu või mitte.

Tekib küsimus, kas ei olnud see tagasiminek Faehlmanni kirjaviisile, mida me kohtame nende kirjavahetuse eestikeelseis sõnades ja ÕES-iga seoses olevais kalendreis, tingitud isiklikest vahekordadest. Näib, et 1847. a. algul (võib-olla ka 1846. a. lõpul) ÕES-i ja Ahrensi vahekorrad jahenesid. See jahenemine on mõistetav, kui arvestame Ahrensi ja Faehlmanni erinevaid iseloome ja nende tegevuse diametraalselt erinevaid eesmärke. Faehlmanni tunneme tasakaaluka kultuuritegelasena, kes tundis elavat huvi kogu eesti rahva saatuse vastu ja astus korduvalt välja rahva kaitseks ajal, mil avalikult kõneldi, et eesti rahvas on kultuurivõimetu ja sureb paratamatult välja. Kogu Faehlmanni tegevus oli suunatud eesti keele, rahvaluule ja muistse kultuuri väärtuste esiletoomisele [177]. Ahrens aga oli ennast väga kõrgelt hindav ja kergesti ärrituv ning solvuv keeleliste huvidega pastor, kes pidas ennast keeleküsimustes eksimatuks, ei sallinud kriitikat ning kahtlustas teisi plagiaadis. Ta ei tundnud huvi rahva kultuuri vastu. Tema eesmärgiks oli kiriku huvides ajast mahajäänud kirikukeele parandamine, et kirik võiks edukamalt rahvast hoida oma õpetuse kammitsais.

Tüli Ahrensi ja ÕES-i vahel tekkis seoses käänamisõpetuse küsimustega, mida olid paralleelselt käsitlenud nii Ahrens kui Faehlmann. Teravaks muutus see tüli aga 1847. a., mil R. Hollmann avaldas kirjutise Ahrensi ja Faehlmanni deklinatsiooniõpetusest, eelistades Faehlmanni seisukohti [178]. Sellele vastas Ahrens oma tööga «Zur Declinationslehre», mida ÕES aga oma toimetistes ei avaldanud, sest see sisaldab teravusi Faehlmanni arvel. Tüli ägenes ja lahendus sellega, et Ahrens katkestas kõik sidemed ÕES-iga ning palus oma nime kustutada Seltsi auliikmete nimestikust. Ühtlasi avaldas ta mainitud töö Tallinnas Lindforsi juures ja kirjutas sellele väga teravatoonilise eessõna. Hiljemgi esines Ahrens korduvalt Faehlmanni vastu inetute ja põhjendamatute süüdistustega [179].

Nendes oludes on päris mõistetav, et ka Faehlmann ei taha

---

[177] Võrreldagu Faehlmanni idealiseerivaid seisukohti eestlaste, nende mineviku ja nende keele kohta näiteks tema töödes «Ueber die Declination der estnischen Nomina», VhGEG I, 3, lk. 22, teoses «Scriptores rerum livonicarum» I, 1848, lk. 683, avaloengus jm.

[178] Vrd. R. Hollmann, Ueber die neueste estnische Declinationslehre des Pastor Ahrens und Dr. Fählmann. — VhGEG II, 1, 1847, lk. 14—22; ka V. Reiman, Eduard Ahrens. — Eesti Üliõplaste Seltsi album II, lk. 18.

[179] Selle tüli kohta võrreldagu veel ÕES-i vastust «Herr Pastor Ahrens und die estnische Gesellschaft», VhGEG II, 2, 1848, lk. 80—83 ja E. Ahrensi kirjutisi «Die Gelehrte Ehstnische Gesellschaft und meine Wenigkeit», Inland 1849, nr. 5, vg. 64—72 ja «Ein letztes Wort», Inland 1849, nr. 14, vg. 230—231, samuti Ahrensi esimesele kirjutisele lisatud vastuseid F. R. Faehlmannilt ja ÕES-ilt.

midagi teada Ahrensi poolt soovitatud kirjaviisist ja pöördub tagasi oma endise ortograafia juurde.

Nii ongi kõik selleaegsed ÕES-iga seoses olevad raamatud ja kalendrid kirjutatud suurel määral Faehlmanni kirjaviisis (näit. «Ma-rahwa Kalender ehk Täht-ramat 1849, 1850, Kreutzwaldi «Ma-ilm ja mönda, mis seal sees leida on» 1849, Ma-rahwa kassuliñe Kalender» 1845—1851 jt.).

Kuidas Faehlmann oma viimaseil eluaastail suhtus uude kirjaviisi, seda näitab ta pikem kiri 1849. a. juunikuust, kus ta keeleliselt arvustab Kreutzwaldi tööd «Ma-ilm ja mönda, mis seal sees on». Nii kui tavaliselt, nuriseb ta Kreutzwaldi hoolimatuse üle keeleküsimustes, annab talle näpunäiteid ja juhiseid, kordab ammutuntud vana kirjaviisi reeglit: lühike vokaal kirjutatakse alati ühekordselt, pikk vokaal lahtises silbis ühekordselt, kinnises kahekordselt. Selle keelereegli vastu ei olevat kogu piiblis vist kordagi eksitud. Kirjutatavat *keel*, kuid *kele*, *keled* jne. ja lõpuks lausub ta: «Ainult soome kirjaviisi tarvituselevõtmine võiks selles muudatusi tuua, kuid selle vastu tahaksime endid veel mõne aja kaitsta» [180].

Hoolimata sellest, et Faehlmann tegi Kreutzwaldile etteheiteid kirjaviisi ebaühtluse pärast, ei saavuta Kreutzwald neil aastail täielikku kindlust keeletarvituses. Uus kirjaviis näis Kreutzwaldile meeldivat, kuid ta ei omandanud täiel määral ka uue kirjaviisi reegleid, nii et ta 1845. a. lõpul võrdleb oma õigekirjutust hotentottide keele omaga [181]. Ta soovitab ÕES-il jõuda kord juba üksmeelele kirjaviisiküsimustes ja loobuda sellistest katsetest, nagu need esinesid 1846. a. kalendris [182]. 1847. a. sügisel kurdab Kreutzwald Neusile, et ikka veel puuduvad kindlad eesti ortograafia reeglid. ÕES olevat komisjoni valinud, kuid see pole midagi teinud. Faehlmann on sobivad reeglid välja töötanud, kuid siis on Heller tulnud oma kõrgete ja madalate vokaalide teooriaga ja mõistliku ortograafia võimatuks teinud. Tema püüdvat nendes lauludes, mis Neusi kogus avaldamisele tulevad, mingit ühtlast ortograafiat tarvitada, kuid mitte piibli ja lauluraamatu kirjaviisi [183]. Järgmiseski kirjas Neusile nuriseb Kreutzwald Faehlmanni üle, et see ei ole talle ta palvetest hoolimata oma reegleid saatnud [184]. Ta katsub Neusile saadetud rahvalauludes Faehlmanni ortograafiat rakendada, kuid ei ole selles järjekindel, kirjutades näiteks: «*Hääle olle ma immalt opnu, keele tadilta tabbanu*». Nagu ühest hilisemastki kirjast selgub, on Kreutzwald kujundanud mingisuguse oma ortograafia, milles konsonantide märkimine toimub Faehlmanni ortograafia kohaselt

---

[180] F. R. Faehlmann F. R. Kreutzwaldile 5. VI 1849. — FKrKv, lk. 150.
[181] F. R. Kreutzwald F. R. Faehlmannile 28. XII 1845. — FKrKv, lk. 87.
[182] Vrd. F. R. Kreutzwald F. R. Faehlmannile mihklipäeval 1846. — FKrKv, lk. 107.
[183] Vrd. F. R. Kreutzwald H. Neusile 12. IX 1847. — KrKv II, lk. 39.
[184] F. R. Kreutzwald H. Neusile 10. X 1847. — KrKv II, lk. 48.

(näit. *liña* ja *linna*, *miña* ja *minna*), kuid vokaalide märkimisel on mõnevõrra eeskujuks uus ortograafia (vrd. eespool: *hääle*, *keele* jne.). See tema ortograafia, mille ebakonsekventsust ta ise tunnistab, olevat leidnud mitmeid jäljendajaidki [185]. Ei ole siis ime, et Faehlmann tema ortograafia puhul lausa ahastab.

Nii kirjutab Faehlmann 1848. a. juunis Kreutzwaldile: «Töö läheb trükki ja hirmuga vaatan ma sinu põrgulikku ortograafiat. Kirjuta, kuidas sa tahad, aga ole järjekindel.» Ja edasi küsib ta: «Sa kirjutad kõikjal pika vokaali kahe tähega, miks ei kirjuta sa siis kokkuvoolavaid kaksikkonsonante (s. o. lühikesi konsonante — A. K.) ka ühekordselt?» [186]

Üllataval kombel aga saab see Kreutzwaldi ebakonsekventne kirjaviis võrdlemisi heatahtliku vastuvõtu osaliseks. 1848. a. veebruaris ilmub ajakirjas «Inland» allkirjata pikem arvustus Kreutzwaldi poolt toimetatud kalendri «Ma-rahwa ka*ſſ*uline Kalender ehk Täht-ramat 1848. a. peale» kohta, millest ligi pool on pühendatud õigekirjutusküsimustele. Arvustuse autoriks, nagu selgub, on H. Neus [187]. Neusi arvates olevat ilmne, et vana ortograafia on oma aja ära elanud ja teda on võimatu säilitada. Ahrensi ja Schüdlöffeli poolt soovitatud ortograafia olevat kõige lihtsam ja loomulikum, teaduslikustki seisukohast kõige hinnatavam, sest see võimaldab kõrvutada eesti ja soome keelt. Praegused kõikuvused eesti kirjaviisis, eriti aga Kreutzwaldi poolt tarvitatav ortograafia näitab, et kahe erineva kirjaviisi lähenemine pole mitte ainult võimalik, vaid on juba teostumas. Arvustaja teeb veel omalt poolt, lähtudes Kreutzwaldi kirjaviisist, mõningaid ettepanekuid eriti lühikeste vokaalidevaheliste konsonantide märkimise kohta, mille tulemusena n. ü. ajaloolise arenemise käigus kujuneks uus kirjaviis [188].

Vastuseks kirjutab Kreutzwald Neusile, et soome kirjaviisi tarvituselevõtmine olevat siiski raskendatud, sest nagu olevat näidanud katse kalendrisabaga (mõeldud 1846. a. kalendrit), olevat see kirjaviis tekitanud nii õpetlastes kui mitteõpetlastes pahameelt [189].

Seega oli siis sajandi keskpaiku tekkinud olukord, et tunnetati küllalt teravalt vana kirjaviisi puudusi, kuid siiski kasutati seda endiselt. ÕES-is kalduti küll tugevasti uue kirjaviisi poole, kuid rakendati siiski Faehlmanni poolt tarvituselevõetud vana kirjaviisi teisendit. Et vastuolud Ahrensi ja ÕES-i juhtivate tegelaste vahel õige tunduvalt pidurdasid uue kirjaviisi levikut, seda tunnistas hiljem ka Ahrens ise. Nii ütleb ta kirjas C. Reinthalile

---

185 Vrd. F. R. Kreutzwald H. Neusile 21. XI 1847. — KrKv II, lk. 53, 54.
186 F. R. Faehlmann F. R. Kreutzwaldile 3. VI 1848. — FKrKv, lk. 132.
187 Vrd. H. Neus F. R. Kreutzwaldile 6. II 1848. — KrKv II, lk. 57.
188 Vrd. Inland 1848, nr. 5, vg. 87—90.
189 Vrd. F. R. Kreutzwald H. Neusile 16. II 1848. — KrKv II, lk. 62.

1859. a., et suurimaks takistuseks uue kirjaviisi läbiminekule olevat tema isik, tema «persona ingrata» [190].

Elevus, mida 1840-ndate aastate keskpaiku kirjaviisiküsimused olid tekitanud, on nüüd vaibunud. ÕES-is kõneldakse kirjaviisist võrdlemisi harva. Peale Faehlmanni, Kreutzwaldi ja Reinthali katsete ei olnud midagi enam uues kirjaviisis ilmunud, kui mitte arvestada keelenäiteid Ahrensi töös «Zur Declinationslehre» (1848). Enamik ilmuvaid raamatuid on trükitud vanas Forseliuse-aegses kirjaviisis, mõned Faehlmanni kirjaviisis, mõned (eriti kalendrid) ebaühtlases Kreutzwaldi kirjaviisis. Uus kirjaviis on nagu kõrvale tõrjutud.

Olukorda sajandi keskel iseloomustab C. Reinthal oma aruandes ÕES-i 1852. a. tegevusest järgmiselt: «... just kõige uuemal ajal on maksvusele pääsenud kaks teravalt vastandlikku kirjaviisi, mille esindajad üksteisega mingitesse läbirääkimistesse ei lasku: ühed on nimelt adopteerinud nn. s o o m e k i r j a v i i s i, teised aga on säilitanud Masingu ortograafia baasil vana eesti kirjaviisi mõningate vajalike muudatustega» [191]. Lõpuks märgib Reinthal, et teoreetilised arutlused ja vaidlused toimuvat enam sakslaste vahel, kuna eestlased lähtuvat praksisest ega tahtvat oma saksa õpetajate uuendusi vastu võtta. Erinevus keelemeeste vaadetes polevat kahjulik, see viivat tõele lähemale.

Vene Teaduste Akadeemia mõju eesti kirjaviisi kujunemisele 50-ndail aastail.

34. 1850. a. suri Faehlmann, kes oli senini olnud Tartus keeleliseks autoriteediks. ÕES-i ringkondades ei leidunud temale väärikat asendajat. C. Reinthal ja mõned teised, kes olid ÕES-is keelelisi küsimusi käsitlenud, ei küündinud keeletundmiselt Faehlmanni tasemini. Samuti ei leidunud kedagi, kes kirjaviisiküsimustes oleks võinud küllalt kaaluva sõna ütelda. Isegi Kreutzwald, kelle praktiline keeleoskus oli võrdlemisi hea, tundis end sel ajal teoreetilistes küsimustes, eriti aga kirjaviisi alal, tihti kaunis abituna.

Korduvalt oli Faehlmann, nagu juba eespool märgitud, Kreutzwaldi kirjaviisi üle nurisenud. Nii küsib ta 1849. a. Kreutzwaldilt: «Miks ei mõtle Sa kord ometi ka ise keele üle järele? Selle küsimuse esitan ma Sulle seda tõsisemalt, kuna ma väga hästi näen ja tunnustan sinu raamatu («Ma-ilm ja mõnda... A. K.) väärtust» [192]. Ja süüdlaslikult peab Kreutzwald sellele vastama: «Usu mind või ära usu, kuid mu pihtimus sulle on õige: head tahet mul ei puudu, ma olen ka mõnikord eesti grammatika kätte

[190] Vrd. E. Ahrens C. Reinthalile 30. VII 1859.

[191] C. R e i n t h a l, Bericht über die Wirksamkeit der Gesellschaft. — VhGEG II, 4, lk. 96.

[192] F. R. Faehlmann F. R. Kreutzwaldile 5. VI 1849. — FKrKv, lk. 147.

võtnud, olen Ahrensit ja sinu käsitlusi (viimaseid korduvalt) lugenud, kuid leian mõlemad autorid minu igapäevase mõistuse jaoks liiga kõrged olevat, mis arvatavasti sellest tuleb, et mul igasugused võimed keeleuurimiseks puuduvad... Keele õppimiseks olen ma liiga vana» [193].

Faehlmanni surmaga kaotas Kreutzwald mitte ainult oma sõbra, vaid ka oma keelelise nõuandja ja juhendaja. Kui Kreutzwald senini oli keelelistes küsimustes üldjoontes oma sõbra jälgedes sammunud, siis tuli tal nüüd hakata küsimusi iseseisvalt lahendama. Teiselt poolt aga avas Faehlmanni surm teataval määral tee uuele kirjaviisile, sest eks olnud ju tüli tekkinud peamiselt ikkagi Ahrensi ja Faehlmanni vahel — ja kuni Faehlmann ÕES-i keelelist tegevust juhtis, ei võinud kõnet olla Ahrensi kirjaviisi tarvitamisest.

Pärast Faehlmanni surma muutub ÕES-i tegevus kirjaviisi korraldamise alal loiemaks. Ortograafia üle kõneldakse Seltsi koosolekuil järgneval aastakümnel võrdlemisi vähe. Nii võib märkida sellelt alalt ainult K. F. Robsti ettepanekut eesti õigekirjutuse tolleaegse olukorra ja kirjaviisi uuendamise kohta 1851. a. ja T. Beise arvamisavaldusi uue kirjaviisi üldise maksmapaneku vajalikkusest 1859. a.

Ka ÕES-i poolt toimetatud «Ma-rahwa Kalender ehk Tähtramat», mida Faehlmann ja Kreutzwald suure huviga sisustasid [194] ja mis senini väljendas nende vaateid kirjaviisi kohta, muudab pärast Faehlmanni surma oma ilmet. 1851. a. kalender on kirjutatud veel Faehlmanni kirjaviisis, kuid 1852. aastast alates siirdutakse tagasi esialgu Masingu lisamärkidega varustatud kirjaviisile ja hiljem (1855. a.) koguni täiesti vanale kirjaviisile.

Nii ei pakkunud ÕES-i tegevus teise poolsajandi algusaastail mingisuguseid väljavaateid uuele kirjaviisile. Alles 50-ndate aastate lõpul muutub siin olukord.

35. Nüüd, kus kirjaviisiküsimused ÕES-is olid tagaplaanile jäetud, alustab oma aktiivset tegevust Kreutzwald. Mäletatavasti oli Kreutzwald algul suhtunud kahtlevalt uuesse kirjaviisisse ja seda osalt ka sellepärast, et uue kirjaviisi esitajaks oli pastor Ahrens. Nähtavasti ei suutnud Kreutzwald 1845. aastal uut ortograafiat veel täiesti ära õppida (vrd. *p* — *pp* küsimus). Ta tarvitab järgnevail aastail küll Faehlmanni kirjaviisi, kuid teeb selles sageli vigu. Eriti kaldub ta uue kirjaviisi mõjul pikki vokaale alati kahekordse tähega märkima, missugusel puhul Faehlmann teeb talle etteheiteid. Ka konsonantide märkimine Faehlmanni kirjaviisi järgi kahe tähega tekitab temas kahtlusi, nii et ta 1849. a. juunis kirjutab sõbrale: «Kaksikkonsonandid on mu silmale koletiseks,

---

[193] F. R. Kreutzwald F. R. Faehlmannile 12. VI 1849. — FKrKv, lk. 152, 154, vrd. veel lk. 87, 175 jm.

[194] Vrd. Ma-rahwa Kalender ehk Tähtramat, 1846, lk. 66.

juba kirjutatult näivad nad inetud, ja veel trükitult!» [195]. Ometi püsib ta harjumuspärase vana kirjaviisi juures, toetudes Faehlmannile ja kartes, et lugejaile tekitab raskusi uue kirjaviisi lugemine.

Pööre Kreutzwaldi suhtumises uuesse kirjaviisisse tekib alles pärast Faehlmanni surma, ja seda tänu Vene Teaduste Akadeemia mõjule.

Nimelt oli akadeemik A. J. Sjögren esitanud 1849. a. suvel Vene Teaduste Akadeemias ettekande «Zur Ethnographie Livlands», milles ta toob ka paar tekstinäidet eesti keelest. Võrumurdeline keelenäide on tema enese poolt üles kirjutatud, põhja-eesti keelenäide aga esitatud tolleaegses eesti ortograafias, s. o. vanas kirjaviisis. Seejuures juhib ta tähelepanu sellele, et kui need tekstitõlked lõuna- ja põhja-eesti keelde teineteisest niivõrd teravalt erinevad, siis see erinevus on näilik, esinedes enamasti ainult kirjaviisis, mitte keeles. Muidugi on ju võimalik, et murdeti esineb *ema*, *Jumal* asemel *emma*, *Jummal*, kuid seda esineb niivõrd piiratult, et see ei saaks kuidagi olla eesti õigekirjutuse üldiseks printsiibiks. Nii näiteks ei olevat tema oma 1846. a. sõidul Tallinnast Pärnu kohanud ühtki tolleaegse ortograafia kohast hääldamist (s. o. *ema* asemel *emma*), kuigi ta hoolega olevat jälginud. Siit teeb ta järelduse, et eesti ortograafia ei vasta tegelikule hääldamisele, ja ütleb: «... see õigekirjutus ... ei ole lõpuks midagi muud kui paljas s a k s a õigekirjutuse matkimine, tarvitusele võetud ja alal hoitud meeste poolt, kes kas olid s a k s l a s e d või siis vaatlesid asja ainult sakslaste seisukohast ning kandsid seepärast oma saksa vaatlusviisi ilma pikema jututa üle ka eesti ja läti keelele ja seetõttu mõlema keele õigekirjutuse süsteemi nii mõneski suhtes juba algusest peale lubamatult ära vusserdasid ja segamini ajasid» [196].

Veidi hiljem saab Sjögren sama teksti tõlke veel lisaks ka Ahrensilt, mis aina kinnitab ta seisukohta, et senine eesti moonutatud kirjaviis ei vasta rahvapärasele hääldamisele [197].

Sama küsimust käsitleb ta lähemalt ka järgnevas täiendavas ettekandes «Neue ehstnische Uebersetzungen der Bacmeister'schen Sprachprobe als Nachtrag zu meinem Aufsatze: Zur Ethnographie Livlands», mille ta esitas 1850. a. veebruaris. Siin toob ta kõrvuti keeleproovi eestikeelsed tõlked Faehlmanni kirjaviisis, uues ja vanas kirjaviisis, kusjuures need eri kirjaviisides esitatud tõlked annavad põhjust lähemalt peatuda eesti ortograafia küsimustel. Nii näiteks leiab ta, et kui vanakirjaviisilise *essiminne* asemel Faehlmann kirjutab *essimine*, siis kirjutab ta pooliti õigesti, poo-

---

[195] F. R. Kreutzwald F. R. Faehlmannile 12. VI 1849. — FKrKv, lk. 155.

[196] A. J. S j ö g r e n, Zur Ethnographie Livlands. — Mélanges Russes tirés du Bulletin Historico-Philologique de L'Académie Impérial des Sciences, 1849—1851, Tome I, lk. 176.

[197] Vrd. sealsamas, lk. 183.

liti valesti. Nagu Steingrüber omal ajal Masingule heitis ette ebakonsekventsust, nii heidab ka Sjögren Faehlmannile ette järjekindlusetust pea- ja kaasrõhulise silbi järel oleva konsonandi märkimisel, ainult selle vahega, et Steingrüber pidas ühe konsonandiga märkimist veaks, Sjögren aga just vastupidiselt peab seda ainuõigeks. Kui aga konsonante sellistel juhtudel nagu sõnas *esimine* kirjutada ühekordselt, siis tuleb ka vokaale teisiti märkida. Nimelt tuleb pikki vokaale märkida kas kahe tähega, nagu seda soome eeskujul Ahrens teeb, või — mis veelgi parem — tarvitada selleks eri märke, näit. *mâ* või *mā*, *kû* või *kū*.

Eriti oluliseks vana kirjaviisi puuduseks peab Sjögren asjaolu, et lähtudes ekslikest saksa õigekirjutuse printsiipidest ka eesti keeles on hakatud lühikest konsonanti märkima kahe tähega, kuna õige oleks ainult geminaate märkida kahe konsonandimärgiga. Seetõttu on asetatud lugeja raskustesse ja ta ei tea, kuidas lugeda. Nii näiteks lõunaeestiline sõna *essimine* 'eksimine' sisaldab geminaadi, kuid vana kirjaviisi järgi kirjutatakse see sõna samuti kui sõna *esimene* (näit. Faehlmannil kujul *essimine*). Selle kirjaviisi järgi võidakse saksa ortograafia kohaselt kõiki vastavaid konsonante lugeda lühidalt või jällegi vastupidiselt, lähtudes märkimisest, kõiki lugeda geminaatidena. Et nendest segadustest pääseda, tuleks võimalikult peatselt tarvitusele võtta Ahrensi poolt soovitatud uus kirjaviis [198].

Samu mõtteid esitab Sjögren oma artiklis korduvalt. Nii näiteks käsitledes sõna *pähhe* hääldamist leiab ta, et olemasoleva vana kirjaviisi järgi isegi sakslane ei tea, kas vokaal on selles sõnas pikk või lühike. Ja edasi märgib ta: «Ometi tahetakse muutumatult vana juurde jääda, ei taheta loobuda korduvaid paratamatuid segadusi põhjustavaist ebakonsekventsustest ja tahetakse nii ikka edasi lõpmatult raskendada keele õppimist kõigile, eriti aga vaestele eestlastele enestele! Miks mitte kaksikkonsonantidest märkimisel üldse loobuda, välja arvatud juhud, kus kaksikkonsonant keeles tõesti on olemas, ja selle asemel vokaalide pikkust omaette märkida, näiteks *sabas* asemel *saabas*, *sâbas* või *sābas*, *juse* asemel *juuse*, *jûse* või *jūse*, *pä* asemel *pää*, *på* või *pā* kirjutada?» [199] Samas ütleb ta, kõneldes *hammad*-sõna hääldamisest: «Harilikult peetakse kõige loomulikumaks nõudeks, et peab oskama õigesti lugeda, enne kui hakatakse grammatikat õppima. Eesti keele puhul peab aga ümberpöördult enne grammatikat õppima, et osata õigesti lugeda» [200].

1850. a. detsembris esitab Sjögren veelgi täiendusi oma eelmisele artiklile («Bemerkungen zu dem Aufsatze: Neue ehstnische Uebersetzungen der Bacmeister'schen Sprachprobe u. s. w. in

---

198 Vrd. Bull. VIII, 1851, vg. 11, 12.
199 Bull. VIII, 1851, vg. 19.
200 Sealsamas.

den ersten Nummern dieses Tomes des Bulletins»), milles ta jällegi rõhutab eesti keele senise kirjaviisi puudusi ja märgib, et Ahrens kirjutavat õigemini kui Faehlmann [201]. Ühtlasi esitab ta siin ka mõned põhimõttelised seisukohad, öeldes, et ainult sellised ortograafilised uuendused lähevad läbi, mis kirja viivad kooskõlla elava keelega [202].

Nagu eelnevast selgub, on Sjögren päris õigesti hinnanud olukorda eesti keele ortograafia alal. Teravamalt kui seda tegid kirjaviisiküsimuste varasemad käsitlejad, on ta rõhutanud saksapärase vana kirjaviisi sobimatust eesti keelele. Ta näitab, et eesti keeles tarvituselolev kirjaviis ei takista eesti keele õiget lugemist mitte ainult neil, kes eesti keelt ei tunne, vaid ka eestlastel enestel. Selles mõttes erinevad Sjögreni seisukohad õige oluliselt Ahrensi omadest, kes arvas, et eestlase seisukohalt ei olevat vajalik täpsem kirjaviis, sest eestlased oskavat sõnu niikuinii õigesti hääldada. Ühtlasi märgib Sjögren, et ortograafiliste ettepanekute puhul tuleb silmas pidada mitte üht või teist isikut, vaid asja ennast, s. o. ettepaneku vajalikkust keele seisukohalt. Nähtavasti vihjab Sjögren seejuures nendele vastuoludele, mis valitsesid Ahrensi ja Faehlmanni vahel ja mis mõnel määral pidurdasid uue kirjaviisi tarvituseletulekut.

Sjögreni kirjutised ilmusid Vene Teaduste Akadeemia bülletäänides (Bulletin de la Classe Historico-Philologique de L'académie Impérial des Sciences de St.-Pétersbourg) saksa keeles ja olid seega kergesti kättesaadavad meie keelehuvilistele. Kirjavahetusest selgub, et ka Faehlmann ja Kreutzwald on lugenud Vene Teaduste Akadeemia bülletääne [203].

36. Nagu eespool märgitud, püsib Kreutzwald pärast Faehlmanni surma esialgu veel oma endise ortograafia juures, kuigi Faehlmann selle üle oli nurisenud. Nii kirjutab ta 1851. a. veebruaris Sachssendahlile: «Minu senised järjekindlused seisnevad peaasjalikult selles, et mul pole neid üldse olemas, ja selles usus kavatsen ma rahulikult niikaua püsida, kuni õpetatud härrad otsustajad ja pareminiteadjad on meile mingisuguse juhtnööri andnud. Nii vähe kui ma piibli ortograafiast otsin oma õndsust, niisama vähe rahuldab mind ka paavst Ahrensi poolt soovitatud soome kirjaviis, mis oma järjekindlusest hoolimata end ikkagi eesti liistu peale ei lase koolutada. Minu ortograafia ei pea muutuma teistele juhtnööriks ega ole tal ka mingit muud otstarvet, mina püüan ainult kirjakeelt võimalikult kõnekeele sarnaseks vormida, ja kui rahvas saab minu keelest aru, siis hoolin mina meie õpetatud kukkede kiremisest koguni vähe» [204]. Seega rõhu-

---

[201] Vrd. Bull. VIII, 1851, vg. 178.

[202] Vrd. sealsamas, vg. 204 jj.

[203] Vrd. F. R. Kreutzwald F. R. Faehlmannile 24. X 1849. — FKrKv, lk. 164.

[204] F. R. Kreutzwald E. Sachssendahlile 24. II 1851. — KrKv II, lk. 265 jj.

tab Kreutzwald, et ta oma ortograafia puhul ei pea niivõrd silmas järjekindlust kui üldarusaadavust. Et aga vana kirjaviis lugemisel tekitas raskusi, siis rakendab ta Faehlmanni ortograafiast pärinevaid lisamärke ja osalt ka ebajärjekindlat isikupärast märkimisviisi. Seda mõneti ebaühtlast kirjaviisi püüab Kreutzwald õigustada ka sama aasta mais saadetud kirjas Sjögrenile, milles ta märgib: «Olles küll täielikult veendunud, et soome ortograafiat tuleks juba tema järjekindluse pärast eelistada senisele eesti kirjaviisile, olen ma tegelikkuses siiski jäänud vana harjumuspärase kirjaviisi pooldajaks — mõningate modifikatsioonidega, nagu Teie «Lenorast» võite näha. Mõne aasta eest katsusin ma paari pisiasja soome ortograafia kohaselt lasta trükkida, kuid need said nii haritud kui harimatute lugejate poolt sellise teenimatu alanduse ja piitsutuse osaliseks, et mul isu edaspidisteks katsetusteks igaveseks kadus» [205].

Kui jälgida Kreutzwaldi selleaegset ortograafiat «Lenorast» (Lenora, Üks kulus muistene laulujut. 1851), siis selgub, et Kreutzwald on siin püüdnud rakendada Faehlmanni ortograafiat, nagu ta seda on ka teistes sel ajajärgul kirjutatud teostes teinud, näit. kirjutab ta: *oma, nime*, kuid *trummi, vaña*, kuid *õnne* jne.

Murrang Kreutzwaldi keelelistes seisukohtades toimub 1851. a. suvel, ja seda nimelt eelkõige akadeemik Sjögreni ja tema kirjutiste mõjul. Olles lugenud Vene Teaduste Akadeemia bülletäänides avaldatud Sjögreni keelelisi töid, on Kreutzwald revideerimisele võtnud oma senised seisukohad. Oma kahtluste peletamiseks on ta pöördunud Sjögreni poole, et temalt autoriteetseid selgitusi saada. Kui ta maikuu kirjas veel kaitseb oma senist ortograafiat, siis septembrikuu kirjas tal on tekkinud juba tugevad kahtlused oma seniste seisukohtade paikapidavuses. Ta märgib, et Sjögreni märkused Bacmeister'i keeleproovide juurde on teda äratanud järelemõtlemisele ning ta on leidnud nii mõndagi, mis teda on juhtinud nähtusi e e s t i seisukohast vaatama, ja ta palub Sjögrenit mitte pahaks panna, kui ta sellest täie avameelsusega kõneleb [206]. Säilinud Kreutzwaldi kirjad Sjögrenile ei anna siiski täit vastust sellele, kuidas toimus tema seisukohtade muutumine.

Täieliku pildi sellest muutusest on Kreutzwald ise andnud oma kirjas Sachssendahlile 1852. a. sügisel. Kreutzwald, kõneldes oma kalendris tarvitatud uuest kirjaviisist, ütleb siin järgmist: «Usun Teid sõna pealt, et Te minu ortograafiaga eesti kalendris rahul pole. Teie pole see ainuke, laitjate arv on leegion. Põhjus on aga väga lihtne: Teie vaatate kogu asjale saksa seisukohalt, kuna see küsimuses ainult eestlane üksi võib õige otsustaja olla. — Kui mina mõne aasta eest esimest korda «Toomas Westenit»

---

[205] F. R. Kreutzwald A. J. Sjögrenile 15. V 1851. — Vrd. Kr Kv II, 401.
[206] Vrd. F. R. Kreutzwald A. J. Sjögrenile 25. IX 1851. — KrKv II, 403.

lugesin, ei käinud minu käsi seejuures sugugi paremini kui Teil ja paljudel teistel; jah, isegi kõik, mis Ahrens selle kasuks rääkis, ei suutnud mind liigutada. Minu õnneks või õnnetuseks sattus paari aasta eest minu kätte terve hulk kirju, mis olid paberile pandud koolihariduseta eestlaste poolt, kes ilma võõra abita omal jõul olid kirjutama õppinud. Seal nägin ma imestusega, kuidas need vaesed inimesed (instinkti juhatusel) peaaegu eranditult soome kirjaviisi kasutavad. *Mina, sina, teda, jumal* jm. seesugused sõnad on seal täiesti harilikud, samuti *olema, elama* jne. Minu hilisem tutvus Sjögreniga, kelle vastu ma selles punktis algul olin astunud, avas mu silmad; nüüd hakkasin ma asja eesti seisukohalt vaatlema ja ennäe! Saulusest sai Paulus»[207].

Nagu sellest katkendist võib näha, on õieti peamiseks põhjuseks, miks Kreutzwald vanast kirjaviisist loobus, asjaolu, et Kreutzwaldile sai nüüd täiel määral selgeks vana kirjaviisi võõrapärasus. Kreutzwald taipas, et vana kirjaviis ei vasta eesti keelele, ei ole kohane eesti häälikute, eriti eesti häälikute kvantiteedisuhete edasiandmiseks kirjas. Kui Kreutzwald algul oli kahelnud uue kirjaviisi sobivuses, nähes, et need, kes olid harjunud vana kirjaviisi kohaselt lugema, ei osanud kohe soravalt uues kirjaviisis trükitud teksti lugeda, siis nüüd, olles tutvunud lihtsate eestlaste kirjadega, veendub ta, et uus kirjaviis siiski on palju vastavam eesti keele häälikulisele struktuurile kui vana. Seda veendumust aitavad kujundada ja kinnitavad ka Sjögreni kirjutised ja kirjad Kreutzwaldile.

See Kreutzwaldi ümberorienteerumine kirjaviisiküsimustes avaldub ka tema selleaegseis eestikeelseis kirjutistes. Nii näeme, et Kreutzwald juba 1851. a. sügisel H. Neusi rahvalaulude kogule saadetava kaastöö on esitanud uues kirjaviisis. Neus kirjutab sel puhul oma kirjas Kreutzwaldile 3. oktoobril 1851 järgmiselt: «Teie üleminek soome ortograafiale üllatas mind, kuid mul ei ole midagi selle vastu ette tuua. See pakub igatahes kõige lihtsama ja kõige parema võimaluse praegusest virvarrist väljapääsemiseks. Ka konsonantide ühekordselt märkimine valmistab ainult tähtede k, t, p puhul raskusi, ja sedagi arvatavasti enam ainult algul, sest me oleme oma kõrva liiga vähe harjutanud.»[208] Ühtlasi märkab juba Neus Kreutzwaldi erinevusi Ahrensist näiteks sõnade nagu *tuppa* ja *kokku* kirjutamisel ning õigustab Kreutzwaldi tarvitusviisi, pidades eestlaste hääldamist õigekirjutuse puhul määravaks. Jälgides Neusi kogu «Ehstnische Volkslieder» kirjaviisi, näemegi, et 1851. a. ilmunud kogu teises osas üksikuid laule (näit. nr. 79, lk. 258, «Vennakene, vennikene, kui lähed naesta võtemaie») on uues kirjaviisis, kuid 1852. a. ilmunud kol-

---

[207] F. R. Kreutzwald E. Sachssendahlile 16. XI 1852. — Vrd. KrKv II, lk. 293.

[208] H. Neus F. R. Kreutzwaldile 3. X 1851. — Vrd. KrKv II, lk. 133.

mandas osas on uues kirjaviisis juba rohkesti laule, vähemalt kõik Kreutzwaldilt pärinevad laulud on uues.

Samuti võib Kreutzwaldi siirdumist uuele kirjaviisile ka 1852. a. jaoks kirjutatud «Ma-rahwa Kassulise Kalendri» puhul näha. See kalender oli 1845. aastast alates kirjutatud Faehlmanni kirjaviisis, kusjuures rohkesti esines Kreutzwaldile omast kalduvust (eriti 1846. ja 1847. a. kalendris) tarvitada ka lahtises silbis kahekordseid vokaalimärke (*saama*, *eemale* jne.). Nii kestis see 1852. aastani, mil kalender siirdus uuele kirjaviisile. Järgmised kalendri aastakäigud on juba kõik uues kirjaviisis kirjutatud.

Selgesti väljendab Kreutzwald oma seisukoha ka 1852. a. kirjavahetuses. Nii kirjutab ta Sachssendahlile, et teda ei rahulda nüüd ÕES-i poolt tarvituselevõetud kirjaviis, milles Masingu kirjaviisi taoliselt tarvitatakse rõhumärke, ja mitte ainult vokaalidel, vaid ka konsonantidel. Tema arvates võidavad ikka «fennomaanid», kes soome keele eeskujul on nendest raskustest kõige lihtsamal viisil üle saanud, sest õigus on nende pool. Ta ütleb: «Palun, heitke korraks pilk kas või järgmistele üldtuntud komistuskividele: *sulle* (sõnast *sina*), *sulle* (sõnast *sulg*) ja *sule* (sõnast *suu*); viimases kirjutatakse *u* vahel ühe, vahel kahekordselt, kuna Masingu sabassõrkijad kahe eelmise sõna erinevust kord konsonantidele, kord vokaalidele kiilutaolise märgi asetamise teel püüavad ära märkida. Seevastu aga kirjutab fennomaan täiesti lihtsalt *sulle*, *sule*, *suule*. Ei ole ta ei konsonandile ega vokaalile kiilu pähe löönud või kehasse torganud, ja ometi on need kolm sõna üksteisest nii hästi eristatud, et isegi pime (ainult mitte pime-olla-tahtja) seda käega võib katsuda» [209].

Huvitav on märkida, et kui Kreutzwald 1846. a. kalendri uuekirjaviisilisi palasid laskis lugeda, siis neid venitati ega osatud lugeda. Kreutzwald ei uskunud, et Ahrensil võiks õigus olla, kui ta väitis, et rahvas «Toomas Westeni» uut kirjaviisi ei panevat tähelegi. Nüüd aga kirjutab ka Kreutzwald, et uus kirjaviis ei takistavat sugugi tema kalendri lugemist. Ta olevat lasknud üht sõpra maal järele kuulata ja see teatanud, et rahvas lugevat uuekirjaviisilist kalendrit ladusalt ega märkavatki uut kirjaviisi, kui sellele tähelepanu ei juhita. Kreutzwald on nüüd kindlasti veendunud, et «soome ortograafial on kõige suurem õigus senist barbaarsust välja kihutada» ja sellepärast peab ta vajalikuks alustada energilist võitlust vana kirjaviisi vastu. Ta ütleb: «Kestku minugipärast 100 või 200 aastat, enne kui see võitlus lõpule viiakse. Vana on igal pool visa ja mustakuuemeeste meelt on kõige raskem muuta» [210].

37. Eespool mainitud ümberorienteerumine avaldub ka Kreutzwaldi suhtumises ÕES-i ja selle tegelastesse. Eriti ilmekalt väl-

---

[209] F. R. Kreutzwald E. Sachssendahlile 23. IX 1852. — Vrd. KrKv II, lk. 289.

[210] F. R. Kreutzwald E. Sachssendahlile 16. XI 1852. — KrKv II, lk. 294.

jendub see tülis, mis tekkis ÕES-i ja Kreutzwaldi vahel Tartu ülikooli 50. aastapäeva juubelitervituse puhul. Nimelt oli ÕES teinud Kreutzwaldile ülesandeks kirjutada ülikooli juubeli puhul tervitusluuletus, mis pidi eesti ja saksa keeles trükitult esitatama ülikoolile juubeliks 1852. a. detsembris. Kreutzwald kirjutas vastava tervitusluuletuse uues kirjaviisis ja saatis selle septembris ilma allkirjata Seltsile, võimaldades Seltsil seda avaldada juhul, kui Seltsile ei meeldi uus kirjaviis, kas vanas või Faehlmanni kirjaviisis, mitte mingil juhul aga Seltsi presidenti C. Reinthali poolt soovitatud Masingu rõhumärkidega kirjas, mida Kreutzwald pilklikult nimetas kiilkirjaks [211]. Kui ta aga 11. detsembri õhtuks jõudis Tartusse juubelipidustustele, nägi ta oma üllatuseks, et juubelitervitus «Tarto Alma materile wiekümne aasta löppetuse-röemo pühhal Sel 12. Teetsembril 1852» kandis tiitellehel küll tema nime, kuid ei olnud trükitud uues ortograafias, vaid C. Reinthali «kiilkirjas». Isegi nimi *Taara* oli eestikeelses tekstis tehtud *Tara*'ks, kuna saksakeelses tekstis nimi oli säilitatud *Taara* kujul. Kreutzwald protesteeris kõige energilisemalt sellise omavoli vastu, saates Seltsile sellekohase protestikirja [212]. Ühtlasi laskis ta omal kulul trükkida teatava arvu tervitusluuletusi uues kirjaviisis koos uue saksakeelse tõlkega. See uuekirjaviisiline väljaanne ilmus 1853. a. jaanuaris pealkirja all «Tarto Alma maaterile wiekümne aasta lõpetuse rõemo-pühal Sel 12. Deetsembril 1852».

Kreutzwald kirjutab sel puhul Sjögrenile, et tema arvates kõige kohasem on eesti keeles rakendada soome kirjaviisi, sest see on kõige lihtsam ja konsekventsem. Reinthali «kiilkiri» olevat aga täiesti ebaõnnestunud. Tema olevat Reinthalile juubelitervituse ortograafia omavolilise muutmise eest tublisti säru teinud. Need ortograafilised võitlused olevatki olnud põhjuseks, miks Reinthal oma presidendiameti ÕES-is maha pannud [213].

38. Et aga ka ÕES-is uuele kirjaviisile pinda valmistada, soovitab ta ÕES-i sekretärile Sachssendahlile järgnevat katkendit Sjögreni kirjast, mille ta saanud 11. II 1853, Seltsi koosolekul ette lugeda. Sjögren kirjutab: «Viimane aeg oleks seda (nimelt ortograafiat, nagu see siiamaani püsinud) lõpuks ometi kord, aga otstarbekalt reformeerida ning selleks annab soome keel tõepoolest sobivat eeskuju. — Ma ei kõnele kõike seda sellepärast, et olen ise sünnilt soomlane, vaid kui *eo ipso* kõigi eestlaste lihane veresugulane. — Igakord, kui ma midagi eestikeelset loen, olgugi selle vorm uuendustega l a p i t u d, vihastan ma hingepõhjani seepärast, et sakslased või s a k s a haridus eesti keele välise

---

[211] Vrd. F. R. Kreutzwald E. Sachssendahlile 23. IX 1852. — KrKv II, lk. 289.

[212] Vrd. F. R. Kreutzwald Õpetatud Eesti Seltsile 13. I 1853. — FKrKv, lk. 195.

[213] Vrd. F. R. Kreutzwald A. J. Sjögrenile 6. II 1853. — KrKv II, lk. 411.

kirjakuju algusest peale nii põhjalikult on ära narrinud; praegugi, kus mul parajasti on käsil Neusi poolt väljaantud «Ehstnische Volkslieder», et nendega tutvuda *ex officio*, saan ma iga tund selle kohta kinnitust, kui võimatu on kirjast ja ainult kirja põhjal rahva õiget hääldamisviisi tabada, kuna see ometi täiesti võimalik peaks olema, kui kirjasõna oma otstarvet täidaks. Aga siiski, ma olen ju selles küsimuses oma seisukohti, kuigi enamasti ainult juhuslikult, siis ometi küllalt selgesti ja otsekoheselt mitmetes viimastel aastatel avaldatud artiklites väljendanud. Samuti peab loodetavasti iga erapooletu uurija, kel silmad on nägemiseks ja kõrvad kuulmiseks, sedagi tunnistama, et ma pole mitte ainult kui soomlane või sellepärast niiviisi arutlenud ja isegi ettepanekuid teinud asja veelgi enam lihtsustada, näiteks vokaalide pikkust või vältust hääliku kohal märgiga ^ või – ära tähendada, selle asemel et neid kahekordselt kirjutada, mis ju rohkem aega ja vaeva nõuab» [214].

Ei ole andmeid selle kohta, et Sachssendahl oleks selle kirja ÕES-i koosolekul esitanud. Silmatorkavaid muutusi suhtumises uuesse kirjaviisisse igatahes Seltsi tegelaste juures ei ole märgata.

39. Kreutzwald aga nõustub täiesti Sjögreni seisukohtadega. Ta saadab Sjögrenile mõlemad juubelitervitused, et Sjögren võiks veelkordselt võrrelda, kumb ortograafia on kohasem eesti keelele. Ühtlasi kirjutab ta vastuseks Sjögrenile: «Teil on täielik õigus, kui Teie eesti kirjaviisi p õ h j a l i k k u reformi nõuate, sest põhiliselt vusserdatud riidetüki paikamine ei vii millenigi, nagu ma oma kogemuste põhjal võin ütelda, kuna ma seda narridekäru aastate kaupa olen kaasa vedanud. Meie tagurlased peavad vana ortograafiat nii täielikuks ja otstarbekaks, et nad imestavad, kuidas seda võidakse veel katsuda muuta. Nende arvates ei ole ühelgi rahval kogu maailmas, välja arvatud sakslased, nii kindlat ortograafiat, kui seda on 16. sajandist pärinev eesti kirjaviis» [215].

Sjögreni poolt soovitatud vokaalide pikkusmärgi (– või ^) kohta ütleb Kreutzwald, et ta on seda mõned aastad tagasi katsunud tarvitada, kuid rahvaraamatuile ei ole need märgid kohased, sest vilumatu lugeja segab ära tähed *ā*, *ō*, *ū* ja *ä*, ö, ü. Seepärast peab ta sobivaks pikkade vokaalide märkimist kahe tähega. Konsonantide märkimise kohta ütleb ta, et meie konservatiivid kirjutavad sõnu kujul *sulla*, *willu*, *õlle*, *wannutama*, *tänna* jne. jne., nõuavad aga lugejailt, et neid sõnu loetakse kahesuguselt, s. o. kord lühikese, kord pika konsonandiga, nimelt kirjutatakse *sulle*, aga loetakse kord *sulle*, kord *sule*, kirjutatakse *willu*, aga loetakse kord *villu*, kord *vilu*, sõltuvalt tähendusest. Lihtne eestlane, kes sellest õpetlaste segapudrust ei tea aga midagi,

---

[214] Kreutzwaldi poolt Sachssendahlile 23. II 1853. a. saadetud kirjas tsiteeritud katkend Sjögreni kirjast Kreutzwaldile. Teatavasti Sjögreni kirjad Kreutzwaldile on läinud kaduma. Vrd. KrKv II, lk. 304 jj.

[215] F. R. Kreutzwald A. J. Sjögrenile 2. III 1853. — Vrd. KrKv II, lk. 412.

teeb selget vahet sõnade nagu *sulle*, *sule* ja *suule* või *willi*, *wili* ja *wiili* jne. vahel. Vanemad kirjamehed tarvitasid eristamiseks joonega tähti, näiteks *liñna* (sõnast *linn*) ja *linna* 'lina', mõned uuema aja kirjamehed kirjutavad aga mõlemaid sõnu ühteviisi ning lugeja peab konteksti põhjal mõistatama, missuguse sõnaga on tegemist, kas sõnaga *linna* või *lina*. Seejuures kordab Kreutzwald seda, mida ta eelmisel aastal oli Sachssendahlile kirjutanud koolitamata eestlaste ortograafiast. Ta ütleb: «Huvitav on seejuures näha, kuidas koolitamata eestlane, kui ta ilma õpetajata ja õpetuseta on natuke kirjutama õppinud, instinktiivselt õiget tabab; ta kirjutab *mina*, *sina*, *tema*, *sõna* jne. järjekindlalt ega lase ennast millestki eksiteele juhtida. Kui aga meie õpetatud härrade pastorite tähelepanu sellele juhitakse, siis kuuldakse neilt: «Rumal talupoeg on õnnelik, kui ta ühe kirjamärgi on joonistanud, ja ta jätab laiskuse tõttu teise konsonandi ära». Ja sellele lisab Kreutzwald irooniliselt: «Meie ei taha lähemalt uurida, k u m b pool on siin rumal!» [216]

Nagu siit selgub, on Kreutzwaldil juba nüüd kujunemas uus suhtumine kirjaviisiküsimusesse. Kui varem Kreutzwald hindas kirjaviisi ainuüksi sellelt seisukohalt, kuivõrd üks või teine kirjaviis on suuteline kõneldava keele häädlust edasi andma, s. o. kuivõrd kirjaviis soodustab või takistab kirjalikku mõttevahetust, keele tarvitamist kirjaliku suhtlemisvahendina, siis nüüd lisandub sellele uus moment, nimelt rahvuslik moment. Kreutzwald on õieti esimene, kes, olles saanud akadeemik Sjögrenilt selleks ergutust, kõneleb kirjaviisiküsimuses eesti ja saksa seisukohast, kõneleb ühelt poolt lihtsa eestlase — talupoja, teiselt poolt aga saksa pastori seisukohast. Ja see moment, nagu hiljem näeme, kujunebki määravaks uue kirjaviisi tarvituseletulekul.

Mis puutub uue kirjaviisi üksikküsimustesse, siis pole need praegu Kreutzwaldile kaugeltki veel kõik selged. Tal on mitmesuguseid kahtlusi. Nii küsib ta näiteks Sjögrenilt, kas kirjutada uues kirjaviisis *hiie*, *uuest* või endiselt *hie*, *uest*, kas kirjutada *trep*, nagu senini oli tarvitatud, või *trepp*, kas kirjutada *tapper* ühe või kahe *p*-ga jne. Klusiilide märkimise küsimus oli ja jäigi Kreutzwaldil veel kauemaks ajaks ebakindlaks [217]. Seega aga ei takista Kreutzwaldi alustamast tulist võitlust uue kirjaviisi eest.

40. Alates 1852. aastast avaldab Kreutzwald oma tööd uues kirjaviisis. Nii ilmub 1853. a. lisaks varem mainitud uuekirjaviisilisele juubelitervitusele ja «Maarahwa Kasulisele Kalendrile» uues kirjaviisis veel «Paar sammokest rändamise teed». Järgmi-

---

[216] F. R. Kreutzwald A. J. Sjögrenile 2. III 1853. — Vrd. KrKv II, lk. 413 jj.

[217] Vrd. F. R. Kreutzwald A. J. Sjögrenile 2. III 1853, 17. IV 1853. KrKv II, lk. 414, 419; samuti F. R. Kreutzwald dr. Bertramile 27. IX 1859 (viimane kiri tsiteeritud ka M. J. Eiseni poolt kirjutises «Kreutzwald ja keeleküsimused», EK 1925, nr. 3—4, lk. 49 jj.).

sel aastal ilmub lisaks eelmistele veel eepiline luuletus «Sõda», mille puhul Kreutzwald on uhke, et Ahrens ei ole leidnud selles tervelt viiel leheküljel midagi parandada [218]. Kreutzwaldi mainitud teosed mõjuvad mingi värske puhanguna selleaegses kirjanduses, ja mitte ainult kirjaviisilt, vaid ka sisult.

Pealegi ei olnud tol ajal kaugeltki kerge töid avaldada uues kirjaviisis. Kreutzwald pidi kogu aja valvel olema, et ta tööd trükitaks nii, nagu oli tema poolt esitatud käsikirjas. Näiteks kirjutab ta Sachssendahlile «Kalevipoja» käsikirja puhul 1853. a. sügisel: «Minu ortograafia on mulle südame külge kasvanud, seepärast pean ma oma autoriõigust kasutama». Ja edasi püüab ta juba Sachssendahlile selgitada, mille poolest uus kirjaviis parem on ÕES-is senini tarvitatud Faehlmanni kirjaviisist. Ta ütleb: «Meie kadunud sõbra poolt väljatöötatud eesti keele õigekirjutus suudab küll vaevalt põhjalikuma kriitika ees püsima jääda; sest mis kasu mul sellest olekski, kui ma *mm* ja *nn* asemel *m̄* ja *n̄* kirjutaksin, teised määratul hulgal esinevad ülearused konsonandid aga vana viisi alale jätaksin? Selles mõttes on isegi vanal nõndanimetatud piibliortograafial see paremus, et ta vähemalt on järjekindel, kuna Faehlmann oma poolikute juhtnööridega ainult järjekindlusetuks muutub ja õieti mitte kellegi tahtmist ei suuda täita. Esialgu ei leidu eesti keele jaoks midagi loomulikumat kui vajaduste järgi kohandatud soome kirjaviis: ainult selle abil on võimalik eesti keelt n i i v i i s i kirjutada, nagu elav kõnekeel rahvasuus kõlab.» [219]

Kui Sachssendahl püüab väita, et haritud eestlased ei poolda uut kirjaviisi, siis nimetab Kreutzwald neid «nõndanimetatud haritud eestlasi» lambapeadeks, kes ei tundvat asja. Ta lõpetab oma kirja kategoorilise nõudega: «Nii siis oleks pika lori lühike mõte see, et ma Sind palun minu käsikiri täpselt nõndaviisi ära kirjutada lasta, nagu mina selle olen paberile pannud, ja seal ei muudeta mitte täppigi» [220]. Sama nõude esitas ta ka kirjas ÕES-ile [221].

41. Kuigi möödunud sajandi 50-ndate aastate algupoolel Kreutzwaldi seisukohad olid kõige olulisemad eesti ortograafia küsimuste hilisema lahendamise seisukohalt, tuleb siiski märkida ka mõningaid teisigi töid, mis kas pidurdavalt või soodustavalt mõjustasid eesti kirjaviisi arenemist. Sellistest töödest võiks kõigepealt nimetada 1852. a. ilmunud G. Schwartzi «Koli ramatu» I osa, alapealkirjaga «Lühhikenne õppetus õigest kirjotamissest», mis oma vana kirjaviisiga juba ilmumisel Kreutzwaldile tekitas pahameelt. Kirjas Sjögrenile ütleb Kreutzwald, et nii

---

[218] Vrd. F. R. Kreutzwald A. Schiefnerile 9. XI 1854. — KrKv III, lk. 55.

[219] F. R. Kreutzwald E. Sachssendahlile 23. XI 1853. — Vrd. KrKv II, lk. 326.

[220] F. R. Kreutzwald E. Sachssendahlile 23. XI 1853. — KrKv II, lk. 327.

[221] Vrd. F. R. Kreutzwald Õpetatud Eesti Seltsile 16. XI 1853. — FKrKv, lk. 202.

keelelt kui kirjalt tuleb seda töökest pidada nõrgaks, kuid ometi peab eestlane selle abil õppima õigesti kirjutama [222]. Hiljemgi nimetab Kreutzwald seda tööd korduvalt pilgates «Koli-ramatuks», mis toob õpilastele aina kahju [223].

Teiselt poolt tuleb märkida, et 1853. a. ilmusid E. Ahrensilt kaks raamatut, mis tunduvalt soodustasid uue kirjaviisi levikut. Nii ilmus tol aastal Ahrensi grammatika teine, ümbertöötatud trükk (kahes osas). Selles grammatikas on keelenäited antud uues kirjaviisis, samuti on ortograafilised juhised antud täiesti uue kirjaviisi kohaselt. Ühtlasi juhib Ahrens tähelepanu ka vana kirjaviisi puudustele. Ta ütleb: «Senine vana ortograafia kirjutab pikki vokaale ainult kinnistes silpides kahekordselt, lahtistes aga ühekordselt: ta kirjutab küll *loom*, aga *looma* asemel *loma*. See on talle ainult seetõttu võimalik, et ta l a h t i s i lühikesi rõhulisi silpe kinnisteks peab ja neile seepärast kaksikkonsonante laseb järgneda. Selle põhivea tõttu on tekkinud parandamatu segadus, mis teeb võimatuks vormiõpetuse seadustele selge ja lihtsa kuju andmise. Lahtise rõhulise silbiga vorme (*ala*, *süle* jne.) ei saa eristada kinnise rõhulise silbiga vormidest (*alla*, *sülle* jne.) ... Erinevust vormide nagu *käte* ja *kätte* või *koti* ja *kotti* vahel ei ole võimalik üldse väljendada jne.» [224]. Sellega näitab Ahrens, samuti nagu seda oli juba varem teinud Sjögren, et vana kirjaviis ei võimalda selgesti grammatilisi vorme kirjas edasi anda.

Edasi ütleb ta: «Kogu sellest segadikust päästab meid ainult s o o m e k i r j a v i i s, mis seepärast on grammatika jaoks mõõdapääsematuks vajaduseks. Soomlased on oma keele omapära õigesti ära tundnud, kui nad seadsid üles põhimõtte: p i k k vokaal kirjutatakse alati k a h e k o r d s e l t, kuna l i h t n e vokaal kõlab alati l ü h i d a l t ja s u l e t u l t. Võrreldagu kolme sõna: *Miina, mina ja minna* ... Seda loomupärast kirjaviisi tuleks kaheldamatult rakendada ka kirikuraamatutes ja teistes rahvaraamatutes. Eestlane harjuks peagi uuendusega, kuna ta, aimates tumedalt õiget, sagedasti ise tahtmatult nii kirjutab» [225].

Ahrens väidab siingi, et etteheide, nagu raskendaks uus kirjaviis lugemist, ei pidavat paika. Kogemused näitavat, et uut loetavat niisama voolavalt kui vana ja tihti ei märgatavatki erinevust. Koguni imestatavat, kuidas enne võidi nii kirjutada.

Teine Ahrensi raamat «Sprachfehler der Ehstnischen Bibel»

---

[222] Vrd. F. R. Kreutzwald A. J. Sjögrenile 2. III 1853. — KrKv II, lk. 412.

[223] Samale «Koli-ramatule» nõustus Kreutzwald 1853. a. G. Schwartzi soovil kirjutama tervishoiuõpetuse osa, mis Schwartzi poolt avaldati autori vastuseisust hoolimata vanasse kirjaviisi ümbertehtuna pealkirja all «Lühhikenne öppetus terwisse hoidmissest» (1854). Vrd. Friedrich Reinhold Kreutzwald, Jutud, Tallinn 1953, lk. 589.

[224] E. A h r e n s, Grammatik der Ehstnischen Sprache Revalschen Dialektes I, Reval 1853, lk. 19 jj.

[225] Sealsamas, lk. 20.

(1853) ei puuduta küll otseselt ortograafilisi küsimusi, kuid näitab ilmekalt Ahrensi taotlusi keele alal. Selles töös esitab ta grammatilisi vigu piibli keelest, püüdes rohkete vigade esitamisega ühtlasi iga pastorit veenda, et eesti kirikukeel on äärmiselt vigane ja kauge rahvakeelest ning vajab põhjalikku reformi. Nüüd aga olevat kujunenud niisugune olukord, et kirikus kõneldavat kunstlikku ja vigast kirikuraamatute keelt, mida isegi eestlased püüdvat pastoritega kõneldes matkida. Kui kirikuraamatuis oleks õige keel, siis õpiksid pastorid õigesti kõnelema ja rahvas oleks rõõmus, et ta ka kirikus võib loomulikku eesti keelt kuulda [226]. Seega taipab Ahrens, et rahva hoidmiseks kiriku kammitsais tuleb hoolitseda selle eest, et kirikus kõneldav keel oleks rahvale arusaadav. Kogu Ahrensi keelelise tegevuse eesmärk, nagu ta ise on seda alati rõhutanud, on olnud kirikukirjanduse keele parandamine, selle lähemaletoomine rahvakeelele, et rahvas kirikuraamatuist saaks aru ja kirikus kõneldavat mõistaks, s. o. et püsiks kiriku vaimupimestav mõju rahvale. Ometi, nagu Ahrens ise kurdab, ei mõistnud tema ametivennad-pastorid kirikukeele reformi vajadust ja vaikisid surnuks kirikukeele parandamise küsimuse [227]. Kiriklikes ringkondades, kus Ahrens propageeris uut kirjaviisi ja lootis kasulik olla oma keelelise tegevusega, ei hinnatud tema elu ajal tema töid. Alles hiljem tõstsid kiriklikud ringkonnad Ahrensi teeneid esile [228]. Küll aga hinnati Ahrensi keelelist tegevust mujal. Nii suhtub akadeemik Sjögren väga tunnustavalt Ahrensi grammatikasse, hinnates Ahrensi raamatu teise trüki puhul eriti üleminekut uuele kirjaviisile. Ta ütleb koguni, et «soome kirjaviis sel kujul, nagu see autori poolt on tema grammatika uues väljaandes esitatud, on kindel edusamm, ajajärku loov edusamm ja ülisuure tähtsusega, sest uus kirjaviis ei võimalda ainuüksi vormiõpetuse seadusi õigemini esitada, nagu autor seda eriti tõstab esile, vaid see kergendab võrratult ka eesti keele õige tegeliku hääldamise õppimist nii eestlastele enestele kui ka teistele, kes selle keele vastu ükskõik missugustel põhjustel huvi tunnevad, kuna senine vana kirjaviis mõnedel juhtudel tegi lausa võimatuks õiget hääldamist tabada, kui keelt juba enne praktiliselt ei tuntud» [229]. Akadeemik Sjögreni kiitva hinnangu tõttu said Ahrensi tööd teatavasti Demidovi auhinna osaliseks.

Ahrensi grammatika kohta võtab pikemalt sõna ka J. F. Wiedemann, kes samuti kui Sjögren hindab tunnustavalt soome ortograafia põhimõtete rakendust eesti keeles. Ometi ei ole ka Wiedemann kõikides küsimustes Ahrensiga ühel arvamusel, nii näiteks pooldab Wiedemann nagu Sjögrengi soome eeskujul pika vokaali

---

[226] Vrd. E. Ahrens, Sprachfehler der Ehstnischen Bibel, Reval 1853, lk. 3.

[227] Vrd. E. Ahrens C. Reinthalile 30. VII 1859.

[228] Vrd. M. Lipp, Kodumaa kiriku ja hariduse lugu II, 2, Jurjev 1899, lk. 85—90; V. Reiman, Eduard Ahrens, Eesti Üliõpilaste Seltsi album II, lk. 1—23 jm.

[229] Bull. XII, 1855, vg. 93.

kirjutamist kahe tähega ka sel korral, kui pikale vokaalile järgneb vokaal (vrd. *liian*, *siian* jne.), samuti ei ole ta rahul sellega, et Ahrens ühesilbiliste sõnade lõpul ei kirjuta pikka konsonanti kahe tähega, vaid säilitab endise kirjutusviisi (*tal*, *nõm*). Nendel juhtudel näeb Wiedemann õigustatult kõrvalekaldumist uue kirjaviisi põhiprintsiibist, mille kohaselt pikk häälik üldiselt kirjutatakse kahe tähega [230].

Ka Kreutzwald, kes Ahrensi grammatika esimese trüki puhul suhtus sellesse väga skeptiliselt, on raamatu teise trüki puhul tunduvalt heatahtlikum, kirjutades sellest Sachssendahlile: «Sedamööda kuidas ma nüüd senini Ahrensi grammatikasse olen pilku heitnud, jõudsin ma äratundmisele, et tema — hoolimata oma suurest upsakusest — grammatika alal geenius on, kuid surelike igapäevasest saatusest, «eksimisest, mis on inimlik», pole temagi mööda pääsenud. Paljudel puhkudel on tal täiesti õigus, kuid ta eksib niisama tihti jällegi teistes asjades» [231]. Nii ei ole Kreutzwald õigustatult sugugi rahul sellega, et Ahrens oma grammatikas soovitab kirjutada *hingg*, *kingg* jne. [232].

42. Ahrens oli kirjaviisiküsimusi käsitlenud teoreetiliselt, pidades eelkõige silmas kirikukirjanduse huve. Kreutzwald aga oli oma töödega püüdnud uut kirjaviisi rahvale lähemale tuua. Kuid nii mitmekski aastaks (kuni 1857. aastani) jäid Kreutzwaldi tööd ainsateks, mis olid kirjutatud uues kirjaviisis. Ei ole siis ime, et Kreutzwaldi mõnigi kord valdab üksindustunne. Ainsaks ja määravaks toeks Kreutzwaldile tema püüdlustes sel ajal olid Vene Teaduste Akadeemia ringkonnad, eriti aga akadeemik Sjögren, kellega ta oli kirjavahetuses aastail 1851—1853 ja kellelt ta sai ergutust ja nõu kõigis teda huvitavais küsimustes, eriti aga keeleküsimustes. Kontakt Vene Teaduste Akadeemiaga (Sjögreniga, Schiefneriga jt.) võimaldab Kreutzwaldil avaldada oma töid Teaduste Akadeemia väljaannete veergudel ja annab talle ühtlasi julgust kindlalt võidelda tagurlike klerikaalsete ringkondadega. Võitlus uue kirjaviisi eest kujuneb järgneval ajajärgul üheks nendest aladest, kus Kreutzwald kindlalt ja resoluutselt võitleb tagurluse vastu.

---

[230] F. Wiedemann, Ueber die neueste Behandlung der ehstnischen Grammatik. — Bull. XIII, 1856, vg. 44 jj.

[231] F. R. Kreutzwald E. Sachssendahlile 2. IV 1854. — KrKv II, lk. 337.

[232] Vrd. sealsamas, samuti F. R. Kreutzwald A. J. Sjögrenile 10. IX 1858 jm.; Ahrensi kirjutusviis (hingg, kingg, angge jne.) oli tingitud sellest, et Ahrens soovis palataalnasaali (ŋ = ng) kirjas eristada dentaalnasaalist. Et ta aga palataalnasaali märkis mitte eri tähega, vaid ng-ga, siis tuli paratamatult kirjutada *ng* asemel *ngg*. Kreutzwaldil oli õigus, et see üldisesse kirjakeele ortograafiasse ei sobinud, muutes kirja keerukaks (vrd. *lind*, kuid *kingg*).

UUE KIRJAVIISI TARVITUSELETULEK SEOSES RAHVUSLIKU KIRJAKEELE KUJUNEMISEGA

Eesti rahvuskeele kujunemine ja poleemika kirjaviisi üle aastail 1857—1859.

V. I. Lenin märgib, et ajajärk, mil kapitalism saavutas lõpliku võidu feodalismi üle, on seotud rahvuslike liikumistega [233]. Ka Stalin oma teoses «Marksism ja rahvusküsimus» iseloomustab rahvust kui tõusva kapitalismi ajastu ajaloolist kategooriat [234]. Kapitalistlike tootmissuhete arenemine viis seega kodanlike rahvuste kujunemiseni. Rahvuse üheks põhitunnuseks on keel. Feodalismi likvideerimise ja kapitalismi võidu perioodil arenesid rahvad rahvusteks ja ühes sellega ka rahvaste keeled rahvuskeelteks [235].

Nagu eespool märgitud, mõjustas meilgi kapitalismi arenemine pidevalt nende elementide kujunemist, mis on iseloomulikud rahvusele. Keele alal kerkis juba XIX sajandi esimesel poolel üles küsimus, kas Eestis peavad püsima kaks kirjakeelt või peab teine neist taanduma. Teoreetiliselt käsitletakse seda küsimust korduvalt «Beiträge'des», kus Rosenplänter ja teised märgivad, et ainult põhja-eesti murdeile toetuv keel kui laiemal maa-alal tarvitatav peab saama ühiseks kirjakeeleks. Aktiivselt võitleb põhja-eestilise keele eest ka O. W. Masing, kes õigustatult astub vastu neile Lõuna-Eesti pastoreile, kes väitsid, et lõuna-eesti rahvas ei saavat aru põhja-eesti keelest. Ta ütleb «Marahwa Näddala-Lehe» jaoks kirjutatud katkendis, mille tolleaegne tsensor Moritz on maha tõmmanud, selle kohta järgmiselt: «Tunnistuseks weel segi: et meie Näddala-leht, mis selged kirjakeelt rägib, kõige rohkemaid luggijaid Tarto rahwa seas leiab. Kuida sedda wõiks ólla, kui

---

[233] Vrd. V. I. Lenin, Rahvuste enesemääramise õigusest, Teosed, 20. kd., Tallinn 1953, lk. 364.

[234] Vrd. J. V. Stalin, Teosed, 2. kd., Tallinn 1947; vrd. ka J. V. Stalini kirjutist «Rahvusküsimus ja leninism», Teosed, 11. kd., Tallinn 1951, lk. 390 jj.

[235] Vrd. J. Stalin, Marksism ja keeleteaduse küsimused, Tallinn 1953, lk. 24.

sesinnane rahwas kirjakeelt ei mõistaks» [236]. Masing peab õnneks, et puudub lõunamurdeline piibel, sest põhja-eestilise piibli kasutamine toovat seda tulu, et «mõllemad kelemurded aega möda kokko sullawad ja ühheks sawad» [237]. Masing oli esimesi, kelle kirjanduslik ja keeleline tegevus suuresti soodustas hilisema ühise rahvuskeele kujunemist. Samuti kui Masing võitlevad aktiivselt ühise põhja-eestilise kirjakeele eest ka Faehlmann ja Kreutzwald. Eriti aktiivselt astub ühise kirjakeele eest välja Kreutzwald, kes nõuab, et ÕES oma väljaannetes ei avaldaks lõunaeestilisi kirjutisi jne. [238].

Hoolimata progressiivsete kirjanike püüdlustest püsib lõunaeestiline kirjakeel kuni möödunud sajandi teise pooleni, kuni rahvuse ja rahvuskeele väljakujunemiseni. Alles seoses rahvuse konsolideerumisega, põhjaeestilise ajakirjanduse käimahakkamisega, ühiste laulupidude ja muude rahvuslike ürituste korraldamisega kaotab lõuna-eesti kirjakeel oma osatähtsuse, kuigi Lõuna-Eesti pastorid selle säilitamise eest võitlesid. Kord-korralt väheneb lõuna-eesti murdes trükitavate teoste arv ja Lõuna-Eestiski tuleb tarvitusele rahvuslik põhja-eesti keskmurdele toetuv kirjakeel [239].

44. Kapitalismi hoogne arenemine kaotas meie maal feodaalaegse majandusliku killustatuse, võimaldas areneda kaubandusel, kujuneda rahvuslikul turul, muutuda linnadel majanduslikeks, aga ühtlasi ka kultuurilisteks keskusteks. Kujuneva ühise majanduselu baasil arenes rahvuslik kultuur, tekkis ajakirjandus, pandi alus reale kultuurilistele üritustele ja organisatsioonidele. Tekkinud rahvuslikus liikumises etendas määravat osa demokraatlik suund eesotsas progressiivsete tegelaste F. R. Kreutzwaldi, C. R. Jakobsoni, J. Köleri ja teistega, kes võitlesid pärisorjusliku korra jäänuste likvideerimise eest ja püüdsid kaotada eestlaste poliitilist, majanduslikku ja rahvuslikku rõhumist balti parunite ja pastorite poolt. See kodanlik-demokraatliku suuna poolt juhitud liikumine haaras laiu talurahvahulki, sest see oli suunatud rahva kauaaegsete orjastajate ja nende käsilaste vastu. Et balti parunid ja pastorid olid olnud peamiselt sakslased, siis omandas see liikumine paratamatult ka saksavastase ilme .Teiselt poolt omas see liikumine mõnevõrra ka antiklerikaalset ilmet, sest oli ju kirik ikka olnud pärisorjusliku korra toeks ja igasuguste uuenduste vastaseks. Demokraatlik suund, kaitstes eesti talurahva laiade hulkade huvisid, pidi ühtlasi võitlema ka J. V. Jannseni poolt juhitava kodanlik-klerikaalse suunaga, kes leppis reaktsioonilise balti eri-

---

[236] H. Rosenplänteri poolt kirjutatud käsikiri pealkirjaga «1822. Stücke und Stellen, welche der Censor des Näddala-leht's Mtz gestrichen».

[237] Marahwa Näddala-Leht 1822, nr. 48, lk. 381.

[238] Vrd. näit. F. R. Kreutzwald F. R. Faehlmannile 24. XII 1842. — FKrKv, lk. 21 jm.

[239] Lähemalt selle kohta vt. A. Kask, Mõningaid jooni eesti rahvuskeele kujunemisest. — Teaduslikud tööd, pühendatud Tartu Riikliku Ülikooli 150. aastapäevale. Tallinn 1952, lk. 26—40.

korraga, eitas talupoegade teravat vastuolu mõisnikega, kaitses tagurlikku kirikut ja ülistas balti-saksa klerikaalset kultuuri [240].

Selles demokraatliku suuna poolt juhitud antifeodaalses võitluses kujunes üheks küllaltki tähelepanu väärivaks lüliks ka Kreutzwaldi poolt algatatud ja laiu rahvahulki kaasakiskuv võitlus uue kirjaviisi eest, mis kandis ühtlasi nii saksa- kui kirikuvastast ilmet ja soodustas õige tunduvalt rahvusliku kirjakeele kujunemist. Juba uue kirjaviisi propageerimist alustades näitas Kreutzwald, et eesti vana ortograafia on loodud ja tarvitusele võetud sakslaste poolt saksa keele ortograafia eeskujul ega vasta seepärast eesti keelele. Feodalismiaegse pärandina on see tagurliku kiriku toetusel säilinud, kuid et see ei rahulda eesti keele nõudeid ega suuda edasi anda kirjas eesti keelele omaseid kvantiteedisuhteid, tuleb see asendada uue loomulikuma ning eesti keele nõuetele enam vastava ortograafiaga. Saksa ortograafia eeskujul loodud ebasobiva kirjaviisi asemel tuleb tarvitusele võtta soome kui sugulaskeele ortograafia printsiipidel loodud uus kirjaviis. Seega seostas Kreutzwald võitluse uue kirjaviisi eest teiste rahvusliku liikumisega seoses olevate võitlustega.

Üheks oluliseks jooneks, mille poolest kirjaviisiküsimuste käsitlus rahvusliku liikumise ajajärgul erineb eelmise ajajärgu käsitlustest, on asjaolu, et möödunud sajandi esimesel poolel vaadeldi küsimust peamiselt teoreetiliselt kitsas keelehuviliste ringis, tavaliselt saksakeelseis väljaandeis, kusjuures küsimuse raskuspunkt langes sellele, kas senine kirjaviis võimaldab küllaldaselt selgesti mõtteid kirjas edasi anda või ei, rahvusliku liikumise ajajärgul aga muutub küsimus laiade masside huviobjektiks, küsimuse lahendamisest võtavad ajakirjanduses ja koosolekuil osa paljud, küsimusi käsitletakse avalikult ja küsimuse arutlusel langeb pearaskus kord-korralt ikka enam sellele, et senine tagurlike kiriklike ringkondade poolt kaitstud kirjaviis on saksapärane ega ole seepärast kohane kujunevale eesti rahvuslikule kirjakeelele. Seega rahvusliku liikumise ajajärgul hakatakse ka kirjaviisi vaatlema rahvuslikust seisukohast ja kirjaviisiküsimus omandab tunduvalt laiema tähenduse kui eelmisel ajajärgul. Muidugi püsivad, nagu näeme, ka need argumendid, mis vana kirjaviisi vastu esitati juba eelmisel ajajärgul, kuid nende osatähtsus väheneb nüüd tunduvalt.

45. 1857. aasta on mitmeti murranguline. Sel aastal avanes eestlastel võimalus hakata välja andma omakeelset ajalehte ja mitte ühte, vaid kahte korraga. Juuni algul hakkas Jannseni toimetusel Pärnus ilmuma «Perno Postimees ehk Näddalileht», umbes kuu aega hiljemini ilmus Tartus kirikuõpetaja Willigerode toimetusel «Tallorahwa postimees». Uute ajalehtede veerge ei täitnud

---

[240] Vrd. Eesti NSV ajalugu. Toimetanud G. Naan. Tallinn 1957, lk. 239 jj.; J. Saat, Eesti NSV ajaloo kapitalistliku formatsiooni periodiseerimisest. — Eesti NSV ajaloo periodiseerimisest, Tallinn 1954, lk. 58 jj.; E. Jansen, Erinevate suundade küsimusest eesti rahvuslikus liikumises 1860—1880-ndail aastail. — C. R. Jakobson ja tema ajastu, Tallinn 1957, lk. 34 jj-d.

enam ainuüksi saksa pastorid, kes kirjutasid «armsale maarahvale», vaid suurel määral selle maarahva liikmed ise. Kuigi «Tallorahwa postimees» jäi maarahvale kaugemaks kui «Perno Postimees», sest «Tallorahwa postimehe» «leivavanemateks» olid ju suurel määral kirikuõpetajad, leidus sellegi ajalehe veergudel ruumi ka maarahva esindajate kirjutistele [241].

Nende ajalehtede ilmumine polnud tähtis ainult seetõttu, et need mõlemad, hoolimata sellest et «Tallorahwa postimeest» anti välja Tartus, ilmusid põhja-eesti keeles ja soodustasid seega rahvusliku kirjakeele kujunemist, vaid et neis võidi — hoolimata tsensori kitsast väravast — mõnel määral käsitleda ka päevaküsimusi, eriti niisuguseid, mis polnud otseselt poliitilist laadi, nagu seda olid näiteks kirjaviisiküsimused. Et aga viimased endaga võisid kaasa tuua teravaid vaidlusi, siis püüdis Jannsen esialgu neist oma ajalehes vaikida. Seevastu leidis kirjaviisiküsimus «Tallorahwa postimehes» seda üksikasjalisemat käsitlust, nagu näeme allpool.

46. Kreutzwald, olles veendumusele jõudnud, et eesti keele seisukohalt ainuõige saab olla ainult soomepärane ortograafia, püüab kõik teha selleks, et propageerida uut kirjaviisi. Nagu märgitud, avaldab ta kõik oma teosed uues kirjaviisis. Ka Vene Teaduste Akadeemia «Bülletäänides» avaldatakse Kreutzwaldi eestikeelsed tööd uues ortograafias, näiteks esitab Schiefner siin Kreutzwaldi poolt saadetud muistendi «Kuu ja videvik» (1855, XII köide, vg. 45).

Kreutzwaldi isiklikul mõjustusel hakkavad mitmed autorid oma töödes kasutama uut kirjaviisi. Nii soovitab Kreutzwald C. Reinthalile, kes Lönnroti mõjul oli juba varem uut kirjaviisi rakendanud, kuid Faehlmanni mõjul tagasi vanale kirjaviisile siirdunud, nüüd (s. o. 1856. a.) uuesti üle minna uuele ortograafiale [242] Veidi hiljem õnnitleb ta tuliselt Reinthali, kui see lubab ametlikus «Talorahva Kuulutajas» järgmisel aastal üle minna uuele kirjaviisile [243]. Ametlikke teateid toov «Talorahva Kuulutaja» saabki seega esimeseks eesti ajakirjaks, kus juba 1857. a. võeti tarvitusele uus kirjaviis.

Samal ajal otsustab Kreutzwald kirjaviisiküsimust puudutada ka «Maarahwa Kasulises Kalendris», mille toimetajaks ta oli teatavasti kauemat aega. Nagu ta juba 1856. a. septembris W. Schultzile [244] kirjutab, kavatseb ta seekord ettepaneku uue kirjaviisi tarvituselevõtmiseks teha mitte pastoreile ja köstreile, sest murjaneid polevat võimalik valgeks teha, vaid tolleaegsele küllaltki loe-

---

[241] Vrd. ka H. Helm, Lühike eesti ajakirjanduse ajalugu, Tartu 1936, lk. 26 jj.

[242] Vrd. F. R. Kreutzwald C. Reinthalile 25. X 1856. — KrKv II, lk. 473 jj.

[243] Vrd. F. R. Kreutzwald C. Reinthalile 25. XI 1856. — KrKv II, lk. 477.

[244] Woldemar Schultz, tolleaegne ÕES-i sekretär ja «Inlandi» toimetaja.

tavale ilmlikule kirjamehele F. Russowile[245]. Ja nii tõstabki Kreutzwald 1857. a. «Maarahwa Kasulises Kalendris» kirjaviisiküsimuse üles, pöördudes Vene-Inglise sõjast jutustades kõrvalepõikena F. Russowi poole, kes «Tallinna kodaniku» nime all oli välja andnud rea rahvaraamatuid («Tallinna koddaniko ramat omma sõbbradele male» 1854—1857, 12 osa), ja küsib viimaselt: «Mikspärast, auulik «Tallinna kodanik!» kes teie Soome ja Kuusalo ligemal elate kui mina, ennast muido edasiastuva rahva seltsimeheks tunnistate! — mikspärast olete oma jalga vana pöörase kirjakombe kammitsasse sidunud? — Kes oma parema tundmise vasta, üksnes pimedate meele hääks, k o l l i kartes, kõik vana risu ja k o l i raeatud k o o l i teelt ei usalda ärakoristada, sellel ei ole veel tõsist mehe julgust. «Tee aga mõnele hästi, hulga meelt mööda käik on alv.» — Tõsi saab ika aega mööda igas kohas teed murdma. Meie, vaimu priskusses kosuv, Maarahvas saab ükskord köstrite kirjutamisest ja K o l i (!!) -raamatu õpetusest lugupidamata tundma, et loodudkombline kirjutus üksnes elava sõna jälgil käib. Mina ei eksi mite maa-keele sõnaelina vasta, kui ütlen: M i i n a tahab sügise mehele m i n n a. Kui s i n a minu s u l e kirja ei usu, siis juhatan S i i n amäält s u l l e targema mehe ja läkitan sind s i n n a, kus tühja lori s u u l e luk ettepannakse»[246].

Sellele provotseerivale kirjaviisi kohta käivale märkusele vastab «Tallinna kodanik F. Russow» «Tallorahwa postimehe» esimese aastakäigu 23. numbris. Ta leiab, et kui lihtsa toiduga harjunud külaline läheb sellepärast ära, et talle kallist toitu pakutakse, siis on parem külalisele seda mitte pakkuda. Edasi ütleb ta: «Mino armsad sõbrad maal venitasid uut moodi kirjotust veerides mo ramatukese ni pitkaks, et uudis, mis esimene leht kuulutas, käes äravanunes, enne kui lugija raamato viimse otsa kätte sai. Arvage isi, kas võisin hakata oma söasönumite vahel ue ja vana kirja vahet seletada? asja, mis meie Maa-rahvale, Jumal parago, veel silmapaari vahekohas seisab, ja ni kaua seisma jääb, kui k o l i - r a a m a t ei olle k o l i - r a m a t o õpetust tühjaks tunnistanud. Jah vist! ni kaua kui Siina-mäält õpetust ei tule ehk Soometargad ei aita, ei usu rahvas ialgi, et vana õppinud kirja viis peab kammits olema ja pöörane, ja meie kirjamehhed, kes uut kirja mättaid mööda loevad, hüavad seda ilma keelamata keele segamiseks. V ö t i on kül valmis, aga «l u k» tegemata, mis võiks «tühja lori suule» ette panna»[247].

Nagu näha, põhjendab Russow vana kirjaviisi tarvitamist rahvaraamatuis samade väidetega, milledega Kreutzwald omal

---

[245] Vrd. F. R. Kreutzwald W. Schultzile 16. IX 1856. — KrKv II, lk. 436.

[246] Maarahva Kasuline Kalender 1857, lk. 19 jj. Jutuosa kirjutatud «Jaakobi pääval 1856».

[247] Tpost. 1857, nr. 23 (6. XII 1857), lk. 180. T a l l i n n a s t on postimees sedda kirja sanud.

ajal (1846) soovitas Faehlmannile tagasi minna vana kirjaviisi juurde (s. o. et rahvas venitavat uut kirjaviisi lugedes). Et Russowile endale uus kirjaviis vastumeelne ei ole ja et ta seda tarvitada oskab, seda näitab ta kas või sellega, et ta poleemilise vastuse kirjutab uues kirjaviisis.

«Tallorahwa postimees» on keele suhtes võrdlemisi tolerantne, ja nii võibki poleemika jätkuda uues kirjaviisis.

Kreutzwaldil pole eelmise vastuse puhul põhjust otseselt pahane olla Russowile, sest viimase poolt toodud põhjendused on küllaltki arusaadavad. Siiski kasutab Kreutzwald võimalust, et «Tallinna kodanikule» kirjutatud vastuse näol kirjaviisiküsimust laiematele hulkadele tutvustada ja rahva huvi keele vastu äratada. Ta teeb seda, nagu omal ajal Masing, küllaltki omapärasel kujul, nimelt värsivormis. Olgu siin esitatud sellest pikemast juhuluuletusest mõni katkend. Luuletus algab järgmiselt:

Meie keelt, mis mudapori
Ammu solkind loodud teel,
Ei või enam minu lori
Ega targemgi sel ööl
Õige jälga juhatada:
Kui kõik seatud walgus'-andjad
Pimedusse võrku kandvad,
Misga valgustusse valla
Peitu vivad vaka alla.
Kaks meest praego käivad posti,
Toovad taskus mõnda kosti
Võeralt nii kui omalt maalt,
Aga Eesti keele ra'alt
Polle tännini veel tenga
Mite kukund nende punga!
Tük on Turgist, teine Tatrast,
Kolmas Kiina-maalt ehk Matrast
Tuulispaskel võinud tulla,
Aga, vader, seda hullo,
Mis naad keeleks kirja pannud,
On vist tont neil' ise annud!
Koli täidab nende pugu;
Koolist ei pea ükski lugu.

Edasi kirjutab Kreutzwald, et keegi ei kanna hoolt keele eest

Ega püa seda teada:
Kuda rahva elav suu
Sõna-kõlksud sünnitanud.

Ta leiab, et orjuses degenereerunud eesti keel ootab päästjat, ja palub taevaisa, et see valaks õli kirjameeste lampidesse, et järeltulev põlv

Isa-keele murde pära
Kogonist ei kautaks ära!

Luuletus lõpeb Kreutzwaldile omase üksindusmotiiviga, mis oli küllaldaselt põhjendatud, sest Kreutzwald oli sel ajal ju tõesti ainus uue kirjaviisi eest võitleja eestlaste hulgas.

Laanes lindu laulan üksi,
Oma tralli tuikene;
Komistago jalg teil «mätta»,
Siiski uudist ma ei jätta!
Sõimu, laimu, rahva naeru
Ei ma karda; — karu-kaeru
Kasvab iga vilja sees:
Mis sest hoolib külvimees?
Poolik töö on päris petja,
Täielik üks vägev võitja.
Kesse kahe voli orjab,
Kibuvitsa okaid korjab [248].

Nagu selgub, on õieti ainult viimased read määratud Russowile, kellele Kreutzwald heidab ette, et ta teenivat kahte isandat. Kreutzwaldi värsisepitsusega lõpebki seekordne poleemika. Et Russow ei tundnud end sellest otseselt puudutatud olevat, siis ta enam ei vastanud. Tõenäoliselt aga oli Kreutzwaldi torge kalendris siiski kaudseks põhjuseks, miks Russow, kel juba varem oli kalduvusi uue kirjaviisi tarvitamiseks, läks nüüd üle uuele kirjaviisile. Nii ilmusid juba varsti pärast seda Russowi tõlkes «Eestimaa Talorahva Seadus» (1858) ja «Juhatamise kiri talokoguduste kohtomeestele» (1858), mõlemad uues kirjaviisis.

47. Samal 1857. aastal, mil Kreutzwald avalikkuses tõstis kirjaviisiküsimuse üles, avaldab Kreutzwald ka mitu raamatut uues kirjaviisis. Nii ilmuvad sel aastal «Maa- ja mere piltid. Teine jagu» ja «Kilplaste imevärklikud, väga kentsakad, maailmas kuulmata ja tännini veel üleskirjutamata jutud ja teud. Kalkuni keelest Maakeele tõlgitud ja meie külade komblikuks mõnes tükis ümbersolgitud.» Selles «ümbersolgitud» osas käsitleb ta peamiselt kirjaviisiküsimusi [249]. Nii on sellele pühendatud terve 25. peatükk «Kuda Kilplased Uppakallo isandalt kirja-seadust paluvad.» Siin paluvad kilplased Uppakallo ülemisandalt kaitset selle vastu, «et üks Kilpla kirjamees mite enam ei tohiks oma kirjasi kui tännini trüki panna, kus sees kallis selge Kilpla keelemurre ärasalgatakse. Kuis tohib üks mõistlik tark kirja mees sõna kirjutada kus «sanna» peab seisma ehk «Sannumetoja» kohta

[248] Tpost. 1857, nr. 25 (20. XII 1857), lk. 195. Wõrrust sai Tallinna koddanikule postimehhe kätte sesamma imme laulokenne.
[249] Vrd. E. Laugaste, Fr. R. Kreutzwald'i «Kilplaste» algallika küsimus. — EKirj. 1933, lk. 579.

sõnumitooja panna, ja sedaviisi kõik vanast päritud kunstlikud jooned kui «temma, minna, sinna, nimmi» ja nende sarnatsed: tema, mina, sina, nimi etc. kirjutada, et kirja sõna välja näitab, kui tuleks ta rahva suust ja ei mite raamatust. Aga ehk kül meil seda kartust ei ole, et Kilplas kedagi niisugust rumalust saaks hakama hääks kiitma ehk tegema, siiski tõuseb kartust, rahvas võiksid muul maadel mõne saea aasta pärast nõnda kirjutama hakata. «Oh palla silk!» Kui seesugust õnnetust viimaks Kilpla tuleks, mis siis teha? Kõik kahekordsed ealeta kirjatähed jäävad maha ja ei anta nende asemelle muud kui mõni ealega kirjatäht lisaks, mis seda puudu ial ei jõua äratasuda. Nõnda oleme ilja aegu ühest uuest väga targa mehe kunstlikust kirjast üleslugenud, et kümme lehe poole peal, kui meie uuendaja värki peaks kirjutatama 627 ealeta pookstavi maha jääks ja selle kahjule mite suuremat lisa ei tuleks, kui 97 ealega pookstavi, mis vähem on kui üks kuendik. Kilplased palusid ülem-isandat alandlikult, uutvärki kirjutamise solkimist Kilpla vallas ärakeelata, ja ei kellegile pikemalt luba anda, vanast «tuderitud» meeste kirja joonelt kõrvale astuda» [250].

Järgmises peatükis vastab ülemisand, et niisugust keeldu tarvis ei ole, sest kui mõni Kilpla kirjamees pööraseks on läinud, siis ei olevat ju sundi, «et üks mõistlik Kilplane niisuguse teelt kõrvale läinud raamatukirjutaja lori peab lugema, kes sõnad sedaviisi püüdnud ülespanna, kui rahva suust kuulus kõlksuma; vaid kõigile jääb edespidi kui tännini prii voli, targemate kirjameeste raamatutest aeaviitust ja tulu otsida, kus «varsi luggo wanna kenna sannaga» teile antakse» [251].

Nagu mõningaist vihjeist (*Sannumetoja, sanna, istusid laudas, aedas*) näha, on Kreutzwald seekord suunanud oma pilke J. V. Jannseni vastu, kes rahvaliku kirjamehena oleks võinud rahvale palju kasulikum olla, kui ta oleks olnud uuendusmeelsem. Samas lausub aga Kreutzwald päris tõsiselt: «Pilkamise teelt tõele tagasi minnes, tuleb kül väga kahetseda, et mõni meie rahva sugust sündinud mees, kellele Jumal kenad andeid jaganud, üsna võeras ikes hakanud vedama, ja sest kütkest ennast enam ei oska peasta, mis rohkem kahe saea aasta eest keele tundmata võerad meie keele sarvi olid sidunud» [252].

Jannsen suhtub Kreutzwaldi pilkesse võrdlemisi rahulikult. Kui «Perno Postimehe» 1857. a. 19. numbri lõpul kuulutuste osas teatatakse, et uutest raamatutest on ilmunud «Kilplaste imevärklikud, väga kentsakad, maa-ilmas kuulmata ja tännini veel üleskirjutamata jutud ja teud», siis lisab Jannsen sellele joone all järgmise poolpilkelise märkuse: «Kuida peälekirjast jubba nähha: Uus rahwas uus kele murre. Ka panneb nende «ülemisand»

---

[250] F. R. Kreutzwald, Kilplaste... jutud ja teud, Tartu 1857, lk. 80.
[251] Sealsamas, lk. 81.
[252] Sealsamas, lk. 82.

kaunis saggedaste pahhaks, et ma kele kirjotajad Kilplaste keelt ei armasta; agga mis tehha? Senni kui pibel, jutlusse- ja lauloramat ma kele on, jättame meie Kilplaste keelt Kilplastele. Ma keel ullatab weel meie tarvis. Agga naljaks on Kilplaste teud muido kennad kül ja 20 kopp. eest ka mitte kallid» [253].

«Kilplastes» on Kreutzwald rumaluse ja vanameelsuse naeruvääristamiseks tarvitusele võtnud uue vahendi, nimelt terava pilke, näidates küllalt ilmekalt, kui mõttetud on kirjaviisiküsimustes Jannseni ja temataoliste seisukohad, kes kõigest jõust püüavad säilitada iganenud ebarahvapärast kirikukirjanduse keelt. Seejuures on huvitav, et ta ühe argumendina uue kirjaviisi kasuks esitab võrdlemisi täpse statistika selle kohta, kui palju ruumi võimaldab säästa uue kirjaviisi tarvituselevõtt [254].

Et Jannseni ja tema leeri kuuluvate kirjameeste sulesepitsused paratamatult kutsusid välja Kreutzwaldi pilke, selle kohta võib olla ilmekaks näiteks umbes samast ajast pärinev Kreutzwaldi kiri Schultzile, milles Kreutzwald avaldab oma pahameelt M. Jürgensi üle, kes oma raamatute nimestikus tema nime ka anonüümselt ilmunud teostele on juurde lisanud ja isegi «Pühha jõulu laupäva õhtu» tema tööks on teinud. Eriti vihastab teda see, et Jürgens Kreutzwaldi nime on «keige kuulsamate» hulka paigutanud koos C. J. Masingu, J. V. Jannseni, B. Gildenmanni ja C. Körberiga. Ta ütleb: «Et mulle nende aumeeste kõrval rüütellikku samaväärsust kindlustada, on ta isegi mõnede raamatute pealkirjade ortograafiat halvemaks parandanud, s. o. minu eesti keele barbaarseks muutnud» [255].

48. Et rahva seas huvi kirjaviisiküsimuste vastu süvendada, avaldab Kreutzwald, kasutades «Tallorahwa postimehe» toimetuse vastutulekut, uuesti kirjutisi ajalehes. «Tallorahwa postimehe» 37. numbris (1858. a.) on avaldatud anonüümselt jutt «Vana karjakrants», mis keelenäitena on esitatud uues kirjaviisis [256]. Jutu ilmumine võimaldab Kreutzwaldil sõna võtta uue kirjaviisi tutvustamiseks.

«Tallorahwa postimehe» 41. numbris on toimetuselt järgmine teade: «Wõrro linnast annab kulus mees tallorahwa postimehhele head nõuu: Ta nomib postimeest temma kele-murre ning temma kirjotamisse-wisi pärrast, ja maenitseb tedda, Tallinna maa Kusalo kirriko õppetajast õiget kelemurret, ja Soomlaste käest õiget kirjotamisse-wisi õppida. Postimees ei panneks kuulsa

---

253 PPost 1857, nr. 19, lk. 154.

254 Umbes samalaadse statistika oli varemalt esitanud juba E. Lönnrot, vrd. eespool lk. 59.

255 F. R. Kreutzwald W. Schultzile 7. VII 1857. — Vrd. KrKv II, lk. 445.

256 Jutu avaldajaks on peetud C. E. Malmi, vrd. F. R. Kreutzwald, Maailm ja mõnda, Tallinn 1953, lk. 484.

mehhele mitte wastu, waid leppiks temmale järrele, kui maarahwas agga seddasamma nõuu annaksid» [257].

Edasi palutakse külamehi ütelda, mis nad arvavad keelenäidisena esitatud loost, mis on uues kirjaviisis. «Kumb kele-murre on armsam, meie wanna harrinud murre wõi Kusalo õppetaja murre; ja kumb kirjotamisse wiis on armsam, meie wanna harrinud-wiis wõi Soomlaste wiis?» [258].

Lõpuks ütlevat kuulus Võru mees veel, et õpetajad, köstrid ja koolmeistrid olevat vanaga harjunud, aga kui külarahva lastele uut kirjaviisi õpetada, muutuvat see neile armsaks.

Paar numbrit hiljemini (nr. 43) teatab toimetus, et ta on otsustanud avaldada kirjaviisiküsimuses seisukohad nii poolt kui vastu. Algul esitab toimetus Kreutzwaldi kirja. Kreutzwald kurdab selles, et temale valmistavat vana kirjaviisi lugemine raskusi. Ta ei võitlevat kirjavigade vastu, sest sel alal eksivat ka tema ise «Kuusalu papa» reeglite vastu. Kuid mis puutuvat vanasse «kirjutamise kombesse», s. o. ortograafiasse, siis pidavat ta avalikult tunnistama: «tondi keel se on ja tondi keeleks ta jääb, kui teie paremat teerada ette ei võtta» [259]. Temagi olevat tundnud rõõmu uues kirjaviisis ilmunud palast, temagi lubanud ajalehte toetada, kuid «kes vanast kammitsast oma jalga ei julge peasta, se ei ole minu seltsimees! ja kuhu ühte neid mehi paljo koko astub, senna ei tösta ma sundimata oma jalga mitte. Minu tee läheb e d a s i! — Kes paigale s e i s m a jääb, astub teadmata igapääv sammu t a g a s i. Ma olen kaua kül võeras ikkes vedanud, Sakslaste adraga meie põldu künnud ja tondi äkkega äästanud, enne kui targemate õpetuse abiga märkama sain, et asja lugu loodud kombel sedavisi pikemalt edasi ei võinud minna. Üks kuulus kirjatark Soomlane, kes juba muru all igavest rahu puhkab (Sjögren suri 1855. a. — A. K.), oli eksituse võrku mul silmast peastnud. Ühe teise noore põlve ka juba haua sängi magama läinud söbra (Faehlmann — A. K.) nõul olin parajalt Sauluse kombel kodunt välja läinud, hullades valguse vasta mässama, aga enne kui Damaskusse jõudsin, sain ma usklikuks Pauluseks, ja nägin selgeste, et neil, kelle vasta ma vaimu pimedusses olin sõdinud, igapidi õigus oli» [260].

«Võtke korra pisukest vaeva ette, asja lugu selge silmaga läbi katsuda, ei mite Sakslaste prilli klaaside läbi, kuda tännini tegite, külap siis leiate, kuda Maakeele kirja mite Saksakeele kirja vormidesse ei tohi valada, nemad on üsna võerad teine teisega, kes kuskil koko ei sünni. Maakele ema ja vanem õde elavad praegu alles veel Soomes, sealt peame nõu ja abi otsima, kui meie õigelt teelt umbkaela metsa ei taha eksida» [261].

---

[257] Tpost. 1858, nr. 41 (25. IV 1858), lk. 339 jj.
[258] Sealsamas, lk. 340.
[259] Tpost. 1858, nr. 43 (9. V 1858), lk. 353.
[260] Sealsamas, lk. 354.
[261] Tpost. 1858, nr. 43, lk. 354.

Edasi näitab Kreutzwald, kuidas eesti keelt puudulikult oskavad sakslased esimesi raamatuid kirjutades eesti keele tahtsid ladina keele raamidesse valada. Võõrad kammitsad aga olevat lõhkunud Ahrens, kelle grammatikat Kreutzwald soovitab lugeda.

Vana kirjaviisi tekkimist selgitab Kreutzwald järgmiselt: «Nönda kui üks võeras, kes Maakeelt ial rahva suust ei ole kuulnud, vanavärki kirjutamist mööda, kui kelk künklikul teel, nönda olid vanal aeal Sakslased keele murret kuuldes esiteks kõrvaga eksinud, ja iljemine seda eksitust kirja tähtedega teiste silma ette toonud. Kus lodud kombel üks ealeta pookstav [262] sõna keskel seisis, senna asutati kaks, ja kus kaks ealega kirjatähte pidid olema, senna pandi üks. Sedaviisi kirjutati siis: «m i n n o e m m a, s i n n o i s s a, t e m m a J u m m a l, r u m m a l s a n n a, parrem annum, wõera m a l e, s o l a tünder j. m. t. . . . Seeläbi sündisid kõik need lugemata eksitused ilmale, mis meile täna veel vaeva teevad ja jalga komistama panevad. — Katsuge nalja pärast, ma palun! Saksakele nime Emma (Emma) ja teie kirjutuse kombel «emma» (Mutter) ehk Saksakele sõna Minne (Armatseminne) ja Eestikele «minne» (gehe) teine teise kõrvas nimetada, kül siis leiate seda vahet, ja hakate tundma, et õigus nende kätte jääb, kes «ema» ja «mine» kirjutavad. Ehk kül teie seda teate, mis vahhe kanga v a n u t a m i s e ja kohtu meeste v a n n u t a m i s e vahel on: siiski ei tee teie kiri sugugi vahet. Teie v a n n u t a t e kangast ja kohtomehi ühe pingi peal; tuul on teie keeles w i l l o ja ladalt ostate w i l l o, niisamuti ei ole ö l l e vaadil ega ö l l e kubbul midagi vahet» [263].

Lõpuks pilkab ta kilpla sugu, kelle pesa olevat Vändra metsas [264], ja tunneb rõõmu, et mõned Tallinnas väljaantud kalendrid, samuti «Eestimaa Talorahva Seadus» uues kirjaviisis on trükitud. Olevat tulnud aeg eelarvamuste paelust vabaneda.

Selles võrdlemisi ulatuslikus laiemale lugejaskonnale määratud kirjutises toob Kreutzwald õieti esmakordselt eesti lugejale kirjaviisiküsimused lähedale. Senini oli neid küsimusi käsitletud suhteliselt kitsais keelehuviliste ringides, oli nende üle kõneldud ja vaieldud tavaliselt saksa keeles, oli tihti lähtutud isegi ainuüksi sakslaste tarbeist eesti keele õppimisel. Nüüd aga kõneldakse neist kogu ajalehe lugejaskonnale ja kutsutakse kõiki oma arvamusi avaldama kirjaviisi üle, näidatakse, kuidas on saabunud senine kirjaviis ja missugused on ta puudused. Kreutzwaldi kirjutis on hoogne, julge, paiguti teravgi. Kuigi Kreutzwald tõstab esile ka vana kirjaviisi puhtkeelelisi puudusi ja neid segadusi, mis võivad tekkida seetõttu, et kaks eri tähendusega sõna kirjutatakse täiesti ühte viisi, rõhutab Kreutzwald eelkõige selle kirjaviisi

---

[262] «Ealeta pookstavite» all mõistab Kreutzwald kaashäälikuid, «ealega pookstavite» all täishäälikuid.

[263] Tpost. 1858, nr. 43, lk. 355.

[264] C. E. A. Körber, vana kirjaviisi pooldav pastor Vändras, J. V. Jannseni õpetaja.

võõrapärasust, igandlikkust, sobimatust. Keele- ja kirjaviisiküsimused on siin seotud rahvusliku omapära probleemidega: eestlasele näidatakse, et senine kirjaviis ei ole meie keele kohane, senini on eesti keelt saksa prillide läbi vaadeldud, senini on eksitud; nüüd aga on tulnud aeg seda eksitust parandada, on tulnud aeg siirduda uuele kirjaviisile.

Kreutzwaldi kirjutis on oma iseloomult võitlev, agiteeriv, vanu eelarvamusi purustav. Kreutzwald tõstab esile meie senise mahajäämuse kirjaviisi alal, soovitab õppida soomlastelt, soovitab vabaneda võõraist kammitsaist, soovitab astuda julgelt edasi, sest elu ei tunne seismajäämist. Seejuures vihjab ta ühtlasi nendele «kilplastele», kes pidurdavad arenemist ja kelle vastu tuleb võidelda.

Toimetus on Kreutzwaldi kirjutisele omalt poolt teinud rea pastorlikke allmärkusi ja ütleb lõpuks: «Minna ei kida, agga ei laida sedda ka mitte, ütlen agga, et ta minno melest immelinne on ja et minna ei sa sedda mitte ilma waewata luggeda» [265].

Samas avaldab «Tallorahwa postimees» ka ühe külamehe kirja, kes kaitseb vana kirjaviisi ega taha midagi teada Võru kuulsa mehe «keelemurdest». Külamees ütleb Kreutzwaldi ettepaneku kohta: «Temma tulleb omma ärraseggatud kelemurrega, kui ühhe wanna kassukaga, kel ued paigad on peale pantud, ja siiski tahhab meile sedda armsaks kita» [266].

Toimetus loodab, et tema kui kogu talurahva postimees võib kirjakeele kujunemisele kaasa aidata. «Oh, et mo paun saaks emma koddaks, kust õige pärris maakeel saaks ilmale sündima» [267].

49. Nüüd, kus võitlus on julgelt alustatud, selgub, et Kreutzwald ei võitle siiski mitte täiesti üksi. Teda toetab Tallinna mees Malm [268]. «Tallorahwa postimehe» 46. numbris avaldab toimetus Tallinna mehe kirja, milles soovitatakse uut kirjaviisi. Oma kirjutises tahab Malm anda ülevaate sellest, «millas maakeele raamatuid hakati trükima ja kuidaviisi kirja lugu, mis alguses õige vaene oli, aega mööda on ikka selgemaks ja paremaks läinud» [269]. Ta kõneleb siin keskaegsest ladinakeelsest jumalateenistusest, Witte oletatavast katekismusest, toob näite Stahli keelest, jutustab Hornungist kui kirjakeele parandajast, keda 1700. a. paiku ei tahetud kuulda, selgitab Hornungi kirjaviisi võidukäiku, nimetab Uue Testamendi ja Piibli tõlkimist ja näitab, kuidas vana kirjaviis kuni Masinguni püsis muutumatuna. Masing olnud esimene, kes märganud puudusi seesuguses kirjaviisis nagu k a n n a k a n n a munna tuppa, k a l l a k a l l a peäle wet... «Masingi silmadele se suur viga ei võinud varjule jääda, ta võttis käte ja hakkas

---

265 Tpost. 1858, nr. 43, lk. 356.
266 Sealsamas.
267 Sealsamas, lk. 357.
268 Carl Eduard Malm, hilisem pastor ja kirjamees.
269 Tpost. 1858, nr. 46 (30. V 1858), lk. 377.

parandama, aga ehk ta kül hiljukeste teed käis ja ei puutnud vana kirjasse, vaid teda aga kõigesuguse kriipsudega ja täpikestega ära seletas, ometi kõik küla koerad kargasid üle aja, läksid tema kallale ja karjusid: «miks, sa söge, meie vana kallist kirja rikud ja kirjuks teed?»»[270] Malm leiab, et Masingu parandused olid poolikud. Vahepeal olevat kirjaviis muutunud veelgi kirjumaks, kuni Kuusalu õpetaja ja mõned teised appi tõtanud.

Samuti kui Kreutzwald, seletab nüüd ka Malm vana kirjaviisi puudusi: «On vanal kirjal kahes asjas suur puudus, mis Stahli ajast meile kalliks päranduseks jäänud: 1) pruugitakse vana kirjas hulk kahekordseid healeta tähti, kus rahvasuus aga ühekordsed kõlksuvad, ja 2) healega tähed, kus nad hädaste tarvis lähevad, jätakse hulga kaupa maha, mis otse nenda hul on, kui se, kes kaks kasukast paneb selga, aga mütsi ja kindad jätab kodu, ja nenda läheb külma käte[271]. Et lugija paremine aru saaks, tahame siin mõned sõnad väljavalitseda, kus nimetatud vigad kõige selgemine silmile paistavad, ja kust ju iga mõistlik inimene võib näha, kui hirmus segane ja kõrrata se kallis vana kiri on. Keele m u r r e ja südame m u r r e (mure); kana w a r r a s (varas) ja sukka w a r r a s; võtan s u l l e (sule) kätte - ja kirjutan s u l l e; m i n n a (mina) tahan koju m i n n a; kas s i n n a (sina) s i n n a lähed? j. n. e. Vaat kõik need sõnad kirjutatakse vana viisi järel hoopis ühte moodi; aga kas nemad kaa ühte moodi kõlksuvad? Ei mite! rahvas rägib: «murre ja mure, varas ja varras, sule (sulg) ja sulle, mina ja minna, sina ja sinna»». Neile toob Malm veel lisanäiteid ja leiab, et sedalaadi vigadest kubisevad raamatud.

Edasi jälgib ta vana kirjaviisi teist puudust: «Aga, ütleb mõni, kui ma enam ei tohi «m i n n a» kirjutada, vaid «mina», kuidavisi kirjutatakse siis se naesterahva nimi «Mina», kellel ommeti jälle teine heäl on? Muidugi «M i i n a» ja se on se teine puudus, keda meie ütlesime vanal kirjutamise viisil oleva, heälega tähhed visatakse naeru pärast välja, saagu sõna nägu teiseks või mite: s i i l, s i l i (siili); t u u l t u l e (tuule); l o o m l o m a (looma); s a a n, s a n i (saani) jne. ja p o j a g a (pooja), kes kurjategija poob, läheb kirja poolest ema p o j a g a ühte koku, ehk kül heäl on hoopis teine. Muud pisemad vigad jätan nimetamata, et lugija aeg ei läheks igavaks . . .»[272] Lõpuks lisab ta, et soomlastel juba ammu on seesugune kirjaviis.

Rahvas aga hüüdvat nüüd samuti kui Hornungi päevil seda vana torupillilugu, et «vanad kombed kallid kombed, ued kombed sita kombed». Malm loodab, et lõpuks taipab iga mõistlik inimene, kui puudulik on vana kirjaviis. Pealegi ei muutvat kirjaviis ju keelt ennast: «Mõni nuriseb ja ütleb, et keel ue kirjutamise viisi läbi saab rikutud, kuidas nenda, kas sõnad ei jää needsama sugu-

---

[270] Tpost. 1858, nr. 47 (6. VI 1858), lk. 385.

[271] Toimetus teeb siin märkuse, et ta läheks parem kahe kasukaga kui hoopis ilma. Sealsamas, lk. 386.

[272] Tpost. 1858, nr. 47, lk. 386.

sed kui kirja pöörast nägu muudetakse, või kas koer ennam ei ole koer, kui karva heidab?» [273] Ja lugeda olevat uut kirjaviisi niisama kerge kui endist. Hulk raamatuid olevat juba ilmunud uues kirjaviisis, näit. «Maa- ja merepildid», «Kilplased» jt.

Eelmisest nähtub, et Malmi kirjutis põhiliste momentide poolest erineb Kreutzwaldi omast. Malmi artiklil puudub selline võitlev ja agiteeriv iseloom, nagu see oli omane Kreutzwaldi kirjutisele. Malm püüab kainelt ja asjalikult, lähtudes peamiselt Ahrensi kirjutistest, selgitada vana kirjaviisi keelelisi puudusi ja uue kirjaviisi paremusi. Ta näitab küll, kuidas vana kirjaviisi puudused on seletatavad selle tekkimise ja ajaloolise kujunemisega, kuid suhtub seejuures austuse ja pieteeditundega isegi Stahli keelesse kui «kallisse pärandisse». Ta ei rõhuta vana kirjaviisi võõrapärasust, ei näita, et see ei vasta eesti keelele, et see on eesti keelele kammitsaks. Malm on kaugel sellest, et hurjutada neid, kes ei taipa vana kirjaviisi iganenust ja sobimatust eesti keelele. Ta kriipsutab alla ainult seda, et vana kirjaviis ei suuda keele väljenduslikke nõudeid rahuldada ja sellepärast tuleb temast loobuda. Malmi kirjutise peamine väärtus seisnebki selles, et ta laiemaile hulkadele tutvustab vana kirjaviisi keelelisi puudusi.

Et Malm oma kirjutises ei mõista hukka vana kirjaviisi tarvitajaid ega tee etteheiteid neile peamiselt klerikaalseile ringkondadele, kes vana kirjaviisi tuliselt pooldasid, siis leiab Malmi kirjutis heatahtlikku hindamist ka hilisemate pastorite nagu M. Lipu ja V. Reimani poolt, kes peavad Malmi artiklit selleaegses poleemikas üheks paremaks [274].

50. Lisaks Kreutzwaldile ja Malmile on ainult üksikuid, kes uut kirjaviisi pooldavad ja selle kasuks julgevad sõna võtta. Nii kirjutab keegi Treumuth Peipsi ranna poolt Võrumaalt, et kuigi tema peab väga tarvilikuks maarahva õpetamist ja hindab sisu enam kui keelt, siiski ka tema märkab vana kirjaviisi puudusi. «Vanna arjunud tee nõuab kibbedaste parrandamist, kes sedda wõib sallata?» Keel on olnud võõrais kammitsais ja «anname sellepärrast tänno ja kitust igga wahwa söddijale, kes tedda sowib sest orja pölwest peästa.» [275] Uus tee olevat harjumata ja sellepärast ei julgetavat seda mööda käia.

Ilma kirjaviisi üksikasjusse laskumata märgib kirjasaatja seega päris õigesti, et peapõhjuseks, miks vanast kirjaviisist peetakse kinni, on ainult harjumus. Kuigi kirjasaatja, nagu ta ise märgib, ei soovivat tüli kirjaviisi pärast, ometi võib märgata, et ta tuliselt pooldab Kreutzwaldi seisukohti ja peab vana kirjaviisi võõraks kammitsaks, millest tuleks vabaneda.

---

[273] Tpost. 1858, nr. 47, lk. 387.

[274] Vrd. M. Lipp, Kodumaa kiriku ja hariduse lugu II, 2, lk. 87 ja V. Reiman, Eesti Üliõplaste Seltsi album II, lk. 20.

[275] Tpost 1858, nr. 49 (20. VI 1858), lk. 403.

Hiljem kohtame «Tallorahwa postimehes» veel ühe Võrumaa kirjasaatja, kes võrumurdelises kirjas julgeb ütelda, et ka tema on «meie wanna modi kirjotusse wisi wasto» [276]. Kõik teised sõnavõtjad — ja neid on üsna rohkesti — on vana kirjaviisi poolt ja uue kirjaviisi vastu. Huvitav on seejuures märkida, et mõlemad uut kirjaviisi pooldavad kirjasaatjad on Võrumaalt. Selleski näib avalduvat Kreutzwaldi isiklik mõju rahvale.

51. Püüame alamal pilku heita nende «Tallorahwa postimehe» kaastööliste kirjadesse, kes esinevad vana kirjaviisi kaitsjaina.

Teataval määral tüüpiline ja selle ajajärgu olusuhteid kajastav on Metsapere koolmeistri Hansu kirjutis. Tema polevat tahtnud «Postimeest» oma kirjaga tülitada, küsinud nõu kirikuõpetajalt ja köstrilt, need pole soovitanud, läinud siis koolivanema juurde ja see ütelnud, et Hans kirjutagu, ärgu kartku tarku mehi, sest kui ta ei kirjuta, siis «Soomlaste kirjutusse ja trükkimisse wiis woimust wõttab.» Kui juba õpetajal uus kirjaviis võtab silmad kirjuks, mis siis kõnelda veel lastest. Ja sellepärast kirjutabki Hans: «Siis on nüüd minno allandlik palluminne teie wasto, et teie wõttaksite ikka selle eest hoolt kanda ning murret piddada, et meie Ma kele ramatud, mis eddaspiddi peaksid rahwa kätte sama, woiksid selle kirjotusse wisil trükkitud sada, nago meie pühha Uus Testament, ja meie armas laulo ramat on. Sellega olleme meie koolmeistrid, ja keik meie koli lapsed harjonud ja sellega ülleskaswanud. Teisest meie ei tea. Teist meie ei tahha. Mis ühhed wägga targad ja sure kunstiga wäljaõppinud mehhed issekeskes waidlemisse modi kirjotawad ja lassewad trükki panna: mis se meitele. Tehko nemmad, kuida teädwad. Agga meie jäme ikka selle wanna tallo-rahwa moisto sanna jure: «wanna te, wanna sõbber» [277].»

Et seesugune truualamlik «wanna te» pooldamine oli ka «Tallorahwa postimehe» leivavanemaile meelt mööda, siis avaldati siin meeleldi Metsapere koolmeistri Hansu kiri. Teiselt poolt on kiri huvitavaks näiteks selle kohta, missuguses vaimus olid kasvanud paljud tolleaegsed vanemad koolmeistrid ja kui suurte raskustega tuli Kreutzwaldil võidelda, et neid pastorite truualamlikke teenreid mõtlema panna.

Paljusid on riivanud Kreutzwaldi pilkenooled ja nad avaldavad oma kirjades pahameelt nende vastu, kes nende vana harjumuspärast kirjaviisi laidavad. Nii on «sõber M» Tartumaalt kirjutanud õige terava pilkelise kirja Kreutzwaldi ja uue kirjaviisi vastu, milles ta ütleb: «Wäärt olleks sedda uut kelemurret ühhe pingi peäl wannutada, aga ei mitte wannutada, sest et ta põrane on. Tuul on kül meie keles willo, agga willo ei osta meie mitte

---

[276] Tpost. 1859, nr. 22 (29. V 1859), lk. 175.
[277] Tpost. 1858, nr. 47 (6. VI 1858), lk. 388.

ladelt, waid willo, agga sedda uut kele-murret woib ladelt küllalt osta... Koli Märt saab sest keigest kül arro, ja möistab wägga hästi wahhet tehha, agga need ued körsikud, kes meie sure karja ma peäle söma tükkiwad, ei möista weel omma nödra hammastega meie ma rohto süa... Wändra metsas ei olle mitte Kilplaste pessa, waid seäl on üks suur hallik, kus sisse Kilplassed sawad ärra upputud» [278].

Kuid «sõber M.» ei taha mitte ainult neid uusi «körsikuid» pilgata, vaid ta tahab rahvale ühtlasi vana kirjaviisi õpetada. «Et luggeja parreminne arro saab, tahhan siin monned sannad lühhidelt sedda wisi neile näidata, kes tännini ei olle sest weel arru sanud. Mina minna mīnna; mure, murre múrre; waras warras wárras; sule sulle súlle; sina sinna sīnna; lina linna līnna... Pango iggaüks need märgid jure, siis on selge wahhe, ja iggamees woib kommistamatta luggeda; agga se uus, meile heaks kidetud kirjotamisse wiis, polle muud, kui üks solgi wessi, mis pahhast hallikast tulleb ja enda selge weega seggab» [279].

Tunduvalt asjalikum on Süwwikaewo Ado, kes uuele kirjaviisile läheneb arvustavalt. Tema leiab, et kui ei tarvitata Masingu täpikesi lisamärkidena, siis ei saada ka uues kirjaviisis eristada mõningaid sõnu. Nii peab ta vajalikuks Masingu palatalisatsioonimärki, öeldes: «Nüüd ei olle nemmad minnule selletanud, kuidas nemmad k a s kirjutavad, minna pean ikka möistama ja könne jatko luggema et teada, kas se sönna on k a s või k a̮ s. Nende on weel paljo teisi sõnnu, nagu tal, ta̮l, al, a̮l.» [280] Lisaks arvab tema, et kuni pühakiri on vanas, tuleks ikka jääda vana kirjaviisi juurde, sest muidu tuleks koolis kaht kirjaviisi õpetada.

Seesuguseid võrdlemisi väheütlevaid kirju, kus avaldatakse pahameelt kirjaviisi parandajate üle ja palutakse: «Jätke meid wanna kirjutusse wisi jure!» on «Tallorahwa postimehele» neil aastail tulnud võrdlemisi rohkesti. Nii teatab toimetus 25. VII 1858, et talle on tulnud kirju Rõngust, Põlvast, Kanepist ja Tarvastust. Rõngu köster ja koolmeistrid paluvad, et jäetagu alles vana kirjaviis sel kujul, nagu Masing selle esitas. Ka saksa keeles ei kirjutatavat nõnda, kuidas loetakse. Tarvitagu «kuulus Võru mees» (s. o. Kreutzwald) oma kirjaviisi, nemad jäävad oma vana kirjaviisi juurde.

52. Kõikidest nendest pinnalistest uue kirjaviisi vastu kirjutatud poleemilistest kirjutistest väärib enam tähelepanu 1858. a. suvel avaldatud pikem, neljast numbrist läbikäiv artikkel «Neile,

---

[278] Tpost. 1858, nr. 49 (20. VI 1858), lk. 404. Arvatavasti on esitatud katkendi autor käsikirjas märkidega teinud vahet *wannutama* ja *wānnutama*, *willo* ja *willo* vahel, kuid trükkimisel on need märgid siin ära jäänud.

[279] Tpost. 1858, nr. 49, lk. 405.

[280] Sealsamas, nr. 50 (26. VI 1858), lk. 412.

kes luggeda tahhavad: Makele kirjutamisest Soomlaste wisi järrele».

Selle kirja saatja O. J. ütleb «keige Tallinna kubbernemango «öige» Eestirahwa nimmel»: «Egga sa käest ärra olle, Postimees! Mis sompsu sa tahhad meile kirjaga tehha? Ärra hullu tee! Sind siis ennam keegi ei loe. Siis jättame parrem luggemise hopis mahha, kui ennam allustud kombel meie emma-keles meile sedda kätte ei anta».

Edasi leitakse, et «se kirja kombe, mis Wõrrolinna kulus mees ning Kusalo õppetaja ihhaldawad, on igga Eestlasele wägga weider, ehk üksi Peipsetagguse Wennelaste meelt möda, agga mitte Maa rahwale.» Sellega võivat küll ehk võrulased kui «rajjanikud» harjunud olla, sest venelased ütlevat: «темя тьюлепъ тара яла» jne.[281]

«Ka Some räkimisele passib ta ennemine, sest need wennitawad sõnnu: «Jus-si o-li Mat-tin poi-ka» jne.... Nende hääl puhkab igga silbi wahhel, meil agga lähheb wereldes eddasi.» Eesti keelele ei sobivat see, seda taipavat igaüks. Ja Kreutzwaldi poole pöördudes küsib ta, kas Kreutzwald on siis Võrus viru-järva selge keelemurde kõrvust kaotanud, et ta eesti keelt soome keelega samakõlaliseks tahab teha. «Tunda woib igga laps, et neil keeltel üks põhhi on olnud, agga «wälja-ütlemisel» on nüüd kül hea waks wahhet. Kes sedda ei märka, sel ei olle ergast kõrvakuulmist» [282].

Pika vokaali märkimine kahe tähega lahtises silbis tundub talle tarbetuna, sest märgitagu kahe või kahekümne vokaalimärgiga, rahvas rääkivat ikka *kulutus* (s. o. kuulutus) ja *sowimine* (s. o. soovimine).

Enam põhjendatud on autori kartus, et nimede hääldamisel pärast reformi võib tekkida raskusi. Ta ütleb: «Teie moonde järrel ei woi eddespiddi maa rahwas ühhegi wõera maa, paiga, linna ehk innimese nimme ennam üllesluggeda, ja kui nad selle parranduse wisil solgitud saaksid, siis nad ei olleks ennam need nimmed, mis nad algo olla kohhaldasid» [283]. Nii näiteks *Masing* asemel võidavat lugeda *Massing*.

Uuele kirjaviisile heidab O. J. ette, et see ei võimaldavat eristada genitiivi akusatiivist sõnades nagu *kooli, looma* jne. «Peasõnnadel Teil ei olle kusgi Genetiv, waid aina üsna Akkusativ. Eks kõrv sedda wahhet ei tähka, kui küsite: kelle? et siis hääl kõlkub: «Jani, Maie, sola, koli, loma, willa, j. n. e.» ja kui küssite kedda? et siis wastus teisite ning: Jaani, Maie, soola, kooli, looma, will-la, j. n. e. käib? Kudda annate siis sääl wahhet?» [284] Seejuures jätab autor aga ütlemata, et seda vahet ei võimalda märkida ka vana kirjaviis, sest ega vanaski kirjaviisis kolmandavältelist vokaali

---

[281] Tpost. 1858, nr. 4 (25. VII 1858), lk. 31.
[282] Tpost. 1858, nr. 4, lk. 31.
[283] Sealsamas, lk. 32.
[284] Sealsamas.

lahtises silbis kahekordse tähega kirjutatud[285]. Ainult üksikuil autoreil esines kalduvus kolmandavältelisi vokaale ka lahtises silbis kahe tähega kirjutada, näit. Masingul ja Kreutzwaldil.

Eesti keele väldete alal eristab autor «5 wahhet», mida ta märgib järgmiselt: 1) kelle? w a l i (lühhidelt), 2) keda? w a a l i (wennites), 3) w a l l i (tümmaste, kermest), 4) kelle? w a l l i (kõwwaste kermest), 5) kedda? w a l l - l i (kõwwaste wennites). Sellega tahab O. J. näidata, et Kreutzwaldi poolt näidatud «3 vahhet» (näit. *kooli*, *koli*, *kolli*), mida uue kirjaviisi järele saab eristada, ei ole veel küllaldased, vaid et nii pikkadel vokaalidel (omast, *vaali*, osast. *vaali*) kui ka pikkadel konsonantidel (omast. *valli*, osast. *valli*) on veel omakorda kaks eri väldet, mida oleks vaja erinevalt märkida. Neid vahesid märkavat eestlane, mitte võõras. Et neid vahesid märkida, selleks olevat vaja tarvilikke tähti luua, sest «egga tarwilisemat kirjale ennam olla woi, kui sedda, et selle läbbi sõnnu n e n d a üllespanna woib, k u d d a rahwas neid just ütleb.» Uus kirjaviis aga märkivat sõnu «kobbina pääle» ja olevat mitmeti puudulikum kui vana. Need, kes tahavad keelt parandada, pidavat enne Eesti- ja Soomemaa läbi matkama ja keelt hoolega tähele panema. Pealegi olevat raske keele üle otsustada neil, «kel wõeras werri soontes soigub» (mõeldud E. Ahrensit)[286]. Kreutzwald olevat küll hinnatav eestlane, sest ta pole oma sugu salanud ja teeb rahvuslikku tööd, kuid ka suured võivad eksida. Kui ükskord sobivad märgid leitakse «tümade» häälikute *ll*, *mm*, *nn*, *rr*, ja *ss* asemele, «siis wast saab kiri kele häle ja kõrwa kõlla möda käima, agga mitte muido»[287]. Senini aga tulevat vana kirjaviisi juurde jääda, sest soome kirjaviis olevat võõras. «Ärge kargagem siis mitte kohhe mõtlematta selle wõera pilli järrel, kes issegi weel õiget radda ei olle leidnud, ning kel kõrw ikka wõeras ollema peab: sest muido ta seddasuggust nõu ei jo annaks, ta ei o l l e jo weel õige lausa Eestlane»[288]. Uue Eestimaa talurahvaseaduse ilmumine uues kirjaviisis olevat Tallinnamaal palju pahandust tekitanud.

Kirjutise lõpuosas möönab O. J., et praegune vana kirjaviis ei võimaldavat küll kõiki hääldamise vahesid märkida, kuid sest ei olevat viga, sest «meie isse same wägga heaste arro asjast ennesest, kus k a n n a ja kus k á n n a, k a l l a ja k á l l a luggeda tulleb, igga lapsgi, ehk kül praego weel tähtedel wahhet ei olle»[289]. Pealegi olevat see nii ka teistes keeltes, et üht kirjakuju mitmeti hääldatavat. Võõrale keeleõppijale tekitavat see raskusi, omadele aga mitte. Kui aga uued lisamärgid tarvitusele võetakse, siis asi paraneb.

---

[285] Vrd. Koli ramat I, Tartu 1852, lk. 14.
[286] Vrd. Tpost. 1858, nr. 5 (1. VIII 1858), lk. 38 jj.
[287] Sealsamas, lk. 39.
[288] Sealsamas nr. 6 (8. VIII 1858), lk. 46.
[289] Sealsamas, nr. 7 (15. VIII 1858), lk. 55.

Fr. R. Kreutzwaldi nim. Eesti NSV Riiklik Raamatukogu

Ahrensi seisukohti aga ei saavat omaks võtta, sest Ahrens ei tundvat ise eesti keelt küllaldaselt, eksivat käänete tarvitamises, kirjutavat ühesilbilise sõna *nõu* kahe *u*-ga jne.

Nagu selgub, tunneb selle pikema neljast numbrist läbikäiva artikli autor võrdlemisi hästi eesti keelt ja selleaegset eesti ortograafia kohta avaldatud kirjandust. Ta toetub oma avaldustes ja seisukohavõttudes täiel määral Masingule ja Faehlmannile ega suuda või ei taha mõista vana ja uue kirjaviisi hoopis erinevaid lähtekohti vokaalide ja konsonantide märkimisel. Seejuures paistab silma, et ta Kreutzwaldi tegevust käsitledes teravalt püüab lahus hoida Kreutzwaldi keelelisi seisukohti, mis tema arvates on ebaõiged, Kreutzwaldi hinnatavast kultuurilisest ja rahvuslikust tööst.

Selle ulatuslikuma kokkuvõtliku vana kirjaviisi kaitsekirjaga lõpebki olulisem osa nende aastate poleemikast. «Tallorahwa postimehe» 9. numbris (29. VIII 1858) teeb toimetaja Äksi pastor Georg Theol lõpu vaidlustele, üteldes, et ta seda laadi kirjutisi «trükkida ennam ei anna, küllasse ennam ei kanna.» Ühtlasi esitab ta ka oma seisukoha: «Minna tunnistan töeks, et makele kirjutamine Soomlaste wisi järrele öigem on, kui meie wanna wiis, agga minna tunnistan ka heaks, rahwa kätte sedda wisi jätta, kelle järrele keik nende ramatud on kirjutud ja trükkitud» [290]. Ta soovitab: võtku tark mees ja kirjutagu aabits, katekismus ja Uus Testament uues kirjaviisis, lasku koolides seda õppida — ja mõnekümne aasta pärast on uus kirjaviis tülita käes.

53. Eelmiste aastate poleemikaga «Tallorahwa postimehes» on kõige tihedamalt seotud Kreutzwaldi teos «Tuisulased».

Kreutzwald oli ajalehes kirjutanud kirjaviisiküsimust selgitavalt. Ta oli püüdnud mõjuda rahva mõistusele, vabastada eesti kirja mineviku kammitsaist. Seda pahandavamalt mõjus, et ajalehes ilmus rida kirju, milles koolmeistrid, köstrid jt. hoiavad kõige jõuga vanast, iganenust kinni. Ja toimetuski, kes väliselt teeskleb heatahtlikkust Kreutzwaldi suhtes, pooldab sisuliselt vana kirjaviisi. Sellest mõjustatult otsustas Kreutzwald 1859. aastal «Maa-rahwa Kasulises Kalendris» kirjutada pilkeloo vana kirjaviisi pooldajate naeruvääristamiseks. Lugu ilmus kalendris pealkirja all «Tuisulased. Üks ennemuistne jut» (32 lk.). Ta jutustab siin, kuidas vanasti elanud Eestis tuisulased, kes olnud igasuguste uuenduste vastased. Nad sõitnud vankritega, millede rattad polnud ümmargused, vaid olid mitmenurgelised. Nad tarvitanud sahku ja terariistu, milledel olnud liigterad. Nad kandnud isegi kuubesid, milledel olnud liigwarrukad, ja pükse, milledele olnud õmmeldud ilu pärast liigsääred. Kui tuisulastele parandusi soovitatud, siis pole nad neist midagi teada tahtnud. Kui aga üks noor avarama silmaringiga tuisulane (mõeldud Kreutzwaldi) ehitanud ümmarguste ratastega vankri, ilma et tuisulaste tähelepanu oleks

[290] Tpost. 1858, nr. 9 (29. VIII 1858), lk. 65.

ratastele juhtinud, siis meeldinud see tuisulastele küll. Nii parandanud ta Tuisula sahad ja riided ja ta parandused võetud vastu, sest nendest pole oldud teadlik. Siis aga tekkinud sõiduvõistlusel Tuisula jaamaülema ja noormehe vahel tüli ja jaamaülem juhtinud rahva tähelepanu ümmargustele ratastele. Rahvas olnud vihane. Seal aga tulnud ühel päeval üks jaamaisand (mõeldud «Tallorahwa postimeest» — A. K.) ja kiitnud teda. Tuisulane saatnud rea oma uuendusi jaamaisandale, kuid see näidanud neid pilgates rahvale (vrd. Kreutzwaldi kirjutistele tehtud toimetuse märkusi). Rahvas hakanud uuendajat pilkama ja kiitnud jaamaülemat kui sõpra. Lõpeb see omapärane satiir «Tallorahwa postimehe» toimetaja sõnu poolivalt: «Pika lori sisu oli se: Meie tunneme kül, et meil Tuisulandis väga palju vigalist on, aga parandada ei tohi seda ükski.»

Nagu siit võib järeldada, oli Kreutzwald eriti pahane «Tallorahwa postimehe» toimetusele, kes asjale oli paljutõotavalt lähenenud (vrd. lk. 95 eespool, kus loodeti, et ajaleht saab keele valukojaks), nüüd aga vastaspoole sõnavõtuga oli küsimuse lõpetanud. Kreutzwaldile tundub, nagu poleks sellest poleemikast mingisugust kasu olnud. Ometi olid just sellised pilkelood, nagu seda olid «Kilplased» ja «Tuisulased», tugeva mõjuga, nagu seda võib märgata nende tagurlike köstrite ja koolmeistrite avaldustest, kes ennast tundsid pilkenooltest puudutatud olevat. Pealegi ei olnud pilge «Tuisulastes» suunatud üksi «jaamaülema» vastu, vaid siin piitsutati ka üldist rahva rumalust, tuimust ja hoolimatust keele vastu. Naeruvääristab ju Kreutzwald siin kõiki neid, kes pimesi vanast kinni hoiavad, hoolimata sellest et vana on palju halvem kui uus.

54. Oma seisukoha sellise vana keele austamise suhtes oli Kreutzwald küllalt ilmekalt väljendanud ka juba eelmise aasta (1858) «Maa-rahva Kasulises Kalendris», öeldes loo «Põllumees ja ammetmees» algul: «Vaata, armas lugeja, kui mul ial seda tahtmist oleks olnud kui mitmel teistel, üksnes sinu himu ja suud mööda rääkida ja kõiki vanast võetud albi kombeid järelteha, siis ei oleks me mite tänini oma teed käinud, vaid ehk juba ammugi nende kirjameeste keelt hakanud kirjutama, mis minu pärast kõik võib olla, aga ei ial mite meie isa-isade Eestimaa keel» [291]. Kreutzwald aga, nagu ta juba poleemika algul «Tallorahwa postimehes» märkis, läheb edasi ega pea neid oma seltsimeesteks, kes ei julge oma jalga mineviku kammitsaist päästa.

Visalt jätkab Kreutzwald neil aastail uue kirjaviisi tarvitamist ja propageerimist. Kui «Kalevipoeg» 1857. a. hakkas ilmuma, oli Kreutzwaldi kategooriline nõue, et see trükitaks uues kirjaviisis. Mäletatavasti oli Kreutzwald selle nõude esitanud ÕES-ile juba 1853. a. Ka hiljem tuleb Kreutzwaldil korduvalt välja astuda «Kalevipoja» kirjaviisi kaitseks. Hoolikalt jälgib Kreutzwald

[291] Maa-rahva Kasuline Kalender 1858, jutuosa, lk. 1.

«Kalevipoja» korrektuure ja annab nõu ning selgitusi sel puhul «Kalevipoja» trükkitoimetajaile, rõhutades eriti keele üldrahvalikkust. Nii märgib ta Reinthalile, et ta ei saavat absoluutseid reegleid anda selle kohta, millal kirjutatakse üksik-, millal kaksikkonsonant, kuid ta juhinduvat sellest, kuidas rahvas hääldab, ja olevat sellepärast veendunud, et illatiivis tuleb tarvitada hääldamise kohaselt *ette*, *kätte*, *vette* (mitte *käte*, *vete*, nagu Ahrens soovitas), kuid ilmaütlevas olevat kaasrõhulise silbi järel juba raskem ütelda, kuidas kirjutada sõnu *kustumata*, *aitamata*, kas ühe või kahe *t*-ga, sest siin olevat rahva hääldus kõikuvam [292]. Teises kirjas selgitab ta küsimust, kas kirjutada nii kui Ahrens *viis* : *vie*, *kuus* : *kue* või tarvitada, toetudes rahva hääldamisele ja Sjögreni arvamusele *viis* : *viie*, *kuus* : *kuue*. Kreutzwald pooldab rahvapärast tarvitusviisi ja kirjutab pikad vokaalid kahe tähega [293]. Erinevalt Ahrensist nõuab Kreutzwald ka «Kalevipojas» sõnade, nagu *kinga*, *kanga*, *ange* kirjutamist ühe *g*-ga [294]. Kahjuks ei ole aga Kreutzwald ise oma seisukohtade rakendamisel alati mitte küllalt järjekindel, mistõttu Kreutzwaldi ortograafia üksikküsimustes on siiski rohkesti kõikuvusi [295]. Paigutised kõikuvused üksikküsimustes aga ei takista Kreutzwaldi kaljukindlalt kaitsmast uut kirjaviisi. Teda ei häiri see, et mõned väidavad, nagu takistaks uus kirjaviis «Kalevipoega» lugemast [296]. Korduvalt märgib Kreutzwald, et ta loeb oma eluülesandeks võitlust uue kirjaviisi eest. Nii kinnitab ta näiteks Reinthalile, et ta ei võitlevat mitte «Koli ramatu» autori Schwartzi kui isiku vastu, vaid võitlevat uue kirjaviisi eest, ja seda võitlust jätkavat ta senini, kuni surm sule ta käest röövib [297]. Samuti kinnitab ta ÕES-i sekretärile Theodor Beiselegi, et võitlus uue kirjaviisi eest olevat tema elu peaülesanne [298]. Ja seda võitlust teostaski Kreutzwald neil aastail küll avalikes sõnavõttudes, küll isiklikus kirjavahetuses, küll ÕES-ile esitatud kirjutistes [299] jm. Et kujutlus sellest võitlusest oleks täielikum, olgu esitatud ka 1859. a. «Tallorahwa postimehes» avaldatud seisukohad kirjaviisiküsimustes.

55. «Tallorahwa postimees», ilmudes pastorite hoole all, ei leidnud küllaldaselt lugejaid. Iga aasta vahetusid toimetajad. 1859. a. sai «Tallorahwa postimehe» toimetajaks endine Vändra pastor C. Körber, kes juba varem oli Kreutzwaldi tähelepanu äratanud oma tagurlikkusega. Kui Kreutzwald saab sõnumi Körberi valimisest, ennustab ta kindlalt, et Körber viib ajalehe hukatusse,

---

[292] Vrd. F. R. Kreutzwald C. Reinthalile 25. XI 1856 ja 17. II 1857. — KrKv II, lk. 477 ja 494.

[293] Vrd. F. R. Kreutzwald C. Reinthalile 20. I 1857. — KrKv II, lk. 487.

[294] Sealsamas, lk. 493.

[295] Vrd. näit. *tupa* ~ *tuppa* küsimust kirjas C. Reinthalile 17. II 1857. — KrKv II, lk. 495.

[296] Vrd. Inland 1859, nr. 46, vg. 884, T. Beise järelsõna Bertrami artiklile.

[297] Vrd. F. R. Kreutzwald C. Reinthalile 6. I 1857. — KrKv II, lk. 480.

[298] Vrd. F. R. Kreutzwald T. Beisele 26. X 1859. — KrKv II, lk. 576.

[299] Vrd. Inland 1859, nr. 46, vg. 894.

sest «valgussõbrad» pööravad lehele selja. Ta leiab, et Körber, Willigerode ja teised nendetaolised on juba küllalt rahvast pimestanud ja vana piibliortograafiat püha vaimu nimel kuulutanud. Kaua selline totrus ei saa püsida meie ajal, kus ehitatakse raudteid, telegraafe jne. Küllap langevad kord ka kõike pidurdavad usuahelad [300].

Kreutzwaldi ennustus Körberi kohta läks täide. Körber oma saamatu toimetamisega ning sisuvaeste ja rahvale vastumeelsete kirjutistega viis ajalehe hingusele. Ka keele alal avaldas Körber ennast siin kõige halvemast küljest.

Kui ÕES-i 1859. a. novembrikoosolekul kanti ette Kreutzwaldi kirjutis vajadusest üldiselt uus kirjaviis tarvitusele võtta, siis põhjendas Körber koosolekul oma seisukohti, miks ta on senini püsinud vana kirjaviisi juures, ja avaldas oma valmisolekut Kreutzwaldi poolt soovitatud uuele kirjaviisile üleminekuks [301]. Tegelikult aga jäi Körber endiselt tuliseks vana kirjaviisi pooldajaks ja kaitsjaks, nagu ta seda oli «Tallorahwa postimehhe» toimetajana ja hiljemgi.

Kuigi eelmine «Tallorahwa postimehe» toimetaja Theol oli poleemika kirjaviisi kohta ajalehes lõpetanud, jätkab Körber sõnavõttude avaldamist, tehes seda aga väga tendentslikult. 1859. a. veebruaris on ajalehele tulnud kiri kirjaviisi kohta, kuid Körber ei avalda seda, vaid märgib 8. novembri kirjavastustes, et trükiseaduse järgi ei saavat avaldada «ilma nimmeta ja kohhata» sissetulnud kirju [302]. Kui aga järgmisel kuul ühelt «Tarto ma tallorahwa sõbralt» jällegi on allkirjata ja aadressita kiri tulnud, siis leiab Körber siiski võimaliku olevat sellest kirjast katkendeid avaldada, sest «seäl on ka monned kowwad söimonimmed sees nende wasto, kes uut modi Ma kele kirjotamist on ülleswõtnud». Nagu selgub, on selle kirja autor väga vihane «Tuisulaste» üle, nimetades uue kirjaviisi pooldajaid kirjasolkijateks, narrilasteks, kellel on «tömbid mokkad, ja pitkad keled, nenda et nemmad ei sa ial üttelda: sinna sigga, waid agga ikka ütlevad: sina siga, tule täna, wilu tule, mino isa, sino ema, niso tera, ruki iwa, Tila Jüri, ilus Mari n. t. s.». Kirja autor ütleb, et kui järgmisel aastal ka veel kalendreid uues kirjaviisis trükitakse, siis ei ostvat nemad ühtki kalendrit, vaid tellivat neid Pärnust. «Se on meile nüüd kindlaste nouuks woetud, ja meie tahhame ni kaua woidelda, kui meil weel hinge rindus, ja soja werd süddames on» [303]. Lõpul ütleb kirja kirjutaja: «Ühtlasse pallume ka keiki, kes öigust ja töt armastate! jätke meie waese ning alwa Ma rahwale meie puhhas kele murre!» [304]

---

[300] Vrd. F. R. Kreutzwald C. Reinthalile 1. I 1859. — KrKv II, lk. 517.
[301] Vrd. Inland 1859, nr. 46, vg. 894.
[302] Tpost. 1859, nr. 8 (20. II 1859), lk. 64.
[303] Sealsamas, nr. 11 (13. III 1895), lk. 88.
[304] Sealsamas, nr. 12 (20. III 1859), lk. 95.

Rõõmuga trükib Körber ära ka teise kirja, mille kirjutaja ütleb: «Se teeb meile wägga suurt waewa, et nemmad meie koli õppetust püüdwad ärra seggada, ja weel meid Tartoma Tallina kele kalendri sees wägga trotsiwad. Siis on minno, ning ka keige meie usso wendade palwe teid wasto, aulik — herra, et ka teie, kui üks kange wõitleja meile abbiks lööks» [305]. Teatavasti täitis Körber seda usuvenna soovi kõige suurema heameelega.

Hoopis ebameeldivam on Körberile, kui saabub uut kirjaviisi pooldav kirjutis. Ajalehe 22. numbris kirjutab sel puhul Körber: «Sest minna mõtlesin ikka, et keik Tallinna ning Liiwlandi tallorahwas laidawad sedda uut modi Ma kele kirjotust: agga nüüd sain ühhe Wõrro Maalt tulnud Ma mehhe kirja seest arro, et monni nendest on õige meie wanna modi kirjotusse wisi wasto, et ta sedda koggoniste ei salli, waid ütleb sedda jölleda ollewad ja wasto oksa» [306]. Et aga selle kirja avaldamisest pääseda, otsib Körber mitmesuguseid teid. Nii märgib ta, et ajaleht olevat täis ja kiri ei mahtuvat enam sisse. Teiseks ei pakkuvat poleemika kirjaviisi üle rahvale mingit huvi: «Kui ka monned targad Saksad ahned on, wanna ehk uut moodi kirjotusse taplust nähha ja kuulda sada: agga wist tallorahwa seas polle mitte paljo, kes sedda hea lahke melega loewad» [307]. Ja kolmandaks mõtleb Körber omapärased tingimused välja, et seda kirja mitte avaldada. Nimelt ütleb ta: «Teme omma luggejattega üks kaup: kui 1 tark Saks ja 3 moistlikkud tallomehhed nenda meile postiga kirjotawad. «Saatke meile se Wõrro maalt tulnud kirri,... meie tahhaksime sedda hea melega luggeda... Siis otsin kappist... Wõrro mehe kirri wälja, ja peate Teie omma silmadega sedda ka nähha sama» [308].

Körberi tingimuste kohaselt tuli küll toimetusele «ühhe armsa ning targa Saksa mehhe kirri», milles soovitatakse maamehe kirja avaldamist ja esitatakse «Tuisulaste» eeskujul mõistujutt maast, kus kõik tervete jalgadega inimesed oma kunagiste haigete jalgadega esivanemate eeskujul lonkavad ega salli, kui neile nende vigu püütakse näidata [309]. Et aga kolme talumehe nõudmist ei tulnud, jättiski Körber Võrumaa mehe kirja avaldamata. On arusaadav, et Körberi ja tema mõttekaaslaste ebasiiras talitusviis tõsiselt pahandas Kreutzwaldi.

56. Huvitava hinnangu selle ajajärgu võitluste ja «Tallorahwa postimehe» toimetajate ning leivaisandate kohta annab Kreutzwald oma kirjas Beisele 1859. a. oktoobris. Selle kirja põhjustas õieti Beise poolt «Inlandis» avaldatud ÕES-i koosoleku kirjeldus. Nimelt olid siin kõne all kirjaviisiküsimused ning Kreutzwaldi soovi puhul, et ka Seltsi liikmed tarvitaksid oma töödes uut kirja-

---

[305] Tpost 1859, nr. 14 (3. IV 1859), lk. 109.
[306] Sealsamas, nr. 22 (29. V 1859), lk. 175.
[307] Sealsamas.
[308] Sealsamas, lk. 176.
[309] Vrd. Tpost. 1859, nr. 34, lk. 271.

viisi, teatas kirjastaja Laakmann, et ta säilitab vana kirjaviisi pastor Theoli poolt tõlgitud piibliülugudes[310]. Sel puhul kirjutas Kreutzwald Beisele pikema selgitava kirja, millest olgu siin toodud mõned katkendid.

Kreutzwald kirjutab: «Kui seesugune mees nagu härra pastor Theol[311] eesti keele asemel hotentoti keelt tahab kirjutada, siis tuleb talle hüüda: Mõtle oma esivanemate põrmule hauas ja ära t e o t a nende keelt. Et Sa endale saksa kuue oled selga ajanud ja talaari selle üle riputanud, ei ole sul siiski mingit põhjendatud õigust sakslaste poolt tehtud patte oma rahvale üle kanda. Kui ma ei eksi, on tema kõrgeausus ise Õpetatud Eesti Seltsi liige ja ei karda «Postimehes» ning piibliülugudes seesuguses keeles kirjutada, mida ainult mõnele harimatule köstrile võiks andeks anda. Kuid see peab lõpuks siiski ükskord muutuma! Hiljuti jutustas mulle üks Erastvere talupoeg, nende ümbruskonnas olevat jumala abiga juba niikaugele jõutud, et kõik koolipoisid vana kirjaviisi üle naeravad. Kas usuvad siis need paberimäärijad, et neil läheb korda eesti rahvast igavesti eestkostmise all hoida? Rumal lootus! Jah, kui ainult n e m a d rahva hulgas oleksid ja kui n e n d e võimuses oleks telegraafi ja raudteid Moosese kepiga kaotada, siis võiksid nad anduda sellisele unistusele. Kuid idee on võimas jõud, mis ei lase ennast takistada ühestki kirikumõisa müürist, vaid tungib kõikjale. See tekitab teatavatele inimestele hirmu ja sellepärast võitlevad nad, et jääks endiselt hästi pimedaks.» —

Kõneldes Körberi tegevusest «Tallorahwa postimehe» toimetajana märgib Kreutzwald: «Et vähestele eesti rahvusest täisealistele sõnaõigust ei anta, seda nägin ma hiljuti pastor Körberi «Postimehest», kus ta esitab naiivse seletuse: üks eestlane olevat uut ortograafiat pooldava artikli kirjutanud, kuid tema (pastor Körber) ei avalda seda enne kui nii ja nii palju palvekirju eestlaste poolt esitatakse, kes paluvad selle avaldamist. Tema eelkäijad ja ametivennad hr. praost Willigerode ja pastor Theol ei esitanud mingisuguseid tingimusi, kuna nad igasugust sodi oma ajalehte vastu võtsid, niipea kui selle autor oli dokumenteerinud oma rumalust keeletundmises ja vana kirjaviisi eelistust. Mis nemad neile ette lobisesid, seda peeti rahva ja jumala hääleks, õigemini jumala hääleks, sest härrad toimetajad pidasid endid puhtalt jumalateks, kes alaealiste suust lasksid endile kiitust laulda. Ometi tegid nad oma arvestuse ilma peremeheta, kuna täisealisemaks kasvav rahvas millestki enam ei taha teada ja härra Laakmann mõne nädala eest mulle kirjutas, et tema leht tõenäoliselt uueks aastaks hingusele läheb. Viimane väljendus on kohatu, sest surnultsündinud olend ei saa ju hingusele minna.

---

[310] Vrd. Inland 1859, nr. 41, vg. 801.

[311] Tallorahwa postimehe» toimetaja 1858. a., vrd. eespool lk. 102.

Et «Perno Postimees» veel ikka lugejaid leiab, ei ole ju tema süü, sest näljane sööb ka puukoort, kui ta aganaleiba ei leia»[312].

See Kreutzwaldi kiri ei ole huvitav mitte ainult selles mõttes, et siin avaldub ilmekalt Kreutzwaldi suhtumine rahvast vaimupimeduses hoidvaisse pastoreisse, vaid siit selgub ühtlasi, et Kreutzwald väga hästi märkab, kuidas kapitalismi pidev arenemine, mille üheks avalduseks on ka raudteede ja telegraafiliinide ehitamine, soodustab ühtlasi ka rahva vaimset kasvu, rahvusidee tungimist rahvahulkadesse, rahva püüet vabaneda pastorite eestkostmise alt. Kreutzwald taipab, et ei ole kirikul sellist Moosese keppi, millega ta võiks ühiskonna arenemise seisma panna. Kõik see, mis feodalismi-ajajärgul oli võimalik ja kohane, muutub uutes ühiskondlikes tingimustes vanaks, kohatuks, kõlbmatuks. Ka keele alal ei saa püsida mineviku kammitsad, vaid peavad paratamatult langema, kuigi selle eest tuleb võidelda. Kirjastaja Laakmann, selle asemel et sõna võtta vana kirjaviisi kasuks, teeks endale nime, kui ta avalikult kuulutaks, et ta trükib ainult uues kirjaviisis kirjutatud teoseid. Igasuguseid keelelt võimatuid Siioni kandleid trükkigu nende autorid omal kulul. Kui aga Laakmann pooldab vana, siis peab ta leppima sellega, et rahvas selliseid väljaandeid ei loe ja need seisma jäävad[313].

Samu mõtteid kordab Kreutzwald osalt ka sama aasta detsembris Schiefnerile saadetud kirjas, tehes seda paiguti veelgi teravamalt[314].

Seoses eelnevaga võib märkida, et kui Kreutzwald neil aastail kodumaal pidi pidama väsimatut võitlust vaimupimeduse ja selle levitajatega, kes küünte ja hammastega pidasid kinni kõigest vanast ja iganenust, siis Peterburis, kus Kreutzwald viibis 1859. a. kevadel, leidis ta hoopis vabamaid vaateid ja palju suuremat arusaamist kirjaviisiküsimusteski. Nii kirjutab ta Reinthalile, et Peterburis «eesti keele ja kirjanduse vastu suurem huvi valitseb kui meil provintsis» ja et tal on korda läinud dr. Hirschi, «Perno Postimehe» kaastöölist, võita uue kirjaviisi pooldajaks[315]. Külaskäik Peterburi ergutas Kreutzwaldi veelgi visamale võitlusele oma tõekspidamiste eest.

57. Teoreetiliselt kirjaviisiküsimust neil aastail enam palju edasi ei arendatud. Huvi võiks pakkuda siin ainult üks omapärane teooria, millest Kreutzwald kirjutab Schiefnerile 1859. a. detsembris: «Keegi mittegrammatik ja keele asjus harimata mees aitas mind oma geniaalsuse tõttu reegli leida, mis muna palju lihtsamalt ja kindlamalt püsti seisma paneb kui kogu Ahrensi õpetus. See mees seab üles lihtsa reegli: kaks võrdselt pikka silpi teevad

---

[312] F. R. Kreutzwald T. Beisele 26. X 1859. — Vrd. KrKv II, lk. 575 jj.

[313] Vrd. ka F. R. Kreutzwald C. Reinthalile 10. IV 1859 ja 13. VIII 1859. — KrKv II, lk. 526 ja 542.

[314] Vrd. F. R. Kreutzwald A. Schiefnerile 10. XII 1859. — KrKv III, lk. 150 jj.

[315] Vrd. F. R. Kreutzwald C. Reinthalile 27. III 1859. — KrKv II, lk. 524.

vahekonsonandi kahekordseks, kuna ta kahe lühema ehk kiiresti lausutud silbi puhul alati ühekordne on; näit. minna - -, sinna - -, linna - -; seevastu mina ⏑⏑ , sina ⏑⏑ , kana ⏑⏑ , lina ⏑⏑ jne. Selle reegli silmaspidamisel ei tehta eesti keeles kuskil viga, vaid tabatakse ikka märki, kui aga sõna kõrvaga õieti kuulda osatakse»[316]. Nagu selgub, on Kreutzwald siin katsunud silbi pikkusest lähtudes selgitada lühikese ja pika konsonandi vahet, püüdes ühtlasi seda rakendada ka värsimõõdu kohaselt luulekeeles, näit. kõrgemalle - ⏑ - -, kogematta - ⏑ - - jne. Samuti kui omal ajal Masingu katse ei anna ka Kreutzwaldi katse silpidest ja värsimõõdust lähtudes anda reegleid ortograafia kohta mingeid konkreetseid tulemusi, sest sõltub ju silbi kvantiteet ikkagi silpi moodustavate häälikute kvantiteedist.

Teatavat huvi kirjaviisi seisukohalt võiks pakkuda ka 1857. a. ja 1858. a. Riias ilmunud G. Poromenski eesti keele grammatika «Эстская грамматика ревельского наречия», kui see ei oleks suurel määral tõlge Ahrensi grammatikast, nagu seda juba omal ajal konstateeris akad. Wiedemann[317]. Mis puutub kirjaviisisse, siis ei ole kahjuks Poromenski siin käinud Ahrensi jälgedes, vaid on tarvitanud täiesti ebakindlat ja ebaühtlast vana ja uue kirjaviisi segu, kirjutades näiteks *haab*, *haava*, *haaba* (lk. 30), kuid *keel*, *kele*, *keles*, *keelis* (lk. 44), *saama*, *sööma*, kuid *jäma*, *joma* (lk. 22). Raamatu õigekirjutust käsitlevas peatükis aga kirjutab Poromenski: «Siin tuleb märkida, et meie peame kinni üldvastuvõetud, juba vanasti eesti keeles tarvitusele võetud ortograafiast. Doktor Faehlmann, kelle jälgedes käis ka Mühlberg[318], püüdis ette võtta mõningaid uuendusi ja kirjutas alati: panema, ema, täna jm. Ahrens võttis oma grammatikas tarvitusele soome ortograafia, nimelt kirjutab ta kõikjal: panema, ema, täna jm. Teaduslik vaidlus õigekirjutusküsimustes kestab praegugi ja pole teada, kelle pool saab ülekaalu»[319].

Poromenski, pooldades vana kirjaviisi, kuid tarvitades vokaalide märkimisel ka paiguti uut, soovitab erinevalt hääldatavaid konsonante märkida eristamiseks vastava joonega, nagu seda juba A. Thor Helle ja Hupel tegid, näit. *minna* ja *miñna*, *sinna* ja *siñna* jne. Õige on seisukoht, et sõnu tuleb kirjutada nii, nagu hääldavad eestlased, mitte aga nii, nagu neid on valesti hakanud

---

316 F. R. Kreutzwald A. Schiefnerile 10. XII 1859. — Vrd. KrKv III, lk. 148.

317 Vrd. Wiedemanni arvustust, Inland 1859, nr. 21, vg. 426.

318 N. D. H. Mühlberg, eesti päritoluga keeleteadlane ja kirjamees, Faehlmanni kaasaegne ÕES-is, hiljem vene õigeusu kirikukirjanduse tõlkija Peterburis.

319 Г. Пороменский, Эстская грамматика ревельского наречия, Рига 1857, lk. 175.

märkima mõned sakslased, näit. *köik*, *löokenne*, *sönna*, mitte *keik*, *leokenne*, *sanna* [320].

Wiedemann oma arvustuses teeb Poromenskile õigustatud etteheiteid ortograafia puhul, näidates, et millegagi pole vabandatav selline ebaühtlus õigekirjas, nagu see raamatus esineb (näit. *Madis*, *Tõnis*, *allumine*, kuid *kalla*, *armulinne*) [321].

Poromenski kirjutab vastuse Wiedemannile, milles ta püüab selgitada, miks ta oma raamatus on loobunud Ahrensi poolt soovitatud soome ortograafiast. Ta leiab, et ortograafia keeltes pole püsiv ja võib kergesti muutuda, nagu seda olevat võimalik näha vene ja saksa keele puhul. Ortograafia, mille sakslased võtsid eesti keeles tarvitusele, ei vastavat tõepoolest täiel määral hääldamisele. Faehlmann olevat katsunud ortograafiat parandada, kuid ebaõnnestunult. Ahrenski olevat oma grammatika esimeses trükis säilitanud veel vana ortograafia, alles grammatika teises trükis on ta tarvitusele võtnud soome kirjaviisi. Tema uus ortograafia ei olevat aga eestlaste eneste arvates sugugi parem kui kolmesaja aasta eest tarvituselevõetud vana kirjaviis. Veelgi tähtsam olevat, et isegi eestlased ise protesteerivad uue kirjaviisi vastu. Selle kinnituseks viitab Poromenski «Tallorahwa postimehes» ilmunud poleemilistele kirjutistele, milles pooldatakse vana kirjaviisi. Ta leiab, et polevat mingit õigust rahvale peale suruda seda, mida rahvas ei soovi. Ka tema olevat katsunud soome ortograafiat tarvitusele võtta, kuid kui ta õpetamisel eestlastele erinevust vana ja uue ortograafia vahel olevat näidanud, olevat õpilased naernud ja öelnud: «Meie ei sunni kellelegi oma ortograafiat peale, kirjutagu soomlased nõnda, nagu nad tahavad, kuid meie tahame oma ortograafia juurde jääda» [322]. Inimestel olevat ju mitmesuguseid tujusid. Mühlberg olevat tahtnud eesti keeles läti ortograafiat tarvitusele võtta, teine õpetlane soovitanud eesti keelt vene tähtedega kirjutada, ei tema ega Wiedemanngi võivat öelda, missugune ortograafia valitseb eesti keeles 50 aasta pärast.

Lõpuks ei saavat ta soome ortograafiat seetõttu tarvitusele võtta, et kõik Riia vaimulikus seminaris kasutatavad raamatud ja eesti kalendridki olevat kirjutatud vanas kirjaviisis. Lastele aga kahesuguse ortograafia õpetamine tekitavat segadust.

Kui Wiedemann talle ette heitvat, et ta tarvitab kahesugust ortograafiat, siis see polevat nii, vaid tema kirjutavat nii, nagu hääldatakse, pealegi olevat nii tarvitatud ka paremates eestikeelsetes raamatutes.

Poromenski grammatika ja selle puhul tekkinud sõnavõtud ei viinud küll otseselt eesti kirjaviisi teoreetiliste aluste selgitust edasi, kuid need näitasid siiski ilmekalt, missugused olid selle

---

[320] Г. Пороменский, Эстская грамматика ревельского наречия, lk. 177.

[321] Vrd. Inland 1859, nr. 21, vg. 426 jj.

[322] Inland 1859, nr. 32, vg. 640.

ajajärgu seisukohad kirjaviisiküsimustes. «Tallorahwa postimeest» toimetavad pastorid oskasid kirjaviisiküsimust oma ajalehes nii käsitleda, et lugejail jäi mulje: kogu rahvas pooldab vana kirjaviisi ja sellepärast pole põhjust selle vastu võidelda, pealegi on vana kirjaviis oma ja sellega ollakse harjunud, uus kirjaviis aga Soomest toodud ja võõras. Et Poromenski ei olnud eesti keele tundmises tugev, selleaegse eestikeelse kirjanduse ortograafiline külg aga oli ebaühtlane, siis esineb seda ebaühtlust ka Poromenski grammatikas. Järgmise eesti keele õpiku, mis ilmus mõni aasta hiljem, kirjutas aga Poromenski juba uues kirjaviisis (Руководство к практическому изучению эстского языка учителя Г. Пороменского. Juhataja Wene-keelt väljaöppida, Rijas, 1861).

58. Aastad 1857—1859 olid küllaltki olulise tähtsusega nii eesti rahvuskeele kui ka uue kirjaviisi kujunemise seisukohalt. Kahe põhjaeestikeelse ajalehe ilmumine juba iseenesest soodustas kirjakeele ühtlustumist Masingu ja Faehlmanni poolt rajatud baasil. Kuigi «Perno Postimees» toetus läänemurdele ja «Tallorahwa postimees» kesk- ning idamurdele, kujunes siiski välja rida ühisjooni keeletarvituses. Silmapaistvamaks ja viljakamaks kirjanikuks oli sel ajal Kreutzwald, kelle keelt võeti eeskujuks ja jäljendati, hoolimata sellest, et selles esineb palju järjekindlusetust ja kõikuvusi, eriti klusiilide tarvitamises.

Kreutzwald ei olnud aga ainuüksi viljakas kirjanik, kes sel ajal koostas «Kalevipoega», vaid ta oli ühtlasi tuline võitleja uue kirjaviisi eest. Ta kirjutas oma teosed uues kirjaviisis ja õhutas ka teisi uut kirjaviisi tarvitama. Nii läks tal korda uue kirjaviisi pooldajate leeri kaasa tõmmata Russowit, kelle poolt uues kirjaviisis avaldatud «Eestimaa Talorahva Seaduse» tõlge (1858) tekitas kestvat meelepaha vana kirjaviisi pooldajate hulgas. Kreutzwaldi ergutusel siirdus Reinthal tagasi uue kirjaviisi tarvitajate hulka ja hakkas «Talorahwa Kuulutaja» ilmuma uues kirjaviisis. Ta jälgib pidevalt ilmuvaid kalendreid [323] ja rahvaraamatuid ning leiab, et rahvalaule ja rahvaraamatuid tuleb rahvapäraselt kirjutada ning trükkida. Korduvalt tõstab ta kirjaviisiküsimuse üles ka ÕES-is.

Põhiline on aga Kreutzwaldi tegevuses see, et ta näeb vanas kirjaviisis minevikulist igandit, mille vastu ta kutsub rahvast võitlema. Ja kuigi «Tallorahwa postimeest» toimetavad pastorid kõigiti püüavad pidurdada uue kirjaviisi tutvustamist ja levikut, said need küsimused nii Kreutzwaldi kirjutiste kui ka pilkelugude kaudu siiski üldiselt tuttavaks. Kreutzwald kasutas võimalust kirjaviisiküsimuse kaudu juhtida rahva tähelepanu keele rahvuslikule omapärale, selgitada rahvale vajadust vabaneda võõra kirjaviisi kammitsaist. Ja nagu poleemika käigus selgus, ei olnud Kreutzwald selles võitluses mitte täiesti üksi. Rääkimata Vene

[323] Vrd. F. R. Kreutzwald T. Beisele 27. VII 1859. — Krkv II, lk. 567; F. R. Kreutzwald A. Schiefnerile 10. XII 1859. — KrKv III, lk. 150.

Teaduste Akadeemia ringidest (akad. Schiefner, Wiedemann), kes Kreutzwaldi teoreetiliselt toetasid, ja C. Malmist, kes oli mõnevõrra Ahrensi mõju all, tuleb eriti hinnata seda, et ka maarahva hulgas leidus juba neid, kes Kreutzwaldi tema püüdlustes toetasid. Kreutzwaldi ilmse mõjuga on seletatav seegi, et Philipp Stramm oma 1860. a. tsensorile esitatud dialoogis «Üks kenna neljatahhulinne jut» ühe oma tegelase suu kaudu selgitab kirjaviisiküsimust ja peab vana kirjaviisi «waimo kammitsaks», millest pääsemine viib rahva vabadusele lähemale. Kahjuks jäi aga see jutt kinni tsensori «kitsasse väravasse» ega ilmunud trükist [324].

Trükistegi arv, mis nüüd uues kirjaviisis ilmusid, on võrreldes eelmiste aastatega märgatavalt kasvanud. Kreutzwaldi «Maarahva Kasulisele Kalendrile» on lisandunud 1858. ja 1859. a. Tartus «Maa-rahva Kalender ehk Täht-raamat», 1857. a. ja 1858. a. Tallinnas «Maa-rahva Mõnus Kalender ehk Täht-raamat». Samuti on Lindforsi «Eesti Ma-rahwa Kalendri» jutuosa 1858. a. alates uues kirjaviisis (kalendaarium veel vanas).

Uut kirjaviisi tarvitavate autorite arv oli siiski veel väga piiratud. Lisaks Kreutzwaldile saab nimetada ainult Russowit, Malmi ja Reinthali. Märkida võib ka seda, et «Tallorahwa postimees» avaldas nii Kreutzwaldi kui Malmi kirjutised uues kirjaviisis, autorite ortograafiat muutmata.

Uue kirjaviisi levimise seisukohalt on aastad 1857 ja 1858 tõusuaastaiks. 1858. aastal ilmus tervelt kaheksa trükist kas täielikult või osaliselt uues kirjaviisis.

Katsed uue kirjaviisi aluseid «Inlandis» selgitada.

59. Pärast «Tallorahwa postimehe» seismajäämist katkeb poleemika kirjaviisiküsimuste üle, sest Jannsen esialgu hoidub ortograafiliste küsimuste esiletõstmisest, kartes sellega rahu rikkuda. Oma ajalehes ja teostes säilitab ta Körberi õpilasena truult vana kirjaviisi.

Kreutzwaldi ja tema sõprade mõjul oli aga ÕES võtnud omaks uue ortograafia ja kaalus võimalusi, kuidas seda rakendada laiemas ulatuses. Kreutzwald kaldus seisukohale, et kõik ÕES-i liikmed peaksid oma töid ainult uues kirjaviisis avaldama.

Ka teoreetiliselt võeti kirjaviisiküsimused lähema vaatluse alla ja seda peamiselt «Inlandis» avaldatud saksakeelseis artikleis. Nii ilmub «Inlandis» 1860. a. veebruaris pikem kirjutis eesti ortograafiast «Zur Frage über die neuere Estnische Rechtschreibung», mille autoriks oli dr. Bertram [325]. Autor on analüüsinud üht uues ortograafias ilmunud tööd (arvatavasti Kreutzwaldi

[324] Vrd. K. Taev, Philipp Strammi dialoogid, — Looming 1957, lk. 124 jj.

[325] Et artikli autoriks on balti-saksa kirjanik Georg Schultz, varjunimega Dr. Bertram, sellele viitab Kreutzwald oma kirjas Schiefnerile 24. I 1861.— Vt. KrKv III, lk. 192.

oma) ja leidnud, et üldiselt on sisekonsonant märgitud õigesti, kuid valesti on tema arvates kirjutatud sõnad *lõpetuse*, *hakas*, *pika*, *sepa*, *käte*, *tüki*, *võtis*, *lükas*, *vete*, *õlanukud*, kus ta peab õigeks kõikjal kahe konsonandi tarvitamist, sest hääldatavat *lõp-pe*, *hak-kas*, *pik-ka* jne. Et vead tema arvates esinevad ainult klusiilide *k*, *p*, *t* puhul, siis teeb ta järelduse, et õigekirja seisukohalt kõik eesti keele häälikud jagunevad kolme rühma, nimelt 1) häälikud, mis alati üksiktähega märgitakse, nimelt *b*, *d*, *g*, *h* ja *v*, 2) häälikud, mis alati kahe tähega märgitakse, nimelt *k*, *p*, *t* ja 3) häälikud, mis võivad olla nii ühe kui kahe tähega märgitavad, sõltuvalt hääldamisest, nimelt *l*, *m*, *n*, *r* ja *s*. Seisukohad, mis autor siin esitab, ei ole ju uued, neid seisukohti oli juba «Beiträge'des» märgitud, teravalt oli need kolm rühma häälikuid esile tõstnud ka Faehlmann.

Mida aga Bertrami artikli puhul tuleb hinnata, on see, et ta, selgitades *ka-na* ja *kan-na*, *ka-si* ja *kas-si* jne. vahet märgib, et mitte rõhk, vaid just ajaline vältus on see, mis eristab vokaalidevahelisi konsonante nendes sõnades. Ta teeb isegi katset konsonantide vältust sekundites ära määrata, öeldes: «Kui asutakse seinakella juures, millel on õige sekundi-pendel, ja rahulikult, nagu harilikus kõnes, hääldatakse mitu korda üksteise järel sõna *kan-na*, siis selgub, et sekundi jooksul saab seda sõna ainult poolteist korda hääldada. Sõna *ka-na* võib aga kolm korda hääldada . . .» [326] Edasi toob ta tabeli näol rea sõnu, kus sisekonsonant on kas pikk või lühike, näit. *põl-le* — *põle*, *tõr-re* — *tõ-re* jne. Vana kirjaviis ei tegevat nende vahel vahet, uus aga arvestab hääldust ja silbi pikkust.

Nagu selgub, erineb artikli autori poolt antud õigekirjutussüsteem siiski õige oluliselt Ahrensi poolt soovitatud kirjaviisist, ja seda just pikkade klusiilide osas. Lähtudes sellest, et sõnades, nagu *pika*, *sepa* esineb igal juhul geminaatklusiil, arvas Bertram, et see klusiil tuleb alati märkida kahe tähega. Ometi oli juba Masing märkinud, et klusiil siin võib olla kahesugune, ja Ahrens teebki selget vahet vormide nagu *pika* ja *pikka* vahel. Et Kreutzwaldil virumaalasena klusiilide välteid oli raske õigesti märkida, siis meeldis Kreutzwaldile kindlasti Bertrami soovitatud süsteem, nagu võib märgata Kreutzwaldi selleaegset keeletarvitust jälgides (vrd. näit. «Sippelgas» II, 1861: nuttab, mittu, õppetus, hakkata, tükkid, võttab, puttukas jne.).

Bertrami artiklit täiendab ja parandab klusiilide märkimise osas «Inlandi» 10. numbris C. Reinthal kirjutises «Auch ein Wort in Sachen der neueren Ehstnischen Orthographie». Artikli alguses märgib Reinthal, et ta olevat õppinud Lönnrotilt soome kirjaviisi ja olnud esimene, kes seda rakendanud veel enne Ahrensit ja Kreutzwaldi. Faehlmanni mõjul olevat ta ajutiselt loobunud sellest, kuid lootvat nüüd, et uus kirjaviis tuleb üldiselt tarvitusele. Oma

[326] Inland 1860, nr. 7, vg. 149.

kirjutises püüab ta anda uue ortograafia põhireeglid. Nende reeglite järgi olevat võimalik lühima ajaga eesti keelt õigesti kirjutama õppida. Ta esitab järgmised põhireeglid: 1) lühike vokaal märgitakse ühekordselt, pikk kahekordselt, sõltumatult silbi lahtisusest või kinnisusest, näit. *maa, ma, kul, kuul*; 2) kinnisest silbist koosnevate sõnade lõppkonsonanti ei kirjutata kunagi kahe tähega, kuigi sama sõna käänetes võib esineda kaks konsonanti, näit. *kul, kulli*; 3) esimese silbi lühikesele vokaalile järgnev konsonant kahesilbilises sõnas kirjutatakse ühe tähega, välja arvatud konsonandid *l, m, n, r* ja *s*, mis kirjutatakse siis kahega, kui kuuldakse geminaati, näit. *abi, agu, ihu*, kuid *kasi* ja *kassi, sile* ja *silla* jne.; erandiks on *s*, mis kirjutatakse kahe tähega ka pika vokaali, diftongi ja isegi konsonandi järel, näit. *pois, poisi, poissi*, samuti *kaussa, märssi*; 4) pikad vokaalid kirjutatakse alati kahe tähega, ka liitsõnades, näit. *Venemaale*; erandiks on juhud, kus esimese silbi pikale vokaalile järgneb käänamisel vokaal, näit. *paas, pae, riid, riu*; 5) konsonandid *p, k, t* esinevad ainult üksikuil, kergesti määratavail juhtudel kahekordselt, näit. illatiivis *kotti, sukka*, infinitiivis *petta* jne.[327].

Reinthal asub seega pikkade klusiilide märkimise küsimuses teataval määral risti vastupidisel seisukohal kui Bertram, soovitades võimalikult rohkesti kirjutada pikki klusiile ühe tähega. Reinthal ütleb, et tema selliseid peeni vahesid vastavalt üksikutele vormidele, nagu Ahrens neid esitab (näit. *hakkama, hakka, hakata, hakagu, hakkasin, hakanud, hakatud, hakatakse*; *leppima, lepi, leppida* jne.), ei taipa ega pea ka oluliseks. Et arvamused klusiilide märkimise küsimuses erinesid, seetõttu esineb selle ajajärgu uuekirjaviisilistes teostes rohkesti ebaühtlust klusiilide märkimises. Ahrensi poolt soovitatud ja põhja-eesti keskmurde häädusele vastav tarvitusviis muutub üldiseks alles hiljem.

Hinnatav on Reinthali kirjutises *s*-i ortograafia fikseerimine tugevaastmelistes esimese pika silbiga sõnades, nagu *poissi, märssi*, mida ka Ahrens ei märgi veel kahekordse *s*-tähega. Sõnalõpu konsonandi (*kul, tak*) ja pikavokaalilistes sõnades kõrgete vokaalide (*viis* : *vie*, *uus* : *ue*) märkimise küsimuses asub aga Reinthal Ahrensi poolt soovitatud seisukohale, kuigi Kreutzwald selle tarvitusviisi otstarbekuses oli kahelnud.

Kreutzwald avaldab kahtlust ka Bertrami teooria puhul. Ta leiab, et dr. Bertrami reegel arvestada häälikute märkimisel nende ajalist vältust on väga tähelepanuväärne, kuid mõnikord ei tulevat tema arvates ka sellega välja. Sõnad *hakka, seppa, lukku* jne. olevat kindlasti pikemad kui *mina, sina, tema* jne.[328]. On võimalik, et ta oma märkusega vihjas asjaolule, et Bertram, lähtudes häälikute kvantiteedist, ei pea pikkade klusiilide puhul siiski vajalikuks

---

[327] Vrd. Inland 1860, nr. 10, vg. 206—208.
[328] Vrd. F. R. Kreutzwald A. Schiefnerile 24. I 1861. — KrKv III, lk. 192.

seda vahet märkida (näit. *sepa* — *seppa* puhul). Nagu mainitud, ei pidanud aga Kreutzwald ka ise selle vältevahe märkimist alati tarvilikuks. Oli ju klusiilide märkimise küsimus Kreutzwaldi ortograafia nõrgimaks küljeks. Et mõnesugust kindlust ortograafias saavutada, pöördub Kreutzwald «Kalevipoja» rahvaväljaande trükkimisel Wiedemanni poole, et see vaataks läbi vähemalt ühe laulu, mille eeskujul saaks teisigi laule redigeerida. Kui Wiedemann seda teeb, on ta väga tänulik Wiedemannile, kuid märgib ühtlasi, et üksikuil juhtudel olevat ta siiski pidanud kaksikkonsonandi säilitama, hoolimata sellest et see on vastuolus Ahrensi ja teiste grammatikute tarvitusviisiga, sest ta kuulvat neil juhtudel hääldamisel selgesti kaksikkonsonante[329]. Nii jääbki klusiilide märkimise küsimus üheks kõige ebakindlamaks kohaks selleaegses ortograafias, kuigi seda korduvalt käsitleti. Kreutzwald arvab päris õigesti, et möödub veel hulk aega, enne kui uue kirjaviisi tarvitajad täielikult üksmeelele jõuavad, sest tänapäeval kirjutab veel igaüks neist omal viisil[330].

Võitluse teravnemine eri suundade esindajate Kreutzwaldi ja Jannseni vahel aastail 1860—1864.

60. Kuigi teoreetiliselt kirjaviisiküsimusi kaunis elavalt käsitleti, ei olnud väljavaated uue kirjaviisi tegelikuks levikuks kaugeltki nii lootusrikkad. Kirjameeste arv, kes võiksid teoseid uues kirjaviisis kirjutada, on visa suurenema. Jälgides trükiseid aastaist 1860—1864 näeme siin endiselt esikohal olevat Körberite, Brandt'i, Janteri ja paljude teiste nimetute vaimulikke «tejuhhatajaid», mis on muidugi vanas kirjaviisis kirjutatud[331]. Nende hulka oleksid otsekui eksinud Kreutzwaldi tööd, nagu «Eesti-rahva Ennemuistsed jutud ja Vanad laulud», «Reinovader Rebane» (1860), «Sippelgas», teine jagu, «Angervaksad», «Maa- ja mere-pildid», kolmas jagu, «Kalevipoeg, eine estnische Sage» (1861), «Kalevi poeg, üks ennemuistene Eesti jut», «Häda ja Abi-raamatukene, ehk Lahearu küla õpetlik Rõõmu ja kurvastuse juttustus» (1862), «Lihvlandi Talorahva-Seadus» ja «Uus Tallinna maa-keele ABD ja lugemise raamat lastele» (1863), milledele lisandub Kreutzwaldi juhendamisel Hurda poolt tõlgitud lõunamurdeline «Lihvlandi Talorahva Sääduse-raamat» (1863).

Kas on siin tegemist Kreutzwaldi «Maa-rahva Kasulise Kalendri» mõjuga või on see tingitud mõnesugustest muudest teguritest, kuid üllatavalt näeme, et nüüd mitmed vanad kalendrid,

---

[329] Vrd. F. R. Kreutzwald A. Schiefnerile 24. I 1861 ja 7. III 1861. — KrKv III, lk. 192 ja 201.

[330] Vrd. F. R. Kreutzwald A. Schiefnerile 28. III 1861. — KrKv III, lk. 207.

[331] Vrd. A. J. Schwabe, Chronologisches Verzeichniss, Dorpat 1867, lk. 69—81.

nagu Tallinnas Gresseli «Eesti-maa rahva Kaalender ehk Täht-raamat» (1861, 1862) ja Lindforsi «Eesti-maa-rahva Kalender ehk Täht-raamat» (1862, 1863) tarvitavad mõne aasta jooksul uut kirjaviisi, et siis 1864. a. kas kogu ulatuses või osaliselt tagasi minna vana ortograafia tarvitamisele. Uut kirjaviisi hakkab nüüd kasutama (1861) ka apostliku õigeusu tähtraamat «Eesti rahva kalender», kus senini oli püsitud enam-vähem Faehlmanni ortograafia alusel. Perioodilistest väljaannetest püsib uus kirjaviis ametlikus «Talurahva Kuulutajas». See on ka õieti kõik, mis neil aastail ilmus uues kirjaviisis.

61. Et Kreutzwaldil puudub nüüd võimalus ajakirjanduses kirjaviisiküsimust käsitleda, siis teeb ta seda oma töödes. Ühtlasi on ta hoiak vana kirjaviisi pooldajaisse muutunud tunduvamalt teravamaks, resoluutsemaks. Üheks nende aastate kõige silmapaistvamaks kirjaviisi kohta ilmunud kirjutiseks on Kreutzwaldi «Sippelga» teise jao eessõna 1861. aastast. Selles ei rõhuta Kreutzwald mitte niivõrd uue kirjaviisi keelelist kui just rahvuslikku tähtsust. Ta jutustab, et ta «juba mõnda aastat ennast vanast umbkirja kütkest lahti peastnud ja uut rada Eesti keele loodud piirel edasi läinud, kuhu viimsel aeal ka juba mõningad teised usaldanud järgile astuda» [332].

Edasi kõneleb ta sellest, kuidas eesti talupoegade majanduslik olukord kord-korralt on paranemas, talumaade rentnike arv kasvab, isegi üksikuid päriskohaomanikke on tekkinud. Seoses majandusliku jõukuse kasvamisega peab aga tõusma ka rahva hariduslik tase. «Tuleb noorema sugule täielikum õppetuse valgus, külap siis ka maja elamine, laste kasvatamine, põldude harimine, õue aedade pidamine ja lojuste sigitamine parema korrale saavad» [333]. Üldine rahva kultuuriline tõus võimaldab aga ka emakeelt hakata õigesti kirjutama.

«Kui siis... koolitamise asjad pääv päävalt parema korrale saavad, siis hakkage kõige esiteks, armsad vennad, E e s t i k e e l t nõnda kirjutama, et kiri suusõnaga kokku jookseb. Need, kes vana päritut kirjutamise kombet teile kiitvad, ja sellepärast kõige paremaks arvavad, et Piibel ja Laulu-raamat enne nõnda olid kirjutatud, need ei oska veel asja lugu, vähem musta ja valgele vahet teha... Mõttelge nüüd veel, et need, kes Eestirahvale Piibli ja Lauluraamatu kirjutanud, vööralt maalt tulnud mehed olid, kes meie keelest väga vähe ja tema seadusest m i d a g i ei teadnud, siis võite kohe arvata, kuda siin eksimine võis tulla. See tuli sest, et meie keele saabas Saksa leesti peale pandi ja seal hoopis teistviisi venitati, kuda keele loodud kombe seda oleks tahtnud ehk lubanud» [334].

Kirjutise lõpul ütleb Kreutzwald: «Vaatame lõppetusel, kes

---

[332] F. R. K r e u t z w a l d, Sippelgas, teine jagu, Tartu 1861, lk. 3.
[333] Sealsamas, lk. 6.
[334] Sealsamas lk. 7.

need mehed on, kes vana kirjutusest ei usalda lahkuda, vaid seda pöörast kõige kallimaks kiitvad.» Ta leiab kolm rühma uue kirjaviisi vastaseid: «E s i m e s e s seisavad S a k s l a s e d, kes meie keelt oma küünraga püavad mööta, ja niipalju vaimu vabadust veel ei leidnud, et asja seadust segamata silmaga võiksed näha. T e i s e s seisavad mõned rumaluse kütkes E e s t l a s e d, kelle silma kedagi targem ei ole selitanud... K o l m a n d a m a s seltsis seisavad kõige kurjemad uenduse vastapanijad, meie Eestlaste k o o l i t u d m e h e d, kes Sakslaste õppetuse läbi vaksa teistest kaugemale ulatavad aga uhkusses seda vaksa kümne sülla pikuseks peavad, siiski niipalju vaimu vabadust ei leia, et julgeksid oma ema keelt nõnda kirjutada, kuda olid kuulnud.»

Ja ta lõpetab ähvardusena kõlavate sõnadega: «Ei sest ole lugu: koit on juba väljas ja päikese tõusmine ei või enam kaugel olla» [335].

Kreutzwaldi sellest kirjutisest selgub veelgi paremini kui tema eelmistest avaldustest, et ta ei vaatle kirjaviisi ainuüksi keelelise nähtusena, vaid seob võitluse vana kirjaviisi vastu tõusva eesti rahvuse üldise feodalismivastase võitlusega. Ta näitab, et vana kirjaviis on mineviku pärand, peale sunnitud rahvale nende orjastajate poolt. Need, kes vana kirjaviisi pooldavad, pole eestlaste sõbrad; need on kas piiratud silmaringiga sakslased, nende mõju all olevad pooliku saksa haridusega eestlased või siis täiesti rumalad, kes ei suuda uutes ühiskondlikes tingimustes veel orienteeruda. Vana kirjaviisi võivad kaitsta ainult vanameelsed, kes on igasuguse edu vastased. Kõige kurjemaiks rahva segajaiks on Kreutzwaldi arvates Jannseni taolised «rahva sõbrad», «kellel kukrute kasu ülem näitab, kui t õ s i» ja kes «mammuna teenistuse pärast vanast pettusest ei raatsi lahkuda» [336]. Rahvas ei jää aga igavesti orjusesse. Kapitalistlikud tootmissuhted loovad uued tingimused rahva majanduslikuks ja vaimseks arenemiseks. Pole enam kaugel aeg, kus kujuneb teadlikult oma õiguste, oma kultuuri ja oma keele eest võitlev eesti rahvus. Eestipärase loomuliku kirjaviisi tarvitamine on aga rahvusliku kirjakeele kujunemise paratamatuks eeltingimuseks. Iga eestlane, kes püüab edasi minna, koristab «risu jalgade eest kõrvale» ja tarvitab uut kirjaviisi.

Nagu märkame, on Kreutzwald nüüd täis optimismi, tal on tunne, et «koit on juba väljas».

Seda optimismi kajastab ka ta kirjavahetus. Kui näiteks Schiefner Kreutzwaldile 1862. a. kirjutab, et dr. Hirsch kartvat uue ortograafia pärast «Kalevipojas» [337], siis vastab Kreutzwald, et see lastetoast päritolev tondihirm teda põrmugi ei häirivat. Ta ütleb:

---

[335] F. R. K r e u t z w a l d, Sippelgas, teine jagu, lk. 7 jj.; vrd. ka C. R. Jakobson, EPost. 1869, lk. 121.

[336] Sealsamas lk. 4; vrd. ka C. R. Jakobson, EPost. 1869, lk. 121.

[337] Vrd. A. Schiefner F. R. Kreutzwaldile 27. VII 1862. — KrKv III, lk. 285. Vrd. sellekohaseid vihjeid ka PPost. 1862, nr. 21 ja 22, F. R. K r e u t z w a l d, Maailm ja mõnda, Tallinn 1953, lk. 485.

«Pastoritel, köstritel ja nõndanimetatud koolmeistritel — sel sõgestaval triol — on rahva seas veel niikaua mõningat mõju, kuni rahvas täisealisemaks saab ja omade silmadega nägema hakkab. Tõde murrab ju ükskord endale ikkagi teed. Isegi siis, kui kogu «Kalevipoeg» makulatuurina mu enda kätte peaks jääma, ei ole selles süüdi kirjaviis, vaid ennemini see, et rahvas on liiga harimata oma parema mineviku aarete hindamiseks» [338].

62. Kreutzwaldi optimism oli siiski veel veidi varane. Kreutzwaldi selgejooneline, rahvast mõtlemisele äratav ja rahvale tema vaenlasi näitav kirjutis «Sippelgas», samuti Kreutzwaldi järjekindlus uue kirjaviisi propageerimisel kutsusid välja teatava opositsiooni tagurlikes ringides. Eriti «Sippelga» eessõna selgitas meie balti reaktsioonilistele ringkondadele, et kirjaviisiküsimus pole ainuüksi puhtkeeleline küsimus, et uus kirjaviis pole ainult sakslastele eesti keele õigeks lugemiseks vajalik, nagu seletas Ahrens, vaid et võitlus uue kirjaviisi eest on oma olemuselt antifeodaalne võitlus, suunatud kõige tagurliku vastu.

Kui ÕES-is oli Kreutzwaldi ja tema sõprade mõjul seni võrdlemisi heatahtlikult suhtutud uuesse kirjaviisisse, isegi otsitud teid selle üldiseks tarvituselevõtmiseks, siis nüüd näib siingi tagurlik element olevat ülekaalu saavutanud. See ilmneb näiteks 1862. a. juuni koosolekul, kus otsustati, et võistlustööna väljakuulutatavas saksa keele õpikus olgu eestikeelne tekst antud vanas kirjaviisis [339]. Kreutzwald kirjutab selle kohta Schiefnerile: «Õpetatud Eesti Selts Tartus andis endale hiljuti auhinnatöö väljakuulutamisel hiilgava vaesustunnistuse, üles seades tingimuse, et raamatuke tulevat kirjutada kirikliku ortograafia kohaselt. Paremini poleks härrad suutnud seda tõendada, et nad asjast midagi aru ei saa . . .» [340]. Samas kirjas märgib Kreutzwald ühtlasi, et üliõp. Hurdale, kes pidi ÕES-i ülesandel kirjutama koolidele saksa keele grammatika, olevat samuti soovitatud kasutada selle töö eestikeelsetes osades vana kirjaviisi, kuid Hurt olevat selle soovituse tagasi lükanud.

Üheks põhjuseks, miks ÕES-is suhtumine uuesse kirjaviisisse oli muutunud, oli ka see asjaolu, et siin keele alal määravaks isikuks oli kujunenud Körber, kes oli tuntud vana kirjaviisi tulise pooldajana. Kreutzwald ütlebki, et Körber, tuulelipuna kirjaviisiküsimustes siia-sinna kalduv Reinthal ja dr. W. Schultz moodustavat ÕES-i keeletarkade kolmiku, kuid nad istuvat kõik liiga nõrgalt sadulas. Iseloomustades pastorite tegevust keele alal, märgib Kreutzwald samas kirjas: «Härradel pastoritel näikse eesti keele suhtes kord juba valitsevat kõikumatu usk, et nad sel alal ei tarvitse töötada, vaid et pühavaim neile alati sisendab seda, mis on õige. Kas on nüüd pühavaim teistsuguseks muutunud kui see, kes

---

338 F. R. Kreutzwald A. Schiefnerile 4. VIII 1862. — Vrd. KrKv III, lk. 287.
339 Vrd. Inland 1862, nr. 25, vg. 404.
340 F. R. Kreutzwald A. Schiefnerile 11. VII 1862. — Vrd. KrKv III, lk. 281.

esimesel nelipühapäeval kõiksuguseid keeli kõneles, või on olemas muid põhjusi, kuid üks on igatahes kindel: tänapäevane pühavaim on keele alal vusserdaja. Saaremaa Körber on kindlasti niisama jumalakartlik mees kui «Postimees» Pärnuski, kuid hoolimata viirukist, mida vahete-vahel Õpetatud Eesti Seltsi koosolekute kirjeldustes härra pastor Körberile suitsetatakse, ... pole ta siiski kaugemale jõudnud oma vennast, kes varemalt oli kirikuõpetajaks Vändras. Mõlemad teevad eesti rahvale hoolega sulemehetööd, kuid ei ole võimelised ühtki eesti sõna õigesti käänama»[341].

63. Kuid mitte ainult ÕES-i ja pastorite ringkonnad ei muutu aktiivsemaks vana kirjaviisi kaitsmisel, vaid sõna hakkab kirjaviisiküsimustes võtma isegi Jannsen, kes seni on tüli kartusel vaikinud.

1862. a. algul võtab Jannsen kirjaviisiküsimuse kõne alla seoses «Koliramato» VII osaga, kõneldes uutest raamatutest. Ta ütleb: «Et k e l e ja k i r j a polest ka «Koliramatus» weel igga sönna igga mehhe melepärrast ei olle, sedda ep olle mitte immeks, weel wähhem pahhaks panna. Meie Eesti keel nago need, kes sedda rägiwad, on meile kül armas, agga siiski alles ma sarnane, mis weel head harrimist tahhab. Meil ep olle jo weel öiget egga kindlat keleseädust tähhele pandud, waid iggamees kirjutab, kuida parrem arwab ollewad, ja sellepärrast on assi alles ni mitme karwalinne ja maolinne.» Eesti keelt ei olevat veel küllalt arendatud. Masing olevat küll tubli aluse pannud, aga teised olevat jätnud asja hooletusse. Nüüd aga olevat hakatud uut kirjaviisi soovitama: «Mönned hakkawad jälle koggoni uut wisi ülesse wötma, ööldes: «Nönda pead Sina rääkima!» agga se ei tahha ka weel suremal hulgal kurgust alla minna ehk wälja tulla ... Eesti keelt tahhab alles iggamees o m m a suga räkida ja o m m a sullega kirjutada, sellepärrast saab ta nenda mitme karwalinne. Ommeti on meil se kindel lotus, et aega möda ka ses asjas surem selgus tulleb, ja sawad ka «k o l i - ramatus» konnarikud kohhad tassandud ...»[342].

Nagu selgub, on siin veel võrdlemisi tagasihoidlikult uut kirjaviisi puudutatud, kusjuures rõhutatakse, et uut kirjaviisi olevat raske lugeda, see panevat inimesed kogelema, ei olevat küllalt ladus.

Hoopis ilmekamalt väljendab Jannsen oma seisukohti 1863. a. «Perno Postimehes» avaldatud pikemas kahest numbrist läbikäivas vestelises kirjutises «Mis Eestimehhed eestikelest ja kirjast könnelewad». See kirjutis on täiel määral suunatud uue kirjaviisi vastu. Uus kirjaviis olevat tekitanud eesti keele alal segaduse: «Sellega ei olle meie parrako Pabeloni tornist mitte ennam kaugel. P i i b l i ramato keel ei maksa ennam; j u t l u s s e ramato keel ei maksa

---

[341] F. R. Kreutzwald A. Schiefnerile 11. VII 1862. — Vrd. KrKv III, lk. 282.
[342] PPost. 1862, nr. 4, lk. 25 jj.

ennam; laulo ramato keel ei maksa ennam — tulle Jummal appi, mis peap siis weel öige ollema ja maksma? Kas ehk someкeel, mis mõnnes paikus ni Kilplaste kombel meie eestikeele assemele pannakse?» [343]

Oma vestes laseb Jannsen eri maakondade esindajaid keeleküsimustest kõnelda. Nii räägib Harjo Madis keele solkimisest, Viru Toomas sellest, et ei osatavat enam lugeda. Eriti pahased on aga Jannseni veste-tegelased uues kirjaviisis kirjutatud seadusraamatute üle, sest vahepeal oli lisaks varem Russowi tõlkes ilmunud «Eestimaa Talorahwa Seadusele» ilmunud Kreutzwaldi tõlkes «Lihvlandi Talorahva-Seadus» (1863) ja Hurda tõlkes lõunaeestimurdeline «Lihvlandi Talorahva Sääduse-raamat» (1863), mis mitte niivõrd uue kirjaviisi, kui uute oskussõnade tõttu esialgu olid vilumatule lugejale veidi raskepärased. Jannseni vestes kurdab sel puhul Lääne Mart: «Mis lust on innimessel, omma seadusse ramatut luggeda, kui ta igga peatükki, paragrahwi ja punkti jures kaua omma pead peab murdma ja painutama, ja ommeti neist wõerast modo kirjo sõnnadest arro ei sa?» [344] Raamat olevat nagu Soomest toodud. Sedasama kinnitab Willandi Otto ka Liivimaa seadusraamatu kohta, millest samuti aru ei saadavat. Inimesed ei tahtvat seda raamatut osta, vaid oodata, kas ei saa «eddespiddi omma seadust liht sulla eestikele murdes kätte». Harjo Madis kaebab, et need uuendused kippuvat isegi vaimulikku kirjandusse ning palub sellepärast «Postimehe» seisukohta. Ja «Postimees» annabki selle, öeldes: «Armsad sõbrad, ni hästi teie, kui keik teised möistlikkumad Eestiwennad, mis ma pean teile ütlema? Teie teate jo, minna polle mitte keleõppetaja, waid paljas postitasko kandja ja könnin kele polest nisamma wanna jälge sees kui teiegi, ma ei tea ka mitte, mikspärrast ma uut teed peaksin otsima?» [345] Eesti keelel olevat suurimaks puuduseks sõnavara vaesus. Sõnu olevat vaja meie oma keele põhjal luua, nagu seda Masing olevat teinud. Ning siirdudes kirjaviisiküsimusele märgib Jannsen: «Enne õppetadi meid ütlema: «Jummal olle mulle pattusele armolinne!» nüüd õppetawad mõnned, et peame ütlema: «Jumal ole mule patusele armuline, — Mina tahaks Miinat naeseks etc. etc.» Moistko targemad, agga minno pissuke Postimehhe pea ei möista, mikspärrast se uus wannast peab parrem ollema. Wähhem tähta, muud middagi. Agga kas meie siis trükkia heaks meleks omma armast ja tutwat kelemurret peame jalge alla trükkida laskma! Ei, selle wasto pallume wägga!» [346] Selle peale küsib Lääne Mart, et ka «Postimees» ise ei kirjutavat nii, nagu on vaimulikus kirjanduses. «Eks olled isse ka sähhärdune uendaja?» Sellele vastab «Postimees»: «Ei olle; ja ärra karda, armas Mart, uendajat

---

[343] PPost. 1863, nr. 35, lk. 275.
[344] Sealsamas.
[345] Sealsamas, lk. 276.
[346] Sealsamas.

minnosuggusest ei sagi.» «Postimees» olevat keelt ainult mõnedest vigadest puhastanud, ja ka seda tegevat ta väga ettevaatlikult: «Minna pean kül pühha k i r j a pühhaks, agga mitte temma kirja viggadussi, mis innimeste läbbi meie kele ümberpannes senna sisse juhtunud. Ja siiski tead sa issegi, kui pikkalt ja aega möda ma pühha kirja pärrast sedda teen» [347]. Vead olevat tulnud sest, et kirikuraamatute tõlkijad olnud sakslased. Suurimaks veaks olevat see, et sakslased ei tundvat *õ*-tähte ja kirjutavat *monni*, *sanna* jne.

Jannseni suhtumisest igasugustesse uuendustesse, tema orjameelest ja pieteeditundest kõige selle vana vastu, mida kirik seni on kasutanud, annab vahest kõige ilmekama kujutluse järgnev katkend. Kui Lääne Mart ütleb, et ka «Postimehes» olevat sõnu, mis on teisiti kui kõnes, näit. *kõik* asemel *keik*, *lõikama* asemel *leikama* jne., siis vastab «Postimees» sellele ehtjansenlikult: «Armas Mart, ma ollen jo tona sulle üttelnud, kui raske se mul on, üht keige rahwale tutwaks sanud wigga parrandada, mis seläbbi, et ka pühhas kirjas seisab, otsego pühhitsetud on. Se wöib kül nödrus olla, agga kui sedda teen, siis on mul eestotsa mönni aeg ikka nenda, nago olleksin melega mönne kirriko pengi katkimurdnud. Nenda olli mul esmalt, kui sanna s ö n n a k s teggin. Tük aega olli mo südda rahhota ja kässi kippus jälle wanna wisi kirjutama; agga et endine Mustjalla öppetaja Masing omma piibli luggudes seddasamma teinud, se kinnitas mind nattuke; sest sa tead, Mart, Masingid makswad ses asjas paljo minno silmas; pealegi teab üks öppetaja ommeti parrem, kui meiesuggune, mis öige ehk köwwer on» [348]. Samuti olnud tal ka teiste sõnade kirjutamine erinevalt pühakirjast raske, kuni ta lõpuks aru saanud, et «pühha kirri kirjutse- ehk trükki wiggasid ei pühhitse».

Olles andnud hiilgava tunnistuse oma kösterlikust vaimupimedusest ja kirikutruudusest, siirdub Jannsen kirjutise lõpul jällegi tagasi oma põhiteema, nimelt kirjaviisiküsimuse juurde. Ta laseb kõiki oma veste tegelasi kinnitada, et kuskil ei tuntavat rahva hulgas selliseid, kes seda uut keelemurret igatseksid. Tulevat valvel olla, et ka «meie ussoramatuid somekele murdega» ei hakataks solkima. Kui Saaremaa Peeter küsib, kust seesugune keelesolkimine tulnud, siis vastab sellele Harjo Madis, et Ahrens olevat selle veidra pruugi 20 aasta eest üles võtnud ja olevat leidnud jüngreid mitte küll talurahva hulgast, vaid mujalt. Ja nüüd neil uue kirjaviisi pooldajail olevat «üsna halle meel meie pimmedussest, kui meie mitte nende head pakkumist ei möista tännoga wastu wötta. Nenda kui n e m m a d kirjutawad, peab pärris eesti kele kölksumine ollema, agga mis sa teed ä', Eestlased söggedad, nagu meiege, ei tahha sedda töeks tunnistada» [349]. Ja et anda oma vestelisele kirjutisele mõjuvat lõppu, laseb Jannsen Järva

[347] PPost. 1863, nr. 35, lk. 277.
[348] Sealsamas, nr. 36, lk. 283.
[349] Sealsamas, lk. 285.

Mihklit küsida, mida siis kirikuõpetajad asjast arvavad, ning «Postimees» vastab neile rõõmuga, et nad on vana armsa põhja peal. «Agga ma ussun, et nemmad ka selle jure jäwad, nago meiegi sedda same teggema» [350], lõpetab Jannsen.

Nagu eelnev Jannseni kirjutis näitab, on Jannsen jäänud Kõrberi truuks õpilaseks, kes ei taha midagi teada uuendustest. Üheks teguriks, mis just nüüd õhutas Jannsenit vestet kirjutama, oli asjaolu, et «Perno Postimehele» tuli lugejatelt kirju, milles nuriseti Kreutzwaldi ja Hurda poolt tõlgitud seadusraamatute keele üle. Korduvalt konstateerib Jannsen seda kirjavastustes. Nii ütleb ta kirjavastuses K. F. H...s'ile: «Seadusse ramato k e l e k i r j u s s e p ä r r a s t on wägga paljo kaebdussi meie kõrwo tulnud, ja on kahjo, et sedda tarwilist ramatut ni raskes keles rahwale on pakkutud; agga mis wõib «Postimees» senna parrata? Temma polle tedda teind egga wõi parrandada, kuid kahhetseb teistega ühhes, et rahwale ni tarwilinne te tassasem ep olle tehtud» [351]. Seadusraamatu keele raskust konstateerib «Perno Postimees» ka raamatu ilmumise puhul avaldatud artiklis «Kes seadust peab täitma, peab enne seadust tundma». Siingi märgitakse, et seadusraamatu keel olevat «liig uus ja saksa modo kirjo». Lõpul öeldakse aga: «Sellegipärrast, ehk kül some maiko, egga ta lättikeel ei olle. Kes hästi tähhelepanneb, saab wiimaks ommeti arro» [352].

On arusaadav, et Jannseni totrad kirjutised Kreutzwaldi äärmiselt pahandasid.

64. Nagu selgub, on 1860-ndate aastate algupoolel seoses kapitalismi arenemisega ja rahvusliku liikumise kujunemisega ka võitlus uue kirjaviisi eest muutunud tunduvalt teravamaks. Kreutzwald, hinnates kõrgelt keele osa rahvuse kujunemisel ja mõistes, et võõrapärane kirjaviis on oluliseks piduriks rahvusliku kirjakeele arenemisel, seostab võitluse uue kirjaviisi eest tihedalt kogu rahvusliku liikumisega, kõigi progressiivsete taotlustega. Seejuures tuli tal võidelda ühelt poolt kohaliku luteri kirikuga, sest olid ju pastorid olnud parunite käsilasteks kogu feodalismiaja jooksul ega tahtnud loobuda rahva «vaimse juhi» osast ka nüüd, teiselt poolt tuli tal aga võidelda ka otseselt kiriku mõju all olevate Jannseni-taoliste tegelastega, keda Kreutzwald täie õigusega pidas uuenduste kõige suuremateks vastasteks. Nii avaldus juba nüüd küllalt ilmekalt võitlus kirjaviisiküsimustegi alal kahe eri suuna, nimelt Kreutzwaldi poolt juhitava demokraatliku suuna ja Jannseni juhtimisel oleva kodanlik-klerikaalse suuna vahel, kusjuures esialgu oli rahva madala haridusliku taseme tõttu kiriku mõju veel väga tugev. Seetõttu, nagu juba ees-

---

350 PPost. 1863, nr. 36, lk. 285.
351 Sealsamas, nr. 31, lk. 250, vrd. ka nr. 34, lk. 274.
352 Sealsamas, nr. 30, lk. 237.

pool näidatud, domineeris sel ajajärgul veel endiselt vana kirjaviis, kuigi ta ei olnud enam ainuvalitsev.

Mõnesuguse kujutluse sellest, kuidas sel ajajärgul ÕES-is hinnati olukorda kirjaviisiküsimuste alal, saame H. Hartmannilt [353], kes ÕES-i 25-aastase tegevuse aruandes 1863. a. selle kohta märgib järgmist: «Ja eesti ortograafiast kõneldi Seltsis korduvalt, ei olnud vähe parandussoove ja -ettepanekuid, Selts otsustas lõpuks tema poolt väljaantavates teostes kasutada nn. uut ehk soome ortograafiat, ilma et ta seejuures kuni tänini paljusid vana pooldajaid oleks suutnud kõigutada, nii et segadus selles suhtes vaevalt vähem, vahest ehk veelgi suurem on kui kunagi» [354].

J. Hurda brošüür ja 1865. a. poleemika

65. Kreutzwald ei tarvitsenud nüüd tõesti enam kaua olla üksikuks võitlejaks kirjaviisi alal. Juba 1864. aastal liitusid Kreutzwaldi ja Hurdaga veelgi mitmed kirjamehed. Nii ilmub J. Weizenbergilt «Vana hopmani Nutu-Laul Mõisavalitsust käest ära andes» ja Karuse kirikuõpetajalt Hasselblatt'ilt «Lääne lauliku laulud» uues kirjaviisis.

Eriti mõjuvaks toeks Kreutzwaldile neil aastail saab noor Jakob Hurt, kellega Kreutzwald juba 1862. a. algusest peale on kirjavahetuses ning kellest Kreutzwaldi mõjul saab tuline uue kirjaviisi pooldaja [355]. Juba 1862. a. augustis ilmus «Perno Postimehes» (nr. 50) Hurdalt uuekirjaviisiline kirjutis, mida on peetud esimeseks uuekirjaviisiliseks tööks Jannseni ajalehes [356]. Kreutzwaldi soovitusel ja juhatusel tõlkis Hurt 1862. ja 1863. a. talurahvaseaduse lõuna-eesti murdesse, mis ilmus, nagu eespool märgitud, 1863. a. Tartus pealkirja all «Lihvlandi Talorahva Sääduse-raamat». Juhendades Hurta selle töö juures rõhutas Kreutzwald pidevalt vajadust eesti keelt arendada, rikastada, mitte rahuldudes senisega. Nii ütleb Kreutzwald juba töö juurde asudes, et seaduse tõlkimisel pole võimalik käia tallatud radu, vaid tuleb otsida uusi teid [357].

Peale Hurda leiab Kreutzwald uue kirjaviisi küsimustes mõjuvat tuge ka Peterburi eestlastelt, kes kõrgelt hindavad Kreutzwaldi taotlusi.

Nagu Kreutzwald jutustab, olevat dr. Karell pöördunud tema poole ja palunud teda oma mõju avaldada «Postimehele», et see

---

[353] H. E. Hartmann, maali- ja puulõikekunstnik, ÕES-i kogude kauaaegne konservaator.

[354] SbGEG, 1883, lk. 12.

[355] Vrd. F. R. Kreutzwaldi kirja J. Hurdale jüripäevast 1862, milles Kreutzwald selgitab Hurdale Masingu ortograafia puudusi.

[356] Vrd. H. Prants, Eesti kirjakeele ajaloost. — E. Kirj. 1909, nr. 8, lk. 299.

[357] Vrd. F. R. Kreutzwald J. Hurdale 25. VI 1862.

ometi loobuks oma barbaarsest kirjaviisist. Kreutzwald olevat vastanud, et Jannsen on parandamatu, sest ta näeb eesti rahva rumaluses oma parimat lüpsilehma ega mõtlegi muud pilli puhuda, kui ainult seda, mille järgi rahvahulgad kõige meelsamini tantsivad [358].

Ka Köler tunneb elavat huvi kirjaviisi vastu. Nii õhutab Köler Hurta uue kirjaviisi propageerimisele. 1864. a. septembris teeb Köler Hurdale ettepaneku, et Hurt kirjutaks eesti lugejate jaoks ühe artikli uuest kirjaviisist ja aitaks uuele kirjaviisile rahva hulgas teed rajada. Jannsen olevat lubanud selle artikli oma lehte vastu võtta. Kreutzwald aga olevat Jannseni üle niivõrd kibestunud, et ta ühtegi silpi Jannseni lehele ei kirjutavat. Artikli avaldamisega olevat Jannseni lehel võimalik oma pattu Kreutzwaldi vastu jällegi heaks teha [359]. Hurt lubabki kirjutada sellise artikli, pidades kirjutist või brošüüri uue kirjaviisi kohta väga vajalikuks [360]. Oktoobris kirjutab Hurt Kölerile, et Jannsenile ei olevat küll meeldinud Hurda ettepanek avaldada oma ajalehes artikkel uuest kirjaviisist, kuid lõpuks olevat ta siiski nõustunud artiklit vastu võtma. Hurt loodab, et tema poolt kirjutatav artikkel juba lähemal ajal ilmub [361].

Ometi jäi see artikkel «Perno Postimehes» ilmumata. Nagu Hurt hiljem ise kirjutab, olevat ajalehele kavatsetud artiklist kujunenud iseseisev käsiraamatukene, mis brošüürina on kergemini kasutatav kui vastav ajalehenumber. Pealegi, nagu märgib Hurt Kölerile, olevat ta sellega vabastanud Jannseni viimasele väga ebameeldivast lubadusest avaldada artikkel ajalehes ja hirmust sellise artikli avaldamise tõttu lugejaid kaotada.

66. Hurdal avaneb nüüd võimalus oma kirjutist välja anda iseseisva brošüürina. Ta annab 1864. a. novembris ÕES-i koosolekul aru enese koostatud õigekirjaõpetuslikest juhistest ja sama aasta detsembris ilmub ÕES-i väljaandel tema 16-leheküljeline brošüür: «Lühikene õpetus õigest kirjutamisest parandatud viisi» [362].

Töö sissejuhatavas osas selgitab ta, mida on meie kirjaviisi alal teinud Masing, Faehlmann ja Ahrens, ja loodab, et uus parandatud kirjutamise viis tõrjub vana puuduliku kõrvale ja võetakse ainuüksi tarvitusele, sest see nn. soome kirjutusviis vastab eesti keele loomule ja seadustele [363].

Ortograafia põhilise seadusena esitab tema samuti kui kõik tema eelkäijad [364] reegli: «Kirjuta võimalikult nõnda, kuida sa

---

[358] Vrd. F. R. Kreutzwald J. Hurdale 8. III 1864.
[359] Vrd. J. Köler J. Hurdale 9. IX 1864.
[360] Vrd. J. Hurt J. Kölerile 14. IX 1864.
[361] Vrd. J. Hurt J. Kölerile 25. X 1864.
[362] Vrd. A. Kask, Jakob Hurt keelemehena. — EK 1932, lk. 3.
[363] Vrd. J. Hurt, Lühikene õpetus õigest kirjutamisest parandatud viisi, Tartu 1864, lk. 3.
[364] Vrd. Rosenplänter, Beitr. I, 1813, lk. 108; Faehlmann, VhGEG II, 4, lk. 54 jt.

räägid. On sõnadel suuga kõneldes ja kõrvaga kuuldes vahe, siis peab ka kiri püüdma vahet teha, et lugeja ei eksi» [365].

Vana kirjaviis ei võimaldavat seda vahet teha, sest seal kirjutatavat: ««sulle» ostsin kirjutada ja «sulle» andsin noa, «kanna» sööb hernid ja «kanna» odrad aita, ... «wakka» täis ja «wakka» panema» jne. Uus kirjaviis aga tegevat selget vahet. Ja edasi antaksegi ülevaade sellest, millal kirjutatakse «täishääleline» (= vokaal) kahekordselt, millal ühekordselt (näit. *kool'* — *kop*, *kooli* — *kopa*, *tuult* — *tuld*, *seep* — *sep*, *saabast* paneme jalga — *sabast* tunneme koera jne.), millal kirjutatakse «raskehäälelised» (= klusiilid) pehmed, millal kõvad (*saabas* — *saapad*, *laud* — *laut*), millal kirjutatakse «kõvad raskehäälelised pookstavid» kahekordsed, millal ühekordsed (*hakkama* — *hakata*, *hüppama* — *hüpata*, *süttima* — *sütitama*, *appi*, *kokku*), millal kirjutatakse «sulahäälelised» (l, m, n, r, s) kahe-, millal ühekordselt (*kala* ujub jões — *kalla* vesi patta, *samal* — *sammal*, *kasi* toast välja — *kassi* silmad läikivad) jne. Tänapäevale tunduvad Hurda reeglid veidi veidratena ja me ei tahaks leppida näiteks juhisega: «Kõvad pookstavid (p, t, k) võivad kahekordsed ja ühekordsed olla. Kuuleb kõrv kaks tükki kõrvu, siis kirjuta ka kaks (pp, tt, kk), kuuleb ta üheainu, siis aga üks ainus» [366]. Oma aja seisukohalt olid nad aga küllaltki arusaadavad.

Peale täis- ja kaashäälikute märkimise käsitleb Hurt ka küsimust, kuidas kirjutada sõnu, mis «pea terava, pea kerge rõhuga ... väljaüteldakse», näit. *metsa* ladvad, aga *metsa* minema, *lauda* lävi, aga kaks *lauda*. Ta leiab, et rõhumärke, nagu neid Masing ja Faehlmann taolistel juhtudel soovitasid, ei saa kohaseks pidada, sest need teevad kirja kirjuks ja trüki kalliks [367]. Küll aga soovitab ta palatalisatsioonimärgi tarvitamist (seina *palk'*, aga töömeeste *palk*, hooste *tal'*, aga lamba *tal* jne.).

Üldiselt on brošüür kirjutatud, nagu autor saateski märgib, «Ahrensi jälgedel», kuid esineb ka erinevusi. Ahrensi alusel on esitatud pikkade klusiilide märkimine, kuid erinevalt Ahrensist on sisseütlevas tarvitatud hääldamispäraselt kaht klusiilimärki (*kokku*, mitte : *koku*), nagu Kreutzwald oli soovitanud. Sõna lõpu pikka konsonanti lühikese silbi järel soovitab Hurt kirjutada ühekordse tähega, nagu Ahrensi soovitusel üldiselt oli tarvitusele tulnud, kuid pikki kõrgeid vokaale juhul, kui vokaal järgneb, ei soovita ta lühendada (*uue*, *riie*). Kreutzwaldi soovituse kohaselt märgib ta *ng*, mitte *ngg* (*king*, mitte *kingg*, nagu Ahrens soovitas), samuti säilitab algupärase *b*, *d*, *g* kohanimede algul. Nii on Hurt võtnud küll aluseks Ahrensi põhilähtekohad, kuid on arvestanud neid erinevusi, mida pooldas Kreutzwald.

Raamatuke oli mõeldud teatavaks vastukaaluks «Koli ramatu»

---

[365] J. Hurt, Lühikene õpetus, lk. 5.
[366] Sealsamas lk. 8.
[367] Vrd. sealsamas, lk. 12.

esimesele osale, mis samuti kannab nimetust «Lühhikenne õppetus õigest kirjotamissest». Märgibki ju Hurt brošüüri lõpul, et tema kirjutis tahab olla eelkäijaks tulevasele parandatud ja ümbertöötatud «Kooli-raamatule», — ja sellena täitis ta küllaldaselt oma ülesande.

66. Hurda brošüüri ilmumine kutsus esile mitmesuguseid seisukohavõtte. Ühed pidasid brošüüri väga vajalikuks ja soovitasid seda veelgi täiendada, teised leidsid aga, et uus kirjaviis on kahjulik ja tarbetu.

Kreutzwald, olles saanud Hurdalt «Lühikese õpetuse», kirjutab kohe Hurdale pika ja huvitava kirja, milles ta avaldab tõsist rõõmu brošüüri ilmumise puhul. Ta leiab, et Hurt on küll teerajajana esimese vao kündnud, kuid ta ei tohi sellega piirduda. Eesmärgi saavutamiseks tuleb Hurdal koolide jaoks koostada juba põhjalikum õigekirjutuse käsiraamat, sest senistest käsitlustest selleks ei piisa. Pastor Schwartzi «Koli ramatus» antud õigekirjaõpetusel tuleb kael murda; alles siis võib loota, et meie noorsugu saab aja jooksul ka «Kooli raamatu». Kreutzwald ei piirdu oma kirjas aga ainuüksi ortograafia käsitlusega, vaid ta seob uue kirjaviisi küsimuse tihedalt rahvusküsimusega. Nii rõhutab ta, et uue ning parema eest võitlejad peaksid tihedalt liituma ja seejuures püüdma ühtlasi rahvusteadvust äratada ning oma rahvuse salgamist lõpetada. Soomes olnud 25 aastat tagasi samasugune olukord ja haritlased kippunud rootsistuma, kuid kui nad mõistnud, et see on rahvale kahjulik, olevat nad tagasi pöördunud oma rahva juurde. Ühe soomlase arvamus eesti olude kohta pole olnud meelitav. ÕES ei pakkuvat rahvale midagi. Ainus pääsetee olevat eesti rahvakoolis: seal andvat külv tulemusi. Kui tahetakse rahvast mõjustada, siis tuleb Soome Kirjanduse Seltsi eeskujul luua selts, mis oma tegevuse pühendab rahvale. Jannsen ja tema kompanii puhuvad trompeteid Kõrberi Saaremaa lauludele ja soovivad, et eestlased jääksid veel sajandiks või enam pimedusse. Jannsen olevat küll Peterburis käimisest saadik maski ette tõmmanud, nagu võitleks ta rahva huvide eest, kuid ridade vahelt paistvat ikkagi läbi Willigerode-Kõrberi haputaigen. Mis rahva huvide eest võitleja see on, kes ei usalda korralikku eesti keeltki kirjutada! Jannsen on «paljas kelluke, mis kõliseb, kui aga oma ahnet kukru võib täita». Tema Pärnu ametikaaslane Lorenzsonn [368] olevat samuti igasuguse edu vastane. Kui Kreutzwald mõni kuu tagasi lasknud temalt küsida, kas Lorenzsonn võtab vastu Kreutzwaldi poolt uues kirjaviisis kirjutatud kaastööd, siis saanud ta vastuseks, et «Perno Postimees» ei saavat töid uues kirjaviisis avaldada, sest piibel ei olevat ju selles kirjaviisis kirjutatud. Kreutzwald on eriti pahane nendele eestlastele, kes on uue kirjaviisi tarvitamisest loobunud ega julge mehiselt võidelda selle eest.

---

[368] C. F. Lorenzsonn, köster, Jannseni järglane «Perno Postimehe» toimetajana.

On isegi sakslasi, näit. Hasselblatt, kes julgevad oma veendumuste kohaselt kirjutada, kuid eestlased ei julge. Jannsenilt, Jürgensilt [369] ja teistelt temataolistelt ei olevat midagi head loota. Kreutzwald on siiski optimistlik ja ütleb: «Kui peaks õnnestuma nooremate koolmeistrite juures mõnesugust poolehoidu uuele kirjaviisile leida, siis võiks mõndagi loota, hoolimata köstrite ja pastorite kangekaelsusest» [370].

Samuti kui Kreutzwald, tunneb Hurda brošüüri ilmumisest rõõmu ka Köler. Seejuures avaldab Köler ühtlasi ka lootust, et uued ilmuvad korraldused võimaldavad ehk ka uue ning senistest «Postimeestest» parema ajalehe ellu kutsuda.

67. Hoopis vastupidine Kreutzwaldi ja Köleri suhtumisele Hurda brošüürisse oli «Postimeeste» seisukoht. Nii «Perno Postimees» kui ka «Eesti Postimees» avaldasid Hurda «Lühikese õpetuse» ilmumise puhul rea poleemilisi kirjutisi, kusjuures valdav enamik neist kirjutistest oli kirjutatud uue kirjaviisi vastu.

Artiklis «Wannast ja uest eestikele kirjutamissest» avaldab «Eesti Postimehe» toimetaja Jannsen oma arvamuse, korrates suurel määral oma varem avaldatud seisukohti. Ta ütleb, et «Postimehe» seisukoht olevat selge: «Temma tunneb kül, et wanna wisil ka ommad wead on ja parrandamist tarwis olleks, ommeti ei tea temma mitte, kas sellepärrast üsna uut, rahwale wõerast ja wastomeelt kirja wisi turrule tua ja koggoni seadusse ramatute sisse panna, just nii häddaste tarwis oleks olnud». «Postimees» leiab, et «õppetage rahwast ülleültse middagi mõistma ja siis pärrast, kui nende mõistus selgunud, öölge neile, kas nemmad Jummal ehk «Jumal»... peawad kirjutama» [371].

Edasi kommenteerib ta Hurda brošüüri levitamise mõtet: «Et nüüd need, kes uut Some kirjutamisse wisi ei tunne, sedda ka wõiksid tunda sada ja siis omma parrema teadmisse järrele isse kohhut mõista, sepärrast laskis Tarto õppetud Eestiselts üht «Lühikest õpetust etc.» Some wisi järrele trükki panna ja andis «Eesti Postimehhe» holeks, sedda ilma hinnata rahwa kätte kanda. Omma lehhe sisse sedda ülleswõtta, ei olnud «Postimehhel» kül mitte wõimalik, agga kätte kanda — miks mitte? Õppetud Eestiselts ei tahtnud sellega keddagit uut wisi kirjutama sundida, waid agga rahwale ettepanna, et nemmad isse wõiksid wallitseda ja arro sada» [372].

Brošüür olevat aga rohkesti vastuvaidlust tekitanud. Kolm vaidluskirja olevat «Postimehe» väljaandja 14. aprillil 1865. a. ÕES-ile esitanud ja nende üle kõnelnud. Need kirjad avaldab toimetus nüüd ka «Eesti Postimehes».

ÕES-i koosolekute aruannetes märgitakse Jannseni poolt esi-

---

[369] M. Jürgens, raamatuköitja, bibliograaf ja kirjanik Pärnus.
[370] F. R. Kreutzwald J. Hurdale 17. I 1865.
[371] EPost. 1865, nr. 19, lk. 157.
[372] Sealsamas, lk. 158.

tatud kirjade kohta: Seltsile olevat küsimuse mitmekülgne valgustamine soovitav, sest olevat ju Selts selle õpetuse avaldamisega tahtnud asjahuvilistele võimalust anda selgusele jõuda uue ortograafia rakendatavuse kohta eesti keeles. Et see opositsiooni tekitab, selles polevat Selts kahelnud. Selts peab isegi nende rahva hulgast pärinevate isikute arvamusi niivõrd huvitavaks, et ta avaldab nende kirjade kokkuvõtted oma aruannetes [373].

Esimene nendest kirjadest ilmus nii «Eesti Postimehes» kui ka «Perno Postimehes».

Kirja kirjutaja teatab, et Pärnumaa kahe kihelkonna koolmeistrid on 22. märtsil 1865 koos olnud ning vajalikuks pidanud avalikult sõna võtta ÕES-i raamatu «Lühikene õpetus õigest kirjutamisest parandatud viisi» puhul.

Uut kirjaviisi olevat nad küll ju ennegi tundnud, kuid nad pole pidanud seda tähelepanuväärilseks, sest et «nisuggused tühjad asjad meile weel tännini middagi kahjo ei teinud». Senini olevat uue kirjaviisi pooldajad piirdunud ainult teiste sõimamisega tuisulasteks, tuulepüksimeesteks, neljanurgelise ratta meesteks, kilplasteks jne., kuid nüüd olevat talurahva seaduse raamat uues kirjaviisis ilmunud ja ÕES olevat oma raamatuga küsinud, mis «meie selle ueste parrandatud wisist arwame». Sellepärast siis avaldavadki koolmeistrid oma seisukohad.

«Lühhikeste sõnnadega peame siis enneste ja omma rahwa nimmel tunnistama, et se ueste wõetud kirjotusse wiis

essiteks üks **kahjolik**, ja
teiseks üks **asjata** ettewõtminne on.

Essiteks on se ettewõtminne kahjolik, et ta mitto sadda aastat hiljaks on jänud; sest nüüd on jubba Eestikele ramatuid paljuks sanud ja rahwa käe luggeda» [374]. Uue kirjaviisi tõttu muutuvat vanad raamatud tarbetuks.

Teiseks olevat uus kirjaviis asjatu, sest «eks selle parrandud kirjotusse wisi järrele otse nisamma paljo seggadussi ei töuse, kui ta wannal kirjotamisse wisil ütleb ollewad» [375]. Viimast väidet põhjendatakse pikemalt.

Esiteks olevat praegune kirjaviis küllalt selge, olevat küllalt võimalik vokaalide pikkust eristada, näit. *se* (pikk), *sep* (lühike), *seep* (pikk). Vokaalide märkimisel olevat uuel kirjaviisil samad puudused mis vanal. Võrreldagu selleks näiteid: *sad-da*, *sa-da* (sinna), (sul on) *sa-da* ja uue järgi: *sa-da*, *saa-da* (sinna), (sul on) *saa-da* (s. o. mõlema kirjaviisi puhul puuduvat võimalus kirjas 2. ja 3. väldet eristada). Uus kirjaviis ei võimaldavat eristada sõnu nagu *te peale* (sõnast *tegema*) ja *tee peale* (sõnast tee), *wiis* (mood), *wiis* (arv) ja *wiis* (ära) jne.

---

[373] SbGEG, 1865, lk. 17.
[374] PPost. 1865, nr. 15, lk. 119, vrd. ka EPost. 1865, nr. 19, lk. 157—159.
[375] Sealsamas.

Teiseks ei saadavat seda vabandada, et tema «Eesti kele sõnnus: agga, hakka, olle, olla, minna, miñna, sinna, siñna, abbi, appi, ärra, herra... ja n. edd., omma wäljaräkimisse jures mitte kaks heäleta tähte wälja ei rägi, kuidas ei peaks ta neid siis mitte nenda kirjotama?» [379] Ei olevat mingit kasu sellest, kui senise *miñna, minna, Mina* jne. asemel kirjutatavat *minna, mina, Miina.*

Kolmandaks märkivat «Lühikene õpetus» ise, et kuigi sõnu tuleb hääldamise järgi kirjutada, siiski kahesugust «rõhku» (näit. *metsa* ladvad, *metsa* minema) eri märkidega polevat vaja märkida. Siis ei tegevat ju vana kirjaviis mingisugust ülekohut, kui ta kirjutavat: *miñna, siñna, minna, sinna, Mina* jne. või *liñna* rahvas, *linna* leisik, *Lina, laewa* mastid, *laewa* astuma, süddame *murre,* kele *murre* jne. Pealegi olevat nende arvates vana kirjaviis hääldamispärasem.

Nagu selgub, on koolmeistrid väga tugevasti harjumuste kütkeis ja kalduvad isegi vana kirjaviisi kohast hääldamist pidama paiguti õigemaks. Et ka uus kirjaviis ei võimalda kõiki hääldamiserinevusi kirjas märkida (näit. 2. ja 3. väldet eristada teatavail juhtudel), siis teevad koolmeistrid sellest järelduse, et uus kirjaviis ei ole vanast parem ning seepärast tuleb jääda senise kirjaviisi juurde.

Lõpuks julgevad koolmeistrid koguni kahtlust avaldada ÕES-i autoriteetsuse suhtes. Kiri lõpeb järgmiselt: «Sepärrast tunnistago ja näitko selge ja täielikko töeks teggemistega se õppetud Eesti selts nisugguste innimeste ees, kedda meie woime Eesti kele õiete kirjotamisse polest kohtomõistjaks ja tundjaks arwata, need on: ehk õppetajad, köstrid ja koolmeistrid — et nende uus kirjotusse wiis õigem on, kui se wanna; siis woib neile ka õigust anda, ramatuid ja kohto seädusse ramatuid, nissugguse parrandud wisi järrele wälja anda». Senini aga olevat kõik uuele kirjaviisile vastu. Lõpuks ütlevad koolmeistrid: «Peame awwalikult tunnistama et se muud ei olle, kui üks wastooksa teggeminne ja meie Eesti rahwast jallaga tallaminne» [377]. Kirjale on alla kirjutanud keegi J. J.

See kiri on huvitav ka sellepärast, et siin esitatud seisukohad on õieti esimese eestlastest koosneva kollektiivi otsused. Et koolmeistrid olid senini kirja õpetanud vana kirjaviisi kohaselt ning et neisse oli kogu aeg sisendatud austust ja aukartust vana mitmesaja-aastase kirjaviisi vastu, milles oli kirjutatud kogu kirikukirjandus, siis on mõistetav selle koosoleku konservatiivsus kirjaviisiküsimustes.

Teine Jannsenile tulnud kiri on pärit Viljandimaalt ja on palju pinnalisem. Selle kirjutaja märgib, et uues kirjaviisis kirjutatud

---

[376] PPost. 1865, nr. 15, lk. 120.
[377] Sealsamas, lk. 121.

raamatuist arusaamine tekitavat rahvale raskusi. Eriti suur olevat pahameel uue seadusraamatu pärast. Masingu kirjaviisi olevat rahvas tänuga vastu võtnud, kuid uus kirjaviis olevat vale, siin olevat märgid kõik valesti pandud, see sundivat «poli-sönno, sönno wennitama» [378].

Toimetus püüab kirjasaatjat omalt poolt vabandada. «Olleks uus muutminne ka isseennesest kes teab kui hea, kui se agga rahwale tundmatta, wõeras ja raske on, kellest nemmad arro ei sa, — siis ei wõi kegi immeks panna, kui nemmad sedda põlgawad» [379].

Omapärast katset kirjeldab kolmanda kirja saatja, keegi M. Järvamaalt. Tema olevat nimelt andnud «Lühikese õpetuse» katseks lugeda ühele sakslasele, kes eesti keelt ei oska, ja see lugenud hoopis veidralt, umbes nõnda: «On sö-na-del su-u-ga kö-neldes ja körwaga kuuldes, wa-he, siis peab ka ki-ri püüdma wa-het te-ha, et lu-geja ei eksi». Kui ta aga sama teksti andnud vanas kirjaviisis, siis lugenud sakslane selle päris õigesti. Sellest katsest teeb M. järelduse, et «wanna wisi kirri mitte üksi t u t w a m, waid ka h ö l p s a m on luggeda, kui uut wisi» [380]. Eesti keele õppimiseks olevat vana ortograafia palju sobivam.

Et aga kiri täpsem oleks, soovitab M. «Postimehele» Masingu rõhu- ja palatalisatsioonimärgid tarvitusele võtta. Toimetus vastab kirja kirjutajale, et tema omalt poolt oleks nõus Masingu märke tarvitusele võtma, ja lubab selle üle trükkijaga nõu pidada.

Lisaks eelmistele avaldab toimetus ka neljanda kirja, mille on saatnud Torma koolmeistrid ja vöörmündrid. Nemad ütlevad väga resoluutselt: «Meie jures ei sa uus õppetus mitte asset leidma». Kalendrite keele kohta esitavad nad nõude: «Kui neid u d e s keles trükkitakse, siis pallume meie jaggo trükkimatta jätta; sest mitte üht ainust ei sa meie neist ostma . . .» [381].

Toimetus omalt poolt teatab, et on veelgi kirju tulnud, kuid et need sisaldavad põhjendamata ähvardusi ja pahameeleavaldusi, ei pea toimetus vajalikuks neid avaldada.

68. Eelmistele kirjadele vastab «Eesti Postimehe» 26. numbris keegi M. J. Ta märgib, et uue kirjaviisi nimetamine «seggatud wisiks ja wõeraks somekele murdeks» olevat asjatu katse uut kirjaviisi pilgata. Polevat mingisugust põhjust teha etteheiteid kirjaviisile, kui talurahva seaduse tõlkest ei saadavat hästi aru. Mitte kirjaviisis polevat viga, vaid seaduse keel oma oskussõnadega olevat «isseennesest õppimatta tallorahwale wägga raske arro sada; sest et temma rägib seal wägga penikeste mõttetega, süggawa sõnnade ja tähhendustega meie eesti keelt» [382]. Loetagu

---

[378] Vrd. EPost. 1865, nr. 21, lk. 174.
[379] Sealsamas.
[380] EPost. 1865, nr. 22, lk. 181.
[381] Sealsamas, lk. 182.
[382] EPost. 1865, nr. 26, lk. 223.

aga «Maa- ja merepilte» ja siis selguvat, et uus kirjaviis polegi raske. Kirjaviisi parandust olevat hädasti vaja ja seda nimelt järgmistel põhjustel. Esiteks hääldatavat meil eri murretes teatavaid sõnu erinevalt, kuid vana kirjaviis ei võimaldavat seda märkida. Masingu lisamärke panevat iga mees oma murde kohaselt ja sakslased ei oskavat neid «täppe ja tipleid» üldse panna. Uue kirjaviisi täpsem märkimisviis aga määravat kindlaks sõnakujud, «ue kirjotusse wisi järrele ei peäseks kegi Eestlane egga ka Sakslane ommal kombel kirjotama egga luggema; se läbbi olleks meil keigil siis üks ainus kindel kirja põhhi jalge al, kust jalg ei pease kõrwale wäratama» [383]. Teiseks avalduvat see vanale kirjaviisile omane puudus erinevalt hääldatavaid vorme kirjas mitte eristada sagedasti eriti kirikuõpetajate keeles ja segavat isegi rahva häädlust. «Wägga weider on kuulda, kui nendest mönni kantslis ehk muial rägib õlle (se on põhho) jomissest, agga ei mitte õll'e (se on jogi) jomissest; ehk ütleb: kele murre, ei mitte kele murr'e jne.... Agga rummal õppetamatta rahwas arwas õppetaja halwaste rägitud sõnna pärris kirja kele ollewadki; sepärrast hakkasid mõnned ka nenda sammoti sõnno wälja ütlema; ehk nad kül ommas lomolikkus keles ialgi nenda ei rägi» [384].

Mis puutub eesti keele lugemisse sakslaste poolt, siis näitab M. J. päris õigesti, et see sõltub meie kirjaviisi päritolust. Niisuguseid häälikuid aga, mida saksa keeles ei ole, ei oskavat sakslased õigesti tarvitada, näiteks ei oskavat nad vahet teha õ ja ö vahel.

Uus kirjaviis andvat eesti ortograafiale kindla aluse, «sest et temma jättab allati essimesse sõnna liikme muutmatta; nenda kui: «kool, kooli, koolitama»» [385].

Uue kirjaviisi järgi kirjutatud sõnade venitades lugemine olevat paljas tühi trotsimine. Ka vana kirjaviisi võidavat samuti veidralt lugeda.

Lõpuks märgib M. J.: «Ja et nemmad selle peale toetawad, et rahwa seast ei sa ükski ue kirja wisi pole hoidma; seal ma wastan: õppimatta liht tallorahwas ei mõista ialgi muud parremat tunda egga tehha, kui sedda, mis ta omma wannemate käest on õppinud, olgo se hea ehk pahha». Kuid olevat koolmeistreid, kes meeleldi uut kirjaviisi tarvitaksid, kui neid aga lubataks, «sest uus kirja wiis on Eesti lastele paljo lomolikkum kui wanna. — Üks kord sai se jubba pissut prowitud; agga imme olli se, et ue wisi järrele õige kirjutus läks paljo hõlpsaminne eddasi kui wannal wisil. Ma ütlen: tuhhat korda pead sa lastele selletama, enne kui nad hakkawad nisuggused sõnnad: «sinno, temma, willo, murre», kahhe ühhe nimmelisse tähhega kirjotama, ikka tikkuwad

---

383 EPost. 1865, nr. 26, lk. 224.
384 Sealsamas, lk. 224, 225.
385 Sealsamas, lk. 225.

ue kirjotusse wisil ühhe aino *n*, *m*, *l* wõi *r*-ga kirjotama; nenda k o l i püüdwad ikka k o o l i kirjotada j. n. e.»[386].

M. J. kirjutis näitab, et ka koolmeistrite hulgas leidub juba uue kirjaviisi pooldajaid, kes märkavad vana kirjaviisi võõrapärasust ning isegi keelust hoolimata katsuvad uut kirjaviisi koolis õpetada. Seejuures juhib M. J. tähelepanu samale nähtusele, mis Kreutzwaldilegi oli teatavaks ajendiks uuele kirjaviisile siirdumisel, nimelt sellele, et kirjas vilumatuil on kalduvus kirjutada hääldamispäraselt. Siit teeb M. J. järelduse, et ka didaktilis-metoodilistel kaalutlustel tuleks uut kirjaviisi eelistada.

69. J. Hurda brošüür põhjustas teatavasti poleemika ka «Perno Postimehes». Kuigi see vaidlus pakub võrdlemisi vähe uut, tuleks ka siit mõningaid mõtteid jälgida.

Nii avaldab toimetus ajalehe 1865. a. 19. numbris ühe «Söbra kirja», mille on saatnud üks «wanna tuttaw Eesti kele tundja». See «Eesti kele tundja» tervitab tuliselt ajalehe 15. numbris avaldatud Pärnumaa koolmeistrite seisukohta (vt. eespool, lk. 128) ja leiab, et ÕES tahtvat eestlasi soomlasteks teha. Ta arvab samuti kui 1858. a. «Tallorahwa postimehe» kirjasaatja O. J.[387], et eesti keeles on mitte kolm, vaid viis «heäletamisse wisi». Ta esitab need viis viisi järgmiselt: «Kui ütlen:

1) ma lähhän l i n n a, siis on selle sönna «linna» sees mollematte **n** peal köwwa toetus;

2) l i n n a rahwas, siis tean, et selle sönna essimesse **n** peal üksi toetus on;

3) l i n n a — kellest riet tehhakse — seal kirjutan ma kaks **n** agga ütlen mollemad kergeste suust wälja;

4) p i n a al; sedda rägin nenda wälja, et üks **i** ja üks **n** kuulda on ja

5) p i i n, siis tean et kaks **i** tullewad wälja öölda»[388].

«Eesti kele tundja» arvates olevat uus kirjaviis sobimatu, sest selle järgi tulevat vokaalid nii pikalt hääldada, et võivat kopsu asemelt ära venitada. Nagu sellest selgub, osutab «Eesti kele tundja» täielikku mittearusaamist uue kirjaviisi põhimõtteist ning kramplikku püüdu säilitada harjumuspärast ortograafiat.

Huvitavaim vana kirjaviisi pooldajate sõnavõttudest on vahest Muhumaa sõbra C. F(reundlichi) värsivormiline kirjutis, milles ta arvab, et «parrem on tükkis wõerast keelt õppida, kui wanna selget keelt solkida». Keelesolkijate vastu kirjutatud luuletuse 2. stroof on järgmine:

Ärra karda Eesti keel!
Sinno rahwa wahwa meel

---

386 EPost. 1865, nr. 26, lk. 225.

387 On võimalik, et «wanna tuttaw Eesti kele tundja» on sama O. J., kes juba «Tallorahwa postimehes» esines vana kirjaviisi kaitsjana.

388 PPost. 1865, nr. 19, lk. 152, vrd. O. J. kirjutist eespool, lk. 101.

Sinnust körwale ei kalla
Egga porrisse sind talla.
Iggal asjal ommad plekkid,
Sinna korraks sedda mekkid,
Kautada sind ei sa
Some-keel ja ei muud ka:
Enne sawad weiksed kiliks,
Hobbused ja lambad siliks,
Murraks anni metsas rebbast
Saia-taignast tehtaks terrast,
Enne, kui so keel siit kaub,
Some-kele sisse waub! [389]

Selliste naiivsete vemmalvärsside abil püüab Muhumaa köster kinnitada rahva usku vana kirjaviisi püsivusse.

Enam kaalu omab uue kirjaviisi pooldaja H. N-i poolt vastuväiteks kirjutatud kiri. H. N. kahtleb, kas köstrid ja koolmeistrid on võimelised kirjaviisiküsimust otsustama. Ta leiab, et «sedda asja suutwad üknes sesuggused mehhed selletada, kes kelemurrete tundmisse peale öppind ja ka Eesti keelt pöhjani möistwad» [390]. Ei olevat ju ka kõikidel kirikuõpetajatel keelelisi võimeid.

Edasi annab autor — umbes nii, nagu seda tegi Malm «Talloorahwa postimehes» — lühikese ülevaate eesti kirjaviisi kujunemisest, alates oletatavast Witte katekismusest (1530) ja lõpetades 1858 .a. poleemikaga. Ei tohtivat väita, et uus kirjaviis on kahjulik. Uue kirjaviisi lugemine polevat raske. Ka raamatute küsimus ei tekitavat raskusi: kel on vana raamat, loeb seda, kel uus, see loeb uut. Eriti seda ei tohitavat ütelda, et uue kirjaviisi ja uue seadusraamatuga eesti rahvast tallatakse. Uus seadusraamat olevat hästi tõlgitud, sisaldavat hulga «usi sönna lodusi ja sönna paenutuissi . . ., mis keik selgest Eesti kännust wössunud». Selle raamatu üle võidavat rõõmu tunda, sest see näitavat eesti keele sõnavararikkust: «Rahwa keel on temma essiwannemate pärrandus ja temma tarkusse möet, kui selle rikkust näidetakse ja kaswatakse, siis saab rahwas selle läbi kül k i d e t u d ja ü l l e n d u d, agga ei ial a l l a n d u d ehk pealegi j a l g e g a t a l l a t u d» [391].

Huvitava lahenduse pakub ta vana kirjaviisi pooldajaile kaksikkonsonantide märkimise õigustuse jälgimiseks sõnades, nagu *kawwal, ärra* jne. Ta ütleb: «Panneme lapse, kellel tähhed selged, werima, ja kuleme siis, kui laps kirja werib ja sönna liikmid kokko panneb, kas ta werib minna woi minna, olle woi ólle, sinna woi sinna, kawal woi káwwal, ärra woi árra, kanna woi kanna j. n. e. . . . — ning lapsed olgo kohto möistjad» [392].

---

[389] PPost. 1865, nr. 22, lk. 179.
[390] PPost. 1865, nr. 25, lk. 199.
[391] PPost. 1865, nr. 26, lk. 208.
[392] Sealsamas.

Lõpul ütleb ta, et ta on olnud üle 30 a. koolmeister. Ta avaldab veel kord arvamust, et praegune kirjaviis võis tekkida sakslaste kaudu, kes eesti keelt kangelt kõnelesid. Tervitades ÕES-i püüdeid loodab ta, et Seltsi taotlused annavad tulemusi.

Kuigi H. N-i kahest numbrist läbikäiv asjalik kirjutis ei sisaldanud mingeid teravusi vana kirjaviisi pooldajate vastu ega rõhutanud otseselt traditsioonipärase ortograafia tagurlikku iseloomu, ometi põhjustas see «Perno Postimehes» rea sõnavõtte. Nii leiab keegi *-n-* oma «Vastuses», et uus kirjaviis olevat siiski kahjulik, sest just uue kirjaviisi tõttu olevat seadusraamatust raske aru saada [393]. Teine vastaja F. W., kes samuti on koolmeister, leiab, et vana kirjaviisi ei tohi põlata, vaid tuleb austada, «sest et just meie räkimisse järrele käib», kuna uus kirjaviis tekitavat aina segadust. Mõnigi lapsevanem olevat ähvardanud, et ta ei saada lapsi kooli, kui seal uut kirjaviisi hakatakse õpetama [394].

Pikema vastuse kirjutab «üks eestlane», kuid temagi ei suuda midagi tõsiselt arvestatavat esitada. Tema arvates olevat koolmeistritel täielik õigus kirjaviisi üle otsustada, sest eks ole nemadki kui eestlased selle keele peremehed. Praegu olevat liiga hilja kirjaviisi parandada, sest vanas kirjaviisis olevat palju raamatuid. Ja kui nüüd parandatavatki, siis 50 aasta pärast «muidogi tulleb ... jälle üks uus selts, kes ütleb, et se praegune uus kirjutusse wiis jälle mitte öige ei olle ja nenda meie rahwal ial öiget keelt egga kirja ei sa ollema» [395]. Lõpuks on kirja kirjutaja väga pahane, et lugema õppivaid lapsi kutsutakse otsustajaiks, ja toob võrdluseks ühe kirjaoskamatu lapse kirja ning ütleb, ega seda saa ometi aluseks võtta.

Selle kolmest numbrist läbikäiva vastusega lõpetabki toimetaja Lorenzsonn seekordse vaidluse, märkides, et poleemikas ei ole enam midagi uut esitatud.

70. Ajalehtedes ilmunud poleemika kirjaviisiküsimuste kohta äratas rohket tähelepanu. See aitas õige rohkel määral tutvustada kirjaviisiküsimusi laiematele hulkadele. Eriti pingsalt jälgisid poleemikat aga uue kirjaviisi eest võitlejad Kreutzwald ja Hurt.

Nagu eespool märgitud, võttis Kreutzwald suure rõõmuga vastu Hurda brošüüri ilmumise. Kui aga Pärnumaa kahe kihelkonna koolmeistrid oma avaliku kirjaga esinesid, tekitas see Kreutzwaldis mõnevõrra pessimistliku meeleolu. Ta kirjutab sel puhul poolirooniliselt Schiefnerile: «Uue ortograafia asi näikse eesti keelepõllul minu ja mõne üksiku poolt tehtud katseteks jäävatki, sest isegi neist vähestest uuele teele pööratuist on mõned taganenud, massid aga ennast üldse pöörata ei lase ... Asjatundjateks meesteks loetakse «pastoreid, köstreid ja koolmeistreid», aga et need karmid kohtunikud uue ortograafia ü h e l

---

393 PPost. 1865, nr. 29, lk. 234.
394 PPost. 1865, nr. 31, lk.248.
395 PPost. 1865, nr. 37, lk. 296.

häälel vanast halvemaks kuulutavad, tuleb see *eo ipso* kõrvale heita!» [396]

«Postimeestes» ilmunud kirjutised paljastavad täie teravusega köstrite ja koolmeistrite rumalust ning kiriku kütkes olemist. Kreutzwald, lugedes neid vana kirjaviisi pooldajate kirjutisi, on viihane köstreile ja koolmeistreile nende vaimupimeduse pärast ja peab selle eest vastutavaks pastoreid. Oma pahameelt väljendab ta ilmekalt 1865. a. suvel Kõlerile saadetud kirjas, kus ta ütleb, et kui talaarikandjad rahvaharidusest kõnelevad, siis nad teesklevad, sest oma südames sooviksid nad ööd muuta veelgi pimedamaks, kui see juba on. Pastoreile üksmeelselt järelemäägivad köstrid ja koolmeistrid olevat oma ortograafia-alaste artiklitega «Postimehes» hiilgavalt näidanud, et nad ei taha oma silmi kasutada nägemiseks. Kui rahvas mõtlemisele äratatakse, siis ei kesta kaua, kuni arukamad taipavad, et on kasulikum selle rahaga, mis kulutatakse selliste koolmeistrite ülevalpidamiseks, sigu nuumata. Ja edasi jätkab Kreutzwald: «Kalendrisabas andsin ma paar kõrvakiilu nendele kehastunud papiteenritele, kuid vastata sellistele eeslitele ei pea ma oma väärikusele kohaseks. Peaeesel, «Postimehe» toimetaja Jannsen, lükkas juba algul riivi ette, deklareerides, et ta võtab ainult selliseid vastuseid vastu, mis on kirjutatud tema kirjaviisis, kuid selliseks tegevuseks ei suuda mind kallutada ka kõik põrgu saatanad» [397].

Kõler, saanud Kreutzwaldi kirja, kahetseb tõsiselt, et Kreutzwald ei nõustu «Eesti Postimehes» vanas kirjaviisis artiklit avaldama. Kõleri arvates võiks vanas kirjaviisis kirjutatud selgitav artikkel olla isegi kasulikum, sest see ei peleta lugejaid juba enneaegselt oma kirjaviisiga [398].

Ka Hurt jälgis huviga poleemikat, mis tekkis tema brošüüri ilmumisel. Nagu ta märgib maikuus Kõlerile, olevat ta brošüür mõnedes kihelkondades koolmeistrite ja kirjameeste hulgas tõelise tormi välja kutsunud. Jannsen olevat kõnelnud saadud kirjadest, milledest üks olevat Halliste kihelkonna koolmeistrite kollektiivne kiri, kus märgitavat, et ainult pastorid, köstrid ja koolmeistrid olevat kompetentsed keeleküsimusi lahendama. Kui nendest mindavat mööda, siis tallatavat rahvast jalgega [399].

Juulikuus Kõlerile saadetud kirjas on Hurt optimistlikum. Ta leiab, et kirjaviisiküsimuste käsitlus ajakirjanduses tõotab uuele kirjaviisile paremaid väljavaateid kui senini. Koolmeistrite vaimuvaesed kirjad «Postimeestes» on isegi nende ametivendade juures leidnud vastaseid. Nii Pärnu kui Tartu «Postimehes» on esinenud uuenduste pooldajaid, mille üle võib ainult rõõmu tunda. Eriti

---

396 F. R. Kreutzwald A. Schiefnerile 22. IV 1865. — Vrd. KrKv III, lk. 336.

397 F. R. Kreutzwald J. Kõlerile 1. VII 1865, vrd. ka F. R. Kreutzwaldi maailmavaade ja tegevus, lk. 171, 172.

398 J. Köler J. Hurdale 9. VII 1865.

399 Vrd. J. Hurt J. Kõlerile 6. V 1865.

rõhutab Hurt seda asjaolu, et need uue kirjaviisi pooldajate kirjad on tugevat mõju avaldanud parandamatule Jannsenilegi, kes nüüd näeb, et ka rahva hulgast kostab hääli uue kirjaviisi kasuks, et mitte kõik «Postimehe» tellijad ei uju temaga ja vooluga kaasa. Hurt märgib, et opositsioon uue kirjaviisi vastu pole kaugeltki nii üldine, nagu seda «Postimeestes» avaldatud kirjade järgi võiks arvata. Tema teades leiduvat kõikjal koolmeistreid ja mehi, kes väga hästi tunnevad vana kirjaviisi puudusi ja kindlalt uut pooldavad. Ta on rõõmus, et tema «Lühikene õpetus» pole jäänud asjatuks. Mitmed koolmeistrid olevat tänulikud raamatukese eest. Kihelkonnakooliõpetaja Nurk Paistust olevat öelnud, et ta võtaks uue kirjaviisi oma koolis otsekohe tarvitusele, kui pastor ei oleks selle vastu. Tulevat kahetseda, et pastorid midagi ei tee keele kasuks. Enamik neist on uue ortograafia vastu, takistades ühtlasi ka koolmeistritel uue kirjaviisi tarvituselevõtmist.

Mis aga puutuvat talurahva seadusraamatusse, siis ei olevat see raske mitte sellepärast, et see on uues kirjaviisis kirjutatud, vaid sellepärast, et on nõutud võimalikult täpset, sõnasõnalist tõlget, ranget originaalist kinnipidamist. Et aga eesti keeles paljude mõistete jaoks sõnad puudusid, tuli luua rohkesti uusi sõnu, samuti tuli säilitada raskepärane juristide stiil — see kõik teebki seaduse tõlke lugemise talupojale tõesti raskeks.

Uue ortograafia vastastele vastamiseks kavatseb Hurt kirjutada uue brošüüri, kui poleemikatorm vaibub. Et aga ka ajalehtedes on juba uue kirjaviisi kaitseks sõna võetud, on asjale aina kasuks [400].

Nagu Hurt sama aasta oktoobris Kõlerile kirjutab, on alles nüüd lõppenud poleemika kirjaviisiküsimustes. Huviga ootab Hurt, missuguse vastuvõtu tema «Vastus» leiab, mille ta kavatseb trükki saata. Kahjuks puuduvad aga lähemad andmed selle kohta, kas Hurt oma vastuse valmis kirjutas ja miks see trükist ei ilmunud.

Peale Kreutzwaldi ja Hurda tundis väga elavat huvi kirjaviisiküsimuste vastu ka Köler, nagu seda näitab säilinud kirjavahetus. Köler vaatleb samuti kui Kreutzwald võitlust uue kirjaviisi eest feodalismivastase võitluse ühe komponendina. Eriti tihedalt seob ta uue kirjaviisi küsimuse emakeelse kooli küsimusega. Nii kirjutab Köler, kõneldes kavatsetava Aleksandrikooli õppekeelest, 1865. a. juunis Hurdale: «Minu arvamuse järgi ei jää seal muud üle, kui kogu õpetus peab toimuma, nii hästi kui see ka läheb, rahvakeeles, ja õpetajad teevad hästi, kasutades soome keeles tarvitusele võetud oskussõnu, mis kergendab tulevikus soome tööde tõlkimist eesti keelde. Ainuüksi juba sel põhjusel tuleb eelistada uut kirjaviisi vanale ega tohi end lasta eksiteele viia laiskadest külakoolmeistritest, kuid vajalik on seda asja «Eesti Postimehes» läbi võidelda.

---

[400] Vrd. J. Hurt J. Kõlerile 9. VII 1865.

Suur viga on tehtud, et ilma rahvast uues kirjaviisis ette valmistamata koostati seadusraamat...»[401]

Köleri arvates peaks püüdma uuele kirjaviisile siirduda juba võimalikult peatselt, sest kui juba nüüd tuuakse takistusena esile asjaolu, et senine kirjandus on vanas kirjaviisis, siis lähemas tulevikus, kus raamatute arv loodetavasti mitmekordistub, on üleminek uuele kirjaviisile tunduvalt raskem. Kõigepealt tuleb aga «Postimehes» küsimus rahvale selgeks teha[402].

Et uus asutatav Aleksandrikool peab olema uuenduste lätteks, siis arvab Köler, et selle kooli programm sobiks kirjutada ka uues kirjaviisis. Kui Hurt kahtleb, kas see meeldib viljandimaalastele, kinnitab Köler, et see kartus olevat asjatu. Et poleemikas uue kirjaviisi kasuks ei tulnud rohkem hääli kuuldavale, selle põhjuseks on asjaolu, et meil on veel vähe neid, kes keeles nii tugevad, et nad edukalt võiksid vaielda. Pealegi ei julge paljud pastorite tõttu loobuda vanast kirjaviisist[403].

71. Nagu kõigest eelmisest selgub, on 1865. aasta eesti kirjaviisi kujunemises võitlusaastaks. Võitlus avaldub nüüd juba kahe ajalehe veergudel ja pole mitte vähem äge kui 1858. a. oma. Küll on aga nüüdses poleemikas märgata, et uue kirjaviisi kaal on tunduvalt suurenenud.

Kui eelmisel korral oli Kreutzwald peaaegu üksinda uue kirjaviisi propageerijaks ja poleemika algatajaks, siis nüüd on vormiliselt uue kirjaviisi ettepanek tulnud ÕES-ilt. See aga lisandab ettepanekule rohkesti kaalu, sest oli ju ÕES rahva hulgas tuntud kas või oma kalendritegi kaudu. Kuigi neil aastail, nagu varemini märgitud, ÕES-i osa kirjaviisiküsimuste käsitlemisel oli võrdlemisi väike, osutas ÕES Hurda brošüüri kirjastamisega suure teene eesti kirjaviisi kujunemisele. Hurda isik jäi seejuures täiesti varju, sest polnud ju väljaantud «Lühikeses õpetuses» Hurda nime mainitudki (ainult brošüüri lõpus leiduvad initsiaalid J. H.).

Tegelikult ei olnud uue kirjaviisi propageerimise hingeks kaugeltki ÕES, kes küll kuulas ära Hurda ettekande tema poolt koostatud «Lühikesest õpetusest» ja otsustas selle Seltsi kulul trükkida ning teatava arvu eksemplare «Eesti Postimehe» kaudu laiali saata[404], kuid kes samuti kuulas ära ka Jannseni ettekande uue kirjaviisi vastu sissesaadetud kirjadest. Tõenäoliselt iseloomustas Jannsen ÕES-i seisukohta päris õigesti, kui ta ütles, et ÕES avaldas Hurda «Lühikese õpetuse» ainult uue kirjaviisi tutvustamiseks, ilma et ta oleks seda kuidagi eelistanud. Et aga kohalikud baltisaksa ringkonnad siiski elavat huvi tundsid just vana kirjaviisi säilitamise vastu, seda kinnitab kas või asjaolu, et ÕES oma koos-

---

401 J. Köler J. Hurdale 1. VI 1865.

402 Vrd. J. Köler J. Hurdale 1. VI 1865.

403 Vrd. J. Köler J. Hurdale 9. VII 1865 ja üks dateerimata kiri 1865. a. suvest.

404 Vrd. SbGEG 1864, lk. 22.

oleku-aruandes refereerib küllaltki üksikasjaliselt Jannseni poolt esitatud kolme sissetulnud kirja sisu, põhjendades seda sellega, et rahva suhtumine kirjaviisiküsimusse huvitavat ka laiemaid ringkondi [405]. Sama aruande esitab ka kohalik saksa ajaleht «Dörptsche Zeitung» [406].

Tõeliselt oli ka nüüd uue kirjaviisi levitamise kõige tulisemaks õhutajaks ikkagi Kreutzwald, kellega tihedalt liitusid Hurt ja Köler. Tõsi küll, ei Kreutzwald, kes kategooriliselt keeldus sõnakestki vanas kirjaviisis kirjutamast, ega ka Köler võtnud oma kirjutistega otseselt sellest poleemikast osa, ja ka Hurda vastukirjutis jäi ilmumata, kuid ometi olid nemad kogu selle võitluse suunajaiks ja juhtijaiks, nähes kirjaviisivõitluses üht feodalismivastase võitluse vormi.

Kreutzwald märkas väga hästi kapitalismi arenemist ja mõistis, et see peab avalduma ka rahva vaimses elus. 1865. a. märgib ta näiteks Kölerile: «Võidakse kirjutada ja targutada niipalju kui soovitakse kaasaegse eesti rahva rõhumisest, kuid üks on kindel: materiaalne heaolu on kõikjal kasvamas. Kahjuks ei saa väita, et vaimne kultuur materiaalse jõukusega astmeti edasi sammuks» [407]. Kreutzwald ja tema kaaslased töötasidki selleks, et ka rahva vaimset kultuuri aidata tõsta, et rahvast vabastada teda vaimselt orjastava kiriku kütkeist. Et see võitlus oleks edukas, oli vaja tõsta rahva rahvuslikku teadvust, oli rahvale vaja pakkuda enam haridust, oli vaja vabamaid ajalehti, mis rahvast poliitiliselt valgustaksid, oli vaja arendada kõigiti rahva kultuuri, kirjandust, keelt, oli vaja vabastada rahvast ka võõrapärase kirjaviisi ahelaist.

Nagu näitas 1865. a. poleemika, liitus Kreutzwaldi, Hurda ja Köleriga terve rida tolleaegseid eesti koolmeistreid, kellest aga ainult mõned julgesid avalikult sõna võtta uue kirjaviisi kaitseks. On tähelepanuväärne, et need vähesed uue kirjaviisi pooldajate sõnavõtud, mis ulatusid ajalehtede veergudele [408], on küllalt põhjalikud ja üksikasjalised, nii et isegi uue kirjaviisi vastane Jannsen peab «Perno Postimehes» ilmunud H. N-i kirjutise kohta ütlema, et see on kirjutatud «wägga mõistlikkult ja mõnnusalt» [409]. Need kirjutised näitavad ilmekalt, kuidas tagurlikud pastorid oma keeluga pidurdavad uue kirjaviisi tarvituselevõttu, kuigi mitmed koolmeistrid teeksid seda, sest uus kirjaviis hõlbustab õige tunduvalt õpilastel emakeele lugemaõppimist. Isegi Hurt, kes pastorite suhtes on leplikum, ei saa jätta nurisemata nende tagurlike pastorite

---

[405] Vrd. SbGEG 1865, lk. 17 jj.

[406] Vrd. Dörptsche Zeitung 1865, nr. 99, lisa «Beilage zur Dörptschen Zeitung», lk. 2.

[407] F. R. Kreutzwald J. Kölerile 12. I 1865.

[408] Et kõik uue kirjaviisi pooldajate artiklid «Postimeestes» avaldamist ei leidnud, sellest jutustab Kreutzwaldile üks Kanepi talupoeg, kelle kirjutise «Postimehe» toimetus olevat kolmel korral tagasi lükanud. Vrd. Kreutzwald Schiefnerile 29. III 1866. — KrKv III, lk. 362.

[409] Vrd. EPost. 1865, nr. 28, lk. 246, kirjavastustes.

üle, kes pidurdavad keele arenemist. Tema arvates asi ei parane enne, kuni sakslastest kirikuõpetajate asemele tulevad eestlased, kes ei tantsi vaimulike massi pilli järgi, vaid oma asjatundlikkuse ja otsustavusega hävitavad senise roiskumuse [410].

Märkida võib seoses 1865. a. poleemikaga ka seda, et kirjaviisiküsimus on muutunud ainult eestlaste asjaks. Vaidlused toimuvad eesti ajalehtede veergudel ja kui neid puudutataksegi näiteks «Dörptsche Zeitung'is», siis refereeritakse siin eestlaste seisukohti.

Vana kirjaviisi pooldajate leeri kuuluvad eelkõige kiriklikud ringkonnad, pastorid ja köstrid eesotsas Körberi ja Jannseniga. Nagu selgub ajalehtedes avaldatud kirjutistest, on selle ringkonna mõju rahva hulgas veel väga tugev. Enamik sõnavõtte on koolmeistreilt, kes kas pastorite mõjul või seetõttu, et küsimus ei ole küllalt selge, pooldavad vana harjumuspärast kirjaviisi. Päris õigesti märgib Hurt ühes kirjas Kölerile, et väga oluliseks teguriks rahva hulgas on ka see, kelle poolt on enamik. Kui uue kirjaviisi tarvitajate hulk oleks suurem, kaaluks see enam kui asjalike põhjuste esitamine uue kirjaviisi kasuks [411].

Tähelepanu väärib ka asjaolu, et vana kirjaviisi kaitsjate sõnavõtte on ajalehtedes arvult küll palju rohkem, kuid enamikus on need kirjad lühikesed ja põhjendusteta; uue kirjaviisi pooldajate sõnavõtte on suhteliselt vähe, kuid need on üksikasjalisemad, neis on seisukohad väljendatud enam kaalutletult ja põhjendatult. Vana kirjaviisi pooldajate kirjutistes kajastub tunne, uue kaitsjate artiklites mõistus.

Huvitav on eelmisega seoses märkida ka teatavat nihkumist Jannseni seisukohas, kes senini oli rangelt kinni pidanud vanast kirjaviisist. See nihkumine avaldub ühes 1865. a. «Eesti Postimehes» avaldatud kirjavastuses, kus Jannsen ütleb järgmist: «Iggamees tehko mis tahhab, agga meie mõtleme, järrelekatsoda olleks parrem, kui muido pole mõttega wastopanna. On karta, et u e p õ h h i saab kindlam ja temma surem wigga mitte surem ollema, kui et w õ e r a s on» [412]. Sellest võiks järeldada, et isegi Jannsen 1865. a. suvel muutis oma vaateid uue kirjaviisi kohta. Nagu hiljemini näeme, tunnistab ta järgmisel aastal juba avalikult, et uus kirjaviis on õigem ja parem. Mis teda oma seniste vaadete muutmisele kallutas, ei ole päris selge. On võimalik, et ajalehes ilmunud poleemika sundis teda kirjaviisiküsimusse enam süvenema, võib aga ka olla, et ÕES-i seisukoht ja asjaolu, et ÕES kirjastas Hurda brošüüri, mõjustasid teda ning ta asus oma seisukohtade revideerimisele. Uue kirjaviisi õigemaks tunnistamine ei tähendanud aga Jannseni juures uue kirjaviisi tarvitamisele siirdumist. «Lugejate pärast», nagu Jannsen hiljem korduvalt kinnitab, säilitab ta oma ajalehes endiselt vana kirjaviisi.

---

[410] Vrd. J. Hurt J. Kölerile 9. VII 1865.
[411] Vrd. J. Hurt J. Kölerile 7. VIII 1865.
[412] EPost. 1865, nr. 28, lk. 246, kirjavastus M. R. L-ile.

72. Näib, et teoreetiliselt on lahingu võitnud uus kirjaviis. Praktiliselt ei ole see siiski nii. Ka 1865. a. ei suurene uues kirjaviisis kirjutatud teoste arv. Seejuures võime koguni märkida üllatavat fakti, et mõned tuntud kalendrid, nagu Gresseli ja Lindforsi oma, mis mõne aasta jooksul ilmusid uues kirjaviisis, on 1864. a. jälle tagasi läinud vana kirjaviisi tarvitamisele. Võiks arvata, et tagasimineku üheks põhjuseks oli uues kirjaviisis kirjutatud kalendrite leviku vähenemine või ostjate arvu vähenemise kartus. Olid ju Torma vöörmündrid ja koolmeistrid ähvardanud, et nad uues kirjaviisis kirjutatud kalendreid ei loe. Kirjastajad võisid seega puhtärilistel kaalutlustel kas osaliselt (näit. Gresseli kalendris kalendaarium uues, jutuosa vanas) või täielikult vana kirjaviisi tarvitamise juurde tagasi minna. Isegi Laakmanni väljaandel ilmuv «Maa-rahva Kasuline Kalender», mida Kreutzwald oli ligi 30 aasta jooksul toimetanud ja mis oli olnud üks uue kirjaviisi pioneere, läheb Kreutzwaldi käest ära ja siirdub 1864. a. vanale kirjaviisile. Kalendri algus on kirjutatud veel uues, kuid 18. leheküljel on märkus: «Siit sadik olli ühhe mehhe jut, nüüd hakkab jälle teise mehhe kõnne» ja lõpuosa ongi vanas kirjaviisis. Samuti on 1865. a. tagasi vana kirjaviisi juurde läinud ka ametlik «Talurahva Kuulutaja», mis 1857. a. saadik oli olnud uues kirjaviisis.

Seda tagasiminekut jälgides tekib küsimus, kas ei ole siin tegemist reaktsiooniliste ringide ühise aktsiooniga. Kui vanameelseile pastoreile ja teistele tagurlikele elementidele hakkas selguma, et kirjaviisiküsimus pole ainult puhtkeeleline küsimus, vaid et see on kõige tihedamas seoses päev-päevalt ikka hoogsamaks muutuva rahvusliku liikumisega, mille feodalismivastane suund oli küllaltki ilmne, siis püüdsid tagurlikud ringkonnad kõik teha selleks, et uus kirjaviis ei leviks. On väga tõenäoline, et tagurlikud balti-saksa mõisnikud ja pastorid, taibates kirjaviisiküsimuse osatähtsust rahvuslikus liikumises, rakendasid kogu oma vaimse ja majandusliku mõjuvõimu selleks, et pidurdada uue kirjaviisi levikut. See oli neil seda kergem, et kirjastajadki kuulusid ju nende leeri [413].

Võitlus kirjaviisi pärast aastail 1866—1868 ja C. R. Jakobsoni osa selles

73. 1865. a. teisel poolel vaibub Hurda «Lühikesest õpetusest» põhjustatud poleemika. Ka 1866. a. algupool möödub vaikselt. Alles 1866. a. teisel poolel tõuseb kirjaviisiküsimus jälle päevakorrale.

Seekord kirjutab uuest kirjaviisist uus võitleja, noor ja tuline C. R. Jakobson, kes oma avalikku tegevust alustabki kooli- ja keeleküsimuste käsitlusega.

Jakobson oli veel 1866. a. algupoolel kirjaviisi suhtes üks-

[413] Vrd. näit. Kreutzwaldi suhtumist Laakmannisse eespool lk. 107.

kõikne. Oma kirjutises «Ural-Altai keleselts» avaldab ta «Kalevipoja» rahvaväljaandest kõneldes koguni kahetsust, et see on uues kirjaviisis trükitud, sest ta kardab, et «nemmad ei mõista tedda palju luggeda» [414]. Kreutzwald, olles kuulnud, et Jakobson töötab uue koolidele määratud lugemisraamatu koostamisel, teeb Jakobsonile ettepaneku, et see laseks oma lugemiku uues kirjaviisis trükkida. Edumeelseil meestel ei tulevat sõgedate käratsejate pärast oma iseseisvust ja paremat äratundmist salata. Isegi rahva hulgast kuulduvat juba hääli, kes soovivad vanale kirjaviisile lõputegemist. Meil on vaja «kooliraamatut», mitte «k o l i raamatut» [415].

Jakobson kirjutabki nii oma aabitsa kui ka lugemisraamatu uues kirjaviisis ja asub aktiivselt võitlema uue kirjaviisi eest. Ta viib kirjaviisiküsimuse otsekohe seosesse rahvusküsimusega [416].

«Eesti Postimehe» 42. numbris ilmub Jakobsoni kirjutis «Mis meil häddast tarwis tähhelepanna». Kirjutise algul tähendab Jakobson, et mõned arvavat, nagu peaks eesti keel suuremate keelte sekka ära kaduma ja 100 aasta pärast teda ei olevatki. See olevat aga eksitus, nagu Jakobson on näidanud oma kirjutises «Ural-Altai keleselts». Rahvast hinnatavat selle järgi, kuidas ta «waimoharriminne» on. Ei olevat küllalt sellest, kui rahva hulgas on ainult põllumehi; olevat vaja ka õpetatud mehi. Ka meil olevat vaja kultuurilist taset tõsta, ja selles töös pidavat meie toetuma soomlastele. «Meie keige lähhema sugguwennaste S o o m l a s t e l on jo suur ja rikkas kirjawarra; S o o m l a s e d ja E e s t l a s e d o l g o a g g a e d d e s p i d d i o m m a w a i m o t ööst üks r a h w a s. Meie wõime nende ja nemmad meie kirjad ilma paljo muutmisseta prukida, ja meie essimenne ja pea kohhus on nüüd, n e n d e g a w a i m o p o l e s t i k k a e n n a m ja e n n a m ühte s u l l a d a. Üksi seläbbi wõime eddespiddi omma perremehhe seisust üllewel piddada ja ennast se eest hoida, et meie teiste pobboliks ei sa egga jä» [417].

Edasi annab Jakobson lühikese ülevaate eesti kirjaviisi kujunemisest ja näitab, kuidas võõrad panid meie kirja kammitsasse. Seda olevat Faehlmann tundnud juba 1842. a. «Agga mitte Dr. Fählmann üksi, keik õppetud mehhed Eestlastest on ärra tunnud, et nenda kaua, kui need wõerad paelad meie ümber on, meie ikka waimoharrimisse polest üks wägga wäeti rahwas olleme ja jäme» [418].

---

[414] EPost. 1866, nr. 26, lk. 207; vrd. ka EKirj. 1910, nr. 3, lk. 93.

[415] F. R. Kreutzwald C. R. Jakobsonile 2. IX 1866. — EKirj. 1910, nr. 3, lk. 93 jj. Jannseni seisukohta samas küsimuses vt. J. W. Jannsen C. R. Jakobsonile 18. IV 1867. — EKirj. 1924, nr. 11, lk. 508.

[416] Vrd. A. K a s k, C. R. Jakobson ja keeleküsimused. — C. R. Jakobson ja tema ajastu, Tallinn 1957, lk. 129 jj-d.

[417] EPost. 1866, nr. 42, lk. 334.

[418] Sealsamas.

Nüüd olevat asi küll paranenud, kuid siiski olevat küllalt neid, kes vana kirjaviisi pooldavad, nagu näidanud eelmise aasta poleemika. Et sakslane vana kirjaviisi paremini lugevat, olevat «selge tunnistus, et meie kohta wanna kirjutusse wiis wõeras assi on». Soomlane lugevat vana vääralt ja uut õigesti. Tõenäoliselt täiesti teadlikult väidab ta, et uus kirjaviis polevat sakste poolt välja mõeldud, vaid olevat Kreutzwaldi poolt «Soomlaste kirjawisi järgi» rajatud. Sellega rõhutab Jakobson päris õigesti, et mitte Ahrensi teene pole see, et uus soomepärane kirjaviis on tuttavaks saanud ja levimas, vaid et see on Kreutzwaldi teene, kes aastakümneid on võidelnud uue kirjaviisi eest. Toimetus aga teeb sel puhul joone all märkuse, viidates Ahrensile kui uue kirjaviisi isale.

Jakobson parandab siin ka selle vea, mille ta eelmises artiklis oli teinud, kui ta avaldas kahetsust, et «Kalevipoeg» avaldati uues kirjaviisis. Ta ütleb nüüd, et veel suurem kahju oleks olnud, kui see oleks välja antud vanas, kuid kõige suurem kahju olevat see, et kõik raamatud veel uues kirjaviisis pole ja et rahvas seda veel vähe tunneb. «Kes Eesti keles kirjutab ja tal nattoke sest märko on, mis keleseadussed tähhendawad, se ei wõi muido, et ta peab igga kord melepahhandussega sulle käest ärrapannema, et tedda üks wanast wõetud wiis, kelle külges meie kohta ei ühte head karwa ei olle, nenda sunnib omma mõistust ärrasalgama» [419].

Siit järeldus: tuleb uus kirjaviis vastu võtta; sellega kaotatakse vahesein soomlaste ja eestlaste vahel [420].

Jakobson oma kirjas ei peagi tarvilikuks peatuda vana kirjaviisi faktilistel puudustel ja üksikasjadel, ta ainult väidab, et vana on võõras, on halb, on kammits. Kui tahame oma kultuuri luua, siis peame nõjatuma enam-arenenud hõimudele, peame õppima ja eeskuju võtma Soomest ja seda ka kirjaviisi alal. Soome eeskujudele toetumine ei tähenda võõrastelt laenamist, sest soomlased on meie sugulased. Soome kirjaviisi tarvituselevõtmine oleks sammuks, mis meid kultuuriliselt lähendaks soomlastele, ühtlasi aga vabastaks saksa keele kammitsaist. Kuni oleme võõrastes köidikutes, ei saa meie areneda kultuuriliselt. Seega on vana kirjaviis piduriks, mis takistab rahvusliku kultuuri kujunemist.

74. Toimetus avaldab Jakobsoni kirjutisele sõbraliku järelsõna, öeldes: «Tõssi jääb tõeks, kui ka selle wasto peaks pandama.» Tõsi olevat, et keel vajab harimist, et tuleb soomlastele toetuda, et tarvis oleks soome keelt tunda. «Tõssi on ka, et ue kirjutusse wisi wasto senni kaua seistakse, kui temmast weel arro ei sada ja wanna kidetakse, senni kui temma wiggadussi weel ei tunta. Sedda patto olleme isse ka teinud, mis jubba mõnda aega kahhetseme. Sellegipärrast jääb s e i t u n g ning peab sennikaua

---

[419] EPost. 1866, nr. 42, lk. 334.

[420] Vaheseina kaotamise mõtet kohtame juba Lönnroti kirjas, kus Lönnrot soovitab mõlemas keeles tarvitusele võtta pikkade vokaalide märkimiseks samad märgid.

wanna kirjawisi jure jäma, kunni rahwas laiema õppetusse läbbi laiemat märko sanud ja isse parremat hakkawad nõudma... Wanna kirjawiis on tõeste wõerast jurest kaswanud, kegi ei kirjuta kuida ta loeb, egga loe kuida kirjutab, waid kuida harjund on. Ue kirjawisi ainus wigga on temma uusus, mis rahwal alles wõeras ja harjumatta on, muud middagi.» Ja edasi jätkab Jannsen: «Kolidest agga peaks meie arvates se õige jure peale istutaminne wäljatullema, ja tulleb ka ommal aeal, ehk kül nüüd weel mõnned wastopannewad. Igga asjal on omma selgumisse aega tarwis, nenda ka meie armsa Eestirahwa mõistussel» [421].

Jannsen, kes juba eelmisel aastal kaldus uue kirjaviisi poole, kinnitab siin selgelt, et ka tema pooldab Jakobsoni poolt esitatud seisukohti. Veel enamgi: ta koguni kahetseb, et ta juba varemini pole mõistnud uue kirjaviisi väärtust. Ta ei häbene oma seisukohta avaldada ka nende ees, kes võib-olla «Postimehe» kohta ütlevad: «Kas temma ka jubba nenda rägib?» Ometi ei tähenda see, nagu eespool märgitud, et Jannsen hakkaks uut kirjaviisi tarvitama. Ta tunnistab küll, et uus kirjaviis on õigem, kuid tarvitab oma ajalehes endiselt vana kirjaviisi, sest rahvas ei olevat uuega harjunud ning kirjaviisist võivat oleneda ka tellijate arv. Seega on ühelt poolt puhtmajanduslikud põhjused teguriks, miks Jannseni ajalehes püsib vana kirjaviis. Teiselt poolt on oluliseks vana kirjaviisi säilitamise põhjuseks asjaolu, et Jannsen kartis uuele kirjaviisile üleminekuga sattuda vastuollu balti saksa tagurlike ringkondadega, pastorite ja mõisnikega.

75. Küllaltki ilmekalt avalduvad Jannseni ja Kreutzwaldi erinevad seisukohad kirjaviisiküsimuses nendes vastustes, mis nad saadavad 1866. a. sügisel Yrjö Koskinenile viimase sellekohase küsimuse puhul. Jannsen kirjutab kirjaviisi kohta järgmiselt: «Ahrensi kirjawiis on ennamiste keige möistlikko Eestlastele jubba parrem ja kindlam, agga rahwale alles wõeras ja sepärrast weel mitte armas: Ka seisab surem hulk õppetajaid selle wasto, muido olleks kerge assi kolides põhja panna; Wõimust agga saab ta wimaks ommeti. Ka koolmeistride seas on jubba mitto, kes sedda parrema tundwad ollewad, kui neil lubba olleks sedda prukida» [422]. Ka siin rõhutab Jannsen, et uue kirjaviisi levimist takistab peamiselt see, et rahvas sellega pole harjunud. Jannsen kaldub arvamusele, et peamiselt koolide kaudu võib uus kirjaviis tarvitusele tulla. Siin aga olevat, nagu Jannsen hoolimata oma aukartusest pastorite vastu siiski julgeb ütelda, põhiliseks takistuseks pastorid, kes ei luba uut kirjaviisi koolides õpetada.

Palju kindlamalt ja sirgejoonelisemalt vastab sellele küsimusele Kreutzwald. Ta ütleb, et Ahrensi kirjaviis oleks meil juba

---

[421] EPost. 1866, nr. 42, lk. 335.

[422] Jannsen Yrjö Koskinenile 12. IX 1866. — ÕES-i aastaraamat 1934, lk. 44.

ammu võinud tarvitusel olla üldiselt, kui selle vastu ei oleks olnud pastorid ja nende käsilased — köstrid, koolmeistrid ja paberit määrivad kirjamehed, kes on liiga laisad selleks, et uus kirjaviis ära õppida. Lugev rahvas pole kunagi olnud uue kirjaviisi vastu. Kes oskab lugeda, loeb samasuguse kergusega nii vana kui uut, kuid vilumata lugeja loeb uut palju kergemini kui vana.

Eriti rõhutab Kreutzwald seda mõnede koolmeistrite poolt esitatud seisukohta, et uue kirjaviisi järgi olevat lugemaõppimine palju kergem. Pastorid aga ei lubavat uut tarvitada. Üht koolmeistrit olevat uue kirjaviisi õpetamise katse pärast tahetud kohalt vallandada. Möödunud talvel olnud Paistu kihelkonna koolmeistrid koos ja kõik peale kahe palunud, et neil võimaldataks uut kirjaviisi koolis tarvitusele võtta. Isegi pastor avaldanud sel puhul kartust, kas lõpuks siiski uus ei võida. Palju resoluutsem olnud aga üks Võrumaa pastor. Kui ta näinud ühe kihelkonnakooliõpilase uuekirjaviisilist tööd, visanud ta selle õpilasele sõnadega: «Ma arvasin ikka, et Dr. Kr/eutzwald/ on ainus v a l g e vares eestlaste hulgas ja nüüd sina püüad tema jälgedes sammuda.»

Edasi jutustab Kreutzwald lähemalt uue kirjaviisi levimisest ja seda takistavaist asjaoludest. Talle olevat hiljuti Viljandimaalt teatatud, et ühel kihelkonna köstrite ja koolmeistrite konverentsil valdav enamik on olnud uue kirjaviisi poolt. Et hea asja kiiremat praktilist teostamist soodustada, olevat konverents kirjalikult pöördunud nii Tartu kui Pärnu «Postimehe» toimetaja poole palvega, alates 1. jaanuarist 1867 ajalehtedes üle minna uuele ortograafiale. Pärnu ajalehe toimetaja, kuigi läbi ja läbi konservatiivne mees, vastanud, et ta olevat valmis seda soovi täitma, kui tema Tartu kolleeg teeb sedasama. Jannsen aga hakanud keerutama ja puiklema, näiteks soovides, et teine peaks algul mõned numbrid oma ajalehte uues kirjaviisis välja andma ja siis olevat ta nõus järgnema, kuid kui ka see küsimus olnud lahendatud, tekkinud uus kahtlus: aga kui mõlemad «Postimehed» ilmuvad uues kirjaviisis, siis võib kergesti tekkida oht, et keegi asutab k o l m a n d a ajalehe, mis on kirjutatud vanas kirjaviisis ning mõlemad vanemad ajalehed n. ü. välja sööb. Edumeelsed ringkonnad olevat otsustanud Jannseni juures veel viimast katset teha, ja Kreutzwald ootab uudishimulikult, mis sellest tuleb [423].

Nagu Kreutzwaldi kirjast selgub, on kirjaviisiküsimus pärast viimast poleemikat rahva seas saanud tuttavaks ja uus kirjaviis leidnud õpetajate hulgas poolehoidu. See avaldub eriti Viljandimaal, kus kapitalistlikud suhted olid kõige kaugemale arenenud ja kus ka rahvuslik liikumine kõige enne ja kõige ilmekamalt avaldus. Samuti kui Kreutzwald, leiavad nüüd ka õpetajad, et uue

[423] F. R. Kreutzwald Yrjö Koskinenile 22. VIII 1866. — Vrd. ÕES-i aastaraamat 1934, lk. 39—41.

kirjaviisi tarvituselevõttu pidurdab eelkõige see, et ajalehtedes säilitatakse vana kirjaviis. Hoolimata sellest, et juba rahva hulgast nõuti uue kirjaviisi tarvituselevõttu ajalehtedes, püsib Jannsen endiselt ka 1867. aastal vana kirjaviisi juures, kuigi ta oli avalikult deklareerinud, et ta sisuliselt peab õigemaks uut.

76. Jannseni kahepaiksus ja konservatiivsus pahandavad tõsiselt Kreutzwaldi. Oma kirjas Koidulale 12. XI 1867 kirjutab ta: «Teie ja Teie isa ainuke süü minu silmas on, et Teie kui tõrkujad lapsed «Postimehe» sammu vanast umbkirja kütkest ei peasta! — Oleks Teie isa õiget teerada oma jalgade alla võtnud sest päävast, kus temal asjade vahe selgeks saanud, siis oleks nüüd uus kirjutamise viis lugejatel inimestel igal pool tutav asi, ja meil ei oleks enam kellegile tarvis sellepoolt ÄBD õpetamist anda. — Vändra poolpöörane Körber ja tema sarnatsed, kelle õpetuse rinnal Teie isa noorel eal oli imenud, saivad Eesti p o i s i k e s e õigelt teelt eksitama, aga sellepärast ei tohi m e e s oma t e g u d e s jätta, mis ta korra s õ n a g a teistele p a r e m a k s oli kiitnud. Kas on juba seie saadik midagi paremat ja täielikumat maailma sündinud, kus suur kari vasta ei oleks mõurand? ... — Peaksite Teie ja Teie isa uuel aastal vanalt tallermaalt lahkudes halja murule rändama, siis tahaksin hääl meelel mõned suleäbarikud omalt poolt Teie luhale läkitada, aga tema praegusel vormil on «Postimees» minu silmas üks v õ õ r a s, sest et ma meele pahanduseta üht lehekülge ei või lugeda» [424].

Kreutzwald arvab siin õigesti, et peamiseks põhjuseks, miks Jannsen oma «Postimehes» ei loobu vanast kirjaviisist, on kartus kaotada pastorite ringkonna poolehoidu oma ajalehele. Koidula aga püüab oma talitusviisi seletada eelkõige majanduslike põhjustega. Järgmises kirjas ütleb ta, et isa pole üksik mees ja pole majanduslikult iseseisev, vaid tal on suur pere ja ta sõltub lugejaist. Lugejad aga on harjunud vanaga, on vana küljes kinni. Ja teiselt poolt olevat isal siiski ka teataval määral õigus, kui ta ütleb, et on parem, kui nad loevad ajalehte kas või vanas kirjaviisis, kui et nad ei loe üldse. Kui paljudele juba vanaski kirjaviisis lugemine teeb raskusi, mis siis veel kõnelda uuest.

Koidula märkab väga hästi uue kirjaviisi tähtsust ja seost rahvusliku liikumisega. Ta ütleb: «Ma tean kül, et kirjutuse puhastamine koguni nõnda ülearu asi ei ole, kui seda teiselt poolt jälle tahetakse kinnitada. Haritud Eestlane soovib, kui pisutgi oma rahva asju meeles kannab ja mõistusele ruumi annab, et ka selle poolest koit peagi kumama hakkaks. Aga paljuks meie rahva seas mõistlikuid — ei, laske mind parem ütelda: m õ t l e j a i d on?» [425].

Nagu Koidula märgib, ei olevat päris talupojad kõige suuremad uue kirjaviisi vastased, vaid kõige visamad olevat «p o o l-

[424] F. R. Kreutzwald L. Koidulale 12. XI 1867. — KKrKv I, lk. 9 jj.
[425] L. Koidula F. R. Kreutzwaldile 12. XII 1867. — KrKKv I, lk. 18.

haritud valla ja kihelkonna koolmeistrid, köstrid ja — õpetajad», kes ka rahvast taga kihutavad. «Neid kirjasi, mis selle poolest isa paberikorvi juba teed leidnud ja veel leidvad! Mõni sünniks tõeste tuleva aegade mälestuseks ülevel hoida» [426].

Koidula ise pooldab uut kirjaviisi ja, nagu selgub, olevat tahtnud oma «Emmajõe õpikugi» avaldada uues kirjaviisis, kuid ta olevat pidanud selle avaldama vanas. Kuigi Koidula ei poolda vana kirjaviisi, kardab ta samuti kui ta isagi, et uue kirjaviisi tarvituselevõtmine võiks viia «Eesti Postimehe» hingusele, pealegi kui seda mõnelt poolt oodatavatki.

Hoolimata Kreutzwaldi kinnitusest, et «kirjutamise wiis lugejate hulka ei või kahandada, kui lugemisel midagi tuume arulist sees on» [427], ei julge Jannsen veel loobuda vanast kirjaviisist. Ta kardab esitada isegi üksikuid uuekirjaviisilisi töid ja teeb need kõik vana kirjaviisi kohaselt ümber, püüdes olla vana kirjaviisi tarvitamises järjekindel.

77. Korduvalt oli ajakirjanduses juhitud tähelepanu sellele, et uuele kirjaviisile tuleks teed valmistada kooli kaudu [428]. Senini olid ilmunud mõned aabitsad uues kirjaviisis, näit. C. Reinthali «Tarto makeele Abits» 1845. a. ja F. R. Kreutzwaldi «Uus Tallinna maakeele ABD ja lugemise raamat lastele» 1863. a., kuid need aabitsad ei olnud suutnud märgatavat mõju avaldada.

Nüüd asus C. R. Jakobson, kes peale muu oli ka avarapilguline koolimees, uuemate metoodiliste nõuete kohaselt uusi kooliraamatuid koostama. Senise iganenud veerimismeetodi asemel võttis ta tarvitusele häälimismeetodi ja koostas selle kohaselt aabitsa, mis ilmus 1867. a. Peterburis pealkirjaga «Uus Aabitsaraamat, kust viiekümne päävaga lugema ja kirjutama võib õppida». Aabitsa-raamatu sissejuhatavas osas põhjendab ta ühtlasi, miks ta oma aabitsas tarvitab uut kirjaviisi. Ta esitab siin järgmised põhjendused: 1) uus kirjaviis on selgem ja lastel kergem õppida, 2) tulevikus on suurem osa raamatuid kirjutatud uues kirjaviisis ja sellepärast on õpilastel vaja seda tunda, seda enam, et uue kirjaviisi järgi õppimine ei takista vanas kirjaviisis kirjutatud raamatute lugemist ja 3) uus kirjaviis on meie oma, see ei ole sakslastelt laenatud. Aabitsale järgnes veel samal aastal «Kooli lugemise raamat» I, mis samuti oli uues kirjaviisis. Mõlemad raamatud on silmapaistvaks saavutuseks meie tolleaegses koolikirjanduses, olles oma eelkäijaist nii keelelt, sisult kui ka metoodiliselt ülesehituselt palju paremad [429]. On arusaadav,

---

[426] L. Koidula F. R. Kreutzwaldile 12. XII 1867. — KrKKv I, lk. 19.
[427] F. R. Kreutzwald L. Koidulale 7. I 1868. — KrKKv I, lk. 30 jj.
[428] Vrd. Tpost. 1858, nr. 9, lk. 65; EPost. 1866, nr. 42, lk. 335.
[429] Vrd. A. Elango, C. R. Jakobson õpikute koostajana. — C. R. Jakobson ja tema ajastu, Tallinn 1957, lk. 112 jj-d.

et tagurlikud ringkonnad püüdsid kõigiti pidurdada Jakobsoni õpikute tarvituselevõttu koolides, kuid see ei läinud neil korda [430].

Võib-olla selleks, et oma raamatuile teed teha, avaldab Jakobson 1867. a. «Eesti Postimehe» 9. nr-s kirjutise «Koolmeister ja kolivannem». Ta esitab siin kahekõne koolmeistri ja koolivanema vahel, mille jooksul vanameelne koolivanem, kes polnud rahul koolmeistri poolt õpetatava uue kirjaviisiga, jõuab veendumusele, et uus kirjaviis on siiski parem, ja lubab koolmeistrit edasi õpetada lapsi uues kirjaviisis. Toimetus omalt poolt märgib heasoovlikult lisaks, et lõuna pool Viljandit juba õpetatavatki koolides uut kirjaviisi.

Oma kirjutises laseb Jakobson koolivanemal esitada vastuväiteid uuele kirjaviisile, näit. vana kirjaviisiga olevat harjutud, piibel olevat vanas kirjaviisis jne. Koolmeister aga kummutab need väited, tuues võrdkujuks Gutenbergi, kelle poolt tarvituselevõetud trükikunst samuti olevat algul vaenulikult vastu võetud, kuid hiljem heaks kiidetud jne.

Jakobsoni dialoogivormilisest palast on riivatud keegi koolmeister M. M., kes kirjutab «Eesti Postimehe» 12. nr-s vastuse. See «hommiku poolt Viljandit» sissetulnud «wõitlemine ue kirjawisi wasto» näitab ainult selle kirjutaja taipamatust ja soovi iga hinna eest kaitsta harjumuspärast kirjaviisi, ilma et see midagi uut esile tooks. Koolmeister M. M. lausub siin muuseas järgmist: «Ma pean töega tunnistama, et sel ue kirjotusse wisil omma suur wigga külges on. Se ramat «Maa ja Merre piltid» ja mitmed muud, on ni armsa luggudega täidetud; — agga selle kirja läbbi saab ta ni tuimaks, et tal suggugi sedda maggo polle, mis wanna kirjal on: iggal õigel Eestlasel (! !) jääb ta tuimaks ramatuks» [431]. Ja kui veel pühakiri ka uude kirjaviisi pandavat, siis jäävat seegi tuimuse katte alla. Teiseks arvab M. M., et ega eesti keelt ikka päris lõplikult ära parandada saa, «sest näeme meie, et keik innimesse tö siin ma peal on polik ja pudolinne ja sesamma luggu on ka selle ue kirjotamisse wisiga» [432]. — Lõpul ähvardab kirjasaatja, et kui ka «Postimees» uues kirjaviisis ilmuks, siis jääksid sõprade uksed tema ees kinni.

Jannsen ongi selle vana kirjaviisi saamatu kaitsekirja tõenäoliselt avaldanud sellepärast, et ühelt poolt lugejate arvamise esitamisega kuidagi õigustada ajalehe ilmumist vanas kirjaviisis, tei-

---

[430] Kuivõrd oluliseks pidasid balti-saksa ringkonnad Jakobsoni õpikute kirjaviisi, sellest jutustab huvitava loo C. R. Jakobsoni õemees J. Johanson-Pärna. Nimelt olevat 1869. a. laulupeo ajal tagurlike ringkondade poolt tehtud C. R. Jakobsonile meelitav ettepanek ja pakutud talle võrdlemisi suur summa, kui ta nõustub oma koolilugemikku vanas kirjaviisis välja andma. Jakobson lükanud ettepaneku kindlalt tagasi. Vrd. J. Johanson-Pärna, Kuulus Eesti rahva hariduse töötaja Carl Robert Jakobson, Tallinn 1891, lk. 47.

[431] EPost. 1867, nr. 12, lk. 90.

[432] Sealsamas.

selt poolt aga näidata, et ajalehe toimetus pooldab uut ega pea õigeks vana kirjaviisi. Toimetuse seisukohta näitavad nii kirja paigutatud hüüumärgid kui ka toimetuse järelsõna, milles Jannsen märgib, et «se wigga ei tulle mitte wõereti kirjawisist, waid wõereti luggemisest. Praegused wannad kirjawisi luggejad loewad ommeti kõik ue kirjawisi järrele, ilma et isse teadwad, agga kes wõib arrosamist lussikaga teise pähhä wallada!» [433] Ka kirjas Jakobsonile kinnitab Jannsen, et koolmeister M. M. on «üks vaga lambapea», kellele ei tarvitsekski vastata, kui ajalehe ülesandeks ei oleks teisi õpetada. Ta hoiatab Jakobsoni, et säärase vastase vastu ei maksaks «raudriides kahevõitlusse astuda». Ühtlasi esitab siin Jannsen oma seisukoha vana kirjaviisi vastu võitlemise küsimuses, öeldes: «Tõde peab ja saab võitma, kui ka pikkamööda. Siunamisega ei suuda meie uut kirjaviisi maksma panna. Katsume inimesi, nii palju kui jõuame, selgitades võita, ainult see aitab, ja võtame ka seda asjaolu arvesse, et säärane vaene koolmeister lõpuks ometi ainult vilistab, kuidas temale inimeste poolt, keda ta siiamaale ainsateks tarkadeks peab või aga pidama on sunnitud, ette vilistatakse ... Rahulik seletus, tabavate piltidega sisse raamitud, mõjub minu mittemõõduandva arvamise järgi kõige paremini» [434].

Kuigi Jannsen pooldab rahulikku selgitust, on ta — nähtavasti Jakobsoni meeleheaks — avaldanud vastuseks sellele M. M-i naiivsele kirjale kellegi W. A. (W. A...hn) poolt kirjutatud kahest numbrist läbiulatuva vastuse, mis on terav ja pilkeline. Olgu sellestki esitatud mõni katkend.

Kõigepealt selgitab W. A. kirjaviisi olemust ja küsib: «On Teil kirja tähhest ülleültse õigus waimo ja ello lota?» Kirjaviisi võidavat võrrelda uue kuuega, millelt ometi ei saa nõuda uut ihu. Kas sellepärast uus kuub ära visatakse, et vanaga ollakse harjunud ja uus on harjumata! Ei tohitavat kõike, millega polevat harjutud, ära põlata. Edasi seletab W. A. lähemalt uut kirjaviisi ja lausub lõpuks: «Mis teeb nüüd uus kirjaviis? Kirjutab just nõnda kui meie rägime, ja se on Teie silmas temma wigga ... Teie ... ei sa arro, et mitte kirri wilto ei olle, waid Teie su. Mikspärrast wennitate Teie, kus wennitust tarwis ei olle? Luggege mina ja mitte miina, sest seal on möllemad sõnnaliikmed ühhepikkused; ehk tahhate Teie essimest liget mi — mii wennitada, siis peate jo ka teist liget na — naa wennitama ja miinaa luggema ... Agga sedda Teie ei te, sest et ärratunnete: täis hullo on weel hullem kui pool hullo» [435]. «Eddasi könneldes arwate Teie neid, kes rahwale uut lomusse pärralist kirjawisi pakkuwad, rahwa waenlasiks, kes neid mitte ei armasta

---

[433] EPost. 1869, nr. 12, lk. 90.

[434] J. W. Jannsen C. R. Jakobsonile 22. III 1867. — EKirj. 1924, nr. 11, lk. 507.

[435] EPost. 1867, nr. 15, lk. 114 jj.

etc.: Uut ja parremat peab Teie melest antama, agga wanna peab jäetama. Puhhast wet peab jure, agga solki mitte alt ärrawallatama, et Eestlaste tarkusse nõu «kuhjaga täis saaks». Siin peame ütlema: önsad on need rummalad!» [436]

Eriti tuleb alla kriipsutada W. A. kirjutises seda, et W. A. uue ja vana kirjaviisi vahelise võitluse tihedalt seob tõusva rahvusliku kodanluse feodalismivastase võitlusega. Tema arvates M. M-i taoliste rumalate seisukoht on: priiust, raharenti, pärismaid peab antama, kuid pärispõlv ja teoorjus alles jäetama.

Pilke kutsub välja ka M. M-i toetumine sellele, et kogu pühakiri olevat vanas kirjaviisis. W. A. märgib sel puhul: «Selle tükki lõppetust kinnitate weel sellega, et Teie wannal wisil ka Jummala sõnnast ollete arro sanud ja — kule tarkust! — Jummal isse olla ka Teie wanna kirjawisi selgeste kätte õppinud! Noh, mis sa weel tahhad? Eks olle jälle kui ütleks Teie: Kõwwera jallaga wõib jo ka käia ja pessemata silmaga maadilma, taewast ja Jummala sõnna nähha, mis tarwis siis õiget jalga ja puhtaid silmi!» [437]

Kui M. M. nuriseb, et uus kirjaviis raamatud tuimaks tegevat, siis ei ole süü mitte uuekirjaviisilistes raamatutes, vaid nende lugejates. Ega siis M. M. ometi taha, et «õige Eestlane» on mahajäänud inimene, «kes pealaest jalatallani räppune, suitso onnis läkkatab ja ma ilma suremaks ei pea, kui omma pea ümber näeb» [438].

Ja kui lõpuks M. M. leiab, et tarkade seas on jumalasalgajaid enam kui rumalate hulgas, ja soovib: «Jummal andko, et meie keiges tarkusses kaswaksime ja ikka waimus waeseks jääksime», siis vastab sellele W. A.: «Mo weider M. M., eks olle kui tahhaksite Teie üttelda: sest on parrem rummalaks jäda, kui targaks sada!» [439]

Nagu selgub, on see vastus tunduvalt erinev varasemate poleemikate puhul esinenud vastustest. Pearaskus ei lange siin vana kirjaviisi puuduste selgitamisele, vaid uue kirjaviisi olemuse allakriipsutamisele. Siin rõhutatakse, et uue kirjaviisi tarvitamine on eduline, progressiivne nähtus. Kes tahab olla «õige eestlane», see hindab «vaimuharimist», hindab kultuuri, hindab aga ka uut loomulikku kirjaviisi. Kõik need, kes võitlevad pärisorjuse ja teoorjuse vastu, võitlevad ka vana kirjaviisi vastu. Vana kirjaviisi tarvitamine on seoses pärisorjusliku korra, suitsuonni ja rumalusega. Vana kirjaviis ja vaimupimedus käivad käsikäes.

Uue kirjaviisi tarvitamist hakatakse pidama hariduse tunnuseks, vana kirjaviisi pooldajad aga muutuvad pilke märklauaks.

Kui eelmised poleemikad olid lõppenud vana kirjaviisi kaits-

---

[436] EPost. 1867, nr. 15, lk. 115.
[437] Sealsamas.
[438] Sealsamas, nr. 16, lk. 122.
[439] Sealsamas.

jate kirjutistega, siis käesoleval korral lõpetab toimetus sõnavõtud eespool mainitud kirjutisega, milles teravalt naeruvääristati vana kirjaviisi pooldajaid.

78. Seoses rahvusliku liikumise tõusuga hakkab ka uus kirjaviis kord-korralt jõudsamalt levima. «Eesti Postimehele» tuleb sõnumeid mitmeist kodumaa osadest, et rahva seas huvi keele ja kirjaviisi vastu pidevalt tõuseb. Eesti keelt hakatakse hindama rahvuskeelena. Nii kirjutatakse näiteks Tallinnast, et olevat neid, kes põlgavad eesti keelt ja on uhked, teised ütlevad, et eesti keel kaob ära. Need olevat aga rumalad mõtted. «Eestikeelt agga tõsta, harrida, parrandada ja temma sõnnarikkust kaswatada, kes wõib ja mõistab, se on tullus ning kassulik tö ja sadab tänno nüüdse ja tullewa põlwe rahwa jures» [440]. Teistel maadel nõutavat kohaliku keele tundmist, meie pastorid aga kõnelevat võimatult eesti keelt. Ei olevat sugugi ülearune see «Tallinna seitungi» nõu, et eesti keelt tuleks isegi meie saksa koolides õpetada.

Harjumaalt kirjutatakse, et «Eestirahwast weel middagi wõib sada, kui agga õigel wisil õppetud saab, mis läbbi temma ka omma koddomaast ja kelest hakkab luggu piddama ja neid austama» [441]. Eriti rõõmu teeb aga kirjasaatjale, et ikka enam ja enam hakatakse uut kirjaviisi tarvitama. Isegi keegi vana hõbedajuukseline õpetaja olevat uue kirjaviisi ära õppinud.

Paistu kirjasaatja J. A(damson) tunneb rõõmu, et meie kodumaal ikka enam hakkab valgus paistma. Üheks valgussädemeks rahvale olevat Jakobsoni «Kooli lugemise raamat», mida Paistus hinnatavat nii sisu kui ka loomuliku kirjaviisi pärast. Kuid mõnes kohas olevat mehi, kes mõtlematult häbemata vihaga uue kirjaviisi vastu sõdivad ja rahvast uue vastu püüavad üles kihutada. Paistu kihelkonna peakohtumehed, valla-eestseisjad ja koolmeistrid olevat aga juba 5. jaanuaril 1866 otsustanud: «Sowitakse, et makele kirjutamine ue wisi järrele saaks õppetud» [442]. 2. detsembril 1867 on Loodi valla koolimajas olnud Paistu koolmeistrite koosolek ja seal on samuti otsustatud. Paistus ei olevat enam vastuvaidlejaid ja isegi kirikuõpetaja on lubanud uue loomuliku viisi järgi õpetada.

Üksikasjalisemalt on kirjaviisiküsimus kaalumisel olnud ka Viljandi koolmeistrite-konverentsil 21. ja 22. septembril 1867. Et siin omapärane duell on toimunud uue ja vana kirjaviisi pooldajate vahel, siis olgu järgnevalt esitatud vastavad kohad koosoleku kirjeldusest «Eesti Postimehe» järgi.

Esimese päeva 3. punkti all märgitakse: «Koolm. Mart Laur Willandi wallast panni kangeste ue kirja wisi wasto ja olli walmis konwerenzi ees üksikus waidlemisses tahwli peal prowide

---

[440] EPost. 1867, nr. 16, lk. 125.
[441] EPost. 1867, nr. 45, lk. 356.
[442] EPost. 1868, nr. 3, lk. 20. Samast otsusest kirjutas ka Kreutzwald Yrjö Koskinenile, vrd. eespool lk. 144.

läbbi temma wiggadussi üllesnäitama ja awwalikuks teggema, kui sedda peaks sowitama» [443].

Enne vastavat proovi on kirikuõpetaja Hörschelmann hoiatanud, et küsimust rahulikult kaalutaks ja mitte tuliselt. «Auksmann ja Laur said konwerenzi polest wastastiko wõitlejaks wallitsetud. Mõllemad astusid tahwli jure. Laur ütles sõnno ette, Auksmann kirjutas, kus jures siis wälja tulli, et ka ue kirjawisi seadusse järrele weel mitte wõimalik ei olle, kõik penemad wälja ütlemisse tähhendussed selgeste silma ette panna; sesamma pudus tulleb agga ka (panneme jure: kümme kord ennam) wanna kirjawisi jures, (kus pea kõik sõnnad teiseti loeme, kui kirjutame; agga et h a r j u n u d olleme, same läbbi ja arwame õigeks)» [444].

Pärast lõunat on jällegi kirjaviisi üle vaieldud. Kirikuõpetaja Hörschelmann on seletanud, kuidas uus kirjaviis eesti keelele loomupärasem ja grammatiliselt sobivam olevat ning seetõttu olevat parem küsimust enne läbi uurida ja mitte mõtlematult uuele kirjaviisile vastu olla. Tema olevat koolikatsumistel märganud, et lapsed, kes oskavad lugeda, loevad hästi ka uues kirjaviisis kirjutatud teksti.

Järgnevail läbirääkimistel pooldavad kõik õpetajad peale ühe uut kirjaviisi. J. Adamson märgib, samuti kui seda juba omal ajal tegi Kreutzwald, et «kolitamatta laps, kui isse ommast peast kirjutada katsub, teeb sedda ilma teadmatta ikka ue kirja wisi järrele, siis peab jo uus wiis ennam kele lomusse sees ollema» [445]. Leitakse, et uus kirjaviis võimaldab häid raamatuid lugeda, on kergem ja loomupärasem, hõlbustab arusaamist jne. Kuigi üldiselt ollakse uut kirjaviisi pooldaval seisukohal, lõplikku otsust seekord siiski veel ei tehta, vaid küsimuse otsustamine jäetakse edaspidiseks ajaks.

Veidi hiljemini soovitab keegi, kes on koosoleku kirjeldust lugenud, küsimuse lõplikuks lahendamiseks targemate poole pöörduda, öeldes: «Otsusse andjad wõiwad üksi õppetud keletundjad ehk keletargad olla, kes selle põhja ja lomo on läbbi urinud ja õiget kirjutusse wisi meile näitnud» [446]. Kõik tõsised keeletundjad olevat aga juba ammu vana kirjaviisi nimetanud poolikuks ja puudulikuks.

Võrreldes selle õpetajate koosoleku seisukohti kaks ja pool aastat tagasi Pärnumaal peetud koosoleku otsustega selgub üllatav erinevus. Seal olid kahe kihelkonna õpetajad üksmeelselt uue ortograafia vastu, siin aga peaaegu kõik osavõtjad kõnelevad juba uue kirjaviisi poolt. Pealegi on siin tegemist naaberkihelkondadega [447]. Seesugune kiire üleminek uuele kirjaviisile on seletatav

[443] EPost. 1867, nr. 40, lk. 314.
[444] EPost. 1867, nr. 41, lk. 322.
[445] Sealsamas.
[446] EPost. 1867, nr. 44, lk. 348.
[447] Hurda andmeil oli üks neist kahest kihelkonnast, kus koolmeistrid 1865. a. uue kirjaviisi vastu protesteerisid, Paistu naaberkihelkond Halliste, vrd. eespool lk. 136.

just rahvusliku liikumise hoogsusega sel maa-alal. Nagu juba varem märgitud, oli nn. Mulgimaa selleks alaks, kus kapitalistlikud tootmissuhted kiiremini kujunesid, kus aga seoses talupoegade majandusliku külje arenemisega ka rahvuslik liikumine oli jõulisem. Sammus ju eriti Paistu kihelkond rea rahvusliku liikumise ajajärgu ürituste eesotsas. Uut kirjaviisigi vaadeldi siin kui üht rahvusliku liikumisega tihedalt seotud nähtust.

Kuid liikumine ei piirdunud, nagu juba eespool selgus, kaugeltki Viljandimaaga. Ka mujalt tuleb teateid, et uus kirjaviis on kiirelt levimas. Huvitav on seejuures märkida, et kui varem köstrid ja koolmeistrid olid need, kes Jannseni kombel visalt hoidsid vanast kirjaviisist kinni, siis nüüd muutub olukord, ja koolmeistrid hakkavad uut kirjaviisi rahva hulgas levitama. Nii näiteks jutustab J. Nebocat oma grammatika eessõnas, kuidas ta Kreutzwaldi kirjutiste mõjul on saanud uue kirjaviisi pooldajaks ja levitajaks. Olles saanud 1867. a. Kuuda seminari õppejõuks, olevat ta palunud Vigala praostilt Hartenilt, kes sel ajal oli seminari direktoriks, luba seminaris uut kirjaviisi õpetada. Praost olevat sellekohase nõusoleku andnud. Nii olevat hakatud Kuuda seminaris uut kirjaviisi õpetama. Hiljem läinud noored mehed rahva hulka, hakanud ajalehtedele kirjutama ja hääli rahva seast uue kirjaviisi kasuks avaldama.

79. Tormilisele 1867. aastale järgneb rahulikum 1868. aasta. «Eesti Postimehes», nagu eespool öeldud, katkeb poleemika. Toimetus märgib, et ta ei taha selleks ajaleheruumi kulutada. Teiselt poolt pidurdab vana kirjaviisi pooldajate sõnavõtte ka nende kaela sadava pilke terav toon, sest kes tahaks siis lasta enese kohta ütelda, et «mõnni teie arrulessi 16 tükki tossina peale loeb» või et vana kirjaviisi pooldajad ärgu tulgu «awwalikkus seitungis» targemate tööd laitma, vaid mingu Jeerikusse habet kasvatama [448].

Ainult kösterlikus «Perno Postimehes» ilmub veel kirjutisi vana kirjaviisi kaitseks. Nii kirjutab selle ajalehe vana kaastööline C. W. F(reundlich), et tema «ei olle kül se öige teadja ja öigeks seadja», kuid et ta 44 a. «Eestirahwa juhhataja» on olnud, siis arvab ta, et eestlane ei ütle mitte «Jumal», vaid «Jummal», mitte «mina», vaid «minna» jne. «Keige selgem arro on jo ikka se, et nenda peab kirjutama, kuida Eestlane rägib». Uue kirjaviisi lugemine olevat eestlasele niisama raske kui klaverimängimine. Lisaks olevat uue kirjaviisi puuduseks ka see, et «Eesti eit omma last selle järrele mitte ei oska öppetada waid solgib ees ja laps tagga järrele, et teine teisest arro ei sa» [449]. Pealegi muutuvat väärtusetuks kõik senised raamatud, tuhanded piiblid jne.

Kirjutise lõpul on pikk vemmalvärsiline luuletis, millest järgnev katkend:

---

[448] Vrd. EPost. 1867, nr. 15, lk. 115.

[449] EPost. 1868, nr. 26, lk. 204.

Some-keel, se wiiks meid metsa,
Wiimse Wennerigi otsa,
Wasto külma Lappimaad
Ilma kerra wiimsed raad;
Wasto külma jeä merd.
Tallinna keel nuttaks werd,
Kui ta senna sisse wauks
Nenda ma pealt ärra kauks! —[450]

Freundlichi sõnavõtt ergutab ka teisi, kes senini on kartnud pilkamist ega ole julgenud end avaldada. Nii tänavad neli Viljandimaa vallavanemat avalikult Freundlichi, korrates seejuures vana kirjaviisi pooldajate üldist väidet, «et uus kirjutusse wiis, könne seggaseks teeb, ja nimmelt sellepärrast, et teist wisi peab kirjutama ja teist wisi räkima» [451].

C. R. Jakobsoni dialoogilise veste «Koolmeister ja koliwannem» eeskujul avaldab ka «Perno Postimees» dialoogi «Mölder Mats ja weskeline Rusaaugo Jaak», mis aga on suunatud uue kirjaviisi vastu [452].

Toimetus avaldab ka kellegi M. P. kirja, milles autor nuriseb, et uut kirjaviisi tahetavat rahvale asjatult peale suruda. Kui vana kirjaviis on suutnud oma ülesannet täita, milleks siis sundida peale uut, mida olevat raske lugeda. Kui uus kirjaviis tuleb kooli, siis ei tahtvat vanemad oma lapsi enam kooli panna. Uut kirjaviisi ei oskavat keegi lugeda, ei sõjateenistuses olevad mehed, pereisad ega kohtuvanemad. Kes ise tahab uut tarvitada, see tarvitagu, aga jätku teised rahule [453].

Viimasele kirjutisele saadab vastuse J. E(glon), kes kummutab M. P. väited, nagu poleks rahvas rahul uue kirjaviisiga, nagu ei tahetavat lapsi kooli panna uue kirjaviisi pärast jne. Ta leiab, et ainult üksikud vanaga harjunud «kirjamehhed» ei viitsivat uue kirjaviisi üle järele mõtelda, kuid rahvale ei tegevat uus kirjaviis mingeid raskusi. Samuti ei olevat õige, nagu ei tahetavat lapsi uue kirjaviisi pärast kooli panna; ainult rahva vaesus takistavat laste kooliskäimist, mitte kirjaviis. Tema ise olevat ka veel kolm aastat tagasi olnud vana kirjaviisi kütkes, kuid nüüd ta soovib, et ka piibel ja katekismus trükitaks uues kirjaviisis, mis teeb pühakirjagi selgemaks.

Viimase kirja avaldamisega lõpetab ka «Perno Postimees» oma seekordse poleemika.

80. Jälgides 1866.—1868. a. poleemilisi kirjutisi võime siin märkida tunduvat erinevust, võrreldes eelmise poleemikaga. Näib,

---

[450] EPost. 1868, nr. 26, lk. 204.
[451] EPost. 1868, nr. 31, lk. 246.
[252] EPost. 1868, nr. 36, lk. 284.
[453] Vrd. EPost. 1868, nr. 41, lk. 326.

et nüüd on uus kirjaviis kõigile niivõrd tuttav, et seda enam ei tarvitse selgitada. Sellepärast leiame ainult üksikuis kirjutistes veel ühe või teise kirjaviisi k e e l e l i s t e paremuste või puuduste selgitamist. Uue kirjaviisi pooldajad lähtuvad eeldustest, et uus kirjaviis on parem, ja parem mitte ainult sellepärast, et ta võimaldab paremini kõnet kirjas märkida, vaid sellepärast, et ta on meie «loomulik» kirjaviis, eesti keelele vastav kirjaviis. «Õige eestlane» kirjutab uues kirjaviisis, sest see ei ole saksapärane, see ei meenuta orjaaja kütkeid, see on «valguse ja koidu» kirjaviis. Seda kirjaviisi tarvitavad meie hõimud soomlased, tarvitagem seda ka meie.

Võitlus uue kirjaviisi eest on võitlus minevikuga, feodalismiajast pärinevate harjumuste, orjameelsuse ja silmaringi piiratusega. Rahvusliku liikumise ajajärgule omase hoogsusega asutakse sellepärast naeruvääristama neid, kes veel julgevad kaitsta vana kirjaviisi. Ja näemegi, et nende arv kahaneb järjekindlalt. Ollakse küll harjunud vanaga, kuid seda ei julgeta nagu tunnistada, sest kõik targemad on uue kirjaviisi poolt. Ja rumalana ei tahaks end meeleldi keegi näidata. Ainus kants, mis varjab veel vana kirjaviisi, on kirik. Ja siit vanade pastorite ja köster-koolmeistrite ringist ongi pärit need, kes veel julgevad häält tõsta uue kirjaviisi vastu. Rahva hulgas, nagu märgib Adamson kirjas Jakobsonile, olevat uue kirjaviisi kõige suuremad vastased vennastekoguduse liikmed [454].

Pidevalt kasvavad nüüd koos rahvusliku liikumise hoogustumisega ka uue kirjaviisi aktiivsete propageerijate read. Lisaks Kreutzwaldile, Hurdale, Jakobsonile ja nende Peterburi sõpradele näeme uue kirjaviisi eest võitlemas ja avalikult esinemas tervet rida koolmeistreid, näiteks J. Adamsoni, J. Eglonit jt.

Eriti aktiivseks võitluse organiseerijaks sel ajal kujuneb C. R. Jakobson, kes pidevalt õhutab koolmeistreid ajakirjanduses sõna võtma, aitab neile koostada vastavaid artikleid jne. Ilmekalt näeme seda näiteks Jakobsoni ja Adamsoni säilinud kirjavahetusest. Nii kirjutab Jakobson septembris 1867 Adamsonile: «Ma sooviks, et Teie ühe kirja «Postimehele» kirjutaksite, kus teada annaksite, kuidas teie kihelkonnas lugu uue k i r j u t a m i s e v i i s i g a on. Seal käib rahvas ise selle peale, et koolis uut kirjutuse viisi õppetakse, rahvas on selle asja o m a k s asjaks teinud, sest et ta nüüd ära tunneb, et need võerad, Sakstest meie kaela pandud rangid, meie rahvale üksi kahjuks võivad tulla, ja kui meie neid pea maha ei viska, meie kaela saavad katki õeruma, nenda et meie pärast oma kirjavaraga mitte edasi, vaid tagasi saame käima» [455].

Jakobsoni soovi kohaselt avaldaski Adamson «Eesti Posti-

---

[454] Vrd. J. Adamson C. R. Jakobsonile 24. IV 1868.
[455] C. R. Jakobson J. Adamsonile 3. IX 1867.

mehes» vastava kirjutise Paistu koolmeistrite otsusest koolis tarvitada uut kirjaviisi (vrd. eespool, lk. 150).

Kui Freundlich ja neli vallavanemat «Perno Postimehes» oma pahameelt avaldavad uue kirjaviisi üle, siis teeb Jakobson Adamsonile ülesandeks leida ümberkaudsetest valdadest mõni noorem uue kirjaviisi pooldaja, kes avalikult protesteeriks tagurlike vallavanemate seisukoha vastu, märkides, et kõik nooremad pooldavat vaimuharimist, mis «võib aga üksi loomuliku kirjutamise viisi teel sigineda». Et vastavail uue kirjaviisi pooldajail kergem oleks ajalehes oma seisukohta avaldada, kirjutab Jakobson ise soovitatava protestikirja eeskuju valmis ja saadab Adamsonile. Kas ei läinud aga Adamsonil korda leida soovitavaid protesteerijaid või ei avaldanud «Perno Postimees» nende kirja, kuid seekord jäi kavatsetud protestikiri ilmumata.

Ka Kreutzwald jälgib pidevalt ajakirjanduses ilmuvaid kirjutisi ja teateid uue kirjaviisi levimisest. Tõsist meelepaha valmistavad talle sellised mahajäänud õpetajad, nagu seda on koolmeister Laur, kes Viljandi koolmeistrite-konverentsil kaitses vana kirjaviisi. Kirjas Koidulale märgib ta, et selliste napakate inimeste vastu ei tule teaduslike põhjendustega astuda, vaid nende vastu tuleb võidelda pilkega, neid rahva naeruks tehes. Kreutzwald ongi kirjutanud «Jututoas» avaldamiseks vastava veste, kardab ainult, et tsensor ei lase seda läbi [456].

Kõige enam valmistab aga Kreutzwaldile pahameelt siiski Jannsen, kes hoolimata uue kirjaviisi üldisest võidukäigust oma ajalehes siiski ei julge loobuda vanast. Kreutzwald kirjutab Koidulale, et tal viha pärast harjased peas püsti tõusnud, kui ta «Postimehes» J. A(damsoni) kirjutise puhul leidnud toimetuse märkuse, et toimetus «lugejate pärast» olevat kirjutise kirjaviisi muutnud. Kreutzwald ütleb sel puhul: «O m a g a tehku igamees, mis ta tahab, aga võõra o m a d u s t ei ole kellelgi luba m o o n d a m a minna, ülepea nüüd, kus juba üks Liivimaa mustkuub (Hansen) tunnistab! kuda võit viimaks ommetegi t õ e, s. o. uue kätte peab jääma» [457]. Kuid Jannsen ei talita nii ainult Adamsoni kirjutisega, vaid kõikide ajalehele saadetud töödega. Koidula kirjutab selle kohta: «Seitungide k i r j u t a j a d hoiavad kõigest jõust oma õigusest kinni, kelle järele läkitatud kirjasi oma lehe tarvitust mööda tohtida kärpida ehk kirjakuube vahetada: ma kardan, et selle poolt kellegi heaks järele ei saaks annetama» [458]. Et Jannsen tõesti üldiselt nii talitab, selle kinnituseks on ka asjaolu, et Jannsen Jakobsoni «Kooli lugemise raamatu» ilmumise puhul kaks pala sellest lugemikust (nr. 84 ja 85) ka «Eesti Posti-

---

[456] F. R. Kreutzwald L. Koidulale 3. XI 1868. — KrKKv I, lk. 291 jj. Veste ilmumise kohta puuduvad andmed.
[457] F. R. Kreutzwald L. Koidulale 24. I 1868. — Vrd. KrKKv I, lk. 59.
[458] L. Koidula F. R. Kreutzwaldile 5. II 1868. — KrKKv I, lk. 66.

mehe» lisas avaldas, kuid mitte uues, vaid vanas kirjaviisis [459]. On arusaadav, et selline talitusviis asetab Jannseni uue kirjaviisi kõige ägedamate vastaste leeri, hoolimata Jannseni kinnitusest, et ta uut kirjaviisi peab õigemaks.

Samuti kui Jannsen on vanale kirjaviisile truu ka omaaegne Jannseni õpetaja K. Körber, kes 1867. a. avaldas väikese saksakeelse eesti keele grammatika «Kleine Ehstnische Hand-Grammatik», milles ta rakendab piibli, lauluraamatu ja Hupeli ortograafiat, öeldes, et «alles siis, kui piibel uues kirjaviisis trükitakse — mille eest meid Issand oma halastuses kaitsku, meid ja meie järglasi —, alles siis peame alistuma ebameeldivale kirjaviisile, aga mitte enne» [460].

Et tagurlik balti-saksa ringkond nüüd ka kirjaviisiküsimuse osatähtsust eestlaste rahvuslikus liikumises on taibanud, seda kinnitavad sakslaste kirjutised, milledes uue kirjaviisi propageerijaid nimetatakse noor-eestlasteks [461], omistatakse eestlastele püüet mitte ainult soome kirjaviisi tarvitusele võtta, vaid ka poliitiliselt soomlastega ühineda jne. Nii olevat, nagu Jakobson kirjutab Adamsonile, pastor Hansen Riia ajalehes kirjutanud, et eestlased tahtvat üht «Wenevalitsusest lahutud seaduskonda asutada, ehk ennast poliitika asjades Soomlaste külge soovida». Jakobson märgib, et seesugust mõtet pole ühelgi eestlasel olnud, sest soome keele eeskujuks võtmine ei tähenda ometi mingi uue riigi loomist. Seesugused mõtted võivad olla neil, kes tahavad meie maad Saksamaa külge liita ja sellepärast püüavad haritud eestlasi oma teelt laimamisega kõrvaldada [462].

81. Ajalehtedes esinenud poleemika ja õpetajate koosolekute otsuste järgi võiks arvata, et 1867. ja 1868. a. uus kirjaviis on juba üldist poolehoidu leidnud. On ju õige, et koolides oli Viljandimaal ja mõnel pool mujalgi (näit. Kuuda seminaris Läänemaal) uus kirjaviis tarvitusele võetud, kuid kui jälgida sel ajal ilmunud trükiseid, siis ei ole üldpilt ka nüüd kuigi rõõmustavalt paranenud.

Ajalehed, nagu nägime eespool, pidasid mitmesugustel kaalutlustel kasulikuks vana kirjaviisi säilitada. Kalendrid, mis vahepeal olid ilmunud uues, on jälle siirdunud tagasi vanale kirjaviisile (Gresseli oma täiesti, Lindforsi oma osaliselt). Isegi «Tarto Kalender», mida oli toimetanud ÕES, on 1867. a. ilmunud mingipärast vanas, kuigi nii enne kui ka pärast selles kalendris on tarvitatud uut kirjaviisi. Ainult mõned üksikud kalendrid on jäänud veel uue kirjaviisi juurde (näit. «Eestirahva Kasuline Kalender» ja ka «Maarahva Kasuline Kalender», milledest viimane ka vahepeal oli lühemat aega vanas kirjaviisis ilmunud).

Ka ilmunud raamatute ülevaade ei paku rõõmustavat pilti.

---

[459] Vrd. Eesti Postimehhe Jutotubba 1867, nr. 43.
[460] K. Körber, Kleine Ehstnische Hand-Grammatik, Dorpat 1867, lk. 3.
[461] Vrd. L. Koidula F. R. Kreutzwaldile 3. VI 1868. — KrRKv I, lk. 233 jj.
[462] C. R. Jakobson J. Adamsonile 5. V 1868.

Kandvamaks kirjameheks, kes tarvitab oma teostes uut kirjaviisi, on C. R. Jakobson («Uus Aabitsa-raamat», «Kooli lugemise raamat» I, 1867, «Veikene geograafia» I—III, 1868). Peale C. R. Jakobsoni võib nimetada veel C. E. Malmi («Rapla Kirik Harjumaal» 1868) ja M. Jakobsoni («Koolilaste raamat» 1868). Märkida tuleb ka luuletajat F. Kuhlbarsi, kelle esimene kogu «Wastse laulo ja kannel» (1863) oli ilmunud lõuna-eesti murdes ja vanas kirjaviisis, järgmine kogu «Laulik koolis ja kodus» (1868) ilmus aga juba uues kirjaviisis ja ühises üldeestiliselt tarvitusele tulnud rahvuslikus kirjakeeles. Seega uue kirjaviisi tarvituseletulek on kõige tihedamas seoses rahvusliku kirjakeele kujunemisega.

Märgatav on uues kirjaviisis ilmunud teoste arvu suurenemine 1868. a. Üldiselt aga moodustavad need trükised siiski ainult väikese murdosa (kuni $^1/_5$) kõigist trükitud teostest.

82. Lõpuks olgu lähemalt peatutud veel uue kirjaviisi küsimuste teoreetilistel käsitlustel.

Nagu juba varemalt märgitud, ei olnud uue kirjaviisi tarvitamine kaugeltki ühtlane. Ühelt poolt oli uue kirjaviisi põhiseisukohad fikseerinud Ahrens oma grammatikas, millele toetus, kui mitte arvestada üksikuid kõrvalekaldumisi, põhijoontes ka Hurt oma «Lühikeses õpetuses». Teiselt poolt oli eriti klusiilide tarvitamises eri rada sammunud Kreutzwald, keda toetasid näiteks Bertram ja mõnel määral ka Reinthal.

Nüüd võtab uue kirjaviisi põhiküsimuse, nimelt klusiilide märkimise küsimuse kohta pikemalt sõna C. R. Jakobson, avaldades 1867. a. «Eesti Postimehe» 14. nr-s artikli «Weel mönni sönna uest kirjutamisse wisist. Raskehealelised (köwwad) konsonantid (healeta tähhed) *p*, *t*, *k*» [463].

Siin märgib Jakobson, et uue kirjaviisi levimist takistavat teataval määral *p*, *t*, *k* kirjutamise küsimus. Tema arvates ei olevat ÕES-i poolt antud juhised päris õiged. Ta kirjutab selle kohta: «Meie saame kohe nägema, et meie niihästi omma keele loomu järel, kui ka Soome kirjutamise põhja peal seistes *p*, *t*, *k* tähte õiguse pärast üksi nenda tohime kirjutada, kuida see meie vana kirjutamise viisis sündis, see on: ühe ühekordse vokaali taga ikka kahekordselt; mitte: hakata, hüpata, mõte, vaid hakkata, hüppata, mõtte, n. n. e. — Neid tähti siin ühekordselt kirjutada, on õpp. «Eestiselts» seepärast nõu annud, et ka kirjas vahet soovis teha nende sõnade vahel, keda kõnes pea terava, pea kerge rõhuga, s. o. heale peale langemisega välja ütteltakse. Selle seaduse kasu aga ei ole suur, sest et ta mitte kõikide sõnade ja tähtede kohta ei kõlba, ehk meie peaks siis ka: m e t s a ladvad ja m e t t s a minema, r a h v a s t õppetama ja r a h h v a s t juttu tegema,

[463] Toimetus on selle Jakobsoni kirjutise autori soovil erandlikult avaldanud uues kirjaviisis, tehes selle kohta vastava märkuse. See on arvatavasti esimene kirjutis, mis «Eesti Postimehes» on ilmunud uues kirjaviisis.

n. n. e. kirjutama, mis sugugi korda ei lähe. Segadus aga, mis sest seadusest tuleb, on lõpmata» [464]. Suurem hulk rahvast ei oskavat klusiilide välteid õigesti märkida, nad kippuvat ka teisi häälikuid samuti märkima, näit. *kullid* asemel *kulid* jne. Ka Kreutzwald tarvitavat mitmes oma raamatus (näit. «Angervaksades» jm.) klusiile vana viisi, s. o. alati kahe tähega märgitult. Ja rahvale meeldivat seesugune märkimisviis. Sellepärast arvab Jakobson, et nende kolme tähe kohta tuleks uus kirjaviis ümber muuta.

Oma väidete toetuseks toob ta soome keele. Ta märgib: «Igaüks õpetud keeletundja teab, et konsonandid *b*, *d* ja *g* õiguse pärast meie keele kohta võerad on» [465]. Kõige vanemates tekstides olevat *p*, *t*, *k* (tulko, olko). Vana kirjaviisi ajal olevat segadus tulnud, olevat keelde toodud saksa *b*, *d*, *g*, nüüd ei olevat võimalik neid enam välja heita. «Kus meie *b*, *d*, *g* kirjutame, seal kirjutavad Soomlased *p*, *t*, *k*, ning nattuke kõvemalt kui meie *b*, *d*, *g*, loevad, kus aga köva *p*, *t*, *k* räägitakse, seal kirjutavad naad kaks tükki järestiku (Käki kukkuu)» [466]. Isegi lapi keelest toob C. R. Jakobson lisanäiteid. Et soome kirjaviisiga ühtlust saavutada, tulevat ka meil soomlaste eeskujul kirjutada *pp*, *tt*, *kk*, mitte *p*, *t*, *k*. «Üksi seal tuleksivad meil siis need konsonantid ühekordse vokaali taga ühekordselt kirjutada, kus naad pehmed on; seepärast mitte: takka järele, kottust ärra, vaid taka järele, kotust ära, n. n. e. Nenda ka: j ö g i on sügav ja j ö k e astuma, l a g i on kõrge ja l a k e lendama; kangas l i g u n e b ja kangas pandi l i k u, t u b a on soe ja t u p a astuma, s ö d a on väljas ja s ö t a minema, a b i on tarvis ja a p i tulema, n. n. e.» [467].

Lahtiseks jätab ta küsimuse, kuidas eristada sel puhul konsonantide teist ja kolmandat väldet. Ta arvab, et «oleks kõige sündsam, selle tähe peale, kelle kaela rõhk langeb, ühe veikese triipsu teha» [468]. Nii võiks kirjutada näiteks: vakka panema, linna sõitma jne.

Jakobson, lähtudes ühelt poolt sellest, et meil klusiilide tarvitamises valitses teatav kõikuvus, ja püüdes teiselt poolt ühtlustada ja kergendada eesti ortograafilist süsteemi, teeb peaaegu samasuguse ettepaneku, nagu 1860. a. «Inlandis» oli teinud Bertram. Ta leiab, et kui me teisi pikki konsonante kirjutame kahe tähega, hoolimata sellest kas nad on teises või kolmandas vältes (linna rahvas, läks linna), siis peaksime sedasama tegema ka klusiilidega. See ei olevat mitte ainult süsteemipärasem ja didaktiliselt otstarbekam, vaid ka enam «soome, see on oma keele loomuse põhja peal». Seejuures jätab ta aga arvestamata, et soome keeles

---

[464] EPost. 1867, nr. 14, lk. 105 jj.
[465] Sealsamas, lk. 106.
[466] Sealsamas.
[467] Sealsamas, lk. 107.
[468] Sealsamas.

pikkadel konsonantidel puudub vahe teise ja kolmanda välte vahel.

Kõrvale jättes võimaluse kirjas eristada klusiilide teist ja kolmandat väldet, missugust võimalust olid kasutanud Ahrens ja Hurt (vaga, vaka, vakka), ei pea aga Jakobson võimalikuks nende sõnade illatiivis, kus tüves on b, d, g, kirjutada klusiili kahekordse tähega, kuigi see vastaks hääldamisele, vaid eelistab siin soome keele ja Ahrensi [469] eeskujul tarvitada ühekordset klusiilimärki. Seega kirjutab ta *tupa, koku*, mitte aga *tuppa, kokku*, sest nominatiivis on *tuba, kogu*. Nii jätab Jakobson kõrvale foneetilise printsiibi, mida uue kirjaviisi puhul oli eriti rõhutatud, ja kirjutab näiteks ainsuse illatiivis *käte, vete*, mitmuse genitiivis aga *kätte, vette*.

Jakobson rakendas oma kirjaviisi ligi kümmekond aastat (1867—1877) oma teostes ja kirjutistes. Üldisemalt tarvitati siiski ÕES-i poolt soovitatud kirjaviisi, mille tarvitamisele ka Jakobson ise hiljem siirdus.

Kreutzwald, kellele teatavasti klusiilide märkimine alati oli raskusi teinud ja kes kord oli kaldunud ühekordse klusiili eelistamisele (näiteks töös «Paar sammokest rändamise-teed» (1853), teinekord aga jällegi eelistanud kahekordse klusiili tarvitamist (näiteks «Sippelgas»), arvab, et Jakobsoni kirjaviis soodustab uue kirjaviisi tarvituselevõttu, sest «et uue ja vana vahe mitte nii väga silma ei paista» [470]. Täiel määral aga ka Kreutzwald ei poolda Jakobsoni kirjaviisi, märkides Jakobsoni artikli puhul: «Mis C. R. J. kõva konsonantide kirjutamisest Postimehe lehes räägib, on osalt tõsi, osalt vale; mõnes kohas on nende kahekordselt kirjutamine loomulikult tarvis, teises kohas asjata, nõnda kui kott, kotisuu ja pane kotti, ehk sepp, sepa koda ja ma otsisin seppa. Kes osava kõrvaga jutu rahva suust kuulab, leiab neid vahesi. — Ainuke kasu, mis konsonantide kahekordsest kirjutamisest võiks tulla, oleks nõdrade heaks, kes esiotsalt uue kirjutamise viisiga hõlpsamalt läbi saaksid» [471].

Kuigi Jakobsoni kirjaviis, kui kõrvale jätta illatiivi märkimine, mõnel määral oleks lihtsustanud «nõtradele» uue kirjaviisi tarvitamist, ei leidnud see siiski kuigi suurel määral poolehoidu.

Lõpuks olgu märgitud, et ka Mihkel Veske, kes alles 1866. a. oli uut kirjaviisi hakanud tarvitama, samuti varsti kõrvale hakkas kalduma ÕES-i poolt soovitatud ortograafilistest normidest ja juba 1867. a. oma puhtfoneetilisest ortograafiast hakkas kõnelema. Kuid M. Veske ortograafiast lähemalt hiljem.

---

[469] Ahrens, tarvitades *kogu — koku, mäge — mäke, käte* jne. toetub soome keelele (*kokoon, käteen*) ja rannamurdele, kus puudub geminatsioon. Vrd. E. Ahrens, Grammatik 1853, lk. 69 jj.

[470] F. R. Kreutzwald C. R. Jakobsonile «Uue Aabitsa-raamatu» ilmumise puhul 2. VI 1867. — Vrd. EKirj. 1910, nr. 3, lk. 94.

[471] F. R. Kreutzwald J. Adamsonile (dateerimata, kas 1867 või 1868).

83. Laulupeo-aasta tähistab eesti rahvusliku liikumise esimest tõusu, eesti tärkava kultuurielu esimest puhkemist. Tärkab laiemates rahvahulkades rahvuslik teadvus. Rahvas oli muutunud vastuvõtlikuks uutele ideedele.

Seda olukorda suutis osavalt kasutada C. R. Jakobson. Vaevalt olid «Eesti Postimehes» laulupeo kirjeldused jõudnud lõppeda, kui Jakobson avaldas siin oma artikli «Missugune kirjutamise viis saab võitma, kas vana ehk uus loomulik viis?» Artiklis annab Jakobson ülevaate sellest, kuidas umbes 30 aastat tagasi olevat hakatud mõtlema kirjaviisi parandamisele ja kuidas Ahrens ja Kreutzwald olnud siin esimesed teerajajad. Resoluutselt kinnitab ta: «... iga uus asi tahab aega, kui ta läbi peab tungima, ja meie loomulik kirjutamise viis on kakskümmend aastat seks aega tahtnud. Nüüd aga on see aeg lõppend, sest sellepoolest, et see võitlemine nüüd otsas on, ei ole kellegil mõistlikul Eestlasel enam kaksipidi mõtlemist» [472].

Üksikasjaliselt tsiteerib ta Kreutzwaldi sõnu «Sippelga» eessõnast, milles viimane selgitas vana kirjaviisi võõrapärasust ja näitas uue kirjaviisi vastaseid. Edasi annab ta lühikese ülevaate neist, kes uut kirjaviisi rakendasid, mainides peale Kreutzwaldi siin veel Hurta, Hasselblatti, Weizenbergi ja Malmi. Ta leiab, et peapõhjuseks, miks uus kirjaviis ei levinud, oli see, et kõik kooliraamatud olid senini kirjutatud vanas. Nüüd olevat olukord ka selles suhtes paranenud. Lisaks tema poolt väljaantud «Uuele Aabitsaraamatule» ja «Kooli lugemise raamatule» olevat mullu (1868) ilmunud veel tema «Veikene geograafia», Kuhlbarsi «Laulik koolis ja kodus» ja M. Jakobsoni «Koolilaste raamat», kus isegi katekismus sees olevat. Eriti optimistlik on C. R. Jakobson aga 1869. a. suhtes. Ta sõnab: «Mullu aasta oli loomuliku kirjutamise viisis kirjutud raamatute hulk jo kaunis kasvanud, ja tänavu? — Jah, tänavu võib meie armas laulik Kreutzwald ennast sest rõõmustada, et ta oma heas püüdmises kindlaste seisma on jäänud, sest tänavu on jo võit meie poolt. Umbes 120 trükkipoognat on uue aastast seie maani eesti raamatuid trükkitud, ja neist on ligi 80 poognat (kõik suuremad ja paremad raamatud) loomulikus viisis kirjutud. Nende seas on ka Joh. W. Jannseni väljaantud raamat: «Eesti Postimehe õhtukõned». Mitmed kirjutajad, kes seiemaani vanal viisil kirjutasid, on tänavu jo loomulikus viisis lasknud trükkida. Peale selle teame, et sügiseni veel kaks sedaliiki raamatut välja saavad tulema, kes ühtekoku ligi 40 poognat suured on» [473].

Mis puutub Jakobsoni poolt siin esitatud statistikasse, siis

---

[472] EPost. 1869, nr. 33, lk. 121.
[473] Sealsamas.

näib see liiga optimistlikult olevat võetud. Tegelikult ilmus, kui võtta arvuliselt, ainult umbes $^1/_5$ sel aastal trükitud raamatuist uues kirjaviisis. Et aga mõned kirjamehed (näit. Brandt, «Kolm kuninga poega») tõesti siirdusid uue kirjaviisi tarvitamisele, see vastab tõele.

Edasi jutustab Jakobson, et tema aabitsaid ligi 2000 ja lugemikke 3000 on ära müüdud, seega ligi 5000 last saavad juba õpetust uues kirjaviisis. Olevat terveid kihelkondi, kus õpetatakse uues kirjaviisis, samuti tarvitatavat seminaris uut. Igaüks pidavat ise märkama, missugune kirjaviis võidab.

Lõpul küsib ta, mis saab neist, kes on uue kirjaviisi vastu. Ja ta vastab, et need jäävad teistest kõigis asjus maha, sest nad ei saa ju jälgida paremat kirjandust.

Ei saavat küll keegi kellelegi peale sundida uut kirjaviisi, kuid tema soovib, et suguvennad jätaksid vana kiusu. «Kirjutamise viisi seadmine ja parandamine on õppetud meeste asi, seda peame nende hooleks jätma. Kõik eesti õppetud mehed kirjutavad loomulikus viisis. Ärge ommeti tehkem oma vaenlastele seda rõõmu, et naad merd iseenese keskes lahus näävad... Ühe sõnaga: Loomulik kirjutamise viis s a a b võitma ja p e a b võitma, sellepärast aitagem igaüks omalt poolt ühes, et ta ka kohe i g a l p o o l j a õ i g e p e a saaks võitma»[474].

Selles ülevaates konstateerib Jakobson, et uus kirjaviis on juba võitnud ja pole põhjust sellele enam vastu seista. Isegi need, kes senini kõige visamalt on vastu pannud, nagu Jannsen, on nüüd hakanud uut kirjaviisi oma töödes tarvitama. Toimetus on käesolevagi kirjutise avaldanud kogu ulatuses (pealkiri kaasa arvatud) uues kirjaviisis ja on isegi omapoolse uues kirjaviisis kirjutatud soovituse artiklile lisandanud, soovitades seda Peterburist saadetud artiklit lugeda ning märkides, et ainult «vana h a r j u m i n e» takistavat veel uue kirjaviisi lugemist.

Jakobson juhib oma kirjutises ühtlasi tähelepanu sellele, et vastuseis uuele kirjaviisile on kuritegu oma rahvuse vastu ning et sellest tunnevad rõõmu ainult meie vaenlased, s. o. balti-saksa mõisnikud ja nende teenrid, kes tahaksid näha «meid lahus», eestlasi omavahel tülitsemas. Viimane Jakobsoni vihje on sellele suunatud, et ka kodanlik-klerikaalse suuna esindajaid, kes senini olid visalt püsinud vana kirjaviisi kütkeis, õhutada uue kirjaviisi tarvitamisele. Nagu teame, see mõnel määral annabki tulemusi.

Sel ajal seoses rahvusliku liikumise hoogustumisega toimuvat kiiret üleminekut uuele kirjaviisile iseloomustab võrdlemisi hästi Kreutzwald oma kirjas J. Krohnile 1869. a. kevadel. Jutustades eesti uudistest kirjutab ta: «Edasi tuleb esitada tähelepandava märkimisväärsusena hr. Jannseni «Eesti Postimehe õhtukõnesid», tuntud autori uute jutustuste kogukest, ja nimelt (kuulake! kuulake!) kirjutatult u u e s eesti kirjaviisis. See ütleb juba midagi,

[474] EPost. 1869, nr. 33, lk. 122.

kui üks konservatiivse leeri peajuhte jookseb vaenlase juurde üle! Sellisel kummalisel ajal võidakse viimaks üle elada ka veel seda imet, et Eesti Posti- ja Põllomees mõne aasta pärast lõpuks hakkab sööma kapsasuppi, millesse ta on varem niipalju sülitanud. On igatahes tähelepanuväärne, et juba mõnda aega on peaaegu lõppenud äge sõim u u e n d a j a t e vastu ja konservatiivne «Postimees» on isegi m u u t m a t u l t ära trükkinud tema lehele uues kirjaviisis kirjutatud artiklid, kuna sellised saadetised eelmistel aastatel reeglipäraselt kõigepealt vanasse kirjaviisi suruti» [475].

84. Kuigi nüüd olukord on põhjalikult muutunud ja uuele kirjaviisile vastuvaidlejate hulk on väheseks jäänud, leidub siiski veel üks, kes julgeb Jakobsonile avalikult vastu rääkida. See on omaaegne «Koli-ramatu» autor ja veendunud vana kirjaviisi pooldaja pastor J. G. Schwartz. Tema ei saa rahul olla Jakobsoni järsu tooniga, mis «rikkub ... armastust ja rahho», ja samuti tema väitega, et vana kirjaviisi pooldajad olevat rumalad ega soovivat rahvale head. Lausa vale olevat aga, et vana kirjaviisi pooldajad ei saa lugeda uut kirjaviisi: iga tark inimene võivat uut kirjaviisi lugeda, kuigi ta seda ei salli. Samuti ei olevat tõsi, et «wõitleminne nüüd otsas ja wõit jubba ue kirjutamisse wisi poolt on; sest se kidetud uus wiis ei seisa weel kindla põhja peal». Nimelt polevat mingit ühtlast uut kirjaviisi, vaid igaüks kirjutavat eri viisil. Kreutzwald ja Jakobson käskivat «healega tähte paristiku panna, kui silb wennitud on», s. o. pikki vokaale kahe tähega märkida, kuid Wiedemann ei pidavat seda õigeks. Wiedemann tarvitavat tähte *z*, Kreutzwald ja Jakobson samades sõnades aga *s*-i, Jakobson on geograafiaõpikus võtnud tarvitusele tähe *f*, teised aga ei pooldavat seda jne. Seetõttu ei olevat üldse võimalik ütelda, missugune nendest uutest kirjaviisidest on võitnud. Pealegi ei olevat ka Jakobsoni arvestus õige, sest Wiedemanni sõnaraamat (124 poognat) olevat hoopis teises kirjaviisis, mitte aga Jakobsoni kirjaviisis.

Schwartz leiab, et see asi ei olevat üldse tüli väärt, sest olevat väga tarku rahvaid, nagu seda on inglased ja prantslased, kelle kirjaviis aga olevat pöörane. Ei olevat see, kes uut kirjaviisi ei poolda, kaugeltki veel rahva vaenlane. Oluline olevat rahva valgustamine, sest «iggaüks, kes targa õppetamise ja kirja läbbi püab, rahwast waimo walguse pole sata, on Eestirahwa söbber, kirjotago temma ue ehk wanna wisi järrele. Sepärrast pallume kõigest süddamest: tehkem rahho» [476].

85. Schwartzi pastorlik rahuettepanek provotseerib Jakobsoni siiski vastama. Tema saavat ju aru, et Schwartz ei mõista noorte uuenduste taotlusi, kuid ometi pidavat ta mõningaid Schwartzi

---

[475] F. R. Kreutzwald J. Krohnile 21. III/2. IV 1869.
[476] EPost. 1869, nr. 37, lk. 136.

väiteid kummutama. Ja nii selgitabki ta Schwartzile, et nii tema, Kreutzwald kui ka Wiedemann seisvat «Ahrensist kinnitud põhja peal». Wiedemann olevat veel hiljuti kinnitanud, et Ahrensi viis olevat eesti loomulik kirjutamise viis. Oma teaduslikes töödes tarvitab Wiedemann küll täpsemat märkimisviisi (näit. *z* jt.), kuid rahvaraamatutes ei soovita ta seda. Kui Wiedemann kirjutaks rahvaraamatu, siis tarvitaks tema samuti seda kirjaviisi mida Kreutzwaldki. Ainus erinevus uue kirjaviisi tarvitajate vahel olevat *p*, *t*, *k* kirjutamises, kus ühed (Jakobsoni arvates germaani keelte mõjul) tarvitavad kord ühe-, kord kahekordset tähte, teised aga (soome keelte põhjal) kirjutavad neid samuti kui teisi pikki konsonante. Tema lootvat, et viimased võidavad, ja soovitavat seda teed.

Soome keele põhjal seletabki ta oma kirjaviisi. Ta leiab, et sõnades «o n n i uks» ja «o n n i panema» ei olevat mitte mitmesugune «h e a l e r õ h k», vaid «s õ n a j ä t k u p i k k u s». Lähtudes soome keelest kaldub ta ekslikult arvamusele, et ka eesti keeles erinevus on peamiselt teise silbi vokaali pikkuses, mida ta nii märgib: «o n - n i uks» ja «o n - n î panema», «o k - k a s puu» ja «o k - k â pist».

Kui, nagu Jakobson märgib, «sõnajätkude pikkus ennast üksi vokaalide pikkuse järgi muudab, ja konsonantid sellepoolest kui raamiks ümber on» [477], siis on loomulik, et Jakobson alati nõuab geminaatkonsonantide märkimist kahe tähega. Samuti kui pikad *n*, *m*, *l*, *r*, *s* kirjutatakse alati vokaalide vahel esimese silbi lühikese vokaali järel kahekordselt, nii tuleb Jakobsoni arvates märkida ka *p*, *t*, *k*-d. Sellepärast kirjutab ta: *kulli* pesa, *kannu* kaas, *kotti* suu, *kuppu* laskja jne., samuti *kullî* laskma, *kannû* kallama, *kuppû* laskma jne., kusjuures harilikus kirjas pikkusmärk jäetavat panemata. Sellest üldkirjaviisist olevat 10—15 erandit, kus on tüves b, d, g, ja kus sellepärast illatiivis tulevat tarvitada ühekordselt *p*, *t*, *k*-d (*tupa*, *lake*, *kupu* jt., vd. eespool lk. 159). See märkimisviis olevat kasulik, sest see võimaldavat eristada näit. õlgi *kupû* köitma ja *kuppû* laskma jne. [478]

Nagu selgub, on Jakobson enam kui ükski meie keelemeestest taotlenud soomepärasust meie kirjaviisis, jättes isegi täiesti arvestamata eesti vältevahelduse. Sellega kaldus Jakobson omakorda äärmusse.

Jakobsoni poleemika Schwartziga jääbki viimaseks sellelaadiliseks vaidluseks kirjaviisi üle. Näib, et Jakobsoni sõnad uue kirjaviisi võidust olid nii veenvad, et ajakirjanduses ei vaieldud neile enam vastu. Jakobson lõpetab oma kirjutise sõnadega: «... noor sugu, jää oma edasipüüdmises kindlaks, siis on võit sinu päralt ja p e a b ka sinu päralt jääma» [479].

---

[477] EPost. 1869, nr. 41, lk. 154.
[478] Vrd. Sealsamas lk. 153, 154.
[479] Sealsamas, lk. 154.

Jakobson kasutas Schwartzi sõnavõttu ühelt poolt selleks, et kinnitada uue kirjaviisi ühtsust, teiselt poolt aga selleks, et selgitada oma ettepanekut pikkade klusiilide märkimise kohta ja püüda lugejaid veenda, et see on veelgi soomepärasem kui senine uus kirjaviis, milles klusiilide märkimine tema arvates olevat saksapärane.

86. Kreutzwald peab Schwartzi esinemist rumaluseks ja arvab, et Schwartziga vaidlemisel ei ole mõtet. Kirjas C. R. Jakobsonile märgib ta sel puhul: «Mispärast olete hilja aegu jälle erilaste pesa külge puutunud? Murjanide valgekspesemise seepi ei ole tänini veel kuskil keedetud? Et vana auväärt M u s t (s. o. J. G. Schwartz — A. K.) kalmu künka ligidal veel oma roostetanud odaga pimelaste sõjaväe hulka astub, pean ma kahetsema, sest et siin vanuse nõdrus suurem süüdlane on kui mehike ise. Kes meil keelest nii v ä h e, ja keeleseadusest m i d a g i ei tunne, peaks paremine vait olema kui oma rumalust rahva ette kandma. Meil ei ole Inglaste ja Prantslaste kirjutamise viisiga midagi tegemist, niisama vähe Sakslaste k. viisiga. Käigu nemad igaüks nõnda kudas tahavad, aga lasku ka meid nõnda käia kui m e i e t a h a m e ja kuda loomulikult tee meil kõige siledam näitab. Ei ole maailmas veel ükski t õ s i n d u s tuulde läinud, sest et tõel visa vaim sees elab, kes seda valusamast põlema süttib, mida rohkem vaenlased tuld kustutada püüavad. — Juba leiame mitmes kihelkonnas, kelle hingekarjatsed kõigetigedamad vastanikud on, rahva keskel uuenduse idud kasvamas. Valguse tera tungib kõige pisemast mulgust pimeda tuppa» [480].

Samasugust kindlat usku uue kirjaviisi võidusse väljendab Kreutzwald ka kirjas Koidulale. Kui Koidula kartust avaldab, kas Hurda poolt kavatsetud uuele ajalehele ei ole takistuseks uus kirjaviis, siis vastab Kreutzwald. «Teie tondikartust uue kirjaviisi pärast minul ei ole. Vanast väetid õpetajad nagu vanem Scwartz ja mõned üksikud halliks läinud lambapead rahva hulgast, neid ei või õiguse pärast lugejateks arvata, niisuguseid söödikuid on roheliste ja valgete lehtede küljes igal pool. — Aga see «täisealine põlv», nõrkemata meeltega inimesed! — need ei lase ennast kirjaviisist kuskilgi pahandada . . .» Koidula kahtluste peletamiseks lisab Kreutzwald: «Või ei näi Teile see asjaolu küllalt tähtsana, et Eestimaa Kirjanduse Seltsi eesti osakond eesotsas 3 nimeka pastoriga avalikult kuulutas: kõike nende poolt väljaantavat lasevad nad trükkida uues kirjaviisis» [481].

Viimase vihjega juhib Kreutzwald tähelepanu sellele, et Eestimaa Kirjanduse Selts, mille juhatusse kuulusid mitmed uut kirjaviisi pooldavad pastorid, otsustas hakata uues kirjaviisis välja andma mitte ainult uuemaid, vaid ka vanemaid töid, näiteks

---

[480] F. R. Kreutzwald C. R. Jakobsonile 14. XI 1869. — EKirj. 1910, nr. 3, lk. 96.

[481] F. R. Kreutzwald L. Koidulale 1. X 1869. — KrKKv I, lk. 391 jj.

O. W. Masingu kirjutisi. Selle kohta toob «Eesti Postimees» järgmise teate: «Tallinna «Õppetud kirjaseltsi liikmed» on enneste seas üht Eesti kirjalistekonda assutanud, kelle eestseisuse keskel tutwaid nimmesid loeme, nago: õpp. õpp. Malm, Hasselblatt (Karruselt), Kentmann, koliõpp. Nocks etc. kes eestikele tundmises ommale enne jubba ausat nimme walmistanud. Kirjalistekond tahhab meie ue sõnnakirja issa, *Dr.* Wiedemanni nõu peale, parrandatud kirjawisi wäljalaotamise eest jõudo möda hoolt kanda ja algab sellega, et uema kirjadega kous ka wannemaid, nimmelt Otto Willem Masingi kirjasi, jälle trükki tahhab anda, selle nimme al: «Wanna ja uut Eestirahwa aeawiteks».»[482]

87. Nii kui varemalt, nii toetasid ka nüüd Vene Teaduste Akadeemia ringkonnad pidevalt uut kirjaviisi. Pärast Sjögreni surma hakkas teatavasti F. J. Wiedemann lähemalt eesti keele küsimustega tegelema. Juba Ahrensi grammatika teise trüki puhul 1855. a. Teaduste Akadeemiale esitatud kirjutises «Ueber die neueste Behandlung der ehstnischen Grammatik»[483] asub Wiedemann otsustavalt uut kirjaviisi pooldavale seisukohale. Ka oma hilisemais kirjutistes rõhutab ta korduvalt, et vana kirjaviis on eksiteele viiv ja tekitab raskusi eesti keele lugemisel. Eriti teravalt tunnetab Wiedemann vana kirjaviisi puudusi oma suure eesti-saksa sõnaraamatu jaoks materjali kogudes. Ta peatub oma uurimisreisidel korduvalt Võrus Kreutzwaldi juures, et Kreutzwald peale muu aitaks tal selgitada, kuidas hääldatakse teatavaid eesti sõnu, mis pärinevad varasemaist käsikirjalistest kogudest ja millede hääldust ei ole võimalik vana kirjaviisi põhjal kindlaks määrata[484].

1869. a. ilmus Wiedemannilt kauaaegse uurimistöö viljana «Ehstnisch-deutsches Wörterbuch», mille eessõnas Wiedemann ühtlasi puudutab ka oma sõnaraamatu ortograafiat. Ta märgib, et oma sõnaraamatus tarvitatud märkimisviisiga ei tahtvat ta mingit uut eesti keele ortograafiat esitada. Rahvale määratud raamatute kirjaviisi küsimustes üksmeelsele seisukohale jõudmine jäägu eesti kirjameeste eneste hooleks. Teaduslikes töödes aga on vajakeelt foneetiliselt täpselt märkida, et ka need suudaksid lugeda, kes keelt ei oska. Nii on Ahrensi eeskujul lühikesele vokaalile järgnevad üksikkonsonandid eristatud geminaatidest, mida vana kirjaviis ei võimaldanud eristada, kuid pikad vokaalid ei ole märgitud kahe tähega, vaid pikkuse tähistamiseks on tarvitatud joont vokaali kohal. Palataalnasaal on märgitud *ṅ*-ga, terav *s* tähega *z*, diftong kaarekesega ja palatalisatsioon vastava palatalisatsiooni-

---

[482] EPost. 1869, nr. 39, lk. 147.

[483] Ilmunud 1856. a. Vene Teaduste Akadeemia bülletäänis nr. 3—7.

[484] Selle kohta vrd. näit. Wiedemanni kirjutist «Inlandis» 1861, nr. 49, samuti korduvaid märkusi kirjavahetuses (F. J. Wiedemann F. R. Kreutzwaldile 5. V 1861, 27. III 1862, 29. XII 1866).

märgiga (*ń*, *ĺ*, *ś* jne.)[485]. Seega on Wiedemann puhtteadusliku täpsuse huvides tarvitanud erinevat transkriptsiooni, mis mõnevõrra oli täpsem uuest kirjaviisist, kuid mis eesti keele kvantiteedisuhteid märkis isegi puudulikumalt, kui seda omal ajal tegi O. W. Masing oma kavatsetud sõnastikus.

Oma erineva transkriptsiooni tarvituselevõtmise õigustuseks kirjutab akad. Wiedemann Kreutzwaldile juba 1866. aastal: «Kus ühe keele ortograafias selline anarhia valitseb nagu eesti keeles, seal pidasin ma seda enam õigustatuks oma ortograafiat tarvitada, eriti kui ma deklareerin, et ma seda rakendan ainult keeleteaduslikuks otstarbeks, et ma kelleltki ei nõua selle omaksvõtmist ja et ma peaksin isegi täiesti mõttetuks, kui nii tahetakse kirjutada eesti rahvale» [486].

Nagu C. R. Jakobson päris õigesti märkis, ei olnud Wiedemanni ortograafia mõeldud eesti kirjakeeles üldiselt tarvitamiseks, vaid oli määratud ainult puhtteaduslikes töödes rakendamiseks. Sellepärast oli ka Schwartzi väide, nagu oleks siin tegemist uue kirjaviisi eri teisendiga, täiesti aluseta.

88. Et ajakirjanduses uued küsimused, eriti emakeelse keskkooli asutamise küsimused kerkivad teravamalt päevakorrale, siis jääb kirjaviis tagaplaanile. Ainult ajuti vilksatavad mõned teated kirjaviisist ajaleheveergudel. Uue kirjaviisi võidus ei kahelda, kuid üleminek uuele toimub siiski õige visalt. Klerikaalsed ringkonnad pooldavad põhiliselt ikkagi vana ja ka vanema põlve lugejaskond ei taha kergesti loobuda harjumuspärasest kirjaviisist. Pealegi tekitab isegi mõnedele kirjameestele uue kirjaviisi tarvitamine esialgu veel raskusi, kuigi uue kirjaviisi aluseid oli korduvalt selgitatud. Nii näiteks E. W. Schneideri raamatukese «Veike külvi mees» arvustaja (—p) heidab autorile ette järjekindluse puudumist, lausudes: «Seda aga peame igaühe raamatu kirjutaja kääst pärima, et ta ühel viisil, kas ues ehk vanas kirja viisis kirjutab; aga ei mitte ühte ja sedasama sõna mitmed viisi. Mis arvab üks õppija laps, kui ta omas lugemise raamatus ühte sõna siin nõnda ja tõises kohas tõist viisi kirjutatud leiab? Üks kindlus peab ometigi igal pool ja iseäranis selles olema, mis meie lastele õpetame ja anname» [487].

Autori õigustuseks, aga ühtlasi ka ajajärgu kirjaviisi iseloomustuseks ütleb arvustusele vastaja (P. G.): «Kirja wisi wõi ortographie pärrast peame sedda ütlema, et selle sekka nüüd otse kui pärmi pantud, et ta kõikide pead seggab ja praego iggaüks õigeks arwab, kuidas ta kirjutab, nõnda kui: üks kirjutab parrandatud, teine parrandamata ja kolmas nende wahhel keskmist wisi» [488].

---

[485] F. J. Wiedemann, Ehstnisch-deutsches Wörterbuch, St. Petersburg 1869, lk. IV.

[486] F. J. Wiedemann F. R. Kreutzwaldile 29. XII 1866.

[487] EPost. 1870, nr. 21, lk. 84.

[488] Sealsamas, nr. 26, lk. 104.

Loomulikult püüti seda «keskmist viisi» vältida, kuid siiski kipub see esinema nii raamatuis, kalendreis kui ka ajalehtedes (esialgu peamiselt uues kirjaviisis kirjutatud artikleis vigade näol). Sagedasem on sel ajal nähtus, et ajalehes või kalendris on üks kirjutis vanas, teine uues. Nii näeme, et juba «Eesti Postimeheski» on autori soovil neil aastail esinemas uuekirjaviisilisi kirjutisi. Samasugust kirjut esinemust võime märgata ka mõnedes kalendrites. Nii näiteks on Lindforsi «Eesti Maarahva Kalendri» 1869.—1871. a. jutuosas üks jutt vanas, teine uues kirjaviisis. Seesugune nähtus on tingitud loomulikult ka sellest, et neil aastail ka lugejaskond on kahesugune: vanem põlv eelistab vana, noorem aga juba uut kirjaviisi.

89. Veendudes, et uus kirjaviis ikka enam ja enam levib ja et vana kirjaviisi säilitamine võiks ajalehele kahju tuua, hakkab ka Jannsen ettevalmistusi tegema uuele kirjaviisile siirdumiseks. Selleks otsustab ta 1871. a. alguses «Eesti Postimehe lisalehe» toimetamise J. Hurdale usaldada ja hakata seda välja andma uues kirjaviisis, säilitades aga «Eesti Postimehes» eneses veel vana kirjaviisi.

Lisalehe 2. numbris avaldab Hurt kirjutise «Lisalehe keele pärast», milles ta selgitab oma vaateid kirjakeelele. Ta ütleb: «Mõnele näitab lisalehe keel ehk väga isemoodi, aga isemoodi on tänapääv iga Eesti kirjamehe keel. Mina senna parata midagi ei või... Et need mitu kümmend keelemurret, mis nüüd Eesti raamatutes leiame, viimati kõik ühtekokku sulavad ja neist üks ainus kõigilt pruugitav kirjakeel väljatuleb, usun mina niisama kui iga mees, kes kirjakeelte saamist tähele on pannud. Aga enne sulamist on meil veel väga soovida, et metalli, kellest uus kirjakeel valada tuleb, tubliste seletatakse ja lahotatakse. «Eesti Postimehe» lisaleht tahab ka omalt poolt seletada ja lahotada, niipaljo kui mõistab ja ruum kannab» [489]. Seega tõstab Hurt siin rahvuskeele kujunemise küsimuse üles, rõhutades seejuures eriti eri murrete sugemete tungimist põhja-eesti keskmurde baasil kord-korralt kindlamat kuju omandavasse rahvuskeelde.

Kirjaviisiküsimust käsitleb Hurt «Lisalehe» 7. numbris artiklis «Veel Lisalehe keele pärast», kus ta jätkab oma seisukohtade selgitamist. Ta vastab siin neile, kes uut kirjaviisi ei salli ja selle tarvitamist eesti keele solkimiseks peavad, et see pole mingi solkimine, vaid mõistlik ja loomulik keele parandamine. Teisiti kirjutada olevat võimatu sellel, kes eesti keele loomu ja seadusi tunneb. Et praegune uus ortograafia on õige, selle kinnituseks on Kreutzwaldi, Jakobsoni ja teiste tuntud eesti kirjameeste tööd, mis kõik on kirjutatud uues kirjaviisis. Ja nii, nagu varem Kreutzwald, Jakobson jt. oma kirjutistes väitsid, nii kinnitab ka Hurt, et ainult harimatud ei saa aru uue kirjaviisi paremustest: «Et uus kirjutamise viis tõeste täielisem, kui vana, peaksivad nüüd ommeti

[489] EPost. lisaleht 1871, nr. 2, lk. 12.

kõik teadma ja tunnistama, kes koolitatud mehe nime tahavad kanda».

Ja kui lõpuks mõned ütlevat, et «Sina ei kirjota mitte üksi uut viisi, vaid kõige uuemat viisi ja see on meile kõige enam meelt vasta», siis möönab ta seda ja lausub, et tal olevat «oma jago põhja» oma «iseäralist rada» käia. Ühtlasi põhjendab ta neid peamiselt morfoloogilist laadi erinevusi, näiteks vajadust vahet teha vormide, nagu (sina) *elasid*, *elaksid* ja (nemad) *elasivad*, *elaksivad*, *elatakse*, *istutakse* ja *elatatakse*, *istutatakse* vahel jne. Seejuures on tähelepandav, et ta eelistab lõuna-eesti joonte toomist kirjakeelde, soovitades tarvitada *ea* asemel *ää*-d sõnades, nagu *hea*, *pea*, samuti järgsilpide *o*-d (*kulo*) jm.

Oma arvamuse keele kohta, mis samuti võiks ka ortograafia kohta kehtiv olla, väljendab ta järgmiselt: «On sõnadel iga iseäralise tähenduse kohta ka oma iseäraline nägo, siis on keel rikas; peab üksainus ütlus mitu tähendust ära täitma, siis on see vaesuse täht ja sünnitab mõnikord segadust» [490].

Et põhja-eesti keskmurdele toetuvale rahvuslikule kirjakeelele juba küllaltki kindel alus oli pandud Masingu, Faehlmanni, Kreutzwaldi, Jakobsoni jt. töödega, siis tekitasid Hurda poolt soovitatud lõunaeestilisused õigustatud meelepaha. Kreutzwald nuriseb Hurda keeletarvituse üle ja kirjutab Koidulale 1871. a. veebruaris, et Hurda ortograafilised uuendused ei olevat kõige õnnelikumad. Nii mõnigi Hurda kodumurde joon ei sobivat tallinna murdesse, mis ometi peab aluseks saama tulevasele kirjakeelele. «Milleks ja missuguse häda pärast peaksime meie oma *juba*-st tema *joba* kasuks loobuma? Tema ja Jakobson oma järelkäijatega kirjutagu pealegi *tõine* ja *tõised*, meie jääme, samuti nagu meie esivanemadki, *e* juurde, sest meie kõrv ei kuule rahvakeeles siin mingit muud häälikut» [491].

Ühes teises kirjas Koidulale mõistab Kreutzwald Hurda uuendused veelgi teravamalt hukka, lähenedes küsimusele ühtse rahvuskeele seisukohalt. Kreutzwald ütleb, pöördudes Koidula poole: «Ütelge ise, mu armas laps, mis vilja võib niisugusest teguviisist kasvada, kui igaüks, kes vanast kirikukeele kirjaviisist lahkub, eri teed hakkab käima? Sellest hoopis rääkimata, et uue kirjaviisi vastased meile õigusega ette hakkavad heitma, et meil kindlat korda ei ole, on suurem häda algajatel, kes tahavad uue kirjaviisiga tutvuda, nüüd aga ei tea, kust nad kindlat teejuhti peavad leidma. Eriti just s e l l e p ä r a s t ei pea ma Hurda uuendusi praegusel üleminekuperioodil sugugi kohaseks, mitte mina üksi, vaid ka veel teised palju targemad inimesed» [492].

On huvitav, et täiesti samasuguseid etteheiteid Hurdale teeb ka Jakobson, kes teatavasti samuti oli esinenud oma eri seisukohta-

---

[490] EPost. lisaleht 1871, nr. 7, lk. 42.
[491] F. R. Kreutzwald L. Koidulale 16. II 1871. — KrKKv II, lk. 153.
[492] F. R. Kreutzwald L. Koidulale, 28. IV 1871. — KrKKv II, lk. 178.

dega. Jakobson kirjutab kirjas Adamsonile: «Ka ei ole mul meele järele, et ta korraga nii kangesti Ahrensi keelest kõrvale läheb. Sel viisil meie kirjamehed milleski ühte ei või sündida. Sest igal ühel on oma asi, mikspärast ta tõisiti kirjutab, ja kui iga noor kirjamees jälle uusi seadusi teeb, siis ei või nii pea leppimisest juttu olla. Kui vana täitsa vale ei ole, siis peab teda auustama. Nüüd ei jää meile muud järele teha, kui oodata, missugune kirjapruuk kõige enam rahva sekka jõuab tungida ja missugust edaspidi kõige ennam kirjameestest vasta võetakse, kunni valitsusele jõuab» [493].

Tendents oma ortograafilisi erijooni esitada, mis avaldus Jakobsoni ja Hurda keelelises tegevuses, esineb kahjuks ka hiljem teistegi keelemeeste juures ning pidurdab tunduvalt ühise ja ühtse rahvusliku kirjakeele kujunemist.

90. Et aastail 1869—1871 rahvuslik liikumine oli väga elav, siis kajastus see küllalt ilmekalt ka rahvusliku liikumisega seoses oleva uue kirjaviisi tarvituseletulekus. Nagu eespool näidatud, kadus sel ajajärgul terav avalik võitlus uue kirjaviisi vastu. Uus kirjaviis leidis üldist tunnustust, tungis koolidesse ja kirjandusse, selle tarvitamist hakati pidama eduliseks nähtuseks.

Seda uue kirjaviisi võidukäiku kajastab ilmekalt ka nende aastate kirjandus. Ilmub rida teoseid Kreutzwaldilt, Jakobsonilt, Malmilt ja Kuhlbarsilt. Nii ilmusid neil aastail Kreutzwaldilt «Lühikene seletus Kalevipoja laulude sisust» 1869, «Tuletorn» 1871, «Rahunurme lilled» 1871, Jakobsonilt «Teadus ja seadus põllul» I 1869, «Kolm isamaa kõnet» 1870, «Lauliku C. R. Linnutaja laulud» 1870, Malmilt «Vana ja uut» 1870 ja K. Mummelt ning F. Kuhlbarsilt «Kuulsad Waimulikud Segakoorid». Lisaks autoreile, kes juba varem olid oma töid avaldanud uues kirjaviisis, ilmub rida teoseid autoreilt, kes nüüd esmakordselt avaldavad oma töid uues kirjaviisis. Sellistest töödest on eespool mainitud Jannseni «Eesti Postimehe õhtukõnesid» 1869 ja võiks nimetada ka Jannseni poolt väljaantud juttu «Martiniiko ja Korsika» 1869. Edasi võib märkida J. Pärna, kellelt ilmusid «Mõistlik majapidaja ja lastekasvataja» 1869 ja «Muistena juttud noore rahvale» 1871, F. Brandt'i, kellelt sel ajal ilmusid uues kirjaviisis jutt «Kolm kuninga poega» 1869 ja luuletuskogu «Teine Eesti ööpik» 1870, G. Blumbergi («Juhataja kodu ja isamaa tundmisele» 1871) jt.

Uues kirjaviisis on ilmunud peamiselt ilmlikud jutud ja kooliõpikud, kuna vaimuliku kirjanduse alal on endiselt domineerimas vana kirjaviis. Siiski võib märkida, et nüüd uus kirjaviis on suutnud tungida ka juba kirikukirjandusse. Sellest jutustab J. Nebocat: «Esimese vaimuliku raamatu uue kirjaviisi peal «Dr. Martin Lutheruse katekismus biblisalmidega» lasksin mina 1869 oma kuluga Tallinnas trükkida. Selle raamatu pärast soovis *Dr.* Kreutzwald mulle õnne, kui «esimesele, kes pühakirjaraamatut julend

[493] C. R. Jakobson J. Adamsonile 20. I 1871.

uue kirjaviisi peal kirjutada».»[494] Vaimulikke laule sisaldasid eespool mainitud Mumme-Kuhlbarsi «Kuulsad Vaimulikud Segakoorid» (1871) ja J. Nebocati «Hosianna! Kiriklikud koorilaulud» (1870).

Nagu selgub toodud ülevaatest, mis ei ole kaugeltki ammendav, on uuekirjaviisiliste teoste arv nüüd järsult kasvanud. Arvulises ülekaalus on aga nüüdki veel vanakirjaviisilised väljaanded. Ka ajakirjandus, nagu eespool märgitud, säilitas veel vana kirjaviisi. Ning isegi rida kalendreid püsis kas täielikult või osaliselt veel vana kirjaviisi kütkeis (näit. Gresseli «Eestima rahwa Kalender», «Eesti rahwa mõnnus Kalender» jt.).

Uue kirjaviisi võidulepääs 1872—1875.

91. Olukord 1870. a. järel näis olevat juba küps uue kirjaviisi täielikuks võidulepääsemiseks. Oli vaja ainult mingit tugevat tõuget, mis oleks soodustanud uue kirjaviisi ulatuslikumat ja kiiremat levimist, mingit ühist autoriteetset otsust, mis oleks kaotanud igasugused kahtlused, oleks olnud teataval määral vormiliseks aluseks uuele kirjaviisile üleminekuks. Seesugune oodatud tõuge tuli äsja asutatud Eesti Kirjameeste Seltsilt.

Eesti Kirjameeste Selts, esinedes rahvusliku liikumise ühe avaldusvormina, oli määratud küll rahva kultuuri eestikeelse kirjanduse väljaandmise kaudu tõstma, kuid ta kujunes ühtlasi ka eesti rahvuskeele arendamist ja ühtlustamist suunavaks asutiseks. Juba Seltsi esimesel koosolekul avaldati soovi, et järgmisel korral Hurt kõneleks eesti kirjakeelest. Teisel koosolekul 30. juunil 1872. a. kõnelebki Seltsi president Hurt kõigepealt Seltsi ülesannetest, rõhutades vajadust «Eesti kirja keelt harida, teda täielisemaks ja ühetasasemaks teha»[495].

Kolmanda päevakorrapunktina «tegi president seletust Eesti kirjakeelest, tema praegustest puudustest ja tema parandamisest edespidi». Hurda poolt selgitatud küsimusi kaaluti koosolekul ja lõpuks tehti iga küsimuse kohta otsus. Et kirjaviisiküsimus oli põletavamaid, siis võttis Hurt selle päevakorda esimeseks. Selts teeb sel puhul järgmise otsuse: «Vanast õigekirjutamise viisist tuleb lahkuda ja Selts saab oma kirjades üksi uut parandatud viisi pruukima»[496]. Koosolek oli uue kirjaviisi vajalikkuse küsimuses täiesti üksmeelne. Nagu koosoleku protokollis märgitakse, tekitas vaidlusi ainult pikkade vokaalide märkimise küsimus. Mõned liikmed ei pooldanud pikkade vokaalide märkimist kahe

---

[494] J. Nebocat, «Kündja», Eesti keeleõpetus, Tartu ja Riia 1884, lk. V.
[495] EKmS-i aastaraamat 1873, lk. 73.
[496] EKmS-i aastaraamat 1873, lk. 73; vrd. selle kohta ka J. Hurda kirja EKmS-ile 22. II 1872; Jakob Hurda kõned ja avalikud kirjad, Tartu 1939, lk. 104.

tähega (*maa, keel*) ja soovitasid akad. Wiedemanni eeskujul pikki vokaale märkida vastava kriipsuga tähe kohal (*mā, kētma*). Enamik oli aga sellele ettepanekule vastu, sest kriipsud tegevat kirja kirjuks, kirjutamise raskemaks ja raamatute trükkimise kallimaks. Leitakse, et pika vokaali märkimine kahe tähega on kergem, lugeda selgem, üldiselt juba tuttav ja ka mõnes teises keeles tarvitusel. Sellepärast otsustatakse ka selles küsimuses jääda endise märkimisviisi juurde, s. o. pikki vokaale märkida endiselt kahe tähega. Pikkade klusiilide märkimise küsimust, milles teatavasti Jakobson ja Hurt olid eri seisukohtadel, aga ei tõstetud sel puhul üldse üles.

Eesti Kirjameeste Seltsi otsusel, mis oli kehtiv eelkõige Seltsi oma väljaannete kohta, oli aga teatavasti suurem kaal ja selle otsuse mõju ulatus üle Seltsi piiride.

Küsimuste otsustamisel arvestati ka soome keelt, näit. otsuse puhul tarvitada Hurda ettepanekul *ää*-d *ea* asemel (*pää, päästma*) ja tarvitada *h*-d sõna algul (*hirm, hool*) [497].

92. Kirjaviisiküsimuse otsustamisel oli suur mõju. See avaldub kõigepealt selleaegseis trükiseis.

Huvitav on seda üleminekut uuele kirjaviisile jälgida «Eesti Postimehe» veergudel. Kuigi Jannsen oli oma raamatuis juba mõnd aastat tarvitanud uut kirjaviisi, ei julgenud ta seda teha ajalehes.

Mäletatavasti oli Jannsen taibanud uue kirjaviisi kindlamat põhja juba 1865. a. Avalikult võttis ta uue kirjaviisi kaitseks sõna 1866. a. ja esimese uuekirjaviisilise artikli C. R. Jakobsonilt avaldab ta autori soovil 1867. a. Ta ise püüab end vabandada Jakobsoni ees, et ta ei saavat lugejate pärast siirduda uuele kirjaviisile. Ise tarvitab ta toimetuse joonealuses märkuses uut kirjaviisi esmakordselt 1869. a. (nr. 33). Lisalehes tuli uus kirjaviis tarvitusele 1871. a. Rohkem hakkab uuekirjaviisilisi artikleid ajalehes ilmuma 1872. a. esimesel poolel. Viimane vanas kirjaviisis esitatud number ilmus 28. juunil. Otsus uue kirjaviisi tarvituselevõtmise kohta tehti 30. juunil ja järgmine «Eesti Postimehe» number 5. juulist on juba uues kirjaviisis. Kuid ka nüüd ei toimu see üleminek järsult. Algul on ajalehe nimetus veel endiselt «Näddalaleht» ja suurem osa kuulutusi on veel vanas kirjaviisis. Juuli lõpuks on aga kuulutused juba kõik uues ja 6. detsembril saab ajaleht endale ka uuekirjaviisilise pealkirja. Seega oli üleminek toimunud tasa ja targu.

Uue kirjaviisi tarvitamises pole ajalehe artikleis täielikku ühtlust: tarvitatakse nii Jakobsoni (*võttame, üttelnud*) kui ka Hurda (*õpetada, äraütelnud*) ortograafiat. Ebaühtlus kirjaviisi alal näib süvenevat. «Postimehe» 31. numbris peab toimetus kurtma: «Mis auustud kirjasaatja Eesti k i r j a k e e l e ja tema p õ h j u s e üle kaebab, on terve tõsi. Selle poolest on asi väga puudulik ja

[497] Vrd. EKmS-i aastaraamat 1873, lk. 74—77.

segane. Nii mittu kogudust, nii mittu keelt ja kirjaviisi, ja igamees arvab omal õiguse olevad ja teisi eksivad. Nõnda ei või ega pea se jo mitte igaveste jääma, vaid Eesti-rahval, rääkigu igamees oma kodopaikus kuida ja mil viisil ta iial harjunud on, peab ka oma k i r j a k e e l ollema, mis teda ühendab ja igast ühest mõistetud ja pruugitud saab» [498]. Toimetus arvab, et Kirjameeste Selts selle eest hoolitseb, kuid esialgu takistavat see, et Wiedemanni suur grammatika ei ole veel valmis.

93. Kuid nagu selgub, ei suuda Eesti Kirjameeste Seltski siin olukorda muuta, sest Seltsis eneses tekib varsti kirjaviisi suhtes veelgi eriarvamusi. Nimelt esineb Seltsi neljandal koosolekul (13. VI 1873) Mihkel Veske täiesti uute ortograafiliste ettepanekutega, mis uue kirjaviisi tarvitamise veelgi kirjumaks muudavad.

M. Veske, kes õppis Leipzigis, oli juba 1867. aastal hakanud juurdlema eesti ortograafia küsimuste üle ja jõudnud veendumusele, et ka uus kirjaviis, mille tarvitamisele ta alles eelmisel aastal oli siirdunud [499], ei võimalda eesti keelt hääldamispäraselt kirja panna. Nii kirjutab ta 1867. a. oktoobris Kõlerile: «Mina saan seda uut kirjutamise viisi veel parandama. Ma kirjutan vihhm, genetiv vihma, akusat. vihhma, väljas, vällja, välja . . .» [500]

Hurt, tunnustades küll vahet sõnade nagu *välja* ja *vällja*, *kirja* ja *kirrja*, *põhja* ja *põhhja* hääldamises, ei pea otstarbekaks neid erinevusi kirjas märkida. Ta leiab, et uuel kirjaviisil on küll ka omad puudused, kuid et kirja ei tohi siiski liiga keerukaks muuta. «Kõik peenikesed vahed ka kirjas, mis r a h v a l e pakutakse, tähendada, ei ole heaks kiita. Kiri saaks kirjuks ja õigest kirjutamise õppimine liht külamehel liig raskeks» [501].

Ka Kreutzwald ei poolda Veske poolt soovitatud puhtfoneetilist kirjaviisi. Ta ütleb: «Mis Teie Eesti õigest kirjutamisest räägite on omalt kohalt kõik tõsine, seal juures ei tohi meie aga mitte äraunustada, et säherdust Ortographia veel kuskil rahva seas ei leita, mis läbi kõik peenikesed vahed nõnda võiks kirjas jälle anda, kuda üks teraselt tähele pannes kõrv neid rahva suust oli kuulnud. Ja niisugusi peened järkusi ei ole meil kogunist tarvis, niikaua kui sellega läbi saame, mis praegune parandamine jalule oli seadnud» [502].

Hoolimata vastuseisust ei loobu Veske mõttest, et eesti keele välteid tuleb kirjas täpsemalt märkida, kui seda võimaldab uus kirjaviis. Oma väitekirjas «Untersuchungen zur vergleichenden Grammatik des finnischen Sprachstammes» 1872 kasutab ta kolmanda välte häälikute märkimiseks eri märki, näiteks ill. *sā^{s}ni* (gen. *sāni*), gen. *oi^{s}na* (nom. *oinas*), *ma*-inf. *tall^{s}ama*, ill. *linn^{s}a*,

---

[498] EPost. 1872, nr. 31, lk. 174.

[499] Nagu selgub M. Veske kirjavahetusest J. Adamsoniga, hakkas Veske uut kirjaviisi oma kirjades tarvitama alles 1866. a. lõpul.

[500] M. Veske J. Kõlerile 26. X 1867.

[501] J. Hurt M. Veskele 1. XII 1867.

[502] F. R. Kreutzwald M. Veskele 12/24. I 1868.

sil^{s}ma, ah^{s}jo, gen. *lam^{s}ba, kin^{s}da, kas^{s}te, kit^{s}sa*, ill. *ap^{s}i, kät^{s}e, sõt^{s}a* jne.[503] Seda foneetilist tanskriptsiooni ta kirjakeeles ei soovita otseselt tarvitada, pidades seda liiga raskeks, kuid kolmanda välte märkimisest kirjas ta ei loobu. Saates oma sõbrale ja endisele õpetajale J. Adamsonile oma väitekirja märgib ta: «Saa saad näha, et Eesti keel healde poolest rikkam on kui seda seni ajani peeti, ja see tuleb veel tema suuremaks kiituseks. Kuidas need healed tähtede läbi kõige paremini üleskirjutud peavad saama, on teine asi, aga kirrja peavad nemad vastu võetud saama» [504].

Olles kaitsnud oma väitekirja ja tagasi tulnud kodumaale, esineb M. Veske 1873. a. suvel Eesti Kirjameeste Seltsi koosolekul ettepanekuga, et kolmandat väldet tuleks ka liithäälikuis märkida kahe tähega. Sel puhul tekib koosolekul vaidlus, kus esitatakse väga mitmesuguseid ettepanekuid kolmanda välte hääliku märkimiseks. Et need ettepanekud küllaltki iseloomulikud on sellele ebakindlusele, mis sel ajal valitses veel kirjaviisiküsimustes, olgu siin esitatud vastav katkend koosoleku protokollist.

«*Dr. Veske* andis nüüd nõuuks — näituseks — gen. «karja» ühe «r»ga ning indef. «karja» kahe «r»ga (karrja) kirjutada. *C. R. J.* tahtis (histooria põhja pääl) gen. «karja» aga indef. «karjâ» kirjutada. *P. J. H.* arvas rõhumärgi kõige paremaks hääle kindluse tähendajaks, mis järge «karja» ning «kárja» kirjutada tuleks. B. arvas mõtlemise märgi kõige tulusamaks puuduja pookstawi tähendajaks, mis järge «karja» ning kar-ja» kirjutama peaks, n. n. e. Aga et küsimus sügav ning mõtted tema üle alles kohalt selgumata, jättis Selts ta ülle vaidlemise ning otsusevõtmise selle aja pääle, kus *Dr. Wiedemann* oma grammatika läbi teed ajanud saab olema.» [505]

Olukord ei parane ka hiljem. Teatavasti jätkab Veske oma ettepaneku kaitsmist ja lisaks esitatakse uusigi ettepanekuid. Nii esineb Seltsi kaheksandal koosolekul 26. ja 27. septembril 1875. A. Grenzstein ettekandega keele ja kirja üle, kus ta esitab täiesti uue ortograafia, mille aluseks on: «Igal häälel, mis keeles elab, on õigus omale kirjas üht' märki enese jauks nõuda» [506].

Paralleelselt Mihkel Veskega esitas ka Põide pastor N. Nolcken oma saaremurdelises «Aabitsaraamatus» (Aabitsaraamat. Lu'u õppimise teine jägu. Kuresaare 1873) ja sellele selgituseks kirjutatud «Aabitsaraamatu sissejuhatuses» (Aabitsaraamatu sissejuhatus. Laste koolitajate õpetuseks ülespanndud. Kuresaares 1873) katse tarvitada eesti keeles võimalikult häälda-mispärast ortograafiat. Oma «Aabitsaraamatu sissejuhatuses»

---

[503] Vrd. M. Veske, Untersuchungen zur vergleichenden Grammatik, Leipzig 1872, lk. 7—13.

[504] M. Veske J. Adamsonile 21. XII 1872.

[505] EKmS-i aastaraamat 1873, lk. 81.

[506] EKmS-i aastaraamat 1875, lk. 99.

ütleb Nolcken, et ta uut kirjaviisi, mis laste lugemaõppimist hõlbustab, veel omakorda «uiendanud» on, ja nimelt selle poolest, et ta ka teise ja kolmanda välte ehk «pitka ja v e n i t a t u hääle, rõhutu ja rõhumata k o k k u s u l a t u hääle, ja rõhutu ja rõhumata k a h e k o r d s e umbheli vahel» [507] olevat vahet kirjas püüab märkida, näit. s a a d a mees siia — maa'p või meest kätte s a a a d a; t a l l i poiss — poiss läks t a l l l i; l a u l u kannel — ei maa'p kuule l a u u l u; samuti a r m u pärast — heida a r r m u jne. Kuigi Nolcken üldiselt häälduse vastavalt kolmandat väldet märgib, esineb tal siiski märkimisel ka rohkesti järjekindlusetusi ja vigu, näit. (asstus) l a a e v a, s i r r p, p a l l k jne.

On loomulik, et tegelikku keeletarvitust need katsed, teoreetilised arutlused ja ettepanekud kuigi palju ei mõjusta. Jätkub endiselt võitlus ikkagi eelkõige vana ja uue kirjaviisi vahel, kusjuures vana kirjaviis on küllaltki visa taanduma.

Missugune oli olukord eesti keele ortograafia alal sel ajal, selle kohta annab teatava kujutluse ka J. Krohn oma keeleõpikus «Viron kielioppi Suomalaisille» (1872), milles ta märgib, et nüüd hakkavad eestlased küll enam tarvitama soome kirjaviisi, kuid enamikus eesti raamatuist tarvitatakse ometigi veel vana täiesti ebaloomulikku ortograafiat [508].

94. Kuigi Wiedemann liialdab, väites, et isegi 70-ndail aastail puudub veel ühine eesti rahvuslik kirjakeel ja et igaüks kirjutab oma kodumurde keeles, on Wiedemannil siiski mõnel määral õigus, kui ta ütleb: «Eesti kirjakeel on praegu, nagu märgitud, käärimise ja segaduse astmel, ja teist, nimelt selginemise ja fikseerumise astet tuleb veel oodata» [509].

Kõige enam see käärimine, nagu sellele juba varem oli tähelepanu juhitud, avaldus ortograafias. Oli küll selge, et seoses eesti rahvuse kujunemisega ka kirjakeel peab ühtlustuma ja fikseeruma, kuid just ühisele rahvuskeelele püüdiski iga keeleteadlane soovitada sobivaimat ortograafiat. Nii tekkis ootuspärase ühtlase uue kirjaviisi asemele rida erijoontega ortograafiaid.

Eesti Kirjameeste Selts, nagu selgub Hurda sissejuhatavast kõnest, seadiski keele alal üheks oma ülesandeks kirjakeelt ühtlustada. Seda ühtlustamist peab hädavajalikuks ka Kreutzwald, kuigi ta kaugeltki nõus ei olnud kõigi EKmS-i otsustega. Ta kirjutab EKmS-i otsuste kohta 1873. aasta «Eesti rahva Kasulise Kalendri» lisas: «Igal mehel on omad mõted ja isetahtmised, mis vistist nõnda loodud on, ja keski tõisele pahaks panna ei tohi, sest et temaga seesamasugune lugu on ja ükski meist paremat ei sooviks, kui et kõik rahvas meie pilli järel tantsima hakkaks.

---

[507] N. N o l c k e n, Aabitsaraamatu sissejuhatus, Kuresaare 1873, lk. 8.

[508] Vrd. J. K r o h n, Viron kielioppi Suomalaisille, Helsingi 1872, lk. 48.

[509] Dr. F. W i e d e m a n n, Ehstnische Dialekte und ehstnische Schriftsprache. — VhGEG VII, 1, lk. 63 jj.

Rahu armastuse pärast püüan mõnekorra paremat täädmist vasta järel anda, ehk kül tahtjate õigus nõdra jalgade pääl seisab. Säherdust lepituse ohvrit olen ka täna enam kui pool vasta meelt isamaa altarile viinud, kui noore «Eesti Kirjameeste Seltsi» ja tema presitendi soovimist mööda sääduseks tõstetud ea asemelle ää kirjutan, ehk kül minu lühikesel ja nõdral mõistusel võimata on äratunda, mis tulu Eestirahvale sellest uuendamisest kasvab, ehk mis häda pärast kõik Tallinnamaa keele rahvas oma kirjutamise õigust sellepärast peab ärakautama, et Soomlased ja Tartlased ükslased sõnad tõisile räägivad ja kirjutavad kui nemad. Võib olla, et igamehe kõrv kõige kaunimaks häälitsemiseks arvab, mis tema kätki ümbert kõrva kuulub, aga kas temal sellepärast kohe õigus on antud, tõistelt sedasama nõuda? ... Et «Eesti Kirjameeste Selts» vana kirjutamise viisi ja uue kriipsude kirjutamise üle surmakohut on mõistnud, selle eest peame temale tänu andma ja saab kõik rahvas teda edespidi tänama, niipea kui nemad kunstlikust kütkest pääsevad, mis seie saadik nende silmaseletamist on keelanud. Saab rahvas aega mööda allaealiste kingadest välja astuma ja selgest t e a d m a, mis tä t a h a b ja õigusega tahta tohib, siis peavad ka kõige visamad vana kirjutamise viisist kinnipidajad järel andma, kui mitte muidu, siis ommetegi leiva palukese sunnitusel. — Viimaks ei saa kiriklikul kirjadel paremat lugu olema, kui Eesti postimehel, kes ka juba — võib olla ehk pool vasta meelt — hapu õuna külge on hammustanud» [510].

Kuigi Kreutzwaldi püüet saavutada ühtlast rahvuskeele ortograafiat üldiselt õigeks peeti, siiski ei jõutud kirjaviisi suhtes üksmeelsele seisukohale. Seetõttu esines nii mõnigi kord täiesti lubamatult ebaühtlase kirjaviisiga teoseid, mis ei olnud kirjutatud ei uues ega vanas, vaid mingisuguses kriipsudega keskmises kirjaviisis. Täiesti õigustatult juhib Wiedemann sel puhul tähelepanu näiteks niisugusele raamatule, nagu seda on anonüümselt ilmunud «Luggemise tükkid noorte lastele» (1872), kus esineb kõrvuti *sõma, kõli, põle* ja *sõnud, koli, pole*, samuti *liñnud, liñna* ja *linnud, linnast* [511]. Kuid ortograafia ei olnud ebaühtlane mitte ainult vilumatuil autoreil, vaid nurisemist tekitas isegi mõne tuntud autori ortograafia. Nii märgib näiteks M .Veske J. Pärna juttude «Ustav sulane» ja «Jutud armsa lastele» käsikirja hinnates, et «ka kirjutamise viisi poolest tuleb raamat veel hoolsaste läbi vaadata» [512].

Selles olukorras on arusaadav, et kirjaviisi ühtlustamise nõue kerkib kord-korralt teravamalt esile. Samal kaheksandal EKmS-i koosolekul, kus Grenzstein esines oma uue kirjaviisi teooriaga,

---

[510] Eesti-rahva Kasuline Kalender 1873, lk. 63 jj.

[511] F. J. W i e d e m a n n, Grammatik der ehstnischen Sprache, St.-Pétersbourg 1875, lk. 46.

[512] EKmS-i aastaraamat 1874, lk. 75.

esitatakse ühtlasi ka praktiline ettepanek kirjaviisi ühtlustamiseks. Nimelt teeb koosoleku lõpul dr. Rosenthal ettepaneku järgneval suvel laulupeo järel kutsuda Tartus «õigekirjutuse pärast» üks suurem kongress kokku, millest võtaksid peale Seltsi liikmete osa ka kooliõpetajad, keeleteadlased, kirjanikud, isegi need, kes eesti keeles edaspidi midagi kirjutada kavatsevad. «Selle kongressi töö olla ühendust ja ühtmeelt õigekirjutuse põllu pääle saata, mis sääl seniajani koguni puududa, mis sest näha olla, et naljalt kahte raamatut leida ei olla, kus kirjutamise viis täieste ja igapidi ühte minna. Kirjakeele aluspõhi olla õigekirjutus, ja üks keel, kellel mitte kindlat õigekirjutamise viisi ei olla, ei võida mitte kirjakeeles tõusta» [513]. Ettevalmistustöödeks valiti komitee, kuhu kuulusid J. Hurt, dr. Veske ja C. R. Jakobson. Komitee pidi ettevalmistustöödega kahe kuu jooksul valmis saama, kuid tegelikult tuli komitee alles kahe aasta pärast kokku.

95. Kõrvale jättes Hurda, Jakobsoni ja Veske eriarvamused kirjaviisiküsimustes vaatleme lõpuks, kuidas toimus uue kirjaviisi võidulepääs, kuidas levis uus kirjaviis kirjanduses ja ajakirjanduses.

Avalikke vastuvaidlusi uuele kirjaviisile nüüd enam ei esinenud, sest keegi ei soovinud saada pilkealuseks. Oli ju uus kirjaviis saanud üldiselt tuttavaks koos rahvusliku liikumisega, oli seoses kõige uuega, tõusvaga, arenevaga, kuna vana kirjaviis sai tunnuslikuks vanale, minevikulisele, kiriklikule. See muidugi ei tähenda, nagu ei oleks vanal kirjaviisil nüüd üldse enam olnud pooldajaid. Paljud vanema põlve inimesed, eriti need, kes olid kiriku mõju all, jätkasid endiselt vana harjumuspärase kirjaviisi eelistamist. Nende osatähtsus aga vähenes pidevalt.

Ka ajakirjanduses näeme vana kirjaviisi kord-korralist taandumist. Nagu eespool näidatud, siirdus Jannsen koos EKmS-iga uuele kirjaviisile. Tõenäoliselt on Kreutzwaldil õigus, et Jannsen tegi seda «leivapalukese sunnitusel», s. o. majanduslikel põhjustel, sest oli ju Jannseni «Eesti Postimees» sel ajal kõige loetavamaks ajaleheks ja selle püsimine vanas kirjaviisis ei olnud arvatavasti mitte niivõrd seletatav lugejate sooviga, kui Jannseni püüdega mitte vastuollu sattuda tagurlike kiriklike ringkondadega. Igatahes puuduvad lähemad andmed selle kohta, et «Eesti Postimehe» üleminek uuele kirjaviisile oleks lugejate hulgas mingisugust nurinat tekitanud.

Veelgi hiljem kui Jannseni «Eesti Postimees» siirdus uuele kirjaviisile tema Pärnu nimekaim. Esimese uuekirjaviisilise tööna oli siin küll juba 1862. a. suvel ilmunud Hurda kirjeldus suurest marust Põlvas [514], kuid hiljem oli «Perno Postimees» mitte vähem vaenulik uuele kirjaviisile kui «Eesti Postimees». Eesti Kirjameeste

---

[513] EKmS-i aastaraamat 1875, lk. 102.

[514] Vrd. H. Prants, Eesti kirjakeele ajaloost. — EKirj. 1909, nr. 8, lk. 299.

Seltsist ja tema otsustest ei märka meie Pärnu ajalehes midagi. Uuekirjaviisilisi kirjutisi näib «Perno Postimehe» veergudele ilmuvat alles 1874. aastal (nr. 15, 33, 34, 45). Ja alles 1875. aastal, kui juba enamik muidki trükiseid ilmus uues kirjaviisis, võttis ka Pärnu ajaleht uue kirjaviisi tarvitusele. Esilehekülgel aga ilutseb «Näddalileht» aasta lõpuni.

«Perno Postimehest» on aga veelgi tagurlikum alles 1875. a. ilmuma hakanud «Ristirahwa pühhapäwa leht». See jõuab 1877. a. selleni, et kirjutab senise *innimessele* asemel *innimesele*, ja uus kirjaviis pääseb «Ristirahwa pühapäeva lehes» alles 1880. a. maksvusele.

Tolleaegsetest perioodilistest väljaannetest umbes samaaegselt «Eesti Postimehega» (1872. a.) siirdus uuele kirjaviisile uuesti tagasi ka «Tallorahwa kulutaja», mis oli vahepeal seitsme aasta jooksul ilmunud jälle vanas kirjaviisis.

Kalendreid jälgides näeme, et 1873. a. on nii Lindforsi kui ka Gresseli tähtraamat jutuosas täielikult üle läinud uuele kirjaviisile (eelmisel aastal oli mõlemais veel vana). Kalendaariumiosas püsib nähtavasti vanema põlve pärast veel mõnd aega vana kirjaviis (Gresseli kalendris koguni kuni 1887. aastani). Enamik kalendreid ilmub nüüd uues, ainult mõned püsivad veel kangekaelselt vanas kirjaviisis, nii näiteks Tallinnas «Eesti rahwa mõnnus Kalender ehk Täht-ramat» ja Pärnus «Eesti-rahwa Kalender ehk Täht-ramat».

Sama pilt avaneb meile ka neil aastail ilmunud raamatuid jälgides, kuigi siin see üleminek ei näi olevat nii tihedas seoses EKmS-i otsusega. Aastail 1872—1874 on umbes pooled ilmunud raamatuist uues kirjaviisis, aastal 1875 kasvab aga uuekirjaviisiliste teoste hulk kiiresti, nii et nüüd ligi 75% kõigist ilmunud raamatuist on uues kirjaviisis. Kõik nooremad autorid, nagu Jakob Pärn, Ado Reinvald, Jaak Järv, Mihkel Veske, Karl August Hermann jt. avaldasid oma tööd endastmõistetavalt uues kirjaviisis. Vana kirjaviis püsib veel peamiselt vaimulikus kirjanduses ja ka üksikuis kooliraamatuis. Selle põhjal võib ütelda, et uus kirjaviis täiel määral võidule pääseb alles 1875. aastal.

Huvitav on seejuures jälgida pastorite ja köstrite suhtumist uuesse kirjaviisisse. Nagu juba varem märgitud, oli nüüd rida pastoreidki hakanud uut kirjaviisi tarvitama. Nii näiteks ilmub Paistu kirikuõpetajalt ja Viljandimaa koolide revidendilt W. A. Hansenilt 1873. a. koolmeistritele määratud pedagoogika käsiraamat «Kooli-teadus» uues kirjaviisis. Samal aastal ilmub aga umbes samalaadne raamat «Õppetus Koli-piddamisest ning laste kaswatamisest» Simuna köstrilt W. Normannilt vanas kirjaviisis. Kuigi kumbki autor ortograafia õpetamisest kõneldes ei räägi ei uuest ega vanast kirjaviisist, peab Normann oma raamatu eessõnas vajalikuks põhjendada seda, miks ta oma raamatu vanas on kirjutanud, tundes nagu piinlikkust vana kirjaviisi pärast. Ta ütleb: «Agga, kui ehk peaks keski ka selle ülle nurrisema, et sedda

ramatut wanna kirjutamise ehk Ortograhwia wisil ollen kirjutanud, sedda pallun, ning ütlen sellele lühhidelt: minna ei olle kül mitte ue kirjutamise wisi wasto, egga tahha ka mitte awwalikkult selle wasto sõddida, agga ni paljo tean, et tännini ennamiste kõik kassulikkud ramatud wanna murre ja wisi peäle on kirjutatud, — ka meie kallis Piibli ramat, ja ni kaua kui se ilma muutmata wannal wisil meie käes on, pean weel ikka wanna kirjutamise wisist kinni» [515].

Nagu sellest selgub, on vana kirjaviis nüüd täiesti kõrvale tõrjutud ja ainus kants, mille varju tagurlikud klerikaalsed ringkonnad poevad vana kirjaviisi tarvitades, on piibel. Täpselt samasuguse põhjenduse, kui siin esitab Normann, oli varem esitanud ka Körber oma grammatikas.

Kirjaviisiküsimused järgnevail aastakümneil ja uue kirjaviisi edasine kujunemine.

96. Kuigi võib väita, et pärast pikka ja teravat võitlust seoses rahvusliku liikumisega uus kirjaviis pääses möödunud sajandi kolmanda veerandi lõpuks võidule, ei saa siiski öelda, et sellega oleks saavutatud kujunevale rahvuskeelele ühine ja kindel ortograafia. Endiselt püsisid eriarvamused uue kirjaviisi üksikküsimustes Hurda, Jakobsoni ja Veske vahel. Ka tegelikus keeletarvituses püsis ebakindlus, kuigi kõige üldisemalt rakendati Ahrensi, Kreutzwaldi ja Hurda poolt tarvitatud ortograafiat.

1875. a. valitud kirjaviisikomitee, kuhu olid valitud eri suundade esindajaina Hurt, Jakobson ja Veske, ei tulnud kokku, oodates võib-olla üldise tarvitusviisi kujunemist. Hurt arvab, et liiga palju sellisest kongressist ei saa loota, kuigi see võib olla kasulik [516]. Siiski soovib ta, et komisjoni liikmed saadaksid talle kirjalikult oma ettepanekud [517]. Jakobson leiab, et kirjaviisi fikseerimisega ei tarvitse rutata, sest «see asi on ka üks nii tähtjas asi, et teda üle pää ei võigi toimetada» [518]. Omalt poolt ei olevat tal võimalik neid punkte ära märkida, mis kirjaviisi kinnitamiseks vajalikud. Ka Veske ei esita Hurdale omapoolseid ettepanekuid ja loodab, et Hurda töö [519] sisaldab vajaliku ning eriarvamusi olevat kerge sinna juurde lisada [520].

---

[515] W. Normann, Õppetus Koli-piddamisest ning laste kaswatamisest, Tartu 1873, lk. V.

[516] J. Hurt H. Rosenthalile 28. X 1875. — Vrd. F. Tuglas, Eesti Kirjameeste Selts, lk. 325.

[517] Vrd. J. Hurt C. R. Jakobsonile 14. XI 1876. — EKirj. 1924, nr. 5, lk. 224.

[518] C. R. Jakobson J. Hurdale 5. XII 1875.

[519] Tõenäoliselt kavatses Hurt kirjutada täielikumat õigekirjutusõpetust, nagu seda talle juba varemalt soovitas Kreutzwald ja nagu ta sellest ise kirjutas Adamsonile 1869. a. (kiri 28. II 1869). Selle käsikirja kohta puuduvad aga lähemad andmed.

[520] M. Veske J. Hurdale 3. I 1876.

Avalikkuses oodatakse aga pikisilmi kirjaviisikomitee kokkutulekut, sest kirevus keeletarvituses on küllalt suur. «Eesti Postimehes» 1876 kirjutab -rr- (Kurrik) artikli «Eesti kirjaviisid», kus ta põhjendatult nuriseb kirjaviisi ebaühtluse üle. Ta toob näiteid neljast kirjakujust.

Wessi wolab krawis	(vana kirjaviis),
Vesi voolab kraavis	(kõige üldisemalt tarvitatav uus kirjaviis),
Vezi võlab krāvis	(Wiedemanni kirjaviis),
Vezi vuolab kraavis	(Veske kirjaviis).

Kuid kirjaviise polevat ainult neli, vaid neid olevat leegion. Üks kirjutab *küttid ete* (Jakobson), teine *kütid ette* (Kreutzwald, Hurt jt.), üks kirjutab *pitk*, teine *pikk*, kolmas *pik* jne. Mõned arvavat isegi, et eesti keeles võib nii kirjutada, kuidas süda soovib. See tekitavat eriti suuri raskusi õpetajaile. «Kõige enam kimbus oleme meie koolmeistrid, sest meie peame oma ameti poolest ka tõistele (s. o. koolilastele) ütlema, mis õige, mis võls. Aga mis sa tahad teha, kui see õigus paraku nii mitmearuline on!» [521]

Kurrik kahtleb, kas suudavad komisjoni liikmeks valitud neli meest [522] kokku leppida, sest igaühel on eri seisukohad ja raske on ütelda, kelle seisukoht on õige. Ta leiab, et «üks kirjaviis on õige, niipea kui rahvas hulgani teda viisiks võtab». Ühtlasi esitab ta nõuded, millele kirjaviis peab vastama. Tema arvates peab kirjaviis olema vastava keele loomu ja seaduste kohane, selge ja kerge kätte õppida, võimalikult vähe jõukulu nõudev ja kaunis.

Valitud «Eesti kirjutusviisi parandamise komitee» tuleb kokku alles 1. ja 2. märtsil 1877. a. Jakobson peab soovitavaks, et komitee esitaks EKmS-ile võimalikult üksmeelsed seisukohad. Eriarvamuste puhul tuleks küsimused hääletamise teel otsustada [523]. Nagu Veske Adamsonile kirjutab, on tal korda läinud seisukohti mõnedes küsimustes enne koosolekut Jakobsoniga koordineerida. Ta märgib: «Esimese nõuupidamise-päeva hommikuse poolel oli Jakobs. üksi minu juures. See oli hia. Mina võisin temale siis mõnda asja ilma kellegi eksitamata ära seletada. Ta heitis omad endised mõtted kõrvale ja ütles, et ta seda ammugi oleks teinud, kui keegi talle niisugusi seletusi oleks annud. Tema arusaamine keele asjus oli väga kiita. Hurda piast aga piavad mõned iseäralikud mõtted veel kaduma» [524].

Et Veske selleks ajaks oli just valmis saanud oma kavatsetud eesti keele grammatika esimese jao «Eesti keele hialtest ja kirju-

---

[521] EPost. 1876, nr. 33, lk. 197.

[522] Lisaks Hurdale, Veskele ja Jakobsonile peeti vajalikuks kutsuda komisjoni tööst osa võtma ka akad. Wiedemann.

[523] C. R. Jakobson J. Hurdale 4. II 1877.

[524] M. Veske J. Adamsonile 16. III 1877.

tuse viisist»[525], teistel aga mingisugust projekti arutlemise aluseks esitada ei olnud, siis võetigi aluseks Veske käsikiri.

Nagu vastavast protokollist, mis avaldati ka «Eesti Kirjameeste Seltsi aastaraamatus» 1877 (lk. 37—42), võib näha, võeti Veske ettepanekul eesti ortograafia aluseks foneetiline printsiip, mille kohaselt peeti vajalikuks eristada kirjas teist ja kolmandat väldet ka pikkade vokaalide (*saani*/jalas/, kuid /istu/ *saāni*), diftongide (*laeva* /peal/, /astke/ *laēva*; *lauda* /juures/, /istke/ *laūda*), kaksikkonsonantide *nn*, *mm*, *rr*, *ll* (*linna* /rahvas/, /mine/ *lin̄na* ja konsonantühendite (*kingi* /mulle/ *kiñgi*; /sain/ *kurgi*, /nägin/ *kur̄gi*; *põhja* /peal/, /vajub/ *põh̄ja*; /kõnnivad/ *kõrvu*, /kisub/ *kõr̄vu*) puhul vastava kriipsukesega kolmanda välte häälikul. Mis puutub *k*, *t*, *p* märkimisse, siis nõustub nüüd ka Jakobson sellega, et teise välte geminaatklusiil märgitakse ühe, kolmanda välte geminaatklusiil kahe tähega, näit. *vaka* (sees), (kalla) *vakka*, *käte* (peal), (anna) *kätte*, *tapa* (ära), (tahan) *tappa*. Ka *s*-hääliku märkimine tahetakse samale alusele viia klusiilide märkimisega, nimelt kirjutada esimeses vältes *z* (*kazi* /minema/), teises vältes *s* (*kasi* /poeg/) ja kolmandas vältes *ss* (/löö/ *kassi*). Vastavalt sellele ka *varza* (eest), (nägin) *varsa*, *otze* (-kohe), (palju palgi-) *otse*, (selle) *tantzu*, (seda) *tantsu*, (selle) *seltzi*, (seda) *seltsi*, *azja* (pärast), (seda) *asja* jne.

Edasi fikseeriti rida üksikküsimusi, näiteks otsustati tarvitada *õe* ja *ea*, mitte *öö* ja *ää*, näit. *võeras*, *teadma*, *hea*, *pea*, määrati kindlaks nõrga astme vormide vokaalid juhtudel, nagu *koos* (mitte : *kous*), omast. *loo* (sõnast *lugu*), *soo* (sõnast *sugu*), *toa* (sõnast *tuba*), *sea* (sõnast *siga*), *toe* (sõnast *tugi*), *söe* (sõnast *süsi*), *peu* (sõnast *pidu*) jt.

Otsused ei ole pealegi tehtud kaugeltki üksmeelselt, nagu soovis Jakobson, ja ei rahulda täiel määral vist ühtki osavõtjat. Veske ei poolda kriipse, vaid soovitab kirjutada *võeeras* (vallas), (vajub) *põhhja*, (anna) *arrmu* jne. Hurt ei poolda *õe* ja *ea* tarvitamist, vaid soovitab *öö* ja *ää* kirjutamist (*vööras*, *hääl*, *täädma*). Veske nõuab kirjakeele järjekindlat ülesehitamist põhja-eesti keskmurdele ja soovitab tarvitada *tua*, *sia*, *pian* jne., Hurt aga soovib kirjakeelde tuua lõuna-eestilisi jooni, eriti selliseid, mis keeleajalooliselt ennast lasevad põhjendada. Nagu Veske protokollile lisatud kirjutises märgib, otsustati, et «Kesk-Tallinnamaa keel kirjakeeleks peab jääma» ja sellepärast jäeti «Tartu keelemurde healte seadus ja kirjutamine nõuupidamistest kõrvale»[526].

Kirjaviisiküsimuste lahendamiseks moodustati ka Õpetatud Eesti Seltsi juures vastav komitee, mille koosseisu kuulusid prof. L. Meyer, endine eesti keele lektor Mickwitz, M. Veske, algkooliõpetaja Niggol ja keskkooliõpetaja Blumberg. See komitee olevat

---

[525] M. Veske J. Adamsonile 16. III 1877.
[526] EKmS-i aastaraamat 1877, lk. 42.

samuti Veske käsikirja alusel küsimused läbi arutanud ja tulnud peaaegu samadele otsustele, ainult selle vahega, et siin otsustatud vähem kriipse tarvitada ja kirjutada ka liithäälikus kolmanda välte häälikut kahe tähega, näit. *lauuda*, *karrja* jne.[527]

Eelmise põhjal võiks arvata, et kirjaviisi alal on üksmeel saavutatud. Tegelikult aga võib ütelda, et nendel otsustel ei olnud kuigi suurt kaalu. Isegi EKmS-i aastaraamatuis, mis oleksid pidanud olema oma keelelt ja ortograafialt teistele raamatutele eeskujuks, ei rakendatud vastuvõetud otsuseid. Näiteks 1877. a. aastaraamatus on ainult ühes kirjutises katsutud seda kirjaviisi rakendada, kusjuures on tehtud märkus, et trükikojal puuduvad kriipsudega tähed ja sellepärast ei ole saadud alati väldete vahel vahet teha. Järgmise aasta aastaraamatus, mille toimetajaks on olnud M. Veske, ei ole õieti ühtki kirjutist, mille puhul oleks püütud eelmise aasta komiteede otsuseid rakendada. Kõige enam läheneb vahest nende otsuste kohasele kirjaviisile M. Veske «Reisi aruanne», kuid siin on Veske rakendanud täiel määral oma seisukohti ega ole arvestanud komitee otsuseid, kirjutades näiteks nii: «Minu nõuu oli Eēsti kirjakieelt rahhva kiele täielikuma tunndmise läbi õiendada ja Kessk-Tallinnakiele murrde, se on kirjakiele, õhtupuoolseid piirisid üles otsida» [528].

Seega ei andnud 1877. a. komiteede otsused ulatuslikumaid reaalseid tulemusi, ja endine ebaühtlus püsis ning seda peamiselt ühelt poolt Hurda, teiselt poolt Veske erijoonte näol. Kavatsetud suurem ülemaaline kirjaviisi-kongress aga ei tulnudki kokku. Ainus märgitav ja hinnatav tulemus oli vahest see, et C. R. Jakobson nüüd loobus oma seisukohast klusiilide märkimisel, mida ta tervelt 10 aastat oli propageerinud, ja leppis geminaatklusiilide väldete märkimisega sel kujul, nagu seda juba Ahrens oli soovitanud ja ka kirjaviisikomitee otsustanud (s. o. märkida *vaka* ja *vakka*).

97. Järgnevail aastail väheneb küll pidevalt vanas kirjaviisis kirjutatud teoste arv, kuid ebaühtlus uue kirjaviisi tarvitamises püsib. M. Veske, kelle seisukohad teataval määral olid olnud aluseks kirjaviisi ühtlustamise komitee otsustele, ei pea õigeks senist juba Masingust peale kujunenud ortograafiat, mida olid aidanud fikseerida ja juurutada Ahrens, Kreutzwald ja Hurt, vaid nõuab rangelt kirjakeele ülesehitamist põhja-eesti keskmurdele, soovitades kirjakeelde võtta isegi selliseid murdelisi vorme, nagu *kieel* 'keel', *luooma* 'looma', *tüöö* 'töö', samuti *tiutama* 'teotama', *siun* 'seon', *tuad* 'toad', *tansib* 'tantsib' jne.[529].

Nagu varem Hurt oli kaldunud liialdama lõunaeestiliste joonte

---

[527] EKmS-i aastaraamat 1877, lk. 42.
[528] EKmS-i aastaraamat 1878, lk. 26.
[529] Vrd. EKmS-i aastaraamat 1879, protokollid, lk. 25, 26, samuti EKmS-i aastaraamat 1878, lk. 26—35.

toomisega kirjakeelde (näit. *pää*, *hää*, algul isegi *talo*, *kulo*, millest ta hiljem loobus), nii kaldub Veske nüüd äärmusse mõnede paiguti põhja-eesti murrete alal esinevate joonte soovitamisega (näit. *pia*, *hia* jt.). Et kirjakeeles teatavad traditsioonid Masingu, Faehlmanni, Kreutzwaldi jt. tööde kaudu juba olid juurdunud, siis tekitasid sellised kõrvalekaldumised protesti. Näiteks EKmS-i kahekümnendal koosolekul 1879. a. oktoobris, kus Hurt arvab, et rahvaraamatuisse ei saaks kõiki uuendusi vastu võtta, vaid tuleks püsida «Ahrensi põhja peal», esitab õpetaja P. Undritz seisukoha: «Koolmeistrite nimel tuleb nõuda, et kooli- ja rahva-raamatutesse mitte ei pea kirjutatama siadus, pia, sial j. n. e.» [530].

1879. a. ilmus trükist ka M. Veske raamat «Eesti keele healte õpetus ja kirjutuse viis», milles ta püüab lahendada kirjaviisiküsimust ja nõuab foneetilist ortograafiat, mis peaks toetuma «Kesk-Tallinna keelele». Et Veske ka siin üldse ei arvesta kirjakeele traditsiooni, esitab häälikute märkimisel terve rea variante (näit. kolmanda välte *o* märkimisel kas *toooma*, *toõma*, *tôma* või *tuooma*, kusjuures viimane olevat kõige õigem) ja soovitab murdelisi vorme, siis ei aidanud ka selle raamatu ilmumine kirjaviisi ühtlustada [531]. Olles EKmS-i presidendiks püüdis Veske korduvalt oma kirjaviisi Seltsi koosolekuil propageerida. Nii kõneles Veske 1884. a. novembris sellest, et astmevahelduse tõttu vokaal ei alane, näit. *siub*, *pian*, ja 1885. a. märtsis sellest, et ei tehtavat vahet vormide *rahvast* ja *rahhvast*, *karja* ja *karrja* vahel. Veske mõjul mõned tema poolt soovitatud jooned, nagu *tua*, *piab* jt. tungisid küll piiratud ulatuses kirjakeelde, kuid üldiseks need ei saanud.

Teatava kujutluse sellest, kuidas suhtuti Veske ettepanekuisse 80-ndate aastate algupoolel, annab J. Kurrik oma «Kirjutamise õpetuses», milles ta käsitleb ka õigekirjutuse küsimusi. Nii kirjutab Kurrik teise ja kolmanda välte eristamise kohta juhtudel, nagu *saani* (jalas), (istus) *saani*, *kassi* (poeg), (kutsus) *kassi*, *asja* (pärast), (seda) *asja* jne., et «Keeleuurijad oma kirjades küll teevad vahet; aga veel mingisugune vahetegemise kombe ei ole üleüldiselt rahva- ja koolikirjas maksma hakanud» [532].

Koolitöö seisukohalt peab Kurrik vajalikuks saavutada ühtlust ortograafias. Ta märgib: «Eestikeele kirjutusviis on mitmes tükis alles kõikuval; sellegipärast ei tohi laste õpetaja kirjutusviis mitte üheski tükis kõikuval olla, kui ta omast tööst õiget tulu tahab loota» [533]. Et hõlbustada õpetajal sellise ühise ja ühtlase ortograafia kasutamist, esitab Kurrik terve rea kõige olulisemaid paralleelvorme, milledest ta esikohale asetab eelistatavad vormid. Kur-

[530] EKmS-i aastaraamat 1879, protokollid, lk. 25.

[531] M. Veske raamatu põhilised vead märkis juba Hurt oma arvustuses, mis aga jäi avaldamata. Säilinud on selle käsikiri: «Lühike kriitika Dr. Veske «Häälte õpetusest». Kirjameeste Seltsi soovimise pääle kirjutanud J. Hurt.

[532] J. Kurrik, Kirjutamise õpetus, Tartu 1882, lk. 13.

[533] Sealsamas, lk. 14.

rik on oma seisukohtade esitamisel nähtavasti jälginud keele üldist tarvitusviisi kooliraamatuis, ajakirjanduses, samuti kirjakeele traditsiooni, sellepärast ei asu ta ei Hurda ega Veske seisukohale, vaid teeb teatava valiku, eelistades ühelt poolt vorme nagu *hea*, *pea* (mitte *hia*, *pia* ega *hää*, *pää*), *seadus*, *tean*, *heal*, *võeras*, *õeruma*, *teine*, teiselt poolt aga vorme, nagu *mõõt*, *rõõm* jt. Aluseks soovitab ta võtta Jakobsoni «Kooli lugemise raamatu» ortograafia. Ühtlasi avaldab ta lootust, et kui uus nn. «auhinnagrammatika» valmib, siis vahest olukord paraneb.

1884. a. ilmub K. A. Hermanni «Eesti keele grammatik», mis sisaldab hääliku- ja vormiõpetuse. Hermann loobub M. Veske foneetilisest kirjaviisist, jätab arvestamata ka 1877. a. kirjaviisikomitee otsused. Ta ütleb: «Meie uus kirjaviis on küll palju täielisem kui vana oli, aga veel ei ole ta nii täieline, et kõiki meie keeli sõnu võiksime loomu järele üles kirjutada. Lühikesi ja pikki hääli võime küll kirjutada, aga ülipikki üksi mõnes kohas» [534]. Seega ei taotle Hermann mingit kirjaviisi reformi, vaid esitab uue kirjaviisi ligikaudu sellisena, nagu see oli juba Ahrensil ja Kreutzwaldil. Üksikküsimustes aga pooldab ta enam Hurda kui Veske seisukohti, näit. *hää*, *pää*, *rõõm*, *põõsas*, *süü*, *püüdma* jne. tarvitamises. Et Hermanni seisukohad lähedased olid traditsioonipärasele uuele kirjaviisile, leidsid need pooldamist.

98. Seoses eestikeelse kirjanduse ja ajakirjanduse kasvamisega tekkis kord-korralt ikka teravam vajadus ühtlustada rahvuskeele tarvitamist, fikseerida kindel ortograafia. Olid ju senini esitatud seisukohad olnud üksteisele sagedasti risti vastu, näiteks kas või M. Veske ja K. A. Hermanni avaldatud keelelistes käsiraamatutes. Kõige suuremaid raskusi sel alal oli õpetajail, kes pidid koolis õigekirjutust õpetama. Sellepärast kerkibki 1886. a. üldiselt pruugitava kirjaviisi küsimus uuesti teravalt päevakorrale. Selle küsimuse esiletõstmine oli nüüd mõnevõrra vahest kergem seetõttu, et M. Veske oli Tartust lahkunud.

Küsimuse algatajaks on nüüd õpetaja J. Kurrik, kes juba oma «Kirjutamise õpetuses» õigekirjaküsimusi on käsitlenud. Ta avaldab 1886. a. algul ajakirjanduses ettepaneku keeleõpetajaile, ajalehtede toimetajaile ja kirjanikele võtta tarvitusele «Üleüldiselt pruugitav kirjaviis» [535]. Vastav ettepanek olevat enne esitamist olnud arutlusel koosolekul, millest võtnud osa A. Grenzstein, K. A. Hermann, J. Tülk, H. Treffner, J. Kurrik jt. [536]. Ettepaneku algusosas selgitatakse kirjaviisi põhimõttelisi aluseid, kusjuures rõhutatakse ortograafia otstarbekust ja praktilisust (kiri olgu lihtne, lisamärkideta, seaduspärane ja hõlpus õpetada, vähe jõu-

---

[534] K. A. Hermann, Eesti keele grammatik, Tartu 1884, lk. 6.

[535] Vrd. ka A. Grenzstein J. Hurdale 15. II 1886.

[536] Lähemalt J. Kurriku ettepanekute kohta vt. A. Kask, Võitlus eesti kirjakeele normide ühtlustamise eest 1886. aastal. — Emakeele Seltsi Aastaraamat III, Tallinn 1957, lk. 3.

kulu nõudev, kaunis). Ortograafia aluste selgitamisel esitatakse neli põhilist seadust, milledest esimesed kaks puudutavad kolmanda välte märkimist, kolmas vokaalide märkimist laadivahelduse puhul ja neljas pikkade vokaalide märkimist. Vastupidiselt Veske seisukohtadele rõhutatakse siin, et harilikus kirjas ei ole vajadust teha vahet teise ja kolmanda välte häälikute vahel (peale klusiilide) juhtudel, nagu «istus *saani*», «suurt *lauda*», «pidas *kalliks*», «läks *välja*» jne. Sõnades, kus on tarvitatud kas *ää*-d või *ea*-d, soovitatakse viimast (*hea, peal, seal, heal*), *üü*~*üi* vahelduse puhul aga eelistatakse esimest (*nüüd, püüdma* jne.). Kõige raskem on olnud teha vastuvõetavat ettepanekut vokaalide tarvitamise kohta laadivahelduse puhul, sest Hermann soovitab nõrgas astmes tarvitada *i, u, ü* asemel *e*-d, *o*-d, *ö*-d (*siduma — seon*), Veske soovitab vokaale säilitada ka nõrgas astmes (*siun*), Wiedemann aga soovitab säilitada algse teise silbi vokaali (*kaub, seun*). Kurrik teeb ettepaneku jätta vokaal muutmata juhtudel, nagu *tuas, uad, teud, näud, vaud, kaub, siun, pian, lius, sugu — su'us*, muuta aga juhtudel, nagu *loen, toetama, söed, löed, köetud, pöetud, öelda*. Lisaks nendele ortograafia põhiküsimustele on esitatud 12 vähemat küsimust, näit. kuidas liita *gi-, ki*-liidet, millal ja kas tarvitada *h*-d sõna algul, kas *Eesti, Vene* kirjutada alati suure tähega, missuguste reeglite järgi sõnu kokku kirjutada jne. Uue kirjaviisi seisukohalt on aga eriti oluline esimene lisaküsimus, nimelt selle kohta, kuidas kirjutada sõnalõpu pikka konsonanti, kas ühe või kahe tähega (*kep, kan* või *kepp, kann*) [537]. Viimase küsimuse juures peatume lähemalt veidi hiljem.

Kui Veske Kurriku «Üleüldiselt pruugitavast kirjaviisist» kuuleb, on ta väga vihane ja arvab, et siin on tegemist kodanlik-klerikaalse partei salakavala üritusega, mis on suunatud isiklikult tema vastu. Veske kirjutab sel puhul Budapestist Kunderile: «Mis nemad seal kirjaviisiga jamsivad! Nemad täidavad Baltlaste salakomitee poolest tehtud plaani, mis jo ammu, jo aasta neljastviiest saadik olemas on. See plaan on jault teaduse vastu, jault tahab tema minu uurimisi tühjaks teha ja Hurtile õigust mõista, kes enne mind omale kirjaviisi plaani valmis tegi ja pärast m i n u uurimiste avaldusi o m a viisi muuta ei taha, et see vihaalune Veske täielikkumate healte seaduste leidja ja ülesse siadja oli. Või arvad, et see ehk õige ei ole? Miks on siis Valgus, Virulane, Sakala minu healte õpetusest osast kirjaviisi vastu võtnud, aga Baltlaste lehed mitte sugugi! Tõeste, nii kitsa meelega kiusajad nad on!» [538] — Ilmselt on Veske siin liialdanud, nähes üldise ja ühtlase kirjaviisi taotluses oma seisukohtade rünnakut. Pealegi ei pooldanud ju kõiki Veske seisukohti, nagu ta ise peab möönma, ka demokraatliku suuna häälekandjad.

---

[537] Vrd. Post. 1886, nr. 9, Postimehe eralisa nr. 9 juurde.
[538] M. Veske J. Kunderile 9. IV 1886.

Sama «Üleüldiselt pruugitava kirjaviisi» esitas Kurrik seisukohavõtmiseks ka EKmS-i koosolekule 25. märtsil 1886. a. Nagu koosoleku protokollis märgitakse, kestis selle küsimuse arutlemine tervelt 7 tundi, ilma et siingi lõplikke ettepanekuid oleks tehtud [539].

Nagu Kurriku poolt avaldatud koosoleku protokollist nähtub, on ka koosolek pooldanud senist pruuki diftongide ja konsonantühendite märkimisel (*käima*, mitte *käiima*; *lambad*, mitte *lammbad*). Samuti on koosolek heaks kiitnud ka *ea* tarvitamise (*hea*, *heal*, *seadus* jt.), kuid lahtiseks jätnud *üü* küsimuse. Lõplikult on jäänud otsustamata vokaalide küsimus laadivahelduslikes sõnades. Ka lisaküsimuste kohta on tehtud rida otsuseid, näiteks tarvitada alati liidet *-gi* (*kumbgi*, *siisgi*, *siingi*), kirjutada *Eesti*, *Vene* jt. alati suurtähega jne.[540].

Ka ajakirjanduses võetakse kirjaviisi kohta korduvalt sõna, kusjuures väldete märkimise küsimuses asutakse üldiselt ettepanekut pooldavale seisukohale. Ainult ajalooliselt kujunenud vorme *auu*, *nõuu*, samuti *jõuu* soovitatakse säilitada. Hermann oma kirjutises «Eesti kirjakeelest» jääb endistele, juba tema grammatikas väljendatud seisukohtadele (*hää*, *pää*, *hääl*, *säädus*; *nüüd*, *püüdma*; *toa*, *seob*, *söed*) [541].

Kuigi «Üleüldiselt pruugitava kirjaviisi» küsimuste arutlemine ei andnud kõikide esitatud küsimuste puhul kindlat otsust, aitasid sel puhul tekkinud vaidlused siiski selgitada eesti ortograafia olulisemaid küsimusi. Seejuures oli ilmne tendents kalduda kõrvale M. Veske poolt soovitatud puhtfoneetilisest kirjaviisist, mis tegelikult ei olnud tarvitusele tulnud.

Et küsimuse arutlemine EKmS-i eelmisel koosolekul jättis paljud küsimused lahtiseks, siis valiti järgmisel koosolekul 1886. a. juunis uus komisjon, «kes kirjaviisi küsimustes see kord lõppevad otsused teeks» [542]. Sellesse komisjoni valiti 21 liiget eesotsas M. Veske, K. A. Hermanni, F. J. Wiedemanni, J. Hurda ja J. Kurrikuga.

M. Veske ütles küll, et ta peab sellise komisjoni moodustamist tembutamiseks ja kometitegemiseks, sest Wiedemann näiteks ei teadvat väldetest midagi ja Hurt pidavat jonnakalt kinni oma seisukohtadest [543], siiski tõttas ta Ungarist tulles kiiresti augustikuus peetavale EKmS-i koosolekule, kus ta kõneles jällegi kirjaviisist ja esitas veelkordselt oma seisukohad. Ühtlasi juhatas ta ka 26. augustil 1886 korraldatud kirjaviisikomisjoni koosolekut. Et koosolekust võttis osa umbes kümmekond liiget, neist enamik Veske pooldajaid, siis «võeti nõuks Eesti kirjaviisi häälte õpetuse

---

[539] EKmS-i aastaraamat 1886 ja 1887, lk. 30, 31.
[540] Vrd. Post. 1886, nr. 25, lk. 2—2, Olevik 1886, nr. 15, lk. 1.
[541] Vrd. Post. 1886, nr. 23, lk. 1.
[542] EKmS-i aastaraamat 1886 ja 1887, lk. 33.
[543] Vrd. M. Veske J. Kunderile 23/16. VII 1886.

põhjusel ühendada»[544]. Tegelikult ei olnud ka selle koosoleku otsustel mingit kaalu, sest Veske puhtfoneetilise ortograafia rakendamine selle otsuse tõttu ei levinud, vaid kord-korralt hakkasid Veske poolt soovitatud jooned isegi taanduma.

Kuigi nii Hurt kui Veske kasutasid uut kirjaviisi, püsisid nende vahel üksikküsimustes vastuolud edasi, olles tingitud sellest, et Veske nõudis põhja-eesti keskmurde kitsal baasil puhtfoneetilist kirjaviisi, Hurt aga soovis kirjakeelde juurde tuua lõuna-eesti jooni, pooldades Ahrensi ja Kreutzwaldi poolt rajatud kirjaviisi aluseid. Hurda lahkumisel Eestist hakkas teataval määral Hurda seisukohti kaitsma Hermann, Veske aga jättis Kaasanisse minnes Jõgeveri oma seisukohtade kaitsjaks[545]. Nii ei saavutatudki mööndunud sajandil kujuneva rahvuskeele kirjaviisis täielikku ühtlust. Rida küsimusi leidis lahenduse aga alles käesoleval sajandil (näit. *ea* ~ *ää*, *õe* ~ *öö* jt. küsimused). Sajandi lõpul kalduti Hermanni mõjul üldiselt enam tagasi traditsioonipärasele kirjaviisile, lähedasele sellele, mida olid rakendanud Kreutzwald ja Hurt, kuna Veske poolt soovitatud äärmuslikud jooned (näit. *komsud* : *komps*, *neljajalksed* jne.) kõrvale jäid.

99. Ometi oleks väär ütelda, nagu poleks Veske ortograafilistel ettepanekutel olnud mingit osa eesti rahvuskeele kirjaviisi kujunemisel. Tänu Veske selgitustööle, nagu märgitud, loobus Jakobson oma eri seisukohtadest geminaatklusiilide märkimisel ja liitus juba Ahrensi poolt esitatud klusiilide märkimisviisiga (*vaka* : *vakka*). Eriti oluline on aga Veske osa sõnalõpu pikkade konsonantide märkimise viisi kindlakskujunemisel. Veske foneetilise ortograafia nõudel kõrvaldati viimane vanast kirjaviisist pärinev joon meie ortograafias ja hakati märkima senise *kep*, *kul* asemel *kepp*, *kull*[546]. Et see vana kirjaviisi joon aga hoopis hiljem meie ortograafiast kadus kui vana kirjaviisi teised erijooned, siis tuleb seda omaette jälgida.

E. Ahrens, kes uut kirjaviisi esmakordselt rakendas oma grammatika esimese trüki lõpul leiduvas etümoloogilises sõnastikus, märgib siin sõnalõpu pikka konsonanti vana kirjaviisi päraselt, s. o. ühekordse konsonandiga, näiteks sõnades *kap*, *kel*, *kep*, *kol*, *lot*, *pap*, *rok*, *rop*, *trum* jt. Samuti märgib ta ka oma grammatika teises trükis, näit. *tuk*, *jut*, *hel*, *vil*, *tal*, *tam*, *kot* (*koti*, *kotti*), *lip*, part. *kät* jne. Ahrensi grammatikas antud eeskujuga ongi seletatav, et see vanast kirjaviisist säilinud joon nii kaua eesti ortograafias püsis.

Wiedemann, arvustades Ahrensi grammatikat, ei ole rahul

---

[544] Post. 1886, nr. 37, lk. 1, Olevik 1886, nr. 36, lk. 2. Vrd. ka F. Tuglas, Eesti Kirjameeste Selts, Tartu 1932, lk. 327.

[545] Vrd. M. Veske J. Jõgeverile 1. IV 1886.

[546] Küsimuse kohta vrd. A. Kask, Sõnalõpulise ülipika konsonandi märkimise kujunemisest eesti kirjakeeles. — Ajaloo-Keeleteaduskonna töid, Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised nr. 43, Tallinn 1956, lk. 61.

Ahrensi märkimisviisiga. Ta leiab, et Ahrens oleks pidanud samuti kui pikki vokaale ka pikki konsonante alati märkima kahe tähega. Nii ei pea Wiedemann õigeks, et ühesilbiliste sõnade lõpult on ära jäetud teine konsonant, mis lastakse esineda alles siis, kui sõna on pikem, näit. *talla, nömme* sõnadest *tal, nöm.* Samuti ei nõustu Wiedemann sellega, et Ahrens vormide *lepa, vaka, patu* puhul kõneleb elisioonist, kuid nimetava esitab kujul *lep, vak, pat.* Silma paistab Wiedemannile ka see, et Ahrens esitab partitiivi kujul *kät, vet,* partitiivist *e* lisandamise teel saadud illatiivivorme *käte, vete* peab aga elisioonilisteks. Wiedemanni arvates oleks õigem olnud kõigil neil juhtudel märkida sõna lõpul olevat konsonanti kahe tähega [547].

Et Ahrens sõna lõpul olevat konsonanti juhtudel, nagu *vil, lep, kät* kahe tähega ei märgi, on ilmselt tingitud sellest, et talle eeskujuks olev soome keel ei pakkunud selleks otseselt tuge, sest lõpukao puudumise tõttu olid seda laadi sõnad (*villa, leppä, kättä*) soome keeles kahesilbilised.

Kreutzwald märkis konsonandi sel puhul samuti ühe tähega (näit. *õn, tük, al, kät*), sest see ei tekitanud sõnade vääriti mõistmist ja oli lühem, pealegi võimaldas vältida kahe konsonandi kõrvuti kirjutamist, mis oli Kreutzwaldi arvates üheks vana kirjaviisi vastikumaks jooneks. Ometi kahtles ka Kreutzwald selles märkimisviisis, nagu seda näeme kirjast Sjögrenile 2. III 1853, kus ta küsib, kas kirjutada *trepp* või *trep.*

Ka Hurt oma «Lühikeses õpetuses» (1864) käib Ahrensi ja Kreutzwaldi jälgedes ning kirjutab *vil',* lamba *tal* jne.

Järjekindlalt kirjutab aga kahe tähega sõnalõpu konsonanti Wiedemann, näiteks oma uurimuses «Versuch über den Werroehstnischen Dialekt» 1864 (*lõpp, patt, lukk* jt., lk. 10) ja oma suures eesti-saksa sõnaraamatus 1869 (näit. *kul'l', kepp*), kuid et Wiedemann oma kirjaviisi pidas teaduslikuks transkriptsiooniks ega soovitanudki seda rahvaraamatuile, siis ei avaldanud see ka kirjakeele ortograafiale otsest mõju.

Et pika konsonandi ühe tähega märkimine on vanast kirjaviisist säilinud joon, sellele juhib tähelepanu ka J. Krohn [548].

Kuigi kirjaviisi käsitlevais kirjutistes otseselt ei selgitatud sõnalõpu konsonandi märkimist, hakkasid üksikud autorid 70-ndate aastate algupoolel juba kirjutama neid konsonante kahe tähega (näit. K. A. Hermann, C. R. Jakobson, M. Veske jt.). Nolckengi peab õigeks kirjutada *lukk, samm,* kuigi ta oma «Aabitsaraamatus» «wasstusõdimist karrtes» tarvitab veel vorme *luk, sam* [549]. Teravalt tõstab selle küsimuse kirjakeele seisukohalt üles M. Veske 1877. a. seoses «Eesti kirjutusviisi komitee protokolli» avaldamisega.

---

[547] F. Wiedemann, Ueber die neueste Behandlung der ehstnischen Grammatik. — Bull. XIII, 1850, lk. 47 jj.

[548] Vrd. J. Krohn, Viron kielioppi suomalaisille, Helsinki 1872, lk. 48.

[549] Vrd. N. Nolcken, Aabitsaraamatu sissejuhatus, Kuresaare 1873, lk. 9.

Nimelt lisab M. Veske protokollile veel oma seisukohad mõnede küsimuste kohta, mida koosolekul ei arutletud. Üheks selliseks küsimuseks on ka sõnalõpu pika konsonandi kirjutamine. Ta küsib: «Kas pean *vak*, *kot*, *lep* kirjutama; või *vakk*, *kott*, *lepp*? Mis on siin Nominativi muude, teine või kolmas nende healte järk?» Sellele vastab ta: «Muidugi kolmas. Selle pärast kirjuta *vakk*, *kott*, *lipp*, nagu sa ju õigeste kõige kõvemas järgus *kink*, *pant*, *temp* kirjutad» [550]. Sama seisukoha esitab ta ka oma raamatus «Eesti keele healte õpetus ja kirjutuse viis» 1879 (lk. 23, 48 jm.).

80-ndail aastail esineb kirjanduses sõnalõpu konsonandi kahe tähega märkimist küll juba sagedasti, kuid küsimus pole siiski lõplikult lahendatud. Kurrik oma «Kirjutamise õpetuses» (lk. 12, 13) ja Hermann oma «Eesti keele grammatikas» (lk. 51—53 jm.) annavad ainuvõimalikkude vormidena *sepp*, *kott*, *kukk*, *kass*, *pill*, *vinn* jne. Ükski nimekaist keelemeestest ei ole enam selle märkimisviisi vastu. Kui aga Kurrik tõstab ka selle küsimuse «Üleüldiselt pruugitava kirjaviisi» puhul 1886. a. veel kord üles, siis selgub, et leidus siiski ka vana tarvitusviisi pooldajaid.

Kurrik oma ettepanekus vaatleb küsimust diferentseeritult, esitades selle järgmiselt: «Kas sõna lõpule ikka kaks umbhelilist tuleb kirjutada ühe heale tähendamiseks, või saab ühestki?

a) Adessivi lõpul: mull sull tall sell mill?

b) Infinitiivi lõpul: kätt vett mett tõtt sütt?

d) Nominativi lõpul: kott kepp pakk tamm kann kull kass?» [551]

Kurriku ettepaneku puhul avaldatakse mitmesuguseid seisukohti. Nii võtab «Olevikus» sõna «üks Eesti kirjaviisi ühenduse sõber», kes esitab vähe põhjendatud lahenduse, soovitades tarvitada adessiivi ja partitiivi lõpul üht tähte (*mul*, *sul*; *kät*, *met*), nominatiivis klusiilid ja *s* märkida ühe tähega (*kap*, *kas*), *l*, *m*, *n*, *r* aga kahe tähega (*kull*, *konn*) [552].

Eesti Kirjameeste Seltsi 25. märtsi koosolekul on ka see küsimus üksikasjalisemal kaalumisel, ja Selts on otsustanud, nagu nähtub Kurriku protokollist, pooldada sõnalõpu konsonandi märkimist mitte kahe, vaid ühe tähega nii adessiivis (*mul*, *sul*), partitiivis (endise nimetusega infinitiivis: *kät*, *vet*) kui ka nominatiivis (*lõp*, *kep* jne.). Seega täiesti ootuste vastaselt on koosolek asunud seisukohale, et kõikides nendes rühmades tuleb kirjutada sõnalõpu konsonant ühe tähega, hoolimata selle kvantiteedist.

Pikemalt võetakse sõna selle küsimuse kohta ka ajakirjanduses. Nii kirjutab Hermann 1886. a. «Postimehe» 26. numbri juhtkirjas «Eesti kirjakeelest» selle kohta: «Teaduse põhjal edasi uurides peame ka tunnistama, et koguni võimatu on kirjutada: kap, jut, suk, kul, kum, kan, kas, nar jne. Niisugune kirjaviis on küll natuke lühem, aga temal ei ole mingit põhja. Enne kirjutati kiriku-keeles

---

[550] EKmS-i aastaraamat 1877, lk. 42.

[551] Post. 1886, nr. 9, Postimehe eralisa nr. 9 juurde.

[552] Vrd. Olevik 1886, nr. 12, lk. 1.

nõnda, ega meie nüüd enam vanadesse vigadesse tagasi ei või langeda. Vana kirjaviis on surnud ja jääb surnuks, temas ei ilmu praegu mitte ühte ainustgi raamatut. Ka kõige vanameelsemad inimesed armastavad juba uut kirjaviisi lugeda. Uue kirjaviisi põhjusel tuleb aga järele andmata kirjutada: kapp, jutt, sukk, kull, kumm, kann, kass, narr ja nõnda kõik teised sõnad, kus ühesugune pikk kolmandavälteline häälik tüvis on. Seda viisi nõuab teadus. Teisiti ei ole õige» [553]. Edasi selgitab Hermann praeguste vormide ajaloolist kujunemist ja kolmandavältelise konsonandi tekkimist ning leiab, et kolmanda välte konsonante sellistel juhtudel saab ainult kahe tähega märkida. Ta olevat selle põhjenduse ajalehes toonud ainult sellepärast, et EKmS-is olevat häälteenamusega otsustatud ühe tähe kasuks, kuigi kõik kirjamehed ja ajalehtede toimetajad pooldavat kahe tähega märkimist. Hermann märgib, et tema jäävat endiselt kahe tähega märkimise juurde ega saavat aktsepteerida seda ebateaduslikku otsust. Seda seisukohta pooldavad ka «Olevik» ja «Virulane».

Pikema kirjutisega «Mõtted üleüldise kirjaviisi kohta» esineb «Olevikus» ka mag. A. Nooli (M. J. Eisen), kes samuti on üllatatud EKmS-i otsusest. Ka tema leiab, et oli kujunenud juba ühtlane tarvitusviis, kuid nüüd olevat see «kiirkirja» põhimõttest lähtudes kõrvale heidetud, kuigi kõik teadlased (Krohn, Wiedemann, Veske, Hermann) peavad õigeks kolmanda välte hääliku kirjutamist sel puhul kahe tähega. Kui Hermann *mul, sul* kirjutamisest vaikides möödub, siis arvab Eisen, et järjekindluse pärast tuleks kirjutada ka *mull, sull, sell, mill.* Et siin tegemist on alalütleva käändega, see ei tarvitsevat takistuseks olla. Ta jõuab tulemusele, «et me umbhäälikuid, kõige vähemalt ühesilbilisis sõnades kahe kordselt peame sõna lõpul kirjutama» [554].

Sellest otsusest kuuldes on ka Veske vihane, pidades sellist tagasiminekut vanale päris pentsikuks ja küsides, kas nüüd siis üldse ei tahetavat enam kolmandat väldet kirjas märkida [555]. Ta ütleb: «Kõige enam teaduse vastu on, et nad nüüd on hakanud *lin, kül, kul, vak, pois* (võrdle pais) kirjutama» [556].

Küsimuse lahendas lõpuks siiski M. Veske juhatusel 1886. a. augustis toimunud 21-liikmelise kirjaviisikomisjoni koosolek, kus võeti omaks Veske seisukoht märkida sõna lõpu kolmanda välte häälik nendel juhtudel kahe tähega [557]. Et see seisukoht ka üldiselt oli juba rakendusel, ei tekitanud selle tarvituseletulek enam mingeid vaidlusi. Seega oli siis vana kirjaviisi viimane joon eesti ortograafiast välja tõrjutud ja seda tunduvalt hiljem kui teised vana kirjaviisi jooned. Sellelaadseid võitlusi, nagu need esinesid

---

[553] Post. 1886, nr. 24, lk. 1, vrd. ka Olevik 1886, nr. 25, lk. 2.
[554] Olevik 1886, nr. 22, lk. 1, vg. 1, 2.
[555] M. Veske J. Kunderile 3. IV 1886.
[556] M. Veske J. Kunderile 23/16. VII 1886.
[557] Vrd. Post. 1886, nr. 37, lk. 1.

vana ja uue kirjaviisi vahel, selle üksikjoone sissetoomine eesti ortograafiasse enam esile ei kutsunud, kuigi ka siin foneetilise printsiibi seisukohalt konsonandi kahe tähega märkimist nõudvaks pooleks oli radikaalne suund eesotsas M. Veskega.

Kogu küsimus ei olnud eelmise otsusega siiski lõplikult lahendatud, sest asesõnade alalütleva märkimisel püsisid veel kauemat aega kõikuvused. Veske ja Kurrik, kelledega liitus ka Hurt, pooldasid hääldamispäraseid sõnakujusid *mull*, *sull*, *sell* 'sellel', Hermann aga väitis, et alalütleva käände lõpp on alati *-l* ja sellepärast tuleb kirjutada *mul*, *sul*, *sel*[558] jt. Ühes hilisemas kirjas Hurdale rõhutab Hermann ühe *-l*'i kasuks veel sedagi asjaolu, et ühe *-l*'iga kirjutamine võimaldab sõnade tähendust eristada, näiteks juhtudel, nagu *tal on tall*, *kel on kell*, *sel on sell* jne.[559] Pealegi ei ole Hermanni arvates *-l* nendes sõnades pikk, vaid lühike, sest need sõnad esinevad lauses rõhutus asendis. Kui neid sõnu aga rõhutatakse, siis tarvitatakse pikemaid sõnakujusid *minul*, *sinul*, *sellel* jne. Hermanni mõjul pääseski võistlevaist vormidest lühem kirjakeelde.

100. Peatugem lühidalt veel ühel uue kirjaviisi erijoonel, mis ka algul vanast kirjaviisist kandus uude ja alles hiljem tõrjuti uuest kirjaviisist välja. See on nimelt pikkade vokaalide kirjutamine sel korral, kui esimese silbi pikale vokaalile vahetult järgneb teise silbi vokaal, näiteks *viie*, *kuuel*, *hüüame* jne.

Ahrens oma grammatikas märgib, et vokaal on pikk, kui talle ei järgne konsonanti, vaid järgneb teine vokaal, näit. *rie*, *müa*, kuid ka *paed*, isegi *read*, *toed*, *käed*[560]. Juba Wiedemann oma arvustuses märgib, et see Ahrensi seletus, mis pärineb klassikalistest keeltest, kus vokaal vokaali ees on alati pikk, ei ole kehtiv eesti ja soome keele kohta, sest ei saa väita, et esimene vokaal oleks pikk sõnades, nagu *lae* (lagi), *mäe* (mägi) jne.[561]. Isegi sel puhul, kui tüves on pikk vokaal, on see vokaal, välja arvatud kõrged vokaalid *i*, *u*, *ü*, astmevahelduse tõttu lühenenud, näit. *roog* : *roa*, *paas* : *pae*, *saagima* : *saen*. Kui Ahrens pikka vokaali üldiselt märgib kahe tähega, siis kirjutab ta eelmiste rühmade eeskujul vokaali ees erandlikult ka pika *i*, *u* ja *ü* ühe tähega, näit. *vie* (: viis), *kue* (: kuus), *müa*. Ka seda puudust märkab juba Wiedemann, kes leiab, et järjekindluse pärast tuleks siin pikka vokaali märkida kahe tähega, nagu seda tehakse soome keeles, näit. sm. *liian*, *siian* jne.[562]

Ahrensi mõjul tuligi see märkimisviis tarvitusele, kuigi juba

---

[558] Vrd. Post. 1886, nr. 25, lk. 1.

[559] K. A. Hermann J. Hurdale 9. VI 1902.

[560] Vrd. E. Ahrens, Grammatik der Ehstnischen Sprache, Reval 1853, lk. 10.

[561] Vrd. Bull. XIII, 1856, vg. 40.

[562] Vrd. Bull. XIII, 1856, vg. 47.

Kreutzwald kahtles selles. Nii kirjutab Kreutzwald Sjögrenile, et Sjögrenil olevat õigus, kui ta märgib *hiis* : *hiie*. Samuti pooldab ta *uuest* vormi *uest* asemel [563]. Ometi ei ole Kreutzwald oma keeletarvituses järjekindel, vaid tarvitab 50-ndail ja 60-ndail aastail tavaliselt üht vokaali, näiteks *kue*, *püab*, *hüan*, *uenduse* jne., kuigi nende sekka eksivad ka mõned sellised vormid, nagu *uued*, *lüües* jne.

Palju järjekindlam on selles küsimuses Hurt. Kuigi ta oma «Lühikese õpetuse» koostab Ahrensi alusel, erineb ta selles küsimuses põhiliselt Ahrensist ja nõuab siin pika vokaali märkimist kahe tähega, näit. *uue* (: uus), *riiu* (: riid), *luua* (: luud), *riie* (: riide)[564]. Alates Hurda brošüürist saabki see tarvitusviis uuele kirjaviisile tunnuslikuks ja tuleb koos uue kirjaviisiga üldiselt tarvitusele. Isegi sõna *iial*, mida varem kirjutati *eal* ~ *ial* kujul (tüvest *iga* : *ea*), hakatakse nüüd kirjutama kahe *i*-ga.

101. Kui pika vokaali märkimine sel korral, kui vokaal järgnes (*viie*, *kuue*, *püüan*), ja ülipika konsonandi märkimine sõna lõpus (*kepp*, *kass*, *kull*) olid kõige tihedamas seoses uue kirjaviisi põhiprintsiipidega, siis ei saa seda ütelda teiste küsimuste kohta, kus teatavate häälikute märkimine kujunes samuti lõplikult kindlaks alles seoses eesti rahvuskeele kujunemisega.

Sellistest joontest võib mainida *õ* tarvitamist, mille Masing oli esitanud, kuid mille Ahrens jättis kõrvale. Faehlmann ja Kreutzwald pooldasid *õ* märkimist ja see leidis üldist tunnustust, kuid trükitehnilistel põhjustel, nagu vabanduseks öeldi, puudus *õ* sagedasti möödunud sajandi kolmandal veerandil ilmunud teostes ja ajalehtedes. Seejuures äratab tähelepanu nähtus, et vanas kirjaviisis ilmunud teostes on *õ* puudumine väga sagedane, uues kirjaviisis ilmunud töödes aga esineb üldiselt ka *õ*. Seoses rahvuskeele fikseerumisega kaob ka järgsilpide *o* eesti kirjakeelest ja selle asemel hakatakse tarvitama Ahrensi poolt soovitatud *u*-d. Märkida võib veel sedagi, et kirjanduse ja ajakirjanduse jõudsast kasvust tingitult tekib vajadus hakata suuremal määral tarvitama võõrpärisnimesid ja võõrsõnu, mis omakorda põhjustab mõnesuguseid muutusi eesti ortograafias. Nii näiteks hakatakse võõrnimede ja võõrsõnade algul kirjutama *b*, *d*, *g*-d (*Bordoo*, *grammatika* jt.), C. R. Jakobson võtab oma «Veikeses Geograafias» 1868 tarvitusele tähed *f* ja *z* jne.

Need ortograafilised jooned saavad küll omaseks kujunevale rahvuslikule kirjakeelele, kuid et need ei ole seoses vana ja uue kirjaviisi vahelise võitlusega, siis jääb nende nähtuste lähem vaatlus käesolevast tööst kõrvale.

102. Lõpuks olgu heidetud veel põgus pilk sellele, kuidas uus kirjaviis pääses lõplikult võidule.

---

[563] F. R. Kreutzwald A. J. Sjögrenile 17. IV 1853.
[564] J. Hurt, Lühikene õpetus, lk. 6.

Nagu eespool märgitud, oli ajakirjanduse alal vana kirjaviis välja tõrjutud juba 1880. aastal, mil viimane vanakirjaviisiline ajaleht — kiriklik «Ristirahva pühapäeva leht» läks üle uuele kirjaviisile.

Mis puutub pärast 1875. a. ilmunud raamatuisse, siis väheneb vanakirjaviisiliste teoste arv pidevalt. Aastail 1879 ja 1880 on vanas kirjaviisis ilmunud raamatuid veel umbes 10% järele jäänud. Nii näiteks on 1880. a. ilmunud 97 raamatust ainult 8 vanas, neistki 7 vaimulikku. Teiselt poolt näeme, et juba 1875. a. alates ka uuekirjaviisiliste vaimulike raamatute arv järjekindlalt suureneb.

1880. a. paiku tarvitavad vana kirjaviisi oma töödes veel ainult mõned üksikud, näit. W. Normann, C. S. Recha jt. Eriti visalt peavad vanast kinni vennaksed pastorid Karl (Carl) ja Martin Körber. Näiteks on vanas kirjaviisis Karl Körberi «Jutlus essimessel Kristusse tullemisse pühhal» 1878, «Sandi ramat» 1879, «Naeste palweramat» 1882; Martin Körberi «Sarema kuldnok» 1879, «Sannumid Kurresarest» 1881, «Sarema Sioni laulik» 1882. Karl Körber, nagu eespool märgitud, lootis, et vana kirjaviis püsib seni, kuni piibel on veel vanas, kuid ka see ei püsi igavesti vanas kirjaviisis. 1886. a. hakkab kiriklikeski ringkondades uus kirjaviis suuremat poolehoidu võitma. «Postimees» kirjutab sellest 1886. a. algul: «Tänavu aasta on Uue Testamendi vana trükk jälle otsa saanud. Tartu keeli Uut Testamenti trükitakse juba, aga kahju küll, jällegi vana kirjaviisi järel. Neil päivil algab ka Tallinna keeli Uue Testamendi trükkimine. Jällegi on ette pandud, et see uue kirjaviisi pääl saaks trükitud. Tallinna maa õpetajad on uue kirjaviisi vasta seisnud, aga Liivi maa õpetajad uue poolt olnud. Liivi maa õpetajate nõudmist pandakse nüüd ometigi tähele ja trükitakse, nii on maha tehtud, T a l l i n n a keeli Uus Testament uue kirjaviisi pääl» [565].

1886. a. suvel moodustatakse Uue Testamendi kirjaviisi kindlaksmääramiseks komisjon eesotsas Hurda ja Malmiga, kusjuures komisjoni koosolekust võtsid osa ka Hermann ja Kurrik. Nagu Hurda poolt avaldatud otsustest näha, on aluseks võetud Ahrensi kirjaviis, kusjuures seda on täiendatud vastavalt sel ajal uues kirjaviisis tarvituseletulnud seisukohtadega (näit. *liia, luua, hüüu; kepp, kott, tall, konn* jne.) [566]. Arvestatud on seega uue kirjaviisi kõige enam juurdunud tarvitusviisi, sest kirikukirjanduse leviku seisukohalt oli oluline valida uue kirjaviisi kõige levinum variant.

Uuekirjaviisiline Uus Testament ilmus 1888. aastal ja sellele järgnes 1889. a. Carl Malmi toimetusel ka uues kirjaviisis kirjutatud piibel. Sellega oli vana ja uue kirjaviisi vaheline võitlus, mille eod ulatuvad sajandi algusesse, jõudnud sajandi viimastel aastakümnetel oma õnnelikule lõpule.

---

[565] Post. 1886, nr. 4, lk. 3; Kirjandusest.
[566] Post. 1886, nr. 28, lk. 1—2.

Muidugi polnud piibel kaugeltki viimaseks vanakirjaviisiliseks teoseks. Üksikuid vanas kirjaviisis kirjutatud töid ilmus nii möödunud sajandi lõpul kui ka käesoleva algulgi veel, kuid neil polnud nüüd enam mingit kaalu. Huvitav on sel puhul vahest märkida, et üheks viimaseks vanakirjaviisiliseks raamatuks on lõunaeestiline «ABD ehk luggemisse ramat», alapealkirjaga «Luggemisse ramat laste kolitamisse tarwis», mis on «trükkitu H. Laakmanni man Tartus 1908». Selliste vanamoeliste poolvaimuliku sisuga minevikuraamatutega lõpetaski vana kirjaviis oma tee.

Üksikuid vanale kirjaviisile omaseid jooni on aga sakslaste poolt kirjutatud eestikeelsetes väljaannetes esinenud hiljemgi veel. Nii olid näiteks 1918. a. Saksa okupatsiooni ajal väljaantud käskkirjad kirjutatud äärmiselt vigases eesti keeles, kusjuures esineb ka rida vigu, mis meenutavad vana ortograafiat, näit. ülespiddamine (= ülespidamine), wiwad (= viivad) jne.

KOKKUVÕTTEID

103. Eesti keele kirjaviisi arenemine, nagu eespool oleme võinud näha, on olnud kõige tihedamas seoses eesti kirjakeele üldise ajalooga. Rajatud võõraste poolt ja võõrastel eeskujudel, suutis saksapärane vana kirjaviis rahuldada eesti kirjakeele nõudeid ainult seni, kuni kirjameesteks olid sakslased.

Kapitalistlike tootmissuhete arenemine XIX sajandi esimesel poolel tõi paratamatult enesega kaasa vajaduse kasutada kirjasõna mitte ainult kirikus, vaid hoopis suuremal määral kui seni ka ametlikus asjaajamises talurahvaga, samuti kõlbeliste, tervishoiuliste ja muude õpetuste jagamiseks rahvale. Sellega seoses kerkis juba «Beiträge'de» päevil üles küsimus ühise eesti kirjakeele vajadusest. Paralleelselt ühise kirjakeele taotlustega tekkisid ka eesti keelele sobiva kirjaviisi taotlused, sest senine saksa keele ortograafia printsiipidel kujundatud eesti kirjaviis osutus mittekohaseks eesti keele häälikute kvantiteedisuhete edasiandmiseks.

Üheks esimeseks, kes täie teravusega tõstis nii ühise eesti kirjakeele küsimuse kui ka eesti vana kirjaviisi parandamise vajaduse esile, oli O. W. Masing. Oma teostega, eriti oma nädalalehega soodustas ta õige tunduvalt ühise kirjakeele kujunemist põhja-eesti keskmurde baasil, oma kirjutistega eesti ortograafiast näitas ta aga senise kirjaviisi puudusi ja püüdis lisamärkide (näit. *kánna*, *métsa*, *hạl*, *õdde*) varal senist kirjaviisi muuta eesti keelele kohasemaks. Nii lõi ta vana kirjaviisi teisendi, milles on säilitatud küll saksa ortograafia põhiprintsiibid (*tubba*, *toma*), mis aga võimaldab ka eesti keele häälikuliste erijoonte edasiandmist. Ta tundis vastavate uuenduste vajadust, kuid ei suutnud oma ettepanekuid alati küllaldaselt põhjendada. Lähemale uuele kirjaviisile jõudis ta järgsilpide konsonantide märkimisel, soovitades tarvitada näiteks *luggeminne* asemel *luggemine*. Masingule tehtud etteheiteist hoolimata oli tema siiski esimene uue kirjaviisi teerajaja.

Möödunud sajandi teisel veerandil muutub seoses kapitalistlike suhete edasise kasvuga vajadus eestikeelset kirjasõna kasutada veelgi teravamaks. Maarahvale õpetlikke jutukesi ja haledaid lugusid hakkavad nüüd kirjutama juba eestlased, mistõttu eesti kirjakeel nii oma sõnavaralt, grammatiliselt vormistikult kui ka lausestu-

selt muutub tunduvalt rahvapärasemaks, säilitades seejuures siiski endise võõrapärase kirjaviisi, millega rahvas oli harjunud. Selle saksapärase kirjaviisi puudused on ometi nii ilmsed, et Õpetatud Eesti Seltsis juba möödunud sajandi neljakümnendate aastate algul kerkib kirjaviisiküsimus jällegi teravalt päevakorrale. Sel puhul koostab Faehlmann oma ortograafia, mis tarvitas küll teisi märke, aga tugines suurel määral Masingu omaaegseil ettepanekuil. Ka Faehlmann säilitab oma kirjaviisis saksa ortograafia põhiprintsiibid, esitades oma ettepanekute näol teise vana kirjaviisi variandi. Kumbki neist vana kirjaviisi teisendeist, ei Masingu ega Faehlmanni oma, ei tulnud niivõrd üldiselt tarvitusele, et oleks suutnud kõrvale tõrjuda üldise kirikukirjandusele omaseks saanud vana kirjaviisi.

Vana kirjaviisi täiendamine lisamärkidega muutis aga kirjutamise raskepäraseks ja tekitas ka trükitehniliselt niivõrd suuri raskusi, et näiteks Faehlmanni kirjaviisi vastavate märkide puudusel ei saadudki täiel määral rakendada. Sellepärast otsiti uusi teid senise kirjaviisi puuduste kõrvaldamiseks. Võrdlev-ajaloolise keeleteaduse edusammud olid selgitanud eesti ja soome keele suguluse, ja juba «Beiträge'de» päevil oli hakatud soome keele abi kasutama eesti grammatika küsimuste lahendamisel. Arwidsson oli soovitanud juba 1822. a. hakata eesti keeles rakendama ka soome ortograafiat, mis võimaldaks hääldamispärasemalt eesti keelt kirja panna. Arwidssoni mõtte tõstis uuesti üles E. Ahrens oma 1843. a. grammatikas, ilma et ta siin uut ortograafiat — peale etümoloogilise sõnaraamatu osa — ise oleks rakendanudki. Soomepoolsel ergutusel hakkab Ahrens küll kiriklikes ringkondades uut kirjaviisi propageerima, kuid ilma tulemusteta. Pealegi ei ole Ahrensi poolt esitatud uus ortograafia veel täiesti järjekindel. Nii märgib Ahrens küll pikad vokaalid kahe tähega, kuid juhul, kui järgneb vokaal, kirjutab ta pika vokaali ühe tähega (*vie*, *ued*, *lüakse*). Samuti märgib ta küll ülipikad konsonandid vokaalide vahel kahe tähega, kuid sõna lõpul kirjutab ta need endiselt ühe tähega (*kep*, *kul*). Velaar-palataalset nasaali märgib ta *ng*-ga, mistõttu sõnad, nagu *kingg*, *kangga* tuleb kirjutada kahe *g*-ga. Ahrensi teeneks eesti ortograafias tuleb lugeda seda, et ta hakkab eristama keskpikka ja ülipikka klusiili, märkides keskpikka klusiili vokaalide vahel ühe, ülipikka kahe tähega (*hüpata* : *hüppama*). Sellest teeb ta erandi illatiivis, näit. *vete*, *tupa* jne.

Lönnroti mõjustusel tehti katset soome ortograafia rakendamisega ka Õpetatud Eesti Seltsi ringkondades eriti Reinthali, aga ka Kreutzwaldi ja Faehlmanni poolt, kuid mitmesugustel kaalutlustel loobuti sellest.

Nagu näeme, tekkis möödunud sajandi esimesel poolel seoses üleminekuga feodalismilt kapitalismile teravam tarvidus kirjasõna järele ja hakati tunnetama mitte ainult «ühtse rahvuskeele kui kõrgema vormi vajalikkust, millele on allutatud dialektid kui madala-

mad vormid»,[567] vaid hakati tunnetama ka keele häälikulisele struktuurile vastava ortograafia tarvilikkust. Katsed vana ortograafiat mitmesuguste lisamärkidega kohendada ei andnud rahuldavaid tulemusi, kuid samuti ei leidnud poolehoidu ka katsed soome ortograafiat rakendada, sest vana kirjaviisiga oldi harjunud, pealegi toetas kirik kogu oma autoriteediga vana ortograafiat. Seetõttu püsibki sajandi esimesel poolel veel kindlalt vana kirjaviis.

104. Olukord muutub põhiliselt sajandi kolmandal veerandil. Feodalismi likvideerimise ja kapitalismi arenemise protsessis kujuneb eesti rahvus. Seoses rahvuse tekkimisega kujuneb ka rahvuslik kirjakeel. Selle kujunemisel etendab aga küllaltki olulist osa uus kirjaviis.

Kirjaviisiküsimust hakkab nüüd lähemalt ja täiesti uuest seisukohast käsitlema F. R. Kreutzwald. Nimelt oli ta eestlaste kirju jälgides tähele pannud, et vähese haridusega eestlased instinktiivselt kirjutavad soome kirjaviisis. Selle nähtuse põhjuse selgitas Kreutzwaldile Vene Teaduste Akadeemia tegevliige A. J. Sjögren, kes näitas, et eesti keele kirjaviisi küsimust ei tule vaadelda saksa, vaid tuleb käsitleda e e s t i seisukohast. Sjögreni mõjul muutub Kreutzwald juba 1851. a. sügisel uue kirjaviisi tuliseks kaitsjaks ja alustab ühtlasi energilist võitlust uue kirjaviisi eest. Seega kujunes uus kirjaviis Kreutzwaldi käsituses rahvuslikuks kirjaviisiks, mis on omane eesti rahvuslikule kirjakeelele. See uus suhtumine küsimusse ongi, mis lahutab feodalismi vastu võitlevat demokraati Kreutzwaldi pastor Ahrensist, mis eraldab kirjaviisiküsimuse käsitlust sajandi teisel veerandil sama küsimuse käsitlusest kolmandal veerandil, rahvusliku liikumise ajajärgul, see on aga ka üks peamisi tegureid, mis võimaldab teostuda sellisel küllaltki radikaalsel kirjaviisi muutusel, nagu seda on üleminek vanalt kirjaviisilt uuele. Põhiliselt erineb kirjaviisiküsimuste käsitlus rahvusliku liikumise ajajärgul varasemast küsimuse käsitlusest ka selle poolest, et kui varem kirjaviisiküsimus oli peamiselt keelemeeste asjaks, kes selle üle vaidlesid saksa keeles vastavates teaduslikku laadi väljaannetes, siis nüüd muutub kirjaviisiküsimus rahva asjaks, mille üle vaieldakse avalikult peamiselt ajalehtedes, kusjuures poleemikast ei võta osa ainuüksi keelemehed, vaid ka laiemad keelehuviliste ringid.

Kreutzwaldi poolt tarvitatud uus kirjaviis erineb mitmeti Ahrensi omast. Samuti kui Ahrens võtab ka Kreutzwald aluseks soome ortograafia põhiprintsiibi, mille kohaselt lühike häälik märgitakse ühe, pikk kahe tähega. Erineb aga Kreutzwald klusiilide märkimises, kus ta on palju ebakindlam. Ta ei poolda pealegi illatiivi märkimist ühe klusiiliga, nagu soovitas Ahrens, vaid eelistab vorme, nagu *kokku*, *ette* jne. Samuti ei poolda ta vorme, nagu *kingg*, *kangge*. Tugevaid kahtlusi on tal ka vormide, nagu

[567] J. S t a l i n, Marksism ja keeleteaduse küsimused, Tallinn 1952, lk. 12.

vie, *ue*, *trep* tarvitamise suhtes. Ta suhtub Ahrensi grammatikas esitatud seisukohtadesse kriitiliselt ja seda sagedasti õigustatult.

Kreutzwaldi poolt alustatud võitlus uue kirjaviisi eest, nagu käesolevast tööst on selgunud, avaldus reas ajakirjanduses ilmunud poleemilistes sõnavõttudes. Need poleemikad on väga iseloomulikud rahvusliku liikumise seisukohalt. Kuigi Kreutzwald juba 1858. a. «Tallorahwa postimehes» näitab, et vana kirjaviis on sakslaste poolt eesti keelele pealesurutud kammits, millest tuleb vabaneda, kui tahetakse edasi minna, ei leia Kreutzwaldi ettepanek siirduda uuele kirjaviisile tollal kuigi suurt poolehoidu, sest rahvuslik liikumine ei ole veel küllalt tugev ja tagurlike pastorite mõju on veel liiga suur. On tarvis veel rohket selgitust, on aga tarvis ka armutut pilget kilplaste, tuisulaste jne. näol, et naeruvääristada rahva rumalust ja panna rahvast mõtlema.

Eriti ilmekalt seob Kreutzwald võitluse uue kirjaviisi eest teiste rahvusliku liikumise ajajärgu taotlustega, näiteks talude päriseksostmise, hariduse tõstmise, laste koolitamise jne. küsimustega oma «Sippelga» II osa eessõnas 1861. a., kus ta ühtlasi selgitab rahvale, kes on need, kes ei taha vabaneda mineviku kammitsaist, kes ei raatsi loobuda vanast kirjaviisist.

Mida hoogsamaks seoses kapitalistlike suhete arenemisega muutub rahvuslik liikumine, seda enam poolehoidu leiab ka uus kirjaviis. Kreutzwald ei ole nüüd enam üksikuks võitlejaks, vaid tal on juba rohkesti poolehoidjaid. 1865. a. poleemika tekib Hurda brošüüri ilmumise puhul. Kuigi ka seekord enamik sõnavõtjaid on veel vana kirjaviisi poolt, on ometi uue kirjaviisi pooldajate osatähtsus tunduvalt kasvanud. Leidub juba koolimehi, kes keelust hoolimata teevad katset uut kirjaviisi koolitöös rakendada. Päris õigesti tuntakse, et uus kirjaviis vastab enam eesti keele loomule. Uuele kirjaviisile ei vaielda vastu mitte niivõrd teoreetilistel kaalutlustel, kui just sellepärast, et vana kirjaviisiga ollakse harjunud. Hurda brošüüril on ka uue kirjaviisi hilisema kujunemise seisukohalt oma osa. Hurda brošüür soodustab Ahrensi pikkade klusiilide märkimisviisi (*vaka* : *vakka*) üldist tarvituseletulekut. Teiselt poolt on aga Hurt arvestanud ka Kreutzwaldi seisukohti. Nii soovitab ta erinevalt Ahrensist tarvitada *appi*, *kokku*, *vette*; (pannakse) *vangi*; *uue*, *riiu*.

On tähelepandav, et kui teoreetiliselt uus kirjaviis oli n. ü. võidule pääsenud, siis praktiliselt rida väljaandeid, mis varem olid ilmunud uues kirjaviisis, siirduvad nüüd tagasi vanale kirjaviisile. See on seletatav sellega, et tagurlikud ringkonnad, taibates uue kirjaviisi seost rahvusliku liikumisega, püüdsid sellega pidurdada uue kirjaviisi levimist. Tegelikult ei suutnud need katsed enam pidurdada järjest hoogustuvat liikumist.

Otsustavasse faasi jõudis võitlus kirjaviisi pärast aga aastail 1866—1868, mil rahvuslik liikuminegi oli eriti hoogne. Nüüd hakkab uue kirjaviisi eest võitlema ka C. R. Jakobson, kes ühelt poolt avaldab õhutavaid kirjutisi uue kirjaviisi propageerimiseks, tei-

selt poolt koostab uue aabitsa ja koolilugemiku, mille kaudu uus kirjaviis tungib kooli. 1867. a. puhkenud poleemika erineb eelmisest õige tunduvalt. Jakobson jätab uut kirjaviisi propageerides selle keelelise külje tagaplaanile ja tõstab esile uue kirjaviisi rahvuskultuurilise külje, rõhutades vajadust vabaneda sakslaste poolt seotud vaimuelu kammitsaist. Nüüd hakatakse uut kirjaviisi pidama hariduse tunnuseks, vana kirjaviisi pooldajad muutuvad aga pilkealusteks. Terve rida õpetajate nõupidamisi võtab vastu otsuse hakata ka koolis tarvitama uut kirjaviisi.

Jakobson püüab lihtsustada uue kirjaviisi tarvitamist sellega, et ta soovitab loobuda kesk- ja ülipika klusiili eristamisest ja märkida pikk klusiil alati kahe tähega (*leppima* : *leppin*). Et see ettepanek ei läinud siiski läbi, loobub ta sellest hiljem.

Üleminek uuele kirjaviisile toimub aastail 1869—1871. Kord-korralt hakkab ikka enam ilmuma raamatuid uues kirjaviisis. Otsustava tõuke üleminekuks uuele kirjaviisile annab aga Eesti Kirjameeste Seltsi otsus 1872. a. Selle otsuse mõjul siirdus uuele kirjaviisile «Eesti Postimees», hakatakse uut kirjaviisi suuremal määral tarvitama kalendreis ja kirjanduslikes teostes. Kui 1872—1874 ligi pooled ilmunud teostest on uues kirjaviisis, siis 1875. a. on juba umbes 75% kõigist teostest siirdunud uuele kirjaviisile. Sellepärast võib seda aastat pidada uue kirjaviisi võidulepääsemise aastaks.

Tegelikult pääses küll uus kirjaviis järgnevail aastail kindlalt valitsema, kuid ometi ei olnud uus kirjaviis ise veel küllalt ühtlane ja välja kujunenud. Lisaks seni tarvitusel olnud Hurda ja Jakobsoni uue kirjaviisi variandile esitab M. Veske veel kolmanda, nõudes puhtfoneetilist kirjaviisi, mis võimaldaks eristada kirjas ka teist ja kolmandat väldet. Kuigi Veske kirjaviis oma rohkete senisest uuest kirjaviisist erinevate joonte tõttu ei tulnud üldiselt tarvitusele, aitas ta ometi kaasa uue kirjaviisi lõplikuks väljakujunemiseks sellega, et nüüd hakati ka sõna lõpus ülipikka konsonanti märkima kahe tähega, mida alates Ahrensist oli märgitud vana kirjaviisi kohaselt ühe konsonandiga. Lõplik otsus selleks tehti alles 1886. aastal, seega tunduvalt hiljem, kui võitlus vana ja uue kirjaviisi vahel oli juba lõppenud.

105. Eespool antud kokkuvõtte puhul olgu ühtlasi alla kriipsutatud ka mõned käesolevast tööst tulenevad järeldused.

Esiteks tuleb alla kriipsutada, et võitlus uue kirjaviisi eest oli kõige tihedamas seoses rahvusliku liikumisega, olles viimase üheks oluliseks komponendiks. Eriti ilmekalt selgub see, kui võrrelda uue kirjaviisi võidukäiku rahvusliku liikumise kulgemisega.

Teiseks tuleb märkida, et võitlus uue kirjaviisi eest oli üldrahvalik võitlus, mida juhtisid küll silmapaistvad kodanlik-rahvusliku liikumise juhid ja kultuuritegelased, nagu Kreutzwald, Hurt, Jakobson, Veske, mis aga haaras laiu rahvahulki, nagu näeme nendest rohketest kirjutistest, mis avaldati tolleaegses aja-

kirjanduses, sest oli ju kogu eesti kirjakeelt tarvitav ja eestikeelset kirjandust lugev rahvas huvitatud eesti keele ortograafiast.

Kolmandaks tuleb rõhutada, et võitlus uue ja vana kirjaviisi vahel ei olnud üksikute keelemeeste eriarvamuste võitlus, vaid võitlus eesti kirjakeele ortograafia aluseks olevate printsiipide pärast. Küsimus seisnes ju selles, kas eesti kirjaviis peab baseeruma saksa keelest pärinevail printsiipidel, mis ei võimalda eesti sõnu õigesti märkida, või peab ta baseeruma soome keeles tarvitatavail printsiipidel, mis vastavad enam eesti keele häälikulisele struktuurile ja võimaldavad eesti keelt täpsemalt märkida. Saksa keelest ületoodud printsiibid olid tarvitusele võetud sakslaste poolt, need olid omaseks saanud kogu feodalismiaegsele vaimulikule kirjandusele, nende poolt kõneles traditsioon. Et saksa keelest pärinevad printsiibid aga ei vasta eesti keelele, siis osutusid nad kapitalismi tingimustes, kus kirjasõna osatähtsus oli võrratult kasvanud, minevikulisteks feodalismiaegseiks igandeiks, muutusid kammitsaiks, millest oli vaja vabaneda.

Eelmisest järgneb, et võitlus vana kirjaviisi vastu oli ühtlasi võitlus feodalismiaegsete igandite vastu. Selle võitluse antifeodaalne iseloom väljendub kogu selle võitluse käigus. Selle võitluse juhtijaiks olid kõigepealt rahvusliku liikumise demokraatliku suuna esindajad Kreutzwald, Jakobson, Veske. Isegi J. Hurt liitus sel ajal, kui ta aktiivselt osa võttis kirjaviisiküsimuste lahendamisest, veel küllaltki tihedalt demokraatliku suunaga. Uue kirjaviisi vastasteks aga olid kõigepealt klerikaalsed ringkonnad, tagurlikud pastorid ja köstrid, kes küünte ja hammastega hoidsid kinni vanast feodaalaegsest kirjaviisist ja ainult häda sunnil, kui keegi enam ei tahtnud lugeda vanakirjaviisilisi teoseid, olid sunnitud loobuma kirikukirjandusele omasest vanast kirjaviisist. Uut kirjaviisi rakendati teostes, mis olid määratud rahva silmaringi laiendamiseks, hariduse tõstmiseks, aga samuti paremais ilukirjanduslikes töödes, vana kirjaviis esines aga kirikukirjanduses ja abituis tõlkejutukestes ning moraliseerivais lugudes.

Lõpuks olgu juhitud tähelepanu sellele, et kuigi üleminek saksa ortograafia printsiipidel baseeruvast vanast kirjaviisist soome ortograafial baseeruvale uuele kirjaviisile oli murranguline ja vaevalt oleks sellisel kujul teostunud, kui see üleminek ei oleks olnud rahvusliku liikumise ja rahvuskeele kujunemisega seotud, siiski soodustasid seda üleminekut nii need vana kirjaviisi teisendid, milledes lisamärkidega püüti vana kirjaviisi puudusi katta, nagu seda olid Masingu ja Faehlmanni kirjaviis, kui ka uue kirjaviisi ettepanekutes esinevad vana kirjaviisi jooned, nagu seda olid näiteks erandlik pikkade häälikute märkimine ühe tähega juba alates Ahrensist (*kue*, *müa*; *kep*, *kul*) või pikkade klusiilide märkimine alati kahe tähega Jakobsonil.

Võitlus uue kirjaviisi eest piirdus kitsamas mõttes küll ainult rahvuse ja rahvusliku kirjakeele kujunemise ajajärguga möödunud sajandi kolmandal veerandil, kuid üksikud uue kirjaviisi joo-

ned tungisid kirjakeelde juba sajandi algul ning lõplikult fikseerusid uue kirjaviisi jooned alles sajandi lõpuks, seega haaras see üleminek endasse ligikaudu terve möödunud sajandi (vrd. näiteks *tee*, *puu* kirjutamise küsimust sajandi algul ja *mul*, *sul* kirjutamise küsimust sajandi lõpul). Selle võitluse tulemuseks oli eesti kirjakeele ortograafia fikseerumine sellisena, nagu see esineb meie tänapäeva kirjakeeleski.

106. Kui lõpuks teha kokkuvõte nendest teguritest, mis mõjustasid uue kirjaviisi tarvituselevõtmist, siis on neid esitatud vastavates poleemilistes kirjutistes väga mitmesuguseid. Nagu selgub, ajendasid kirjaviisi parandamist kõigepealt loogilised põhjused. Et kirjasõna võiks olla kirjalikuks suhtlemisvahendiks, peab kirjapilt suutma edasi anda sõnade tähendussisu. Vanas kirjaviisis trükitud sõnapildi varal aga polnud võimalik sõna õigesti hääldada ja seetõttu võis tekkida arusaamatusi. Tunnistab ju innukas eesti keele harrastaja F. Heller, et tema olevat mitu aastat sõnu *varras* ja *varas* hääldanud ühteviisi [568].

Korduvalt on vana kirjaviisi vastased rõhutanud grammatilisi põhjusi, näidates, et uus kirjaviis võimaldab sõnatüve kuju säilitamist sõna eri vormides, näit. *loom*, *looma*, mitte aga *loom*, *loma*. Samuti võimaldab uus kirjaviis paremini selgitada astmevaheldusnähtusi, näit. *arg*, *ara*, mitte aga *arg*, *arra* jne.

Hilisemal ajal hakati alla kriipsutama ka didaktilisi põhjusi ja näidati, et uut kirjaviisi on kergem õpetada, sest õpilased kalduvad ise kirjas tarvitama uut kirjaviisi. Ka lugemisõpetus uue kirjaviisi järgi olevat palju kergem.

Kõige kaaluvamaks põhjuseks, mis määras uue kirjaviisi tarvituseletuleku, oli aga uue kirjaviisi rahvuslik laad, uue kirjaviisi tihe seos rahvusliku liikumisega. Väideti, et uus kirjaviis on eesti keele loomu kohane, on ainus loomulik kirjaviis. Seda tarvitab meie sugulasrahvas ja see sobib ka meile enam kui võõras saksa kirjaviis. Nii Kreutzwald kui ka Jakobson sidusid uue kirjaviisi tihedalt teiste rahvusliku liikumisega seoses olevate taotlustega ja, nagu eespool näidatud, see saigi uue kirjaviisi peamiseks tarvituseletuleku põhjuseks.

Neile uue kirjaviisi tarvituselevõtmist soodustavaile tegureile seisid aga vastu takistavad tegurid, eelkõige harjumus, senise kirjakeele traditsioon. On ju harjumusel keele alal suur tähtsus. Kõik, mis pole harjumuspärane, tekitab vastuseisu. On mõistetav, et harjumus tegi vana kirjaviisiga harjunuile palju meelepaha, sest nad pidid ümber õppima. Sõna *panni* lugesid nad enne lühikese *n*-*iga*, nüüd tuli see lugeda pikalt, sõna *padi* lugesid nad enne pika *a*-ga, nüüd tuli see lugeda lühidalt. Pole siis ime, kui auväärsed vöörmündrid nurisesid, et keel olevat ära solgitud, et selle lugemine olevat nagu külmunud maa kündmine, teelt kivide ja kändude vahele eksimine jne. On arusaadav, et ähvardati

---

[568] Vrd. Beitr. XV, lk. 80.

uuekirjaviisilisi raamatuid, kalendreid, ajalehti mitte osta. Sellest omakorda aga sõltus veel üks põhjus, mis algul vana kirjaviisi toetas, nimelt majanduslik põhjus. Eriti paistab see põhjus silma ajalehtede ja kalendrite puhul. Nii rõhutas seda põhjust korduvalt Jannsen, põhjendades sellega oma keeldumist üle minna uuele kirjaviisile. Samuti püüdsid kalendrite kirjastajad oma kalendri leviku huvides arvestada lugejate harjumusi ja kirjastada kalendreid, mis kõigile meeldiksid. Polnud seetõttu haruldus, et samas kalendris oli üks jutt uues, teine vanas kirjaviisis. Seesugune majanduslikest kaalutlustest sõltuv talitusviis aga pidurdas uue kirjaviisi levikut ja pikendas vana iga.

Eelmisega seoses võiks meenutada ka seda, kuidas reaktsioonilised kirjastused omalt poolt püüdsid pidurdada uue kirjaviisi võidukäiku. Kui reaktsioonilised ringkonnad möödunud sajandi 60-ndail aastail taipasid, et uue kirjaviisi küsimus on oma laadilt antifeodaalne, seotud kodanlik-rahvusliku liikumisega, siis rida tagurlikke saksa kirjastajaid võttis oma väljaandeis (näit. kalendreis) uuesti tarvitusele vana kirjaviisi. See aga ei suutnud enam seisma panna uue kirjaviisi levikut.

107. Nagu eelmisest selgub, oli uue kirjaviisi kehtivuselepääsemise põhiliseks teguriks asjaolu, et uus kirjaviis tihedalt seostus rahvusliku liikumisega. Et rahvas võiks loobuda tugevasti juurdunud harjumuspärasest vanast kirjaviisist, milles oli kogu senine kirjandus, mida õpiti koolis ja mida kaitses kirik, selleks oli vaja jõulist liikumist. Kui poleks toimunud seesugust hoogsat saksa feodaalide ja nende pooldajate vastu suunatud rahvuslikku liikumist, kui poleks kirjaviisiküsimus nii tihedas seoses olnud tolleaegse poliitilise võitlusega, siis oleks võinud Masingu või Faehlmanni kirjaviisi taoline ortograafia püsida veel kauemat aega, ja mida kauemini ta oleks püsinud, seda raskem oleks olnud teda muuta.

Kuni uuel kirjaviisil puudus seos rahvusliku liikumisega, seni polnud väljavaateid selle levimiseks. Ahrens soovitas uut kirjaviisi puhtkeelelistel kaalutlustel ja Ahrensi ettepanekud ei leidnud nende esitamise ajal kuigi mainimisväärset poolehoidu. Kreutzwald aga soovitas uut kirjaviisi sellepärast, et see vastab eesti keelele, ei ole võõras, ei ole sakslaste poolt toodud kammits, mis igal sammul takistab mõtete selget väljendamist. Iga edasisammuv ja haridust armastav eestlane tarvitab uut. Ja Kreutzwaldi mõtted levisid, leidsid pooldajaid. Näidati, et uus kirjaviis on parem kui endine: see võimaldab mõtteid täpsemalt kirja panna, see on grammatiliselt õigem, see soodustab eestlastel arendada oma rahvuslikku kirjakeelt.

Kuigi ei ole põhjust alahinnata Ahrensi keelelise tegevuse väärtust, ei saa pidada Ahrensit uue kirjaviisi otseseks rajajaks. Uue kirjaviisi pidev rakendus eesti kirjanduses algab ikkagi Kreutzwaldist, ei alga aga Ahrensist, Schüdlöffelist ega Reinthalist. Ka siis, kui Ahrens ei olekski esitanud oma ettepanekuid,

Fr. R. Kreutzwaldi nim. Eesti NSV Riiklik Raamatukogu

oleks uus kirjaviis ikkagi tarvitusele tulnud, sest asjaolu, et ka Ahrens pooldas soome kirjaviisi, ei asetanud uut kirjaviisi Kreutzwaldi ja Faehlmanni silmis paremasse valgusse, vaid tekitas selle suhtes koguni tugevaid kahtlusi. Alles siis, kui Sjögren selgitas Kreutzwaldile vana kirjaviisi võõrapärasuse ja õpetas nähtusi rahvuslikust seisukohast vaatama, pealegi kui seda toetasid ka koolitamata eestlaste kirjad, hakkas Kreutzwald veendunult võitlema uue eest. Võitlus uue kirjaviisi eest on üheks lüliks Kreutzwaldi feodalismivastases võitluses. Kreutzwald ise peab võitlust kirjaviisi pärast nii oluliseks, et ta seda nimetab isegi oma elu peaülesandeks. Seda ülesannet täidab Kreutzwald edukalt ja tänu tema tegevusele omabki võitlus uue kirjaviisi eest küllaltki silmapaitvat kohta kogu rahvuslikus liikumises. Seos rahvusliku liikumisega aga määrab uue kirjaviisi võidu.

108. Kirjaviisiküsimus oli tihedas seoses rahvusliku kirjakeele kujunemisega. Kui tekkis ühise kirjakeele vajadus, tekkis ka kirjakeele nõudeid rahuldava kirjaviisi vajadus. Et rahvuslik kirjakeel kujunes seoses rahvuse kujunemisega, siis käis seoses võitlusega rahvuse õiguste eest ka võitlus uue kirjaviisi eest.

Eesti rahvuskeele kujunemise ajajärgul peeti kõige olulisemaks kirjaviisi, ja seda kirjaviis sel ajal kindlasti oligi. Ei võimaldanud ju vana kirjaviis sõnade hääldamist ligilähedaseltki märkida. Korduvalt juhivad uurijad, nagu Sjögren, Wiedemann jt. tähelepanu sellele, et eesti vana ortograafia ei vasta hääldamisele. Wiedemann näiteks oma suure sõnaraamatu koostamisel peab korduvalt Kreutzwaldilt küsima, kuidas hääldatakse üht või teist vanas kirjaviisis kirja pandud sõna. Seega oli vana kirjaviis tõesti seesugune kammits, mis takistas kirjalikku suhtlemist ja sõnade õige tähendussisu mõistmist kirjapildi põhjal, rääkimata nendest raskustest, mis vana kirjaviis tekitas grammatika käsitlusel. On sellepärast arusaadav, et kirjaviisile pühendati rahvuse kujunemise ajajärgul peamine tähelepanu. See muidugi ei tähenda, et teisi keelekü-simusi ei oleks sugugi käsitletud. Võitlus kirjaviisi pärast tekitas huvi üldse eesti keele ja selle ortograafia puuduste vastu.

Et aga sel ajajärgul just kirjaviis oli kõige olulisem, siis on ka arusaadav, et iga silmapaistvam kultuuritegelane ja keelemees oma veendumuste kohaselt püüdis kirjaviisi arendada. Sellest aga tulenesid erinevused uue kirjaviisi pooldajate eneste leeris, mis mõnevõrra pidurdaski ühtlase ortograafia väljakujunemist ega võimaldanud tähelepanu küllaldaselt suunata kirjakeele teistele külgedele, näiteks morfoloogiliste vormide fikseerimisele, lauseõpetuse küsimuste selgitamisele, sõnavara rikastamise võimaluste uurimisele.

Kuigi möödunud sajandi teisel poolel, eriti selle kolmandal veerandil ei saavutatud veel täielikku ühtlust eesti kirjakeeles, oli saavutatud siiski kõige olulisem, oli saavutatud rahvuskeelele tunnuslik kirjaviis, uus kirjaviis.

109. Lõpuks — see ei kuulu enam otseselt käesoleva töö raa-

midesse — võiks veel küsida, kas on midagi meie tänapäevagi keelde jäänud vanast kirjaviisist. See nõuaks muidugi spetsiaalset jälgimist, kuid juba rahvusliku liikumise ajajärgul on juhitud tähelepanu mõnedele vana kirjaviisi päraselt hääldatavaile sõnadele. Nii on seesugustena märgitud kirikukeeles sagedasti esinevaid sõnu *issa* ning *issand* ja sõna *seesamma* [569]. Tänapäeva kirjakeelde on neist jäänud vananenud sõnadena ainult *issand* ja *issameie*. Sõna *issand* kujunemise puhul tuleb muidugi arvestada ka emfaatilist momenti.

Edasi on viidatud sellele, et nimede märkimisel võib üleminek ühest kirjaviisist teise tekitada raskusi. Teataval määral on see õige. Kui Hurt omal ajal Masingu nime puhul kirjutas «loe: Maasing» [570], siis tänapäeval eksitakse selle nõude vastu juba sageli. Juba oma «Lühikeses õpetuses» märkis Hurt päris õigesti: «Nimed, mis vana viisi puudulikult kirjutati, peavad uut viisi ümberkirjutatama, nii et nime kirjutamine ja väljaütlemine kokku käivad» [571]. Kahjuks ei ole seda nõuet aga alati jälgitud, eriti varasemate kirjanduslike teoste uuesti väljaandmisel. Nii on nimed, nagu «Villem *Navi* (peab olema: *Naavi*) elupäevad», Ann *Salle* (peab olema: *Sale*) jne. jäetud vanasse kirjaviisi, mistõttu neid nüüd loetakse mitte nii, nagu neid hääldati, vaid praeguse kirjapildi järgi. Samuti on mõnikord isegi kuni tänini säilinud vana kirjaviis mõnedes perekonnanimedes, nagu *Murro*, *Karro* jt. Vana kirjaviisi eksitavat mõju võib näha näiteks selleski, et Kr. J. Petersoni tuntud oodis «Kuu» sõnad «laulo tules» kaua aega transkribeeriti kujul «laulutules» ja alles hiljuti hakati õigesti kirjutama «laulutuules» kujul.

Isegi mõned kohanimed, näiteks *Halliste* ja *Emmaste*, mida tänapäeval hääldatakse nende kirjapildi järgi, kannavad oma turjal vana kirjaviisi koormat, sest kohaliku rahva varasema hääldu se kohaselt on nende tüves lühike konsonant (s. o. *Aliste*, *Emaste*).

Küsitav on ka omaaegse kõige rahvapärasema trükise kalendri tänapäeva kirjakuju tekkimine. Vanas kirjaviisis kirjutati seda sõna *kalender* kujul (mitte kunagi: *kallender*). Tähtraamatute üleminek uude kirjaviisi toimus aeglaselt ja nii, et mõni osa oli vanas ja teine uues. Kalendaariumi osa trükiti sageli veel hiljeminigi vanas, kuigi enamik kalendri sisust oli juba uues kirjaviisis. Seesuguse kirjaviisi rakenduse juures võis juhtuda, et vanakirjaviisiline kuju sellest võõra päritoluga sõnast, mille kirjakuju oli teistest keeltest hästi tuntud, jäi püsima ka siis, kui kogu tähtraamat oli juba uues kirjaviisis trükitud. Et seda sõna tol ajal (nagu praegugi veel sagedasti vanemate inimeste kõnes) hääldati kirjutamispäraselt, näitab see, et näiteks Gresseli «Eestima

[569] Tpost. 1858, nr. 6, lk. 48.
[570] J. Hurt, Lühikene õpetus, lk. 2, 15.
[571] Sealsamas, lk. 14.

rahwa Kalender» märgiti esimest korda uues kirjaviisis 1861. ja 1862. a. «Eesti-maa rahva Kaalender ehk Tähtraamat» kujul.

Vana kirjaviisi kaudset mõju võiks näha ka ühesilbiliste sõnade kirjutamises, mille lõpus on kas lühike vokaal (*ma, me, ta*) või konsonant (*mul, kes, on*). Meie kooligrammatikad on neid pidanud erandlikult kirjutatavaiks sõnadeks, lähtudes sellest, et ühesilbilises sõnas üks häälik peab olema kolmandas vältes. Tegelikult ei ole siin tegemist niivõrd erandlikult kirjutatavate sõnadega, kui kas tõesti lühikese häälikuga hääldatavate sõnadega või vana kirjaviisi mõjul oma endise kirjutusviisi säilitanud vormidega.

Mis puutub vokaaliga lõppevaisse sõnadesse, siis on grammatikais antud harilikult sõnad *ma, sa, ta, mu, su, me, te, nad, ja, ju, ka.* Vanalt kirjaviisilt uuele ülemineku ajal kirjutati paiguti ka *kaa* ja *naad*, kuid hiljem jäädi praeguse tarvitusviisi juurde. Kõikide nende sõnade õigekirjutust määrab õieti nende hääldamine, sest lauses on need sõnad lühikese vokaaliga. Pealegi võimaldab lühikese vokaaliga märkimine eristada neid pika vokaaliga sõnadest, nagu *ma — maa, mu — muu, su — suu* jne. Vaidlust tekitas sõna *see* õigekirjutus, sest käänetes peale kaasaütleva (näit. *seda, seni* jt.) ja ka soome keeles on selles sõnas lühike vokaal, mis lauserõhutus asendis ka nimetavas võib esineda. Lähtudes sõnade *see* ja *too* üldisemast hääldamisest ja kaasaütlevast käändest (*seega*) kujunes siin pikk vokaal tarvitatavamaks. Sõna *jaa* 'jah' kirjutati veel käesolevalgi sajandil ühe *a*-ga ja alles mõnikümmend aastat tagasi fikseeriti siin praegune tarvitusviis. Isegi sõna *nii* kirjutati möödunud sajandil sagedasti ühe *i*-ga, kuid vastavalt häälduse tuli tarvitusele praegune kirjutusviis. Seega sõltus vokaali märkimine selles sõnade rühmas eelkõige häälduses ja neid sõnu pole põhjust pidada ortograafiliselt erandsõnadeks.

Mõnevõrra erinev on olukord konsonandiga lõppevate ühesilbiliste sõnadega, kus tõesti hääldus võib erineda kirjapildist. Grammatikais on antud selliste erandlikult märgitavate sõnadena a) alalütlevalised vormid *mul, sul, tal, kel, sel, tol, mil,* b) seesütlevalised vormid *mus, sus, tas, ses, tos,* c) *h*-lised hüüdsõnad *jah, noh, säh, ah, oh, tohoh, aitäh* jt., d) muid üksiksõnu, nagu *kes, mis, kus, kas, on, et, las.* Nendest sõnadest tekitasid teatavasti möödunud sajandi lõpul vaidlusi alalütlevalised vormid, milledes osa autoreid (M. Veske jt.) kaldus tarvitama häälduspäraselt kaht *l*-i (*mull, sell, mill* jt.), teised aga pooldasid ühe tähega märkimist, põhjendades sellega, et alalütleva lõpul on alati *-l*, mitte *-ll*; pealegi olevat nendes sõnades ka hääldus lühike *-l*, sest need vormid esinevad lauserõhutus asendis. Ka võimaldab ühe *l*-iga märkimine tähenduslikult eristada sõnu, nagu *mul* ja *mull, tol* ja *toll* jne. Et muudel juhtudel me kirjutame siiski häälduspäraselt, siis võib siin lisaks eespool märgitud põhjustele ka vana kirjaviis mõnevõrra olla kaasa mõjunud ühe *l*-iga märkimise kasuks. Sõnas *küll*, mida samuti kaua kirjutati ühe *l*-iga, on hääldamispärane

märkimisviis tarvitusele tulnud, sest see ei ole alalütlev. Sama põhjenduse, mis on esitatud alalütleva õigekirjutuse puhul, võib esitada ka seesütleva vormide nagu *ses*, *mus* jne. korral.

Mis puutub hüüdsõnadesse, siis *h*-ga lõppevais hüüdsõnades on *h* ilmselt ülipikk ja uue kirjaviisi reeglite kohaselt peaks olema kirjutatud kahe *h*-ga. Näib nii, et nende hüüdsõnade kirjutamine tänapäevalgi veel ühe h-ga on vanast kirjaviisist pärinev joon, mis on säilinud tänu sellele, et hüüdsõnade ortograafia oli kuni viimase ajani veel küllalt kõikuv. Olgu selle kinnituseks märgitud, et alles 1935. a. fikseeriti seisukoht kirjutada hüüdsõnu eesti ortograafia üldiste reeglite kohaselt, näit. *sirr-sorr*, *sordi*! jne. Erandiks on kuni tänini jäänud *h*-ga lõppevate hüüdsõnade rühm.

Asesõnad *kes*, *mis* ja teised sõna lõpul ühe konsonandiga märgitavad sõnad võivad ju lauserõhutus asendis olla ka lühikese konsonandiga, kuid üldiselt on need sõnad siiski pika konsonandiga ja peaksid olema sel korral kirjutatud kahe tähega. Morfoloogilisi põhjusi, mis nõuaksid nende sõnade kirjutamist ühe tähega, ei ole. Tegelikult aga ei ole neid sõnu kunagi kirjutatud kahe tähega sõna lõpul. Näib, et siingi on mõnevõrra määrav olnud vana kirjaviisi mõju, millele lisandus veel võimalus erineva kirjutusviisi varal eri sõnu kirjas eristada, näit. *kas* ja *kass*, *on* ja *onn*, *kus* ja *kuss*, *las* ja *lass* jne.

Seega ei saa küll otseselt väita, et ainuüksi vana kirjaviis on selliste erandlikult kirjutatavate sõnade tänapäevase ortograafia ainsaks põhjuseks, kuid ei saa siiski salata, et teataval määral vana kirjaviis on soodustanud selle erandliku märkimisviisi püsimise tänapäeva kirjakeeles.

KASUTATUD KIRJANDUST

I. Trükitud materjale

A (d a m s o n), J., Willandimaalt /Paisto kihhelkonnast/, EPost. 1868, nr. 3, lk. 20.

A h r e n s, E., Grammatik der Ehstnischen Sprache Revalschen Dialektes, Reval 1843.

— Grammatik der Ehstnischen Sprache Revalschen Dialektes, Zweite umgearbeitete Auflage, Reval 1853.

— Johann Hornung, der Schöpfer unserer Ehstnischen Kirchensprache. Zur Ehrenrettung des Unterdrückten. Reval 1845.

— Sprachfehler der Ehstnischen Bibel. Gesammelt und den Predigern der Ehsten zu unbefangener Prüfung empfohlen von Eduard Ahrens. Reval 1853.

— Zur Declinationslehre, Reval 1847.

A r w i d s s o n, A. J., Ueber die ehstnische Orthographie. — Beitr. XV (1822), lk. 124—130.

B e h a g h e l, O., Die deutsche Sprache, Sechste Auflage, Wien-Leipzig 1917.

Beiträge zur genauern Kenntniss der ehstnischen Sprache, Pernau 1813—1832, eriti vihikud I, III, XIII, XV, XVII.

B (e r t r a m, D r.), Zur Frage über neuere Estnische Rechtschreibung. — Inland 1860, nr. 7, vg. 149—150.

Будагов, Р. А., Очерки по языкознанию, Москва 1953.

Bulletin de la Classe Historico-Philologique de L'Académie Impérial des Sciences de St.-Pétersbourg. Tome VIII 1851, IX 1852, X 1853, XI 1854, XII 1855.

Доклады и сообщения Института языкознания АН СССР, V Москва 1953.

Dörptsche Zeitung 1865.

Eesti Keel 1925, 1929, 1932, Tartu.

Eesti Kirjameeste Seltsi aastaraamat 1873, 1874, 1875, 1877, 1878, 1879, 1886, 1887, Tartu.

Eesti Kirjandus 1909, 1910, 1923, 1924, 1933, Tartu.

Eesti Kultura I, Tartu 1911.

Eesti NSV ajaloo periodiseerimisest, Tallinn 1954.

Eesti NSV ajalugu. Teine trükk. Toimetanud G. Naan. Tallinn 1957.

Eesti Postimees ehk Näddalileht 1864—1876 Tartu.

Eesti Postimehhe Juttotubba 1867, Tartu.

Eesti-rahva Kasuline Kalender 1873, Tartu, Laakmann.

Eesti Üliõplaste Seltsi Album II, Tartu 1894; III, Tartu 1895.

E (g l o n), J., Sissesadetud kirri. Wastus M. P. kirja peale. — EPost. 1868, nr. 43, lk. 343—344.

E i s e n, M. J., Elias Lönnrot Eestis. — EKirj. 1923, nr. 8, lk. 337—346.

— Kreutzwald ja keeleküsimus. — EK 1925, lk. 49—56.

F a e h l m a n n, F. R., Ueber die Declination der estnischen Nomina. — VhGEG I, 3, Dorpat-Leipzig 1844, lk. 17—61.

— Ueber estnische Orthographie. — VhGEG II, 4, Dorpat—Leipzig 1852, lk. 52—71.

Faehlmann, F. R., Versuch die estnischen Verba in Conjugationen zu ordnen, Dorpat 1842. Faehlmanni ja Kreutzwaldi kirjavahetus. Trükki toimetanud M. Lepik. Tartu 1936.
F(reundich), C., Muhhumaalt. — PPost. 1865, nr. 22, lk. 178—179.
— Söbra kirri. — PPost. 1868, nr. 26, lk. 203—204.
F. H., Nüüd tulleb ühhe armsa ning targa Saksa mehhe kirri. — Tpost. 1859, nr. 34, lk. 271.
F. W., Kirjutamisse wisi asjust. — PPost. 1865, nr. 31, lk. 248.
Grünthal, V., Eesti kirjakeele arenemine. — Eesti Kultura I, lk. 214—304.
Гвоздев, А. Н., Основы русской орфографии. Третье, дополненное и исправленное издание, Москва 1951.
Göseken, H., Manuductio ad Linguam Oesthonicam, Reval 1660.
Hartmann, H., Bericht. — SbGEG 1863, lk. 7—15.
Helle, A. Thor, Kurtzgefasste Anweisung zur Ehstnischen Sprache, Halle 1732.
Heller, F., Anmerkungen zum XIII Heft dieser Beiträge. — Beitr. XV (1822), lk. 74—124.
Helm, H., Lühike eesti ajakirjanduse ajalugu, Tartu 1936.
Hermann, K. A., Eesti keele grammatik, Tartu 1884.
— Eesti kirjakeelest, Post. 1886, nr. 23, lk. 1, nr. 24, lk. 1. nr. 25, lk. 1—2.
— Eesti kirjanduse ajalugu esimesest algusest meie ajani, Tartu 1898.
Hirschhausen, J., Ausführliche Anzeige und Beurtheilung der Schrift: Beitrag zur Ehstnischen Orthographie von O. W. Masing, Reval 1827.
— Ueber einige Vorschläge zur Verbesserung der ehstnischen Orthographie. — Beitr. XIII (1821), lk. 1—27.
Hornung, J., Grammatica Esthonica, Riga 1693.
H. N., Söbra kirri ue Eesti kele kirjutamisse wisist. — PPost. 1865, nr. 25, lk. 199—201, nr. 26, lk. 207—208.
Hupel, A. W., Ehstnische Sprachlehre für beide Hauptdialekte, Riga und Leipzig 1780.
— Ehstnische Sprachlehre für die beyden Hauptdialekte, zweite durchgängig verbesserte und vermehrte Auflage, Mitau 1818.
Jakob Hurda kõned ja avalikud kirjad. Toimetanud H. Kruus. Tartu 1939.
Hurt, J., Lisalehe keele pärast. — EPost. lisaleht 1871, nr. 2, lk. 12.
— Lühikene õpetus õigest kirjutamisest parandatud viisi, Tartu 1864.
— Püha kiri pannakse uue kirjutusviisi järele ümber. — Post. 1886, nr. 28, lk. 2.
— Veel lisalehe keele pärast. — EPost. lisaleht 1871, nr. 7, lk. 42, nr. 8, lk. 48, nr. 9, lk. 54, nr. 11, lk. 65, nr. 13, lk. 77.
Ильин, Б. А., Современный английский язык, издание 2-е, исправленное и дополненное, Москва 1948.
Inland 1840, 1841, 1844, 1845, 1848, 1849, 1853, 1859, 1860, 1861, 1862.
I — z, Branntweinspest (arvustus Kreutzwaldi «Vina katku» kohta). — Inland 1840, nr. 21, vg. 324—326.
Jakobson, C. R., Koolmeister ja koliwannem. — EPost. 1867, nr. 9, lk. 65—67.
— Mis meil häddast tarwis tähhelepanna. — EPost. 1866, nr. 42, lk. 334—335.
— Missugune kirjutamise viis saab võitma, kas vana ehk uus loomulik viis? — EPost. 1869, nr. 33, lk. 121—122.
— Ural-Altai keleselts. — EPost. 1866, nr. 26, lk. 205—207.
— Wastus õpp. Schwartzi kirja peale: «Uus ehk wanna kirjutamise viis». — EPost. 1869, nr. 41, lk. 153—154.
— Weel mönni sönna uest kirjutamisse wisist. Raskehealelised (köwwad) konsonantid (healeta tähhed) p, t, k. — EPost. 1867, nr. 14, lk. 105—107.
Jannsen, J. W., Järelsõna artiklile «Mis meil häddast tarwis tähhelepanna». — EPost. 1866, nr. 42, lk. 395.
— Järelsõna artiklile «Wõitlemine ue kirjawisi wasto». — EPost. 1867, nr. 12, lk. 91.

Jannsen, J. W., Mis Eestimehhed eestikelest ja kirjast könnelewad. — PPost. 1863, nr. 35, lk. 275—277, nr. 36, lk. 283—285.
— Märkus «Kilplaste» ilmumise kohta. — PPost. 1857, nr. 19, lk. 154.
— Ued ramatud («Koli-ramatu» keelest). — PPost. 1862, nr. 4, lk. 25—26.
— Wannast ja uest eestikele kirjutamissest. — EPost. 1865, nr. 19, lk. 157—158.
Jansen, E., Erinevate suundade küsimusest eesti rahvuslikus liikumises 1860—1880-ndatel aastatel. — C. R. Jakobson ja tema ajastu, Tallinn 1957.
J. J., Sõbra kirri, mis meie ilma muutmatta keige sõbradele luggeda anname. — PPost. 1865, nr. 15, lk. 119—121.
Kask, A., C. R. Jakobson ja keeleküsimused. — C. R. Jokobson ja tema ajastu, Tallinn 1957, lk. 128—143.
— Jakob Hurt keelemehena. — EK 1932, nr. 1, lk. 1—16.
— Kreutzwaldi osa eesti rahvusliku kirjakeele ja selle ortograafia kujunemisel. — Fr. R. Kreutzwaldi maailmavaade ja tegevus, Tallinn 1953, lk. 154—186.
— Mõningaid jooni eesti rahvuskeele kujunemisest. — Teaduslikud tööd, pühendatud Tartu Riikliku Ülikooli 150. aastapäevale, Tallinn 1952, lk. 26—42.
— Sõnalõpulise ülipika konsonandi märkimise kujunemisest eesti kirjakeeles. — Ajaloo-Keeleteaduskonna töid, Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised nr. 43, Tallinn 1956, lk. 61—71.
— Võitlus eesti kirjakeele normide ühtlustamise eest 1886. aastal. — Emakeele Seltsi Aastaraamat III, Tallinn 1957, lk. 3—18.
Kreutzwald, F. R., Kilplaste imevärklikud, väga kentsakad, maailmas kuulmata ja tännini veel üleskirjutamata jutud ja teud, Tartu 1857.
— Maailm ja mõnda, Tallinn 1953.
— Põllumees ja ammetmees. — Maa-rahwa Kasuline Kalender 1858, Jutuosa.
— Tuisulased. Üks ennemuistene jut. — Maa-rahwa Kasuline Kalender 1859, Jutuosa.
— Sippelgas. Teine jagu. Tartu 1861.
— Wõrromaalt. Auuwäärt postimees, (Kreutzwaldi kiri uuest kirjaviisist). — Tpost. 1857, nr. 43, lk. 353—357.
— Wõrrust sai Tallinna koddanikule postimehhe kätte sesamma imme laulokenne (Meie keelt, mis mudapori). — Tpost. 1857, nr. 25, lk. 195.
Kreutzwaldi ja Koidula kirjavahetus. Toimetaja K. Leetberg. I, Tartu 1910 II, Tartu 1911.
Fr. R. Kreutzwaldi kirjavahetus II, Kirjad A. H. Neusile, E. Sachssendahlile ja teistele 1847—1866. Toimetaja M. Lepik. Tallinn 1956.
Fr. R. Kreutzwaldi kirjavahetus III, Fr. R. Kreutzwaldi ja A. Schiefneri kirjavahetus 1853—1879. Toimetaja M. Lepik. Tallinn 1953.
Krohn, J., Viron kielioppi suomalaisille, Helsinki 1872.
[Ku]rr[ik, J.], Eesti kirjaviisid. — EPost. 1876, nr. 33, lk. 197—198.
Kurrik, J., Kirjutamise õpetus, Tartu 1882
— Üleüldiselt pruugitav kirjaviis. — Post. 1886, nr. 9, Postimehe eralisa nr. 9 juurde.
Körber, K., Kleine Ehstnische Hand-Grammatik, Dorpat 1867.
— Saksa rahwal on se moistosanna. — Tpost. 1859, nr. 22, lk. 175.
Laanes, R., Uue (Ahrensi) kirjaviisi esmakordse tarvituselevõtu tähistamises on eksitud. — EKirj. 1937, nr. 1, lk 45—46
Laugaste, E., Fr. R. Kreutzwaldi «Kilplaste» algallika küsimus. — EKirj. 1933, nr. 12, lk. 563—586.
Лемберг, Э., Из истории эстонского литературного языка XVII века. — Советское Языкознание 1, Ленинград 1935, lk. 31—50.
Lenin, V. I., Rahvuste enesemääramise õigusest. Teosed, 20. kd., Tallinn 1953, lk. 361—417.
Ленин, В. И., Философские тетради, 1947.

Lepik, M., Viis Fr. R. Faehlmanni kirja. — Liber Saecularis II, lk. 966—980, Tartu 1938.
— Õpetatud Eesti Seltsi eelajaloost ja asutamisest. — EKirj. 1938, nr. 1, lk. 55.
Lipp, M., Kodumaa kiriku ja hariduse lugu II, 2, Jurjev 1899.
Maarahwa Kasuline Kalender 1857, Tartu.
[Malm, C. E.], Tallinna mees kirjutab. — Tpost. 1858, nr. 46, lk. 377—378, nr. 47, lk. 385—387.
Ma-rahwa Kalender ehk Tähtramat 1846, Tartu.
Marahwa Näddala-Leht 1821 Tartus, 1822 ja 1825 Pärnus.
Masing, O. W., Beitrag zur Ehstnischen Orthographie, Dorpat 1824.
— Beleuchtung der, über O. W. Masing's Beitrag zur ehstnischen Orthographie erschienenen Bemerkungen vom Verfasser des Beitrages zur ehstnischen Orthographie, Pernau 1827.
— Eestkõnne. — Marahwa Näddala-Leht 1825, nr. 1, lk. 1—6.
— Ehstnische Originalblätter für Deutsche, Dorpat 1816.
— Kirja ja õppetuse asjust. — Marahwa Näddala-Leht 1821, nr. 7; 1822, nr. 6.
— Vorschläge zur Verbesserung der Ehstnischen Schrift. Dorpat 1820.
Маслова-Лашанская, С. С., Шведский язык 1, Ленинград 1953.
Mélangues Russes tirés du Bulletin Historico-Philologique de L'Académie Impérial des Sciences I, St. Pétersbourg 1849—1851.
Metsaperre koolmeister Hans, Söbra kirri. — Tpost. 1858, nr. 47, lk. 388.
Meyer, E., Ueber die jüngst erschienene Schrift des Hrn. Pastors Ahrens zu Kusal: «Johann Hornung, der Schöpfer der ehstnischen Kirchensprache. Zur Ehrenrettung des Unterdrückten». — Inland 1845, nr. 28, vg. 470 — 474.
Mihkla, K., Dr. med. F. R. Fählmann keelemehena. — EK 1928, nr. 5—6, lk. 69—80.
M. J., Wannast ja uest eestikele kirjutamissest. Nelja endise kirjale wastusseks. — EPost. 1865, nr. 26, lk. 223—225.
M. M., Wõitlemine ue kirjawisi wasto. — EPost. 1867, nr. 12, lk. 89—91.
M. P., Sissesadetud kirri. — PPost. 1868, nr. 41, lk. 326.
— n, Kirjandusest. — Post. 1886, nr. 4, lk. 3.
— n —, Armas Postimees! (Vastus). — PPost. 1865, nr. 29, lk. 233—234.
Nebocat, J., «Kündja» Eesti keeleõpetus, Tartu ja Riia 1884.
[Neus, H.], Ma-rahwa Kassuline Kalender ehk Täht-ramat 1848 aasta peale (arvustus). — Inland 1848, nr. 5, vg. 87—90.
N. N., Liiwlandi maalt (kiri). — Tpost. 1859, nr. 14, lk. 109.
Nolcken, N., Aabitsaraamat. Lu'u õppimise teine jägu. Kuresaare 1873.
— Aabitsaraamatu sissejuhatus. Laste koolitajate õpetuseks ülespanndud. Kuresaare 1873.
Nooli, A. (M. J. Eisen), Mõtted üleüldise kirjaviisi kohta. — Olevik 1886, nr. 21, lk. 1.
Normann, W., Õppetus koli-piddamisest ning laste kaswatamisest isseärranis koolmeistrite ja laste wannemate heaks, õppetuseks ning juhhatamiseks wälja antud, Tartu 1873.
O. J., Neile, kes luggeda tahhawad: Makele kirjutamisest Soomlaste wisi järrele. — Tpost. 1858, nr. 4, lk. 31—32, nr. 5, lk. 38—39, nr. 6, lk. 46—47, nr. 7, lk. 55—56.
— p, «Weike külwi mees» (arvustus). — EPost. 1870, nr. 21, lk. 83—84.
Perno Postimees ehk Näddalileht 1857—1875, eriti aastakäigud 1865 ja 1868, Pärnu.
P. G., «Weikse külwi mehhe» (wastus nr. 21 Lissa peale). — EPost. 1870, nr. 26, lk. 103—104.
Poromenski, G., Eine bescheidene Erwiderung. — Inland 1859, nr. 32, vg. 639—644.
Пороменский, Г., Эстская грамматика ревельского нарѣчія, I Рига 1857, II—IV Рига 1858.

Postimees 1886, Tartu.
Prants, H., Eesti kirjakeele ajaloost. — EKirj. 1909, nr. 3, lk. 108—117, nr. 8, lk. 298—308, nr. 9, lk. 321—330.
Reiman, V., Bengt Gottfried Forselius. — Eesti Üliõplaste Seltsi Album III, Tartu 1895, lk. 7—52.
— Eduard Ahrens. — Eesti Üliõplaste Seltsi Album II, Tartu 1894, lk. 1—23.
— Eessõna teosele «Neununddreissig Estnische Predigten von Georg Müller aus den Jahren 1600—1606. — VhGEG XV, Dorpat 1891.
— Kivid ja killud I, Tartu 1907.
R(einthal), C., Auch ein Wort in Sachen der neueren Ehstnischen Orthographie. — Inland 1860, nr. 10, vg. 206—208.
Reinthal, C., Bericht über die Wirksamkeit der Gesellschaft. — VhGEG II, 4, Dorpat 1852, lk. 95—97.
— Tartu maa-keele Abits kost latse võiva tävveste lugemist opi, Tartu 1845.
Rosenplänter, J. H., Ueber die Bildung und Bereicherung der ehstnischen Sprache. — Beitr. III, Pernau 1814, lk. 53—89.
— Versuch bestimmte Regeln für die ehstnische Orthographie festzusetzen. — Beitr. I, Pernau 1813, lk. 107—123.
— Vorschläge, die ehstnische Orthographie betreffend. — Beitr. XIII, Pernau 1821, lk. 47—75.
Russow, F., Tallinnast on postimees sedda kirja sanud. — Tpost. 1857, nr. 23, lk. 180.
Saat, J., Eesti NSV ajaloo kapitalistliku formatsiooni periodiseerimisest. — Eesti NSV ajaloo periodiseerimisest, Tallinn 1954, lk. 54—69.
Schwabe, A. J., Chronologisches Verzeichniss aller in der Bibliothek der Gelehrten Estnischen Gesellschaft sich befindenden estnischen Druckschriften, Dorpat 1867.
Schwartz, G. (*sen.*), Koli-ramat. Essimenne jaggo. Lühhikenne õppetus õigest kirjotamissest. Tartu 1852.
— Uus ja wanna kirjutamise wiis. — EPost. 1869, nr. 37, lk. 136—137.
Scriptores rerum livonicarum I, Riga und Leipzig 1848, Faehlmanni selgitus Boecleri tööle: «Der einfältigen Ehsten Abergläubische Gebräuche, Weisen und Gewohnheiten», lk. 683.
Серебренников, Б. А., К выяснению сущности внутренних законов развития языка. — Доклады и сообщения Института языкознания АН СССР V, Москва 1953, lk. 3—26.
Сергиевский, М. В., История французского языка, Издание 2-е, Москва 1947.
Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft 1853, 1863, 1864, 1865, 1934.
Sjögren, A. J., Bemerkungen zu dem Aufsatze: Neue ehstnische Uebersetzungen der Bacmeister'schen Sprachprobe u. s.w. in den ersten Nummern dieses Tomes des Bulletins. — Bull. VIII, nr. 12, vg. 177—184, nr. 13, vg. 193—206, St.-Pétersbourg, Leipzig 1851.
— Neue ehstnische Uebersetzungen der Bacmeister'schen Sprachprobe als Nachtrag zu meinem Aufsatze: Zur Ethnographie Livlands. — Bull. VIII, nr. 1, 2, vg. 1—25, nr. 3—4, vg. 32—64, St.-Pétersbourg, Leipzig 1851.
— Ueber[1] Grammatik der Ehstnischen Sprache Revalschen Dialektes, von Eduard Ahrens, Pastor zu Kusal, Reval 1853, und[2] Sprachfehler der Ehstnischen Bibel, Gesammelt und den Predigern der Ehsten zu unbefangener Prüfung empfohlen von Eduard Ahrens, Reval 1853. — Bull. XII, nr. 6, vg. 91—96, St.-Pétersbourg, Leipzig 1855.
— Zur Ethnographie Livlands. — Mélanges Russes tirés du Bulletin Historico-Philologique de L'Académie Impérial des Sciences (1849—1851), Tome I, 1re livraison 1849, lk. 160—238.
Советское Языкознание 1, Ленинград 1935.
Современный русский язык. Морфология. Изд. Московского Университета, 1952.
Stahl, H., Anführung zu der Esthnischen Sprach, Revall 1637.

Stalin, J., Marksism ja keeleteaduse küsimused, Tallinn 1953.
— Marksism ja rahvusküsimus, Teosed, 2. kd., Tallinn 1947, lk. 285—358.
— Rahvusküsimus ja leninism. Teosed, 11. kd., Tallinn 1951, lk. 328—349.
Steingrüber, W. F., Bemerkungen über O. W. Masings Beitrag zur ehstnischen Orthographie von einem Freunde der ehstnischen Sprache, Pernau 1826.
— Giebt es wirklich eine bestimmte und unbestimmte Declination in der estnischen Sprache, und sind wohl alle Vorschläge, die ehstnische Orthographie betreffend, annehmbar? — Beitr. XVII (1825), lk. 1—25.
Söber, M. (Koli Märt), Armas tallorahwa postimees! (kiri). — Tpost. 1858, nr. 43, lk. 356—357.
— Tarto maalt (kiri). — Tpost. 1858, nr. 49, lk. 404—405.
Süwwikaewo Ado, Narwa poolt (kiri). — Tpost. 1858, nr. 50, lk. 412.
Шапиро, А. Б., Русское правописание, Москва 1951.
Жирмунский, В. М., История немецкого языка, издание 3-е, исправленное и дополненное, Москва 1948.
Tallorahwa postimees 1857—1859, Tartu.
Tarto ma tallo rahwa söbber, Auuwäärt postimees! (kiri). — Tpost. 1859, nr. 11, lk. 87—88, nr. 12, lk. 95—96.
Teaduslikud tööd, pühendatud Tartu Riikliku Ülikooli 150. aastapäevale, Tallinn 1952.
Theol, G., Ausad linnaherrad, armsad küllamehhed. — Tpost. 1858, nr. 9, lk. 65.
— Oi, oi, wennakene! (Poleemika alustus). — Tpost. 1858, nr. 43, lk. 375.
— Wörro linnast annab kulus mees tallorahwa postimehhele head nõuu. — Tpost. 1858, nr. 41, lk. 339—340.
(Treumuth), Wörromaalt kirjutab wanna söbber seddawisi. — Tpost. 1858, nr. 49, lk. 403.
Чикобава, А. С., Введение в языкознание 1, 2-е издание, Москва 1953.
Tuglas, Fr., Eesti Kirjameeste Selts, Tartu 1932.
W. A. . . . hn, Paar sönnakest «M. M.» kirja wastusseks. — EPost. 1867, nr. 15, lk. 113—115. nr. 16, lk. 121—122.
Wallawanemad (K. wallawannem R. K., A. wallawannem K. S., P. wallawannem J. K., L. wallawannem I. L.), Willandimaalt (Uus kirjutuse viis). — EPost. 1868, nr. 31, lk. 245—246.
Wanna tuttaw Eesti kele tundja, Söbra kirri. — PPost. 1865, nr. 19, lk. 151—152.
Verhandlungen der Gelehrten Estnischen Gesellschaft zu Dorpat, I Bd. 2. Heft, 1843; II Bd. 1. Heft, 1847; II Bd. 2. Heft, 1852; VII Bd. 1. Heft, 1871; XV Bd., 1891.
Veske, M., Eesti keele healte õpetus ja kirjutuse viis, Tartu 1879.
— Eesti kirjutusviisi parandamise komitee protokoll. — EKmS-i aastaraamat 1877, Tartu 1877, lk. 37—42.
— Untersuchungen zur vergleichenden Grammatik des Finnischen Sprachstammes, Leipzig 1872.
Wiedemann, F. J., Ehstnisch-deutsches Wörterbuch, St. Petersburg 1869.
— Ehstnische Dialekte und ehstnische Schriftsprache. — VhGEG VII, 1, lk. 57—80, Dorpat 1871.
— Erster Bericht über eine zu linguistischen zwecken unternommene Reise in Est- und Livland. — Inland 1861, nr. 49, vg. 762—763.
— Эстская грамматика Ревельского нарѣчія. Учителя Рижской Семинаріи Г. Пороменского, часть I, Рига 1857, часть II—IV, Рига 1858 (arvustus).
— Inland 1859, nr. 21, vg. 426.
— Grammatik der ehstnischen Sprache, St.-Pétersbourg 1875.
— Ueber die neueste Behandlung der ehstnischen Grammatik. — Bull XIII, 3—7, 1856.
Виноградов, В. В., К вопросу об упорядочении современного русского правописания. — Русский язык в школе 1954, nr. 4, lk. 33—37.
Üks Eesti kirjaviisi ühenduse sõber. Üleüldiselt pruugitav kirjaviis. — Olevik 1886, nr. 12, lk. 1.

Üks Eestlane. Sõbra kiri. — PPost. 1865, nr. 36, lk. 278—279, nr. 37, lk. 296, nr. 38, lk. 303—305.
— Anmerkungen zu Hupel's ehstnischer Sprachlehre, 2. Aufl. — Beitr. XIII, 1821, lk. 28—46.
— Harjo makonnast (Jälle natuke kirjawisist). — EPost. 1867, nr. 45, lk. 356.
— Koolmeistrite-konwerenz Willandis 21. ja 22. septembril 1867. — EPost. 1867, nr. 40, lk. 314, nr. 41, lk. 322.
— Liiwlandi maalt (kiri). — Tpost. 1859, nr. 14, lk. 109.
— Mölder Mats ja Weskeline Rusaaugo Jaak (veste). — PPost. 1868, nr. 36, lk. 284.
— Tallinnast (Eesti keel). — EPost. 1867, lk. 125.
— Tallinna «õppetud kirjaseltsi» liikmed on... — EPost. 1869, nr. 39, lk. 147.
— Willandimaalt (Uus kirjutuse viis). — PPost. 1868, nr. 31, lk. 245—246.

II. Käsikirjalisi materjale [572]

1. Kirjutisi

Ahrens, E., Versuch, die orthoepischen Zeichen Masings, durch zurückführung der Ehstnischen Aussprache auf ihre Gesetze, entbehrlich zu machen.
Faehlmann, F. R., Estnische Prosodie.
— Loengute käsikiri 1842. a. sügisest.
Hurt, J., Lühike kriitika Dr. Veske «Häälte õpetusest», Kirjameeste Seltsi soovimise pääle kirjutanud J. Hurt.
Lönnrot, E., Etwas über die Finnische Orthographie.
Masing, O. W., O. W. Masings grammatische Aphorismen, gesammelt von J. H. Rosenplänter, 1833.
— Stücke und Stellen, welche der Censor des Näddalaleht's Mtz gestrichen», kogutud H. Rosenplänteri poolt, 1822.
[Reinthal, C.], Etwas zur Begründung einer verbesserten Ehstnischen Orthographie.
Rosenplänter, H., Vorschläge zur Verbesserung der Ehstnischen Schrift, Dorpat 1820. Eine für die Beiträge zur genaueren Kenntniss der ehstnischen Sprache seiner Zeit geschriebene Anzeige, Pernau 1821.

2. Kirjavahetusi

J. Adamson C. R. Jakobsonile.
E. Ahrens C. Reinthalile.
E. Ahrens H. Rosenplänterile.
F. R. Faehlmann F. R. Kreutzwaldile.
F. R. Faehlmann H. Rosenplänterile.
A. Grenzstein J. Hurdale.
K. A. Hermann J. Hurdale.
J. Hurt J. Adamsonile.
J. Hurt C. R. Jakobsonile.
J. Hurt Eesti Kirjameeste Seltsile.
J. Hurt J. Kölerile.
J. Hurt H. Rosenthalile.
J. Hurt M. Veskele.
C. Hörschelmann O. W. Masingule.
C. R. Jakobson J. Adamsonile.
C. R. Jakobson J. Hurdale.
J. W. Jannsen C. R. Jakobsonile.
J. W. Jannsen Yrjö Koskinenile.
D. H. Jürgenson F. R. Kreutzwaldile.
L. Koidula F. R. Kreutzwaldile.
F. R. Kreutzwald T. Beisele.
F. R. Kreutzwald F. R. Faehlmannile.
F. R. Kreutzwald J. Hurdale.
F. R. Kreutzwald C. R. Jakobsonile.

[572] Kõik käsikirjalised materjalid on pärit ENSV TA Fr. R. Kreutzwaldi nimelise Kirjandusmuuseumi käsikirjade osakonnast.

F. R. Kreutzwald D. H. Jürgensonile.
F. R. Kreutzwald L. Koidulale.
F. R. Kreutzwald J. Krohnile.
F. R. Kreutzwald J. Kölerile.
F. R. Kreutzwald H. Neusile.
F. R. Kreutzwald C. Reinthalile.
F. R. Kreutzwald E. Sachssendahlile.
F. R. Kreutzwald A. Schiefnerile.
F. R. Kreutzwald G. J. Schultz-Bertramile.
F. R. Kreutzwald W. Schultzile.
F. R. Kreutzwald A. J. Sjögrenile.
F. R. Kreutzwald M. Veskele.
F. R. Kreutzwald Õpetatud Eesti Seltsile.
J. Köler J. Hurdale.
O. W. Masing H. Rosenplänterile.
H. Neus F. R. Kreutzwaldile.
A. Schiefner F. R. Kreutzwaldile.
M. Veske J. Adamsonile.
M. Veske J. Hurdale.
M. Veske J. Jõgeverile.
M. Veske J. Kunderile.
M. Veske J. Kölerile.
J. F. Wiedemann F. R. Kreutzwaldile.

LÜHENDEID

Beitr.	— Beiträge zur genauern Kenntniss der ehstnischen Sprache.
Bull.	— Bulletin de la Classe Historico-Philologique de L'Académie Impérial des Sciences de St.-Pétersbourg.
EK	— Eesti Keel.
EKirj.	— Eesti Kirjandus.
EKmS	— Eesti Kirjameeste Selts.
EPost.	— Eesti Postimees ehk Näddalileht.
FKrKv	— Faehlmanni ja Kreutzwaldi kirjavahetus.
KrKKv	— Kreutzwaldi ja Koidula kirjavahetus.
KrKv II	— Fr. R. Kreutzwaldi kirjavahetus II.
KrKv III	— Fr. R. Kreutzwaldi kirjavahetus III.
Post.	— Postimees.
PPost.	— Perno Postimees ehk Näddalileht.
SbGEG	— Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft.
Tpost.	— Tallorahwa postimees.
VhGEG	— Verhandlungen der Gelehrten Estnischen Gesellschaft.
ÕES	— Õpetatud Eesti Selts.

SISUKORD

Saateks 3
Sissejuhatavat 5

Vana kirjaviisi parandamise katsed põhja-eesti kirjakeeles

Vana kirjaviisi puuduste märkimine XVIII sajandil ja XIX sajandi algul 21
O. W. Masingu võitlus täpsema kirjaviisi eest 25
Kirjaviisiküsimuste käsitlus möödunud sajandi 40-ndate aastate algul Õpetatud Eesti Seltsis 43
Uue kirjaviisi kujunemine ja esialgne levimine 52
Vene Teaduste Akadeemia mõju eesti kirjaviisi kujunemisele 50-ndail aastail 69

Uue kirjaviisi tarvituseletulek seoses rahvusliku kirjakeele kujunemisega

Eesti rahvuskeele kujunemine ja poleemika kirjaviisi üle aastail 1857—1859 84
Katsed uue kirjaviisi aluseid «Inlandis» selgitada 112
Võitluse teravnemine eri suundade esindajate Kreutzwaldi ja Jannseni vahel aastail 1860—1864 115
J. Hurda brošüür ja 1865. a. poleemika 123
Võitlus kirjaviisi pärast aastail 1866—1868 ja C. R. Jakobsoni osa selles 140
Üleminekuaeg aastail 1869—1871 160
Uue kirjaviisi võidulepääs 1872—1875 170
Kirjaviisiküsimused järgnevail aastakümneil ja uue kirjaviisi edasine kujunemine 178
Kokkuvõtteid 194
Kasutatud kirjandust 206
Lühendeid 214

Fr. R. Kreutzwaldi nim. Eesti NSV Riiklik Raamatuhoidla

Каск Арнольд Хансович
БОРЬБА МЕЖДУ СТАРОЙ И НОВОЙ ОРФОГРАФИЕЙ В ЭСТОНСКОМ ЛИТЕРАТУРНОМ ЯЗЫКЕ XIX ВЕКА

На эстонском языке

Эстонское Государственное Издательство
Таллин, Пярнуское шоссе, 10

*

Toimetaja Rich. Kress
Tehniline toimetaja H. Kohu
Korrektor H. Nassar

Ladumisele antud 7. IV 1958. Trükkimisele antud 31. VII 1958. Paber 60×92, 1/16. Trükipoognaid 13,5. Arvutuspoognaid 16,95. Trükiarv 2000. MB-06071. Tellimise nr. 1129. Hans Heidemanni nimel. trükikoda, Tartu, Vallikraavi 4.

Hind rbl. 8.30

6—2

PE A 2
2 SC

EESTI RAHVUSRAAMATUKOGU
1 0100 00101334 7

PE A 2
2 SC

EESTI RAHVUSRAAMATUKOGU
1 0100 00101334 7

VÕITLUS VANA JA UUE KIRJAVIISI VAHEL XIX SAJANDI EESTI KIRJAKEELES

VÕITLUS VANA JA UUE KIRJAVIISI VAHEL XIX SAJANDI EESTI KIRJAKEELES

Trükivigu.

Lk.	Rida	On trükitud	Peab olema
15	3. alt	Üliõpilaste	Üliõplaste
26	9. ülalt	*liñña*	*liñña*

Tell. 1129.

books2ebooks.eu

www.books2ebooks.eu

books2ebooks.eu

Eesti Rahvusraamatukogu

EESTI RAHVUS-RAAMATUKOGU